Bilim ve Ütopya

Ağustos 1996 Sayı: 26 Aylık bilim, kültür ve politika dergisi 125.000 TL

Kökeni, tarihi ve bugünüyle

ANADOLU ALEVİLİĞİ

- Anadolu Alevilerinin genel görünümü. Etnik kökenleri ve dinsel yönetimleri bakımından Anadolu Alevileri. Aleviliğin tarihteki ve günümüzdeki rolü.
- **Ali Balkız** Çağdaşlaşma ve Alevilik
- **Baki Öz** Manicilik ve Alevilik-Bektaşilikteki izleri
- **Nejat Birdoğan** Batınilik ve Hasan Sabbah üzerine
- **İlhan Cem Erseven** Budizm ve Bektaşilikte ortak motifler
- **Abdülbaki Gölpınarlı** Benzerlikleri ve farklarıyla Mevlevilik-Bektaşilik
- **Yatağanoğlu Alimcan** Oğuzlardan Yatağan Mahmut Sultan
- **Niyazi Öktem** Bahailer ve ütopya
- **Bedri Noyan** Bektaşilikte dokunulmayan hayvanlar
- **Çetin Yetkin** Ha Kızılbaş ha Türk!

■ Simya'nın tarihi ■ Futbol ve bilim ■ Sumer edebiyatı ■ Modern toplum mitleri ve sanat ■ Alternatif tıp ■ Matematik sohbetleri ■ Bilgisayar ağları ■ Tıbbi boyutuyla sünnet ■ Sigara tekelleri ve reklamlar ■ Aydınımızın halleri ■ Lisan bozukluğu ve konuşma kaybı ■ Toplumsal kentbilimin öncüsü: Fehmi Yavuz ■ Avrupa-merkezcilik sorunu ■ İnsanın evrimi tartışmaları ■ Denize yayılan petrolün canlılara etkisi ■ Edebiyat ve kadın ■ Ağaçtan Ağaca Anadolu

Ödüllü Sözcük Bulmacası 63

Hazırlayan: Levent Uluçer

Antalya'nın sıcağından sıcağı sıcağına merhaba,

Antalya sözcüğü ne fiyakalı kaçıyor di mi? Ama kazın ayağı pek öyle değil işte.

Efendim ilk üçü veriyoruz:

1) **Muhittin Bilgin** / İzmir (594)
2) **Gülşen Ülker** / İzmir (590)
3) **Kerim Tezel** / İstanbul (587)

Sonra son üç:

1) **Muhittin Bilgin** / İzmir (381)
2) **Gökcan Erus** / Adapazarı (386)
3) **Sevil Avşaroğlu** /Ankara (393)

En çok ve en az puanın sahibi **Muhittin Bilgin**'in yanıtlarını yazıyoruz:

1)MUVAZAT: Paralel olma (41)

2) FRYCZ Modrzewski: Polonyalı tanrıbilimci ve hukukçu (38)

3) PNYKS: Atina'nın batısında halk meclisinin toplandığı tepe (37)

4) TUTUNAMAYANLAR: Bulmaca sorusu (72)

5) POSOF: Ardahan'ın ilçesi (72)

6) VERNER HERZOG: Bulmaca sorusu (Vemer'in V ile yazılışı; M. Larousse, Ek 3) (72)

7) KARAKÖSE: Bulmaca sorusu (33)

8) TUTAÇ: Laboratuvar maşası (28)

9) ZUNYİ'YE: Zunyi, Çin'de bir kent, Yönelme durumu: (42)

10) FRANZ LEHAR: Bulmaca sorusu: (34)

11) EPİGRAM: Bulmaca sorusu (34)

12) POGO: Yunanca birçok sözcüğün yapısına giren ek (21)

13) ÖNDER FOCAN: Bulmaca sorusu (43)

14) TYRUSLU: Tyrus (Tir) kentinden olan (49)

Şimdi en az puanla **Muhittin Bilgin**:

1) BABACAN: Sevecen, yaşlı erkek (21)

2) ABACA: Aba'nın benzetme eki almış durumu (11)

3) ANACA: Ana'nın benzetme eki almış durumu (13)

4) TUTUNAMAYANLAR: Bulmaca sorusu (-)

5) PARAF: Kısa imza (23)

6) WERNER HERZOG: Bulmaca sorusu (Werner'in W ile yazılışı) (66)

7) KARAKÖSE: Bulmaca sorusu (33)

8) BATAÇ: Batakçı (derleme söz) (21)

9) ABAYİCE: Abayi: Yün giysi, B. Larousse, Abayi'nin benzetme eki almış durumu (23)

10) FRANZ LEHAR: Bulmaca sorusu (56)

11) EPİGRAM: Bulmaca sorusu (34)

12) PAGE, Ruth: ABD'li kadın dansçı (17)

13) ÖNDER FOCAN: Bulmaca sorusu (43)

14) BABA ALİ (NEKSİS): 1754-76 arası Cezayir Beyi (20)

Ayrıca kurayla kitap kazananların listesi: İstanbul'dan **Seher Aktekin**, Adapazarı'ndan **Umut Tezerer**, Ankara'dan **Nuri Demir**.

Valla, bu sıcakta Antalya'dayım, bilgisayarın başında sarhoş gibiyim ve birşeyler yazıyorum, of ya. Bi de üstüne üstlük **Muhittin Bilgin**'den değişik bir yorum! Şu gözünüzden kaçmamıştır... "Benzetme eki almış durumu". Şimdi olay bu. İlk önce kendi kendime (Bu işin kompedanıyım ya..) yoo olmaz bunu eliyorum dedim, sonra 590 puanlı **Gülşen Ülker**'e geldim, o ne? Tyruslu: Lübnan'ın Sur kentinden olan insan, sonra tamam dedim, madem **Bilgin**'i eledik o zaman **Ülker**'i de eliyoruz (Bu ay çok gönderen oldu ya, eliyoruz bizde işte!). Sonra bizim (artık yalama olan) kurallarımızdan 5 no'lu olana baktım: Neymiş ek alabilirmişmiş, hay dedim kendi kendime bu da ne şimdi? Valla artık ve umarım son kez olarak bi kuralımızı daha değiştiriyoruz. Bundan böyle 5. kural yok, yani hiçbir sözcük ek almıyor. Eksiz sözcüklere merhaba! Yaşasın, herşeyi kendine dert edinen **Levent**'in stressiz bulmaca yazımı ve puanlaması. Umarım artık bunalıma girmeden puanlama yaparım. İnanın sırf bu yüzden 2 saattir kafa patlatıyorum. Zaten ilgi de azaldı. Siz de mi sıcaklardasınız benim gibi? Toplam 14 yanıtımız var bu ay. Bence fazla bile (sıcak!) ama **Ender** için hoş bir gülme malzemesi oluyor bu durum. Bu arada **Nalân** Antalya'da keyip sürdüğümü yazmış ama inanın henüz bir kere denize gidebildim. Bu ay sizinle fazla bir geyik muhabbeti yapamıyorum. Çünkü yanıtlar oldukça az. Pek fazla sorusu olan da kalmayınca. Kimse bişey sormamış, iyi niyet belirtmemiş, benden bahsetmemiş (bu en kötüsü tabi). **Kerim Tezel, S. Salih Gören**'in Alternatif Bulmaca Sözlüğü'nden bir sözcük kullanmış, ama tanımını bulamamış; sözcük PROFF. Bir matbaacılık terimiymiş, ama tanımı yok o yüzden birinciliği paylaşamadınız, ama en azından kitabı kaptınız. **Gökcan Erus**'a da selamlarını gönderiyor. Bu arada, bazen yer olmadığı için, bazen de (bu ay olduğu gibi) çok fazla yanıt gelmediği için ilk 10'ları yazmıyorum. Bu arada bulmaca sözcükleriyle kafayı yemeler başlamış: **Sevil Avşaroğlu**: "Bir sonraki ayın bulmacasını sabırsızlıkla beklerken, daha önce yaptığım araştırmalardan ve ansiklopedileri karıştırmam sonucu dikkatimi çeken ve harf bazında bana bayağı puan kazandıracağına inandığım birçok sözcüğü de not ediyorum... Aslında biraz da nefret ediyorum. Zira her ay bir haftamı alıp götürüyor", "Bakın ben bu bulmaca hazırlama işine nasıl başladım? Bir hafta sonu Cumhuriyet Dergi'nin pazar bulmacasını (**Sedat Yaşayan**'a buradan selamlar!) çözmeye çalıştım, ama bitmedi, ertesi sabah herkes okula giderken (o zaman ben Balıkesir'de Turizm İşletme'de okuyordum ve öğrenciler bizim evin önünden geçerek okula giderlerdi), ben ters yönde halk kütüphanesine doğru yönelmiştim. Demek ki **Sevil** hanımın da yolu bu yönde. Bulmaca hazırlamak hiç de zor değil. Biraz sabır işi, bi de sözcüklerle kafayı yeme işi. Gelecek ay görüşmak üzere! Geçen ay kazananların kitabı **Erol Sever**'in *Kaynak Yayınları*'ndan çıkan Asur Tarihi idi. Bu ay ki ödülümüz ise, **Brecht**'in *Kaynak Yayınları*'ndan çıkan Turandot ve Aklayıcılar Kongresi adlı kitabı.

PUANLAMALAR:

A, E = 1
I, İ = 2
O, Ö, U, Ü = 3
B, C= 4
D, K= 5
Ç, F, N= 6
L, M, P= 7
G, H, R = 8
S, Ş, T=9
Ğ, J, V, Y, Z = 10
Q, W, X = 4

KURALLAR:

1) Yukarıda görüldüğü gibi her harf puanlandırılmıştır. Bulmacada amaç, en çok sayı toplamı getiren sözcüğü kullanarak, genel toplamda en çok sayıya ulaşabilmektir. Ya da bu harflerin toplamında en az puan toplamına ulaşabilmektir. 2) Dikey ve yatay sütunlardaki karelere, tüm kareler doldurularak anlamlı birer sözcük yerleştirilmelidir. 3) Bir ya da birden fazla sütun istenirse boş bırakılabilir, yani o ayın konusuyla ilgili kullanmak istediğiniz bir sözcük diğer harflerle tam olarak çakışıp bulmacaya ya da puanlamanıza bir katkı sağlamıyorsa, ya da sizi zorluyorsa o sütunu ya da sütunları boş bırakabilirsiniz. 4) İlk önce numaralandırılmış sorular doğru olarak yanıtlanmalıdır. Tersi durumda bulmacanız tümden geçersiz sayılacaktır. Tüm sütunları doğru olarak yanıtlamaya çalışınız. Eğer tüm soruları doğru yanıtladığınıza inanıyorsanız, bir sütunu siz devre dışı bırakabilirsiniz. Ben en az puanlamada sizin en yüksek puanlı sütununuzu puanlama dışı bırakacağım. Yok eğer tersini yaparsanız ve ayrıca soru sütunlarından birini de yanlış yanıtlamış olursanız otomatikman puanlama dışı kalırsınız! 5) Hiçbir sözcük ek almayacak, sözcük yalın halde kullanılacaktır. 6) Aynı sözcüğün yinelenmesi, ancak değişik anlamları varsa olanaklıdır. 7) Sözcükler tersinden tanımlanamazlar (BACANAK, KANACAB gibi). 8) Kişi ad ya da soyadları, ya da her ikisi (Ör: MAO, MAO ZEDUNG, ZEDUNG), yapıt adları tümü ya da bölünerek (Ör: OYUNLARLA, YAŞAYANLAR; Oğuz Atay'ın bir kitabı) kullanılabilir. 9) DİSK, ODTÜ, CR, ZA, USA gibi kısaltmalar kullanılabilir. 10) Bilinen ansiklopedi ve sözlüklerin dışında kalan (Ör: Anabritannica, Derleme Sözlüğü, Türk ve Dünya Edebiyatçıları Ans.), eski ya da görece az bilinen kaynaklardan bulunmuş sözcükler, hangi kaynaktan bulunmuşsa kaynağın adı, yayınevi ve sayfa numarası ayraç içinde belirtilmelidir. 11) Kimi yabancı kökenli sözcüklerin Türkçe'deki yazılışları farklı olabilir. Yabancı sözcüğün yazılışı hangi kaynaktan alınmışsa kaynağın adı yazılmalıdır. En çok puan getiren sözcüğü kullanmak elbette sizin yararınızadır. Ya da en az puanı almayı hedeflediyseniz, en az puanı getiren sözcüğü kullanmak sizin yarınıza olacaktır. (Ör: ZEDUNG-ZEDONG) 12) Güllük Dağı, İstanbul Boğazı, İnsuyu Mağarası örneklerindeki Dağı, Boğazı, Mağarası tamlamaları sözcük puanlandırmalarına kabul edilmez. Bu durumda Güllük, İnsuyu gibi tamlanan sözcük kullanılmalıdır. 13) Özel adlar dışında (kişi, yer vb.) hiçbir yabancı sözcük kullanılmayacaktır. 14) Atasözleri ya da deyimler bölünebilir. Ör: Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar: Atasözünün her bir sözcüğü kullanılabilir. Kaynak göstermek zorunludur. 15) Bulmacadaki her madde ya da kural, okurlardan gelecek tepkilere göre değiştirilebilir ya da eklemeler yapılabilir. Her türlü eleştiri ve önerilerinizi bekliyoruz. Puanlamalar arada bir değişecektir, lütfen her zaman puanlamanızı son ayın dergi puanlamasına göre yapın.

Derginizi kesmek istemiyorsanız, bulmacayı fotokopi çekerek ya da ayrı bir kağıda yazarak varsa telefon numaranızı da ekleyerek her ayın 23'üne kadar adresimize gönderiniz: "Bilim ve Ütopya Ödüllü Sözcük Bulmacası, Yol Sokak, Polat Celil Ağa İşhanı, Kat:5, Mecidiyeköy/İstanbul". Postadaki gecikmeleri göz önüne alarak yanıtlarınızı şu numaraya faxlamayı tercih ediniz: 0212-288 48 05. Eğer olası ise çektiğiniz faksın kontrolunu telefon açıp öğrenin. Sıralamada en çok puan toplamını alan ve en az puanı alan okurumuz abonelik kazanacaktır. Eğer mektubunda belirtirse abonelik yerine kitap da isteyebilir. En az puanı alan ve en çok puanı alan 2. ve 3. olan yarışmacılar kitap ödülü alacaktır. Ayrıca yanıt yollayanlardan kura ile tespit edeceğimiz kişi ya da kişilere (bu rakam toplam gelen bulmaca sayısına göre değişecektir) kitap armağan edeceğiz. Lütfen kendi puanlamanızı dikkatli hesaplayınız. Oldukça fazla yanıt geldiğinden ötürü bunları birer birer hesaplama olanak yok. Eğer ilk üçe giremediyseniz (ki ilk üçer sıranın yanıtlarını bir bir kontrol ediyorum), sizin puanınız kendiliğinden puanlama dışı kalır.

AĞUSTOS AYI BULMACANIZ

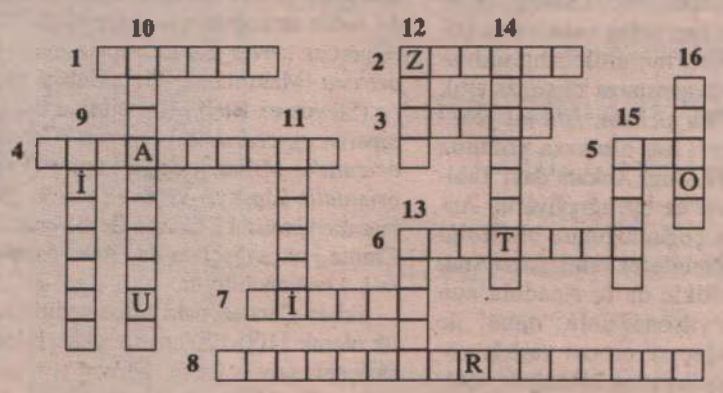

4) 1918'de yazdığı 'sol marş' ile devrimci eyleme çağrıda bulunmuştur. 'Vlademir İlyiç Lenin' adını taşıyan ve Lenin'in ölümünden hemen sonra yazdığı şiir onun olgunluk dönemi ürünlerinin başlangıcını göstermiştir. Rusya'nın ilk fütürist manifostosunu da yayımlamış ünlü Rus şair.

6) Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi adına 1 Mayıs 1919'dan başlayarak Berlin'de yayımlandı. On beş günde bir yayımlanan dergi 20 Eylül 1919'dan başlayarak Şubat 1920'ye değin İstanbul'da basıldı. Başlığının altında 'Sosyalizmden bahseder ilim ve sanat mecmuasıdır' yazısı vardı.

8) Halkın Özgürlüğü grubunun üyesi olarak, Çar Aleksandr III'e karşı düzenlenen bir suikaste katıldığı için tutuklanan ve Mayıs 1887'de idam edilen Lenin'in ağabeyi.

9) Günümüze en sağlam ulaşan eskiçağ kentlerinden biri olan, Phrygialılar döneminde Kybele kutsal alanı, Bizanslılar döneminde de piskoposluk merkezi olmuş, Kütahya'nın Emet ilçesi, Örenci bucağına bağlı Çavdarhisar köyündeki antik kent.

10) Ağustos ayının ilk haftasına rastlayan en sıcak günler.

11) Oidipus efsanesindeki Thebai kralı.

1. Ulusal Biyolojik Psikiyatri Kongresi'nden

Böyle bir kongrede bir sumeroloğun ne işi vardı diyebilirsiniz. Birinci neden, psikiyatriye olan ilgim. Bu konuyu Sumerlilerde de araştırıyorum. İkinci neden de beni kardeşimin oraya götürmesi.

Türkiye'de bir ilk olan Biyolojik Psikiyatri Derneği, Bursa Uludağ Üniversitesi tarafından kurulmuş. Bu kongre, derneğin ilk bilimsel toplantısıydı. Kongreyi tümüyle Uludağ Üniversitesi yetkilileri organize etmiş. İlk gece Uludağ Üniversitesi'nin üç Azerbeycanlı bir Türkiyeli sanatçıdan oluşan oda orkestrasının verdiği konser şahane idi. Kongreyi düzenleyenler candan kutlandı ve kendilerine bol bol teşekkür edildi.

Toplantıda Türkiye üniversitelerinin psikiyatri bölümlerinden, SSK'dan, Almanya, İtalya ve Amerika'dan konuşmacılar vardı. Türk konferansçılarının ekip olarak yaptıkları çalışmaların ekip namına sunulması beni sevindirdi. Bizim zamanımızda, ekiple çalışsak bile bildiride çoğunlukla sadece başkanın adı olurdu. Genç ve dinamik doktorlarımızın bilimsel araştırmalara gösterdikleri büyük ilgi koltuklarımı kabarttı. Aydın gençlerimizin küçümsenmeyecek kadar çok olduklarına bir daha inandım.

Gelelim konulara: Niçin "biyolojik psikiyatri" gibi bir ayrım var?

20. yüzyılın başına kadar psikiyatrik hastalıkların beyinle ilgisi olduğu tahmin ediliyor, bunun için onlara nöropsikiyatrik hastalıklar deniyormuş. 1920'lerden sonra **Freud, Young, Adler** gibi bilim adamları, psikiyatrik hastalıkların ruhsal kaynaklı olduğunu ve psikoterapi, psikoanaliz gibi konuşma tedavilerinin olabileceğini ileri sürmüşler. İlginç olan, Sumerliler zamanında rahiplerin bu tip hastalara, sihir dediğimiz bir tür psikolojik tedaviyi hergün uygulamış olmaları. Günümüzde de inanç yoluyla hastaların ruhsal durumlarını etkileme uygulaması sürmektedir.1950'lerden itibaren ruhsal hastalıkların tedavisinde yeni gelişmeler olmuş, sentetik kökenli haplarla şizofrenilerin ağır krizlerini düzeltme, hayal görmelerini önleme, depresyonlarını rahatlatmanın mümkün olduğu görülmüş ve bu ilaçların vücutta etkiledikleri yerin beyin olduğu anlaşılmış. "Psikofarmakoloji" denilen yeni bir dalda yapılan ruh hastalıkları için ilaç araştırmaları, yeni tedavi metodları ve ilaçların keşfedilmesini sağlamış. Bu ilaçların ruhsal hastalıkların tedavisine yaradığını gören bilim adamları, hastalıkların beyindeki kimyasal bozukluklardan ileri geldiği ve tedavilerininde kimyasal bozukluğun düzeltilmesi doğrultusunda yapılması gerektiği sonucuna varmışlar. Bu şekilde düşünen psikiyatristler Amerika'da, Biyolojik Psikiatri Derneğini kurmuşlar. 25 kişi ile kurulan bu derneğin şimdi binlerce üyesi varmış.

Konuşmalar, şizofreni, depresyon, yaşlılık depresyonu, uyku, kişilik bozuklukları, unutkanlık, Alzheimer gibi hastalıkların çeşitli tedavileri ve alınan sonuçları kapsıyordu. Dr. **Doksat**'ın konuşmasında yer alan, bazı kimselerde nedeni bilinmeyen ağrıların psikiyatrik bozukluklarla ilgisinin olduğu, bu konuda Cerrahpaşa Hastanesinde bir ağrı kliniği açıldığı haberi ilginçti. Amerika'da, insan yaşantısında seksüel durumun büyük önemi olduğu düşünülerek, seksüel bozuklukların çeşitli yöntemlerle tedavi edilmesi için yapılan çalışmaları, bulunan metodları, Amerika'da yaşayan bir doktorumuz, Prof. **İ. Karacan** açıkladı. Amerikalı Prof. **Katz**'ın, depresyonun ne gibi bir biyolojik değişimden kaynaklandığı, 20 yıldan beri milyonlarca dolar harcayarak araştırılmasına rağmen henüz bir nesnel teşhis metodu bulunmadığını söylemesi şaşırtıcı oldu.

Yine Amerika'dan gelen Prof. Dr. **Turan İtil** psikiyatrik hastalıkların teşhis ve tedavisine en fazla yardımcı olan metodun beyindeki elektrik akımlarının bilgisayarla değerlendirilmesi ve beynin işleyişini gösteren haritalarının çıkarılması olduğunu söyledi. Kendisi tarafından geliştirilen bu yöntem, Dünya Sağlık Örgütü'nce çeşitli ülkelerde 19 merkezde depresyonlar için uygulanmaya başlanmış. Beyindeki elektrik akımlarından biyolojik psikiyatride yararlanılmasının MRI'dan daha yararlı ve ekonomik olacağı Amerikan Kongresi tarafından kabul edilmiş.

Öğrendiğim önemli bir diğer haber de Amerika'da kurulmaya başlayan Hafıza Merkezleri. Çoğumuzun "isimleri veya telefon numaralarını hatırlayamaz oldum veya okuduklarımı hemen unutuveriyorum, tanıdığım birini birden hatırlayamadım" şeklinde yakınmaları oluyor. Bunu yorgunluğa, dalgınlığa verip geçiştiriyoruz. Meğer bunlar ne kadar önemli imiş yaşamımızda. Doktorlara göre insanlar bazen gençken, çoğunlukla yaşlanınca hafızalarını yitiriyorlar. Buna bunama veya tam karşılığı değilse bile Alzheimer Hastalığı deniyor. Bu hastalığa yakalanan hastaların 24 saat sürekli bakımı gerekli imiş. Yani maddi ve manevi büyük bir yük. Amerika'da ve çeşitli ülkelerde fakirler ve 65 yaşını geçenler devlet tarafından bakılıyormuş. Amerika'da böyle bir hastanın yıllık masrafı 40 bin dolar olarak hesaplanmış. Orada bu hastalığa yakalanan üç milyon hasta varmış, 2010 yılında bu rakamın 6 milyona çıkacağı biliniyormuş. Eğer hastalığa yakalanma süresi en az bir yıl geciktirilebilse sağlık hizmetleri bütçesine 120 milyar dolar bir tasarruf sağlanacakmış. Dünya Sağlık Örgütü ve Amerikan Hükümeti adları ve telefon numaralarını unutmaya başlayan kimselerin henüz bunama veya Alzheimer teşhisi konmadan önce belirlenmesi ve tedavilerinin ne yolda yapılacağının araştırılması görevini Dünya Sağlık Örgütü'nün International Adviser Committee'sine vermiş. Aynı zamanda bu kurumun başkanı olan **Turan İtil**'e göre Alzheimer hastalığının başlangıcı bir dereceye kadar teşhis ediliyormuş, son dört yıl içinde bu ağır hastalığı iyileştirmeye yarayacak veya ilerlemesine engel olabilecek ilaçlar bulunmuş. Dünya Sağlık Örgütü Alzheimer projesini 25 ülkenin 40 merkezinde başlatarak erken teşhis ve tedavilerinin en ekonomik bir şekilde nasıl yapılacağını araştıracakmış. Amerika'da bunu öğrenen bir grup işadamı (kapitalizmin tipik kuralı imiş) devlet kuruluşlarının (birçok kırtasiyeciliği beraberinde getirecek) bu araştırmaları yapmasını beklemeden, Amerika'nın hafıza ile ilişkisi olan en ünlü bilim adamlarını bir araya getirip, hafıza merkezleri kurmalarını önererek parasal yardımı üstleniyorlar. Her merkezi kullanılacak en modern aletler ve metodlarla donatmaya başlıyorlar. Bu merkezlerde elde edilecek sonuçlar onları tam olarak değerlendirecek bir diğer merkeze, telemedicine, televizyon ve Internet ile bağlanacak. Teşhisi zor olan hastalar için, bu iletişim sistemiyle en önemli uzmanlara danışılabilecek.

Bu teknolojiyle uzman doktorlar ülkenin en kuytu yerlerindeki hastaların ayağına gitmiş olacak. Böylece hastalar hem parasal yükten kurtulacak, hem de hastane köşelerinde sürünmemiş olacaklar. Bunama ve Alzheimer hastalıklarında, ağrı, sızı olmadığından erken belirlenmesi ve tedavisi uzmanlığı gerektiriyor. Bu Hafıza Merkezlerinin hem insanlığa, hem ekonomiye büyük yararı olacakmış. Bugün insanların genç yaşlarda ölümlerine neden olan birçok hastalığın erken teşhisle tedavisi yapılabiliyor. Bu yüzden ömürler 90-100 yaşına kadar uzadı. Fakat bu ömrü rahat yaşamaya engel olan bunama sorununu önlemek için de hafıza bozukluklarının erken teşhis ve tedavisinin tek çare olduğu vurgulanıyor.

Böyle merkezlerin Türkiye'de de kurulması, özellikle politikacılarımızın bir gün önce söylediklerini unutarak neden tam tersini yaptıklarının araştırılması için gerekli.

Muazzez İlmiye Çığ

Dergi okurlarının sayısını artırmaya çalışıyorum

Kuran'ın Yazarı Sümerliler başlıklı Mart 95 sayısından bu yana *Bilim ve Ütopya*'yı takip ediyorum. Bu derginin okunması gerektiğine inandığım için, gönüllü olarak tanıtımını yapıyorum ve Manisa'da ütopyacıların sayısını artırmaya çalışıyorum. Başta arkeoloji olmak üzere, bilimsel alandaki açlığımı gidermek için birçok olumsuz gelişmeye -fiyat artışı gibi- direniyorum. Tatilimi yapmak için kısa bir zaman sonra gitmeyi düşündüğüm Gümüşhane'de Bilim ve Ütopya'yı tanıtmayı ve yeni ütopyacılar kazanmayı planlıyorum. Bundan sonraki sayılarınızda klasik ve protohistorik dönem arkeoloji bilgileri ve çalışmalarıyla ilgili araştırmalara daha çok yer vermeniz ve fiyat artışlarınızda biz öğrencileri dikkate almanız dileğiyle...

M. Umut Doğan / Manisa

Duyuru

TFD Öğrenci Komisyonu 4. Fizik Kongresi Ağustos'ta

Türk Fizik Derneği Öğrenci Komisyonu'nun düzenlediği Fizik Kongresi 26-29 Ağustos 1996 tarihleri arasında Ayvalık'ta yapılıyor. Kongrenin amacı Türkiye'de lisans ve lisansüstü fizik ve fizik ile ilgili uygulamalı alanlarda eğitim yapan öğrencileri biraraya getirmek. İşlevi, öğrenciler arasında dostluklar oluşturmak, kendi üniversitelerinde uygulanan eğitim ve öğretim yöntemlerini tartışmak ve yaptıkları çalışmaları sözlü veya poster bildiriler şeklinde sunarak, diğer öğrencilere aktarma olanağı sağlamak.

Kongre aynı zamanda çevre ülkelerden gelebilecek fizik öğrencilerine de ev sahipliği yapacak. Ayvalık Belediyesi, Balıkesir Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi, Türk-Balkan Fizik Araştırma Merkezi, Bilim ve Ütopya Kulüpleri ve Bilim ve Ütopya Dergisi kongreyi desteklemektedir.

Çağrılı bazı konuşmacılar ve konuşma konuları (belli olanların) şöyledir: **Erdal İnönü, Nurettin Sözen, Oktay Sinanoğlu, Gediz Akdeniz** (Küreselleşme ve fizik öğrencilerinin sorunları), **Metin Arık** (Evrenin oluşumu), **İzzettin Önder, Ahmet İnam** (Çok yönlü bir fizikçi olmak), **Baki Akkuş** (Dünyada ve Türkiye'de nükleer enerji santrallerinde son durum), **Muzaffer Ataç** (Deneysel yüksek enerji fiziğinin tarihi gelişimi), **Halil Nebiler** (Üniversite ve basın).

Yapılması planlanan iki panelden "Bilimin Siyasallaşması" konulu olanın panel yöneticisi **Gediz Akdeniz**, konuşmacılar **Cemal Yıldırım, İzzettin Önder, Ahmet İnam, Sehban Kartal, Mehmet Can Akyolcu** ve **Hasan Başkan**'dır. "Bilim ve Medya" konulu ikinci panelin yöneticisi **İzzettin Önder**, konuşmacılar ise **Ender Helvacıoğlu, Halil Nebiler** ve **Baki Akkuş, Musa Ağacık** ve **Suat Parlar**'dır.

Ayvalık İlçesinin konaklama olanaklarının çok çeşitli olması nedeniyle, kongre organizasyonu katılımcıların konaklamalarından sorumlu değildir. Fakat organizasyon komitesi konaklama için yer bulunması konusunda yardımcı olmaya çalışacaktır.

Katılmak isteyenler için müracaat; **Bige Şanlı**
Adres: Fen Fakültesi, Fizik Bölümü, 34459, Vezneciler, İstanbul.
Tel: (0212) 511 84 80 -262-
email:zeynep@caju.phys.boun.edu.tr

Karşı çıktığı şeye dönüşen bir altkültür örneği: Punk

Kentler; yüzlerce ulusal kimliğin, kültürün ve farklılığın çakışıp yeniden hazırlandığı küresel ticaretin mutfakları. Kentler, değişen, büyüyen ve yer değiştiren imajların, yeni görmeler ve göstermelerin mekanı. Bu değerli kent hayatı, her saniye "tüm geçerli stilleri" yeniden şekillendirebilir.

1970 ve 1980'lerdeki kızgın sosyal bir söylemin punk'a, evcilleşmiş bir stile dönüşmesi bu sürecin temsil edilebilmesi açısından önemli bir örnektir. İngiltere'de işçi sınıfı içinde ortaya çıkan punk kültürünün isyankar stili, çoğunlukla işsiz gençlerin bunalımlarını kızgın ve şok edici bir gösterme aracıydı. Güvensiz, sosyal sınırlandırıcıların baskın olduğu, dolayısıyla kimlik arayışlarının ivme kazandığı gençlik döneminde stil, kişinin "başkalarının" ya da "benzerlerinin" içine kendini yerleştirirken kullandığı en güçlü ve çekici yoldur. Büyüyen dünyamızda stil pazar alanının resmi dili haline gelmiştir (reklamda, paketlemede, ürün tasarımında ve ortak kimliklerde...). Bu, endüstriyel ağların, hemen hemen herkesin hayatlarına ve hayallerine dokunan küresel üretimin ve pazarlamanın sonucudur, denilebilir. Fakat stil, gerçekte kentin atmosferini oluşturan grupların saf sayılır türden bir ürünüdür de. Bir grup için ürünün her üyesinin bir şekilde katıldığı ve içine karıştığı kültürel bir süreci temsil ettiğini düşünürsek, altkültürlerin toplumsal değişim ve dönüşümler için ne derece önemli ve istekli bir potansiyel oluşturduklarını kavrayabiliriz. (**Albert Cohen**, 1955). Herkes tarafından paylaşılan bir referans çerçevesine dayanarak ortaya çıkan "grup standartları" aynı zamanda bize yeni bir altkültürün ortaya çıkışını da ifade eder. Bu kültüreldir, çünkü her üyenin normlar sistemine katılımı aynı normların diğerlerince algılanışından etkilenir. Bu altkültüreldir, çünkü bu normlar, yalnızca bundan bir şekilde çıkar sağlayan, gerçekleşmesinde ve sürekliliğinde sempatik, manevi bir iklim bulan kişiler arasında paylaşılır. Altkültürlerde kültür, sistemin genelinde paylaşılmayan benzer ihtiyaçların ve benzer koşulların bir sonucu olarak, kişilerin birbirlerini etkilemeleri yoluyla devamlı olarak oluşturulur, yenilenir ve değiştirilir. Altkültürlerde simgelerin oluşturulması ise daha karmaşıktır. **Willis**'in çalışmalarına dayanarak; grup üyelerinin, bu hazırlık, dönüşüm ve direnç döngülerinin içinde yatan yapısal anlamların (örneğin, siyah deri ceketi, seçme süreciyle objenin kültürle etkisinin bütünleşmesiyle ortaya çıkar) öznel olarak farkında olmadıklarını söyleyebiliriz.

Gençlik altkültürleri konusunda yapılan ilk akademik çalışmalar marksistlere aittir. Eğitim konusunda geliştirilen yeni çalışmalarda, geçmişte yapılan bu çalışmalar yetersiz kalmıştır. Dolayısıyla bu çalışmadaki hedeflerden birisi de gençliğin, önceki çalışmalarda olduğu gibi sınıfsız ya da yeni bir sınıf olarak değil, belirgin yeni bir sosyal grup olarak öne sürülmesi gerekliliğini tartışmaktır. Bu noktada tartışmanın iki boyutu açısından şöyle bir soru ortaya çıkıyor:

Sembolizasyon sürecini gözönüne aldığımızda, gençlik, kapitalist bir topluma yabancılaşan bir altkültür oluşturmasıyla sosyal değişimin çağdaş ateşleyici öznesi midir, yoksa, kültürün endüstrileşmesinin bir kurbanı mıdır?

Munch, 1991'de gençlik altkültürlerinin kullandığı sembollerin sosyal kapsam içindeki işlevlerini araştırmayı amaçlayan bir çalışmasında punkları, heavy metalcileri ve 20 yıllık bir geleneğin ilkleri oldukları için hippileri ele aldı. Bu çalışmada **Munch**, toplumların, semboller ve normlar aracılığıyla sosyal tanımsızlığa kendilerini uyarlayabildikleri sonucuna varmıştır. Altkültürler, özgünlüğün temel norm olduğu ve kişilerin şahsi değerliliği ve benzersizliği ilkesinin yer aldığı tam eşitliğe dayanan bir yapı çizer. Dolayısıyla, kişinin değeri statüsüne değil, sahip olduğu meziyet ve niteliklere bağlı olarak değerlendirilir. Gençlerin müzik tercihleri toplumsal algı (idrak) ve kişilik ile ilişkilidir. Genç dinleyiciler arasında popüler olan iki müzik kategorisinde -punk ve heavy metal- insan ilişkilerinin içeriğini gözlemleyen bir çalışma, şarkı sözlerinin ve müzik video kliplerinin, sıklıkla cinsel açıklık, şiddet, anti-sosyal davranış ve cinsiyet rollerinde stereotipler ya da kadın-erkek ilişkilerinde cinsiyetçi yaklaşımlar içerdiğini gösteriyor (**Hansen & Hansen**, 1991). Bir genç için popüler müzik tüketmek, yaşıtlarıyla paylaştığı bir ritüeldir; bu ritüel sosyal gerçeklik üzerine televizyon tarafından verilen bilgiye benzer bir işlemi yerine getirir. Ancak televizyondan farklı olarak, bireysel müzik tercihleri, televizyon programı seçiminden daha keskin bir sınır çizer. Heavy metal müzik, tipik olarak yüksek sesli, hızlı ve düzensizdir ve bu müziğin yorumcuları saldırgan, maço, antisosyal ve zaman zaman da şiddet yanlısıdır. Bunlara ters olarak, punk rock'ın göze çarpan farklı özellikleri vardır. Punk rock, hiçbir anlamlı (sosyal) mesaj taşımayan anadamar rock'n roll'undan doğan memnuniyetsizlik sonucu ortaya çıkmıştır. Punk'taki temalar, yıkıcı mesajlar, toplumdan yabancılaşma ve otoriteye karşı isyan olarak tanımlanabilir. Müziğin kendisi, sarsıcı, giderek hızlanan tekrarlardan oluşan bir ritimle yapılır. Bu müziğe sıkça maruz kalma, bireyin sosyal yargılarını ve tutumlarını yönlendiren sosyal iletişim kategorilerine "kronik erişim" ile sonuçlanır. Özellikle, punk rock'a çokça maruz kalma; bu kronik erişim nedeniyle; uyumsuzluk, karamsarlık, dengesizlik, saldırganlık veya suç işlemenin, kişinin sosyal yargılarının süzgecinden geçmeksizin kolaylıkla icra edilmesine sebep olur (**Hansen & Hansen**,1991).

Punk kültürünün, 20. yüzyıl masalında, silinmez yergilerle incitilmiş, ateşe tutulmuş gibi bir imajı vardır. Hava tünelinde rüzgara kapılmışcasına mikrofona asılmış, lanetler haykıran, cılız, kambur bir çocuk, yanıp yıkılmış ülkesini sessizce gezen gururlu bir hükümdar ve dudağına sıkıca tutturulmuş bir çengelli iğne: "No Future; Babylon. No future for you" (1). Başlangıçta punk, uzun zamandır kendini üstün görerek serserilik yapan hippilere ve yüzleri kaplarca kokaine gömülmüş zengin pop yıldızlarının süslü budalalıklarına meydan okudu ve baskın söylemi pop kültür, moda ve stil olan bir ülkenin imajına şiddetle saldırdı.

Gençlik altkültürlerinin tümü farkedilmeyi ister, fakat dikkat edilmeyi de reddeder. Deneyimlerini şeffaf bir tarzda simgeleyen diğer gruplardan farklı olarak punkta çok karmaşık anlam süreçleri işlemektedir. 1930'larda Dada akımının burjuvazinin kafasını karıştırmak ve şok etmek üzere tasarlanması gibi punklar da tarzlarının, gürültülü, anlaşılmaz, ihtiyatlı, keyfi olmasını, hiçbir merkezi ya da kutsal sembol üzerine dayandırılmaması yolunu seçmiş ve bunu, geçerli olan stillerin çöplüğünden topladıklarını kolaj ederek yapmışlardır.

Böylesi bir tutarlılığı açıklığa kavuşturmak için stilin yeniden tartışılması çok önemlidir. Çünkü bu tartışma, popüler hareketlerin ya da altkültürün, anadamar kültürden anlamlar çıkarabildiği ve bu mekanizmanın altkültürler aleyhine döndüğü yolları görmemizi sağlayacak. Punklar önceki biçimlerin ironik olarak yeniden kullanılmasıyla orta sınıf geleneğinin tüketim modellerini reddederken aynı anda "tamamen" kendilerine özgü, hatta ısrarla kendini diğerlerinden ayıran bu stili sevdiler ve dolayısıyla bu tutarlılık mekanizmalarının devreye girmesini beraberinde getirdi.

Siyah renkli, üzerinde çivi ve kopçalar olan giysiler almak bile tüketimi oluşturabilirken, ürün, karşı kültürün bir politikası olarak kullanılmaktadır. Stil, onu diğer bütün şişirilmiş kabarcıklara yaptığı gibi, -üstelik yaklaşık beş katı kadar şişirilmiş fiyatlarla- bir tüketim ve rekabet maddesi haline dönüştürür ve punk pazarlanabilir bir tarz olmaya başladıkça, "tersine dönen bir karşı çıkış" olmaya hapsedilir. Başlangıçta isyan ettikleri tüm kabul görmüş kültürlere ait malların, sembollerin bulunduğu bu çöplükte bugün kendi isyanlarının sembolleri ile karşılaşmışlardır. Bu noktada stil, toplumsal sınıf, gençlik ve siyasetten kopuk hale gelmiş, belirli bir grubun yaşanmış deneyimlerinden daha fazlasını temsil etmiş ya da kodlamış olur. Artık stil, yalnız ve bağımsızdır, nesneleri doğrudan isimlendiremediği veya bütünüyle ifade edemediğinden dolayı parodi, ironi ve belirsizliği kullanır; punklar da önceki biçimlerin kullanımında benzer bir yolu takip eder ve her ikisi de kentin değişkenliğinde evcilleşip kitle kültürünün parçalanmış imajlarını kutlayan kentsel ikonografinin oyunlarından alıntılar haline gelirler.

Sonuç olarak punklar, yalnızca basit bir ticari tutumun sonucu ya da kapitalist bir topluma yabancılaşmanın kahramanı değildir. Onlar, geçerli olanın her saniye değiştiği "süreçlerin" ifadesi olan kentlerde, bir bölümünü kendilerinin oluşturduğu ama büyük bir kısmının dışarıdan inşa edildiği bir imajın dayattıklarıyla karşı konulmaz şekilde zorlanmışlar ve her yeninin sezdirmeden sahiplenildiği bu süreçte, tek özne oldukları yanılgısıyla kurmaya çalıştıkları tutarlılığın kurbanı olmuşlardır.

Suçlu kimlerdir ki çöpler hep onların kapılarının önüne bırakılır ve bırakılmaya devam eder. Büyük huzursuzluk, artan işsizlik, adlandırılamayan endişeler ve dile gelmemiş kuşkular zamanıydı; aynalı kule blokları, boş tersaneler ve sesi çıkmayan güneş. Bilinçsiz olarak, İngiliz punkları, ulusal ve kültürel tinin en derin korkularına ve savaş sonrası yıllar içinde kimliği aşınmış olan ve şimdi kaybolmuş insanların terörlerine sızmış. İngiliz punkları, aslında biraz vatanperverdiler, paylaştıkları bir kimlik krizi için günah keçisi durumuna düşmüşlerdi sadece (**Savage**,1991).

DİPNOT

1) "Gelecek yok, Babil. Gelecek yok", Sex Pistols (Kiss This), "God Save The Queen"adlı parçasından.

KAYNAKLAR

1) Ewen, S., 1988 All Consuming Images-The Politics of Style in Comtemporary Culture (Harper collins Publisher).

2) Hansen, C., Hansen, R., 1991 "Construsting personality and social reality through music: individual differences among fans of punk and heavy metal music", Journal of Broadcasting & Electronic Media Volume: 35, No: 3, 1991, pp. 335-350.

3) Harris, D.,1992, From Class Struggle to the Politics of Pleasure-The Effect of Gramscianism on Cultural Studies, Routledge.

4) Hebdige, D. ,1988, Gençlik ve Altkültürleri, İletişim.

5) Featherstone, M., Consumer Culture and Postmodernism.

6) Ley, D., Olds, K., Inventing Places.

7) O'toole, L., 1993, "Hanging Around", Bookrewiev: Marcus, G., 1993, 'In the Fascist Bathromm: Writing on Punk 1977-1992, Viking.

8) Ryan, J. "folk and commercial popular music"

9) Shchepanskaia, T. B.,1991, "The symbols of youth subculture", Soviet Education October 1991, 3-16, Young, E. 1991, "Vacant Pocession" Bookrewiev: Savage, J., 1991, 'England Dreaming: Sex Pistols and Punk Rock'(Faber & Faber)

Gökmen Argun (Şehir Plancısı) / **Ankara**

Kanser araştırma ve tedavi merkezleri uyuyor mu?

Zaman zaman gazetelerde ya da bir televizyon yayınında yeni bir maddenin kansere bire bir geldiği bildirilir. Çoğu zaman da, kulaktan kulağa, filanca yerde bir lokman hekimin nice kanserliyi şıp diye iyileştirdiği fısıldanır.

Son günlerde, yine bir televizyon yayınında, harika bir çay hakkında böyle saçma bir programa şahit olduk. Klasik konvansiyonel tedaviden sonuç alamayan, hatta, çoğu kez büsbütün kötüleşen kanserli hastalar, bir umuda sarılarak bu harika ilaçların ocağına sürükleniyor.

Ülkemizde dört bir yanı saran Lokman Hekimlerin geçim kaynağı bu perişan ve çaresiz kanserlilerdir. Ve de bu hazin trafiğin baş sorumlusu, kör değneğini beller gibi konvansiyonel tedaviye sığınan, ilaç firmalarının övgü dolu prospektüslerinden başka bir şeye inanmayan, dünyada olup bitenlerden habersiz, sözüm ona, kanser tedavi ve araştırma (?) merkezleridir.

Yapılan tüm bilimsel araştırmalar kesin olarak gösteriyor ki radyoterapi ve kemoterapi, yani onkologlarımızın can simiti, kanser hastalarının ancak yüzde 10-20'si üzerinde ve de çoğu kez geçici olarak etkilidir. Bu korkunç gerçek şunu kanıtlıyor: Bütün dünyada ve doğal olarak ülkemizde yüzbinlerce kanserliye, hiçbir yararı olmayan bir tedavi uygulanıyor ve bu zavallılar, elde avuçta ne varsa harcadıktan sonra, perişan, uçan kuştan medet umar bir halde bir lokmana yem oluyorlar. Oysa, bu saygıdeğer onkolog ve akademisyenlerimize acil ve önemli bir iş düşüyor: Merak etmek ve araştırmak.

Bu merak ve araştırmanın nelere gebe olabileceğini bir örnekle görelim.

1950'lerde Teksas'ın Dallas şehrinde dünyanın en büyük özel kanser kliniği açılmıştı. Bu kliniğin, Teksas dışında 17 değişik şehirde şubesi vardı. Bu teşkilatın başında bulunan **Harry Hoxsey**, potasyum iodit ile karışmış dokuz bitki kökünden oluşan bir posyon kullanmaktaydı. Hasta kayıtlarından anlaşıldığına göre bazıları terminal safhada birçok kanserli, kliniğin uyguladığı tedaviden yararlanmış hatta bazıları tamamen iyileşmiş. Hoxsey kliniğinin ünü tüm Amerika'ya yayılınca ülkenin değişik yerlerinden gelen on doktor Dallas kliniğinde derin bir araştırma yaptı. Yüzlerce hasta dosyasını inceledikten, tedavi görmüş ve tedavi görmekte olan hastaları dinledikten sonra birlikte bir bildiri yayınladılar:

"Bu klinik, cerrahi ve radyoterapi kullanmaksızın, patoloji raporlarıyla doğrulanmış kanser vakalarını başarıyla tedavi etmiştir. Tedaviden beş altı sene sonra araz göstermeyen vakaları iyileşmiş kabul ettiğimize göre yeteri kadar hastanın iyileştiğine inanıyoruz. Bazı hastalar, 24 yıl sonra bile sağ ve sıhhattedir."

Bu bildiri, Amerika Ziraat Bakanlığı'nın botanisti **J. Duke**'ün merak ve ilgisini çekmişti. Hemen, Hoxsey posyonundaki bitkilerin farmakolojik incelemesini gerçekleştirdi ve bir rapor yayınladı: Hepsi de antikanser nitelikteydi.

Bu bitkilerden birkaçı ülkemizde de yetişiyor. Hele içlerinden biri son derece antitümör nitelikte (bu bitkilerin isimlerini, yeni lokmanlar üretmemek için saklı tutuyorum). İki Macar bilim adamı 1966'da yaptıkları incelemeler sonunda bu niteliğini kanıtlamışlardır.

Ayrıca, Japonya'nın Nagoya Üniversitesi'nden araştırmacılar bu bitkinin mutasyonu durduran niteliğini, B-factor adıyla, tıp literatürüne mal ettiler.

Batıda, ampirik olarak yararından söz edilen her bitki mutlaka incelenmeye alınmış ve de çoğu kez beklenmedik derecede etkili ilaçlar bulunmuştur. Örneğin **Ronald Reagan** da Carnivora adıyla piyasaya sürülen bir ilaçla kanseri yenmiştir.

Bir de şu bizdeki içler acısı duruma bakın. Kanser araştırma merkezlerimizin varolma nedenini doğrusu ya, çok merak ediyorum. Al gülüm ver gülüm kabilinden ilaç sanayiine hizmet etmek ve her yıl yüz binden fazla kanserlinin ölümüne seyirci kalmak mı?

Onkologlarımızın önerdiği 47 kadar ilaç bulabildim piyasada. Bu 47 ilaç da bari bir işe yarasa! Amerikalı doktorlar bile aldıkları kötü sonuçlar yüzünden bu ilaçların bazılarını alay konusu yapmaktadır. Örneğin 5 FU'yu, five feet under, diye okuyorlar. Anlamı birbuçuk metre derine ya da mezaradır. BİCNU ilacını da Be Seeing You diye, yani görürsün gününü anlamını vererek okuyorlar. Bu ilaçların çoğu toksik ve bazıları kanserojen -paradoksal görünse de inanın.

20. yüzyılın en önemli buluşları arasında bir madde var. Geniş bir spektruma damgasını vuran, 55 ülkede 3000'den fazla bilimsel ve klinik araştırmaya konu olan bu madde DMSO ya da dimethyl sulfoxide diye anılıyor. Adını ve niteliklerini sağır sultanın bile duyduğu bu ilaç hakkında onkologlarımız herhangi bir araştırma yaptı mı? Tüm Rusya'da başarıyla kullanılan hydrazine sulphate'ı hangi hasta reçetesine ilave ettiniz?

20. yüzyıl sonunda kanseri ortadan kaldıracağı umulan antineoplaston; bilim adamlarınca sadece bu yüzyılın değil, asırların en büyük dehası olarak nitelendirilen **Gaston Neassens**'in 714-X ilacı; **Lawrens Burton**'ın IAT tedavisi; kanser yorumuna tarihi bir damga vuran Dr. **Virginia Livingston**'un aşı tedavisi ve daha bir sürü etkili tedavi yöntemleri tüm dünyada aktif bir varlık gösterirken, nasıl oluyor da siz, 47 kelimelik sermayenizle yetinip bütün bu gelişmelere gözlerinizi ve kulaklarınızı kapatıyorsunuz?

Konvansiyonel tedavinin yetmezliği, yararsızlığı ve hatta çoğu zaman tehlikeli zararları yüzünden ölüme mahkum bırakılan yüzbinlerce kanserli için, lütfen, uyanın!

Op. Dr. İlhami Güneral / Ödemiş

Ağaçkakan

29. sayı

Alternatif Enerji Kaynakları
Başka Türlüsü Mümkün...

Prof. Dr. Tolga Yarman, **Dr. İ. Melih Baş**, Akın Atauz, **Dr. Fikriye İnanç Baş**, Murat Bjeduğ, **Nesrin Timur**, Y. Savaş Emek, **Aylin Gençoğlu**, Burçay Anger, **Günseli Tamkoç**, Melih Ergen, **Prof. Dr. Celal Ertuğ**, Sevgi Özcan Güven, **Hilmi Çamurdan**, Oya Taban, **Aysun Tokatlıoğlu**, Arif Künar, **Batur Şehirlioğlu**, H. Şirin Selvi, **Serhat Özbay**, Dr. Umur Gürsoy, **Galip Baran**

KANADA'NIN KİRLİ NÜKLEER İŞLERİ, HABİTAT II
Ekopolitika, Yaşanmış Hayvan Öyküleri, Ekofeminizm, Ekonomi, Ekosağlık, Kent Kültürü, Nostalji, Mersin'de Anti-Nükleer Hareket ve Miting, Sinop Anti-Nükleer Şenliği, Kurudere Köylülerinin Direnişi, Kalimerhaba, Geri-Dönüşüm.

AYIN DOSYASI:
ALTERNATİF ENERJİ KAYNAKLARI
TÜRKİYE'nin TEK EKOPOLİTİKA DERGİSİ

Yazışma Adresi: PK 53, Konak, 35252, İZMİR
Tel ve Faks: 0 232 422 52 40- 224 11 41
Abone Bedeli: 900.000 TL. Abone bedelini SOS Akdeniz Derneği'nin Türkiye İş Bankası Yeni Liman Şubesi, İzmir, (3427) 0259397 No.lu hesabına ya da S. Semra Dinler'in 684172 no'lu posta çeki hesabına yatırdıktan sonra makbuzun fotokopisi ile birlikte yazışma adresine gönderiniz.
Tek dergi istekleri için; 150.000 TL'lik posta pulu gönderiniz.

BİLİM VE ÜTOPYA
ciltleri

Çoğu okurumuz *Bilim ve Ütopya* ile sonraki sayılarında tanıştığı için ilk sayılarımıza ilişkin yoğun bir talep alıyoruz. Özellikle ilk 6 sayı bizim de elimizde kalmamıştı. Bu talebi karşılayabilmek için tek çare olarak, ilk 10 sayıyı 1000'er adet yeniden basma yoluna gittik. Çok büyük bir maliyet gerektiğinden baskıyı siyah beyaz yapmak zorunda kaldık. Doğal olarak baskı ve fotoğraf kalitesi düşük oldu. İkinci cildimizi ise orijinal dergilerle yaptık. Birinci cilt ilk 10 sayıyı, ikincisi 11-18. sayılarımızı içeriyor. İsteyen okurlarımız, posta çeki veya banka hesabına her bir cilt için 1.250.000 TL. yatırarak ve yatırdığına dair belgeyi posta veya faksla bize ileterek (hangi cilt için yatırdığınızı özellikle belirtin) bu ciltlere sahip olabilirler. Yurtdışındaki okurlarımız için her bir cildin fiyatı 70 DM'dir. Belge elimize ulaşır ulaşmaz ciltler adreslerinize postalanacak. Ulaşabilen okurlar ciltleri dergi büromuzdan temin edebilirler.

Posta Çeki Hesabı: 673654
Banka Hesabı: Türkiye İş Bankası
İstanbul-Kızıltoprak Şubesi Hesap No: 1071 343539
Döviz Hesabı: Türkiye İş Bankası İstanbul-Kızıltoprak Şubesi
Hesap No: 1071 364536
Hesaplar **Ender Helvacıoğlu** adınadır.

Anadolu Alevilerinin genel görünümü

Bilim ve Ütopya'nın bu sayısının kapak paketinin içeriğini dolduran Anadolu Alevilerini tanıtmaya başlarken tüm sunulardan önce "Alevi" kavramının bir genel tanımını yapmak yerinde olacaktır. Eldeki inceleme ve araştırma verilerine bakıldığında "Anadolu Aleviliği"; gerek yurdumuzda, gerekse kimi komşu ülkelerin bize teğet bölgelerinde yaşayan bir kesim toplulukların İslamlıkta ve Hıristiyanlıkta bulunmayan bir takım özelliklerle donanmış inanç ve tapınmalarının, özetle dinlerinin ortak adıdır. Burada şu soru sorulabilir: Neden "ortak" sözcüğü kullanıldı. Yanıt şudur: Sınırlarını çizdiğimiz bölgede yaşayan toplulukların inançlarının tümü birbirine eş değildir. Ortak ritleri olduğu gibi birbiriyle benzeşmeyen ritleri de vardır. Bunların satır başlarını bu tanıtım yazısı kapsamında sunacağız. Bu nedenle Anadolu Aleviliği, bir federasyon da sayılabilir. Bu ortaklaşma olgusu, tarihsel süreç içerisinde bir halkbilim öğesi gibi birinden öbürüne kimi bezeklerin geçmesini de sağlamıştır. Söz gelimi; kökenini Şaman dininden alan bir rit, Zerdüşt etkisinde kalan Kürt/Zaza topluluklarına zamanla geçmiş görünmektedir. Adak ağaçlarına bez bağlama bu etkinin tipik bir örneğidir.

Bir başka soru da şu olabilir: Bu din, Anadolu'nun yanı sıra Anadolu dışında da yaşadığına göre neden "Anadolu Aleviliği" adını taşıyor? Bu doğru sorunun yanıtı da şudur: Alevilik, Dördüncü Halife Ali'nin (599-661) yanlısı olma durumu anlamına gelir. Bu nedenle, söz gelimi Fas devletini oluşturan halk, İran Şiiliğini oluşturan halk vb. hep Ali yanlılarıdır. Oysa ki bu toplumların inançları ve tapınmaları ile Anadolu Alevi toplumunun inancı ve tapınması birbiri ile hiç de benzemez. Bu nedenle Anadolu Aleviliği kapsamındaki kavram, yurdumuzdaki ve bize teğet kimi komşularımızdaki bağımsız bir dini anlatır.

Sorular artabilir: Başka ad bulunamaz mıydı? Yanıtı hazırdır: Ele aldığımız inanca "Alevilik" adının verilmesi yuvarlak olarak yüz yıllık bir olgudur. O tarihlerden önce bu inancın adı başka sözcüklerle karşılanıyordu.

Kökeni; Hindistan Brahma'sı ve Budizm'i, Göktanrı-Şaman dini, Zerdüşt ve ardılı Mazdek dini, Hazar Yahudiliği, Yunan'ın Yeni Eflatunculuğu ve İslam'ın bir-iki tarihsel olayı olan Anadolu Aleviliği;

a) 9-10-11. yüzyıllarda ve seyrelmekle birlikte sonraki bir iki yüzyılda "Batınilik" adı ile anılmıştır. Bu ad, onlara "Kuran'ın bir de iç anlamı vardır" dediklerinden dolayı İslam toplumu tarafından verilmiştir. Bunlara, aynı dönemde Rafızi, Muhammara, Hurrem-diniyye, Karmatiyye ve İsmailiyye de denmiştir. Kimi zaman da bu inançtaki kişilerin doğdukları ve yaşadıkları yerlere bakılarak Zerdüşt, Mecusi, Mazdeki, Budacı vb. gibi yerel adlandırmalar yapılmıştır.

b) Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar döneminde ise bazı olaylar sonucunda Kızılbaşlık, Mülhidlik, Işık Taifesi, Erdebiliyye, Bektaşiyye vb. olarak anılmıştır. Bu dönemde ayrıca bu dinin taraftarları özel adlarla da adlandırılmıştır. Söz gelimi, Bedreddinliler, Tahtacıyan vb.

Bu girişten sonra Anadolu'da Alevileri, bugün genel bir ad olarak benimsediğimiz "Alevilik" diye ele almamızın nedeni, konunun birlikteliğini sağlamak içindir. Yoksa tarihteki Hz. Ali tipi ile bu dinin taşıdığı Ali tipi arasında kurulmak istenen benzerlikler yok denecek kadar azdır. Söz gelimi; İslam koşullarının gereği olan 1- Beş vakit namaz, 2- Üç ay ya da zorunlu bir ay Ramazan orucu, 3- Hac, 4- Zekat ve 5- Kaza ve kadere inanç, 6- Son güne inanç... gibi zorunluluklar Anadolu Alevilerinde ya büyük bir değişiklikle bulunur veya hiç bulunmaz.

Bunun yanı sıra Alevilikte var olan Cem olgusu, Yol kardeşliği, tapınmaya güzel sanatların girmesi, babadan oğula geçen ruhbanlık (dedelik) sınıfı, Hulul (gelme, gelip çatma) ve Sudur (çıkma, olma), ruh ölmezliği, insana secde vb. kurallar da İslam'da bulunmaz ve de reddedilir.

Pir Sultan'ın temsili bir heykeli

Aleviler, din adamlarına, etnik kökenlerine, yaşadıkları bölgelere, tuttukları günlük geçim işlerine, ritüellerine ve bağlı oldukları erenlere vb. göre adlanırlar. Bugün yurdumuzda yirmi/yirmi iki milyon kadar Alevi inançlı yurttaşımızın olduğu varsayılmaktadır. Bu sayıya ulaşan Anadolu Alevilerini etnik kökenleri, dinsel yönetim biçimleri bakımından ele aldığımızda kimi ayrımlar görülecektir.

ETNİK KÖKENLERİ BAKIMINDAN ANADOLU ALEVİLERİ

a) Türk kökenli Anadolu Alevileri: Tümü Horasan çıkışlı olduklarını söylemektedirler. Kars ve Erzurum bölgesindeki bu kümeden olan Alevilere bölgelerinde Türkmen adı verilmektedir. Oysa ki Toroslarda Türkmen ille de Alevi inançlı anlamına gelmez. Toroslarda Türkmenlerin "Yörük" diye adlandırılanları Sünni, Tahtacı denenler ise Alevidirler. Batı bölgelerindeki köy ve kent Bektaşilerinin tümü Türk kökenlidir. Türk Alevilerin büyük çoğunluğu Beğdili, Ağaçeri (Tahtacı), Baraklu, Karakoyunlu, Çepnililerdir. Yirmi milyonluk Anadolu Alevilerinin dörtte üçü, yaklaşık onbeş milyonu Türk kökenlidir.

b) Kürt kökenli Anadolu Alevileri: Bu kümeden olanları Kürt ve Zaza kökenli Aleviler diye ikiye ayırmak olasıdır. Ancak, Zazaların bir kesimi kendilerini Kürt kökenlilerden ayrı bir topluluk olarak saymaktadırlar. Bunun tartışması bilim insanlarına düşer. Zaza Aleviler, Tunceli/Dersim bölgesinin tümünü, Murat suyu boyunca bir kesimi, Varto, Hınıs yörelerini doldurmuşlardır. Kürt Aleviler ise Sivas/Zara/İmralı yöresindeki Koçgiri aşiretleriyle, Malatya'nın bir kesimini, Maraş-Pazarcık yöresinin bir kesim aşiretlerini oluştururlar. Kürt ve Zaza Alevilerinin beş milyon civarında olduğu varsayılmaktadır.

c) Arap Alevileri: Bağlı oldukları kültür odaklarından olan Muhammed Nusayri Nemiri'den dolayı bu yurttaşlarımıza Nusayriler de denilmektedir. Ayrıca yaşadıkları Hatay, Samandağ, Adana, İçel vb. yerlerde kendilerine Sünni yurttaşlarımızca Fellah adı da verilmektedir. Sayıları yarım milyon kadardır.

DİNSEL YÖNETİMLERİ BAKIMINDAN ANADOLU ALEVİLERİ

a) Dedelerle yönetilen Anadolu Alevileri: Asya yaşamından beri dinsel gereksinmelerini "dede" adı verilen ve babadan oğula geçen bir ruhban sınıfı ile karşılayan topluluklardır. Bu "dede" sözcüğü üzerinde tartışma, sözcük çok eskilerden geldiği için sağlam bir temele oturtulamıyor. Mevlevilerde bulunan bu sözcük Mevlevi yolağına giren her cana verildiği halde Alevilerde yalnızca yolu sürdürmekle görevli ve yetkili olan ailelerin erkek bireylerine "dede" deniyor. Bu aileler, kendilerini "seyyid" olarak adlandırmaktadırlar ki bunun için de ellerindeki soy ağaçlarını (soy kütüğü, secere vb.) kanıt olarak göstermektedirler. Bilindiği üzere Muhammed Peygam-

Tarihte ve günümüzde Alevilik

Alevilik, Anadolu'da ezilen köylü ve göçebe kitlelerin hareketi olarak ortaya çıktı. Selçuklu ve Osmanlı sultanlarına ve beylerine karşı ezilen halk, Alevi-Kızılbaş bayrağı altında mücadele etti. İlk ve Ortaçağ'da bütün sınıflar ideolojilerini dinsel kalıplarla ifade ettiler. Sünnilik, Emevi, Abbasi, Selçuklu ve Osmanlı hakim sınıflarının ideolojisiydi. Alevilik ise, ezilen halkın ideolojisi. Dinsel ifadeler, burada bütünüyle kabuktur. Özü sınıfsaldır.

Alevilik, tek bir kavmin, yalnız Türklerin yolu değildir. Türk olsun, Kürt olsun Anadolu ezilenleri Alevilikte buluştular. Hatta Alevilik, isyanlarda Anadolu'nun Rum köylüsünü de safına çekti. Bu olgu da, Aleviliğin dinsel veya kavimsel değil, sınıfsal olduğunu gösterir.

Sınıflaşmaya ve sınıfsal baskıya karşı muhalefet hareketi olan Alevilik, eski sınıfsız toplumun eşitlik, kabile kardeşliği, dayanışma, paylaşma, birlik, kadın-erkek eşitliği gibi değerlerini yaşattı ve günümüze taşıdı.

Özet olarak Alevilik, Ortaçağ'da feodal devlete karşı halk muhalefeti ve halk örgütlenmesidir. Tarihçiler, 15. yüzyıl Anadolusunun bütünüyle Alevi olduğunu belirtirler. O zaman, feodal hakim sınıf ve çevresi Sünnidir. Ne var ki, Osmanlı zulmü Aleviliği ezdi ve halk kitlesini zorla Sünnileştirdi.

Alevilik, zulme isyan geleneğini günümüze taşımak, emekçi hareketini tarihle beslemek açısından değer taşır. Bu açıdan Alevilik, yalnız Alevi kitlelerin değil, Sünni mezhebinden olan halkın da devrimci tarihidir ve kültürel kaynağıdır. Nitekim **Yunus Emre, Hacı Bektaş Veli, Baba İshak, Baba İlyas, Şeyh Bedrettin, Pir Sultan Abdal, Kazak Abdal, Kaygusuz Abdal, Karacaoğlan, Şahkulu, Kızıl Deli** gibi Alevi geleneği içinde düşünebileceğimiz isyan önderleri ve ozanlar, artık yalnız Alevilere değil, bütün halka aittir.

Çağımızda emekçi hareketini Alevilik bayrağı altında örgütleme olanağı yok. Kapitalizm çağında emekçiler dinsel değil, din dışı ideoloji ile kendilerini ifade ediyor ve örgütleniyorlar. Artık emekçilerin ideolojisi Bilimsel Sosyalizmdir. Alevilik ise, Türkiye'de emekçi hareketini besleyen bir pınar, bir tarih damarıdır. Alevilik, birleşen emekçileri, paylaşmanın, dayanışmanın, kardeşliğin ve zulme başkaldırının değerleriyle besleyen tarihsel bir kaynak olarak değer taşır.

İşte *Bilim ve Ütopya*, Ağustos sayısının kapak paketini bu bakış açısıyla, Anadolu halkının mücadele geleneğini, bir zenginlik kaynağını çeşitli yönleriyle araştırmak amacıyla düzenledi.

Bu etraflı paketin kotarılmasında büyük yönlendirici katkılar yapan Sayın **Nejat Birdoğan**'a ve bizden makalelerini esirgemeyen değerli araştırmacılarımıza teşekkür ediyoruz.

ber'in kızı Fatma'dan doğan çocuklarından Hüseyin'in soyundan gelenlere "seyyid", Hasan'ın soyundan gelenlere de "şerif" unvanı verilmektedir. Anadolu'da Hüseyin'in soyundan gelenler, bir varsayımla birbuçuk/iki milyon arasındadır. Sayı abartılı değildir. Bu dede soyluların yüzde 90'ının elinde bu akrabalığı belgeleyen soy ağaçları varsa da bunların doğruluğu kuşku götürür. Gerek Osmanlı döneminde, gerekse Safevilerde verilen bu tür belgeler tarih boyunca hep kuşku ile karşılanmış ve zaman zaman bu belgeler devletçe geçersiz sayılmıştır. Yirmi milyonluk Alevi kitlesinin yaklaşık on iki milyonu bu dedelerle yönetilmektedir.

Dedeler de kendi aralarında hiyerarşik bir sıralama oluşturmaktadırlar. Söz gelimi; 4. İmam Zeyne'l Abidin'in soyundan gelen kimi dedeler kendilerini "mürşid" olarak görmektedirler. Bu dedelerin savlarına göre öbür ocakların üzerinde bir yetkeye sahiptirler. Bu tür dedelerden birisi birkaç yıl önce Cumhuriyet Mahkemeleri'nden birisinden bir karar çıkartarak Anadolu'daki Alevilerin tümünün kendisine bağlı olacağı savını açıklamıştır. Böylece bu dedeler (ki her bir dede ailesinin kendi adlarını simgeleyen ve ocak adı verilen bir de tinsel kurumları vardır), mürşid ocakları, pir ocakları, rehber ocakları diye üç hiyerarşik basamak oluşturmuşlardır. Bu dedelerin ölümlerinde, geride kalan erkek çocukların bir veya birkaçı yolu yürütürler. Bu ocaklı Alevilerde dede olmayanlara "talip" denilir. Bu kümede gerek dedelerin, gerek taliplerin anne ve babalarının da Alevi olması koşulu vardır. Dede ocaklarının içinden ocakların da onay vermesiyle seçilen birisi tarih boyunca "Düşkün Ocağı" görevini yürütür ki bir tür yargıtay sayılan bu görevi bugün Erzincan'ın Kemaliye ilçesindeki Hıdır Abdal ocağı yürütmektedir. Taliplerin kesinlikle bir ocağa bağlı olmaları gerekmektedir. Ara sıra kendi ocağını bırakıp başka ocağa bağlanan talip, pek iyi gözle görülmez. Böyle taliplere dönüt, purut vb. gibi adlar verilmektedir. Hele hele Dedeli Alevi iken dedesini bırakıp Hacı Bektaş Çelebilerine bağlanan taliplere ise daha çok eleştiri getirilir. Söz gelimi Maraş Kötre köyünden **Ozan Karaca Meluli**, böyle bir eylem yaptığından ölüp gittiği halde o yörece hep eleştirilir. **Meluli** Türk Alevi yazınının en büyük ozanlarından biri olmasına karşın bu eylemi hoş karşılanmamıştır.

Peygamber soyundan gelen dedelerin yetki alanları büyüyüp talipleri çoğalınca, dedeler, gidemedikleri yerlerde kendilerine yakın olan kişileri yetkili kılıp birer "dikme dede" olayı yaratmışlardır. İlk zamanlar bu dikme dedeler, aldıkları yıllık talip ödentisi olan hakkultahları (çıralık, çerağ akçası, şeydullah) kendilerini görevlendiren dedeye göndermişken daha sonra bir soy ağacı uydurup kendilerini dede ilan etmişlerdir.

Dedelik, kapalı bir kurumdur. Dede olmak için dede soyundan gelmek gerekmektedir. Dede, ancak bir başka dede ile yol kardeşi (musahip) olabilir. Dede çocukları, ancak kendileri gibi dede çocukları ile evlenebilir. Ara sıra dede oğulları talip kızları ile evlenebilir ama dede kızının talip çocuğuna gitmesi olası değildir.

Dedelerin ellerindeki soy kütükleri, en ilkin Konya sarayından 1232 yılında verilmiştir. Daha sonra Osmanlılar döneminde İstanbul sarayından, Hacı Bektaş Tekkesi'nden ve kimi Nakibü'l Eşrafların kendilerince ve yetkili kaymakamlarınca verilmiştir. Buna karşılık Anadolu'da dede soy ağaçlarının önemli bir bölümü de Safevi devleti döneminde Erdebil ve Kerbela dergahlarınca verilmiştir. Bu iki karşıt gücün verdiği yetkiler aslında öbür devletin temelini alttan alta oyma amacına yönelikken bu ocakların hiçbir zaman birbiri ile çatıştıkları görülmemiştir. Dedelerin, kendi mantık açılarından bakıldığında tümünün Arap kökenli olması gerekirken zaman zaman bu işi olmazladıkları, hatta doğruca Peygamberi veya Hz. Ali'yi Türk kökenli saymaları gibi garip savları da görülmüştür.

Dedelik, Anadolu'daki Alevi dininin yönetimini yüzyıllarca yürütmüştür. Kimi zaman, çağ gerisine düşen politikacılarla iç içe olan dedeler görülmüşse de çok iyi niyetlerle bağlılarını barış içinde yürüten toplum önderi dedeler de görülmüştür ki bunların sayısı hiç de az değildir.

Anadolu'nun Sivas, Tokat, Amasya, Çorum bölgelerinde doğrudan doğruya **Hacı Bektaş Veli** soyundan gelen dedeler de vardır. Bunlara, ataları **Hacı Bektaş**'dan dolayı Ulusoylar unvanı verilmiştir ve bu unvan, soyadı yasasından sonra kendilerine soyadı olarak da takılmıştır. Amasya yöresinde dedelik görevini yürütmek için böyle Çelebi çocuklarından en yetkili olanı, yöre Alevilerince seçilmektedir.

Dedelerle yönetilen Anadolu Alevilerinin büyük çoğunluğunda yol kardeşliği (musahiplik) vardır. Büyük çoğunluğunda dememizin nedeni, örneğin; Tokat, Sivas, Amasya bölgesinde yaşayan Hubyar Alevilerinde musahiplik yoktur. Bu arada Arap Alevileri başlığı ile tanıttığımız Nusayrilerde de yönetim "Şıh" adı verilen, Peygamber soyundan geldiği söylenen kişilerin elindedir. Bu adı taşıyan yurttaşlarımızda Cem, Samah, ruh göçü, yol kardeşliği vb. gibi ritüeller bulunmamaktadır.

b) Bektaşiler: Bu dalı da kendi içinde ikiye ayırıyoruz;

1) Köy Bektaşileri: Bu kümeye katılanların büyük kesiminde dedelik yoktur. Yolun yöneticileri seçimle iş başına gelirler. Yani ruhban sınıfı bulunmaz. Ayrıca büyük çoğunluğunda yol kardeşliği bulunmaz. Bunun dışında hemen hemen aynı tapınmalar ve ritüeller bulunur. Köy Bektaşilerinin tümü Türk kökenlidir. Yöneticilerini köy halkı içinden seçmelerine karşın bir tür rütbesel aşama ile tipik bir federasyon oluştururlar. Şöyle ki her seçilen baba, Aydın, Ankara ve İstanbul'da bir Halife Baba'ya bağlanır. Halife Babalar da Dede-Baba'ya bağlıdır. Gene bu kümelerdekiler kimi dergahlarla yakın bağlantılı görünürler. Örneğin; Hacı Bektaş Dergahı, Abdal Musa Dergahı, Hamza Baba Dergahı, Veli Baba Dergahı gibi dergahlara bağlanan Köy Bektaşileri, bu dergahların yanı sıra kendilerini, bu dergahların kurucularının soyundan geldiğini ileri süren babalara da bağlı sayarlar. Gene söz gelimi; Hamza Baba evlatları, Veli Baba evlatlarında yukarıda sözünü ettiğimiz "seçimle yürütülen babalık" yoktur. Köy Bektaşileri, hemen tümü ile Batı Anadolu ve Trakya'da, ayrıca Bulgaristan'da bulunmaktadırlar. Köy Bektaşileri yol bilinci olarak en sonunda Hacı Bektaş'a bağlı olurlar. Kimi zaman arada, yukarıda sözünü ettiğimiz ara Anadolu erenleri (Rum erenleri) ve Horasan erenleri bulunmasına karşın, kimi zaman da doğruca Hacı Bektaş Çelebilerine bağlanırlar ki Urfa-Kısas Köyü Bektaşileri bunun tipik bir örneğidir.

b) Kent Bektaşileri: Bunlara Dede-Baba Bektaşileri de denilir. Yola girmiş olmak için ille de ana-babanın Alevi ya da Bektaşi olmasına gerek yoktur. Yol adayının (muhib) istekli olması ve yapılan araştırma sonunda yola girmeğe yeterli olması aranır. Bundan sonra yapılan bir törenle can, yola girmiş sayılır. Musahip olmak kimi yerlerde isteğe bağlıdır.

Köy Bektaşilerinin sayısının 7-8 milyonu bulması söz konusu iken Kent Bektaşileri birkaç yüz bini geçmez. Büyük kentlerde bulunmaktadırlar. Ayrıca yurt dışında Arnavutluk'ta, ABD'de, Fransa'da Hıristiyan Bektaşilerden söz etmek de gerekmektedir. Yolun kurallarına kesinlikle uyarlar. Yalnız, müzikleri alaturka Türk Müziği yapısını taşır. Çalgılarda da bu tür müzik kullanırlar. Sözlerde ağdalı bir Osmanlıca görülür. Bu yolda ayrı bir ruhban sınıfı gibi evlenmemiş babalar görülür ki bir simge olarak kulaklarını deldirir ve küpe takarlar. Belli bir biçemle yapılan bu kulak deldirme işleminden sonra kendilerine "Mücerret Baba" adı verilir.

c) Babalılar: Zamanla Köy Bektaşilerinin içinde eriyip gitmekte olan bu kesimin sayısı hiç de az değildir. Bugün için Trakya'da ve Bulgaristan'ın bir kesiminde yaşayan bu inancın bağlıları ne ocaklıdırlar ne de Hacı Bektaş'a bağlıdırlar. Kendi inançlarının temelini oluşturan ve Horasan eri olmamasına karşın bir büyük devlet ve toplum adamı olan Şeyh Bedreddin yanlılarını bu yola katabiliriz. Hemen her yönleri ile Köy Bektaşilerini andıran bir yol kuralları vardır. Ancak, cem günleri ile öbürlerinden ayrılırlar.

Bu ayrımlardan sonra sayıları yirmi/yirmi iki milyonu bulan Anadolu Alevilerinin çoğu kez bu yalın ve yapay ayrımları söz konusu edip birbirleri ile iyi geçinmediklerini hemen eklemek isteriz. Söz gelimi; sözünü ettiğimiz Ocak Uluları olan Dedelerin bir kesiminin cemleri yönetirken kullandıkları bir takım sopalardan dolayı, bu sopaları kullanmayıp da yalnızca ellerini (pençe) kullanan dedelerle geçinmedikleri bellidir. Ayrıca, yan yana olan bir Tahtacı köyü ile bir Bektaşi köyünün birbirlerinin cemlerine alınmadıklarını da ekleyelim. İç Anadolu'da bir büyük Alevi köyünde Bektaşiler, Aleviler ve söz gelimi; Sıraçlar varsa bunların birbirlerinden kız alıp vermedikleri gibi tuz alıp vermedikleri de bilinmektedir.

Anadolu Alevilerinin tümünün eline, diline ve beline bağlılık ilkesine çok titizce uyum sağladıkları bilinmektedir. Bu üçlünün yanı sıra Arap Alevileri dışındakilerin cemlerini tam yaptıklarını, bu cemlerde İslam kuralıyla hiç benzeşmeyen halka namazını kıldıklarını, Kuran okumadıklarını, onun yerine Düvaz-İmam, deyiş vb. ezgili sözler söylediklerini, samah dönüp bir tür hak arama yöntemi olan düşkünlük duruşmalarını işlettiklerini bildirelim. Gene Arap Alevileri dışında hiçbirinde Hac yoktur. Büyük cem ve tören günlerinde Pir (dede) yüzünü görmek Miraç'la eş değerdir. 16-17-18 Ağustos günlerinde Hacı Bektaş Dergahı'nı ziyaret edip kutsamak ise onlar için tam bir Hac görevi görmektedir. Bununla birlikte Tahtacıların Ağustos'un son haftası ve Eylül'ün ilk haftasında Kaz dağlarında Sarıkız Mağarası'nı ziyaret etmeleri tam anlamıyla çok eski yıllardan beri bir Hac gibi algılanmaktadır.

Alevi şenliğinde semah dönenler.

Çağdaşlaşma ve Alevilik

Ali BALKIZ

Çağdaşlaşma ve Alevilik konusunu işlerken, klasik bir yöntemi; tanımlarla işe başlama yöntemini seçtim.

Sosyal bilimler alanında tanımlar yapmak hele de hükümler vermek, şüpheci olmak payı ve kaydıyla ancak olanaklı ve doğrudur. Bu tebliği hazırlarken bu ilkeye uymaya çalıştım.

Önce işe, uygarlığın tanımıyla başlayacağım, sonra çağdaşlığın. Çağdaşlık nedir, çağdaş olan nedir, çağdaş insan kimdir?...

Sonra Aleviliği tanımlamaya çalışacağım.

Son bölümde de Alevilikle çağdaşlık arasında ilgi kurmaya, bu iki olgu arasındaki ilişkiyi irdelemeye çalışacağım.

UYGARLIK NEDİR?

İnsan henüz insan olmadan, doğaya teslim koşullarında yaşarken, gündüz kovuğunda uyur, gece avlanırken, uygar değildi. Doğal haldeydi ve barbardı. Ne zaman ki; barınmak için kulübe, avlanmak için ok yapmaya başladı, mevyeleri toplayıp kış koşulları için saklamaya başladı, uygarlık da o zaman başladı. İnsan artık uygardı, bir önceki döneme göre. Bu "bir önceki döneme göre daha uygar olmak" durumu, hiç bitmedi, günümüze dek. Okla, kulübeyle başlayan bu süreç, insanoğlunun uzayın derinliklerini keşfetme macerasına dek geldi. İnsanoğlunun, doğayla arasındaki husumet, o günden bugüne devamedegelmektedir. Bu mücadelede (doğa-insan mücadelesinde) insanoğlu akla gelebilen her aracı kullandı. Örneğin, örgütlenmeyi icat etti (en basit anlamında da olsa), üretimden pay almayı icat etti, farklılaşmayı icat etti, sınıflaşmayı ve bunların kaçınılmaz bir sonucu olarak da devleti icat etti.

Devletin oluşumu dünyanın her yerinde aynı zamanda olmadı kuşkusuz. Farklı coğrafya parçalarında farklı zamanlarda oldu. Bu durum hiç kuşku yok ki, insanların doğayla mücadelelerinde katettikleri mesafenin farklılığından kaynaklanıyordu.

İşte burada bir tanım daha yapabiliriz.

"Uygarlık; bir halkı başka halklardan ayıran, onun özgün yanını ortaya koyan, yaşayış biçimlerinin, kullanılan aletlerin çalışma biçim ve yöntemlerinin, inançların, düşünsel ve sanatsal faaliyetlerin siyasal ve sosyal örgütlenme biçimlerinin bütünüdür." (**Server Tanilli**, Uygarlık Tarihi, İst. 1992, s.1)

Meydan-Larousse'a göre ise uygarlık; "Bir memleketin veya toplumun düşünce ve sanat hayatıyla, maddi ve manevi varlığına has niteliklerin tümü"dür.

Uygarlığın Batı dillerindeki karşılığı "Civilisation"dır ve Fransız İhtilali'yle ortaya çıkmıştır. Bu yıllarda tartışılan üç önemli kavram daha vardır. Biri "Toplum Sözleşmesi", biri "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi", öteki de "Aydınlanma Çağı"dır.

"Toplum Sözleşmesi"nden kastedilen, ilkel, barbar ve özgür bir halde yaşayan insanın, bu sahip olduğu özgürlüklerin bütününü kaybetmemek için, bir kısmından kendi gönlüyle vazgeçmesidir. Vazgeçme zorunluluğudur. Toplu yaşamaya başlama kararıdır.

İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi ise 26 Ağustos 1789'da kabul edilmiştir ve bilindiği üzere "İnsanlar hak yönünden özgür ve eşit doğarlar ve özgür ve eşit kalmaya devam ederler..." diye başlayan bildirgedir.

Aydınlanma çağı ise: **Kant**'a göre, "insan artık aklını kullanma gücüne kavuşmuştur". **Voltaire**'e göre, "dünyanın aklın egemenliğine girmesidir". Akılcılık, deneyciliktir, kuşkuculuktur... Deneyden bile kuşku duymaktır. Doğa ve toplumda sorun adına ne varsa aklın terazisine koymaktır. Akıl ve mantığın kabul ettiği, bilimin kabul ettiği herşeyi aklamak, bilimin kabul etmediği herşeyi mahkum etmektir. Akıl ve mantıktır bizi gerçeklere götüren. "Ben inanıyorum" yerine "Ben düşünüyorum" diyebilmektir.

Bu, tanrıyı gökten yere indirmektir. Gök ölçüsü yerine, yer ölçüsünü kullanmaktır. Öbür dünyayı bu dünyaya getirmektir. Eskimiş yaşama düzenini yeni bir yaşam düzeniyle değiştirmektir. Eskimiş değerler adına ne varsa, din, devlet, toplum, eğitim, erdem.. hepsini didik didik etmek, hallaç pamuğu gibi atmaktır. Erdem; otoriteye boyun eğmek değil, ona başkaldırmaktır.

Alevilik; bir din, bir mezhep, bir inançlar sistemi olmaktan çok, bir yaşam biçimidir.

İNSANOĞLU BU NOKTAYA NASIL GELDİ?

Burada dönüp uygarlığın tanımına bir kez daha bakalım: "Her uygarlık, belli bir iktisadi yapının, biçimlendirdiği bir değerler sistemidir. Bir uygarlığa, kendine göre bir nitelik kazandıran en önemli ögelerden biri, belki de birincisi iktisadi yapı." (**S. Tanilli**, a.g.e., s.4)

Nedir iktisadi yapı?

İktisadi yapı; insanoğlunun, doğayla mücadelesini ve o mücadelenin ortaya çıkardığı ilişkileri kapsar. Üretim biçimi, üretim ilişkileri, üretim araçları, sosyal sınıflar, mülkiyet, devlet, sömürü, artı değer, altyapı, üstyapı, devrim bunlar hep bildiğimiz ama anımsamamız gereken kavramlar.

İnsanoğlunun bu gelişimi, diyalektiğin, tarihsel maddeciliğin, tarihi ve diyalektik materyalizmin yasalarına uygundur. Herşeyin özünde ve temel olanın, herşeyi belirleyenin madde oluşu, her şeyin hareket halinde oluşu, herşeyin zıddını içinde taşıması, herşeyin zıddına dönüşmesi, nicel birikimin bir sıçramayla nitel değişime yol açması, hiçbir şeyin yok olmadığı, yok olamayacağı yeni bir öz ve biçime dönüştüğü yasaları, hep bildiğimiz yasalardır.

İnsanoğlunu bu noktaya, üretim araçlarının özel mülkiyetiyle başlayan, sınıflaşmayla başlayan kavga getirmiştir. Bir anlamda uygarlığı yaratan şey, üretici güçlerdeki gelişmelerin, üretim biçiminde yarattığı değişikliklerdir. Toplum düzenindeki gelişmelerin yaratıcı kaynağı sınıf çelişmeleridir. Böyle olduğu içindir ki, insanoğlu, ilkel toplum, köleci toplum, feodal toplum, kapitalist toplum aşamalarını katederek sosyalist toplum aşamasına gelmiştir.

İnsanoğlunun bu maceralı yolculuğunu; aşamaların, durakların ancak adlarını vererek geçmek zorundayız, konumuz ve zamanımız bunu gerektirdiği için.

Şimdi gelelim *çağdaşlık* konusuna.

"Reformcu Padişah **III. Selim**, 1789'da tahta çıktıktan sonra, 'dışarda esen rüzgarlar' hakkında kendisini aydınlatması için, o zamanlar 'reisülküttap' denilen Dışişleri Bakanı **Atıf Efendi**'nin hazırlayıp padişaha sunduğu ve metni bugün de elimizde bulunan ünlü muhtırasında özetle şunları söyler:

'Burada **Voltaire**, **Rousseau** adlı zındıklar ve onlardan beter ukalalar, peygamberlere sövmek, büyükleri zem etmek (kınama, yergi), bütün dinleri kaldırmak, cumhuriyet ve eşitliği ima etmekten ibaret bir takım kışkırtıcı düşünceler yaymışlardır. Aslında fitne ve fesattan başka birşey olmayan bu düşünceler -frengi hastalığı gibi- halkın beyinlerine işlemiştir. İşin garip yanı, halk da rağbet etmektedir bu tür düşüncelere. İşte, bunların etkisinde kalanlar, birkaç yıl önce, bir fitne ve fesat ateşi tutuşturup çevreye yaymışlar, Allah korkusunu kaldırıp ar ve namusu mahvetmişler, Fransa halkını vahşi hayvan kıyafetine sokmaya çalışmışlar, bununla da yetinmeyip, her yerde kafadarlar sağlayarak -İnsan Hakları- dedikleri isyan bildirilerini yabancı dillere de çevirtip, milletleri hükümdarları aleyhine kışkırtmışlardır.'

18. yüzyıl 'Aydınlanma Felsefesi'nin adları önünde bugün de en derin saygılarla eğildiğimiz büyük temsilcilerini, 'zındık' yani Allahsız deyip -aklısıra- küçümseyen ve kışkırtıcılıkla suçlayan, insanlık tarihinin dönüm noktalarından biri olan Büyük Fransız Devrimi'ni de 'fitne ve fesat hareketi' olarak niteleyen **Atıf Efendi**'nin kafası nasıl bir kafadır? Kuşkusuz 'çağdışı'.

Burada olup bitenler budur aslında." (Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler, Hazırlayanlar, **Sadi Irmak**, **B. K. Çağlar**, Cilt:1, İst.1973, s.464-466.)

Köleler karşısında köle sahipleri, Spartaküsler karşısında Sezarlar, köylüler karşısında feodaller, işçiler karşısında burjuvalar çağdışı idiler. Sosyalizme karşı kapitalizmi, bağımsızlığa karşı emperyalizmi, laikliğe karşı ümetçiliği, demokrasiye karşı diktatörlüğü, giderek faşizmi istemek çağdaşlıktır. **Çelebi Sultan Mehmet** karşısında **Şeyh Bedrettin**, **Hızır Paşa** karşısında **Pir Sultan** çağdaş idiler.

Bugün ülkemizde çağdaş olmak ne demektir? Neye tekabül eder (karşılamak, yerini tutmak), çağdaş insan kimdir?

Bugün ülkemizde, Türkiyeli bir insanın, çağdaş olabilmesinin asgari anlamda üç ölçütü vardır: Ulusal bağımsızlıktan yana olmak, laik olmak, demokrat olmak.

Yetmez bütün bunlar. Bu amaçlar doğrultusunda mücadele etmek gerek... Bir takım erdemleri üstünde toplayıp, evde yatan insan, çağdaş insan değildir. Ve çağdaş insan; nasıl bir çağda yaşadığımızı, çağımızın anlamını kavrayabilen insandır...

İnsanlık tarihinde her çağın bir anlamı olduğu gibi, yaşadığımız çağın da bir anlamı vardır. Çağımız, en genel anlamıyla, (son 10 yıl içerisinde Sovyetler Birliği'nde ve öteki ülkelerde olagelenlere karşın; insanoğlunun uzun bir evrimleşme dönemi yaşadığı ve yaşayacağı, toplumsal değişim ve dönüşümlerin öyle birdenbire ve kolayca olmadığı, olamayacağı, bu değişimlerin on yıla, birkaç on yıla, hatta yüzyıla sığmadığı, sığamayacağı, bu gelişip ilerlemenin, zikzaklarının, duraklamalarının, gerilemelerinin hatta geriye dönüşlerinin de olabileceği gerçeği ve bilinciyle söylüyorum ki) herşeye karşın kapitalizmden sosyalizme geçiş çağıdır. Emperyalizme karşı ulusal kurtuluş savaşları çağıdır. Çağdaş olabilmek bunu görebilmektir bence.

Çağdaşlık, çağda yaşamak değildir. Çağı kavrayabilmektir, çağı muhafaza etmek savunmak değil, geleceği savunmaktır. Bir sonraki çağı hazırlamaktır. Bu uğraşa, emeğiyle, bilinciyle bilgisiyle, beyni ve adaleleriyle katılmaktır.

ÇAĞDAŞLIK VE ALEVİLİĞE GELİNCE

Alevilik bir inançlar sistemi olmaktan çok, bir yaşam biçimidir. Doğayı, dünyayı, toplumu ve bireyi anlama ve yorumlama biçimidir. Bireyin bireyle, bireyin toplumla olan ilişkilerini düzenleyen kurallar toplamıdır. "Öteki dünya"yı değil bu dünyayı, mitleri değil insanı esas alan, insanı, düşüncenin ve eylemin merkezine koyan, üretimi, üleşimi

Ha Kızılbaş, ha Türk!

Prof. Dr. Çetin YETKİN

Ben Sünni bir ailedenim. Üstelik, büyükbabam da bir şeyhti. Bu nedenle de çocukluğumda çevremde Alevi kimse olmadı ve kendisine Alevi diyen birisini de tanımadım. Ne ki, aile içinde Aleviler için olumsuz savlarda bulunulduğunu da hiç anımsamıyorum. Sanki hiç yoktular. Ben de "Alevilik nedir" diye hiç merak edip öğrenmeye kalkışmamıştım. Bu yüzden de Alevilik/Kızılbaşlık üzerine bir bilgim ya da olumsuz yargılarım bulunmuyordu. Kendisini bana Alevi olarak tanıtan ilk kişi, **Hasan Hüseyin Korkmazgil** oldu. Onunla liseyi bitirdiğim yıl tanışmış ve dost olmuştum. Ve ilk kez aklıma şu soru takılmıştı: Acaba onun o güzelliği, coşkusu, insanlığı, sevecenliği ile Alevi olmasının bir ilgisi var mıydı?

Aradan yıllar geçti. 1971-1974 yıllarında "Türk Halk Hareketleri ve Devrimler" adlı kitabımın ilk baskısı için çalışırken araştırmalarım beni Anadolu Türk halkının neden Aleviliğe gönül bağladığını incelemeye de yöneltti. Artık, **Hasan Hüseyin Korkmazil**'i daha iyi tanıyacak ve onu daha çok sevecektim. Onun kitaplarını imzalayıp bana verdiğinde niçin "Canım Kardeşim **Çetin Yetkin**'e, günlerin güzeli ilerde" veya "bir Antep türküsüyle: Zor gün geçer ağlama / Zor gün geçer ağlama..." ya da "yaşanılır bir Türkiye için" diye yazdığını anlayacaktım.

Kitabım yayınlandığında ise, önceki yıllarda bir-iki çalışmamı basmış bulunan *Toplum Yayınevi* yöneticisi **Remzi İnanç**'a Ankara'da Abidin Paşa'da bir gecekonduda oturan bir Alevi gelmiş ve kitabı okuduğunu, etkilendiğini, beni evinde konuk etmek istediğini söylemiş. **Remzi** ile gittik. Yer sofrası kurulmuştu. Ev sahibimiz bir mide ameliyatı geçirdiğini, o nedenle de bizimle içki içemeyeceğini, ancak karısının bize eşlik edeceğini söyledi. Genç kızı da saz çaldı. Öylesine saf, insana yücelik duygusu aşılayan, insan olmanın onurunu tattıran bir geceydi ki... Düşünmüştüm. Biz Sünni kökenliler içinde niçin kadını yalnızca bir "dişi" olarak görenler ve onun erkeğe "eşit" bir "insan" olduğu gerçeğini yadsıyanlar belki de çoğunluktaydı ama Alevilerde böyle değildi?

Günler günleri kovaladıkça tanıdığım, dost ve arkadaş olduğum Alevilerin sayısı arttıkça arttı. Onların dünyası, daha duru, daha eşitlikçi, daha sevecendi... Elbette bu dostlukların, arkadaşlıkların içinde beni düş kırıklığına uğratanları da olmadı değil. İnsan bu. Ama büyük çoğunlukla yine de daha özgün, daha güzel ve en önemlisi de daha "ahlaklı" idiler. Bu arada şunu da belirtmeden geçemeyeceğim: Aleviler içinde kendilerine "aydın" diyenlerin daha bir sıklıkla bu özgünlükten şu ya da bu ölçüde uzaklaştığını da gördüm. Hele bunlar "profesör" filan iseler! Bunun nedeni belki de giderek yozlaşan toplumsal düzenimizin onlara tanıdığı yapay "değer"leri ve olanakları yitirmekten korktukları için! Ya da, ne bileyim, sözümona aydınlanarak köklerinden kopadurdukları için!...

Buna karşılık, söz gelimi, Isparta'da Alevi mahallesindeki kahvede yaşadığım anlar, aynı kentte tır şoförü Alevi dostumun evindeki akşam yemeği, Hamburg ve Berlin'de tanıştığın "can"lar, Alevilerin düzenlediği ve beni de çağırmak inceliğini gösterdikleri paneller, konferanslar bana nedense hep geçmişi düşündürüyor, eski "altın çağlar"ı çağrıştırıyordu. Hâlâ da öyle. Bencillik temeli üzerine kurulu, ikiyüzlülüğün olağan sayıldığı, kişisel kısır çıkarlar uğruna tüm değerlerin bir yana itiliverdiği "gün"ümüz beni tiksindirirken Anadolu Aleviliğinde yaşamını sürdüren değerler, ne yalan söyleyeyim, Alevi ya da daha doğru deyişiyle Kızılbaş olmadığım için içimde bir burukluk doğuruyor.

Alevilik/Kızılbaşlık konusuna değinen bilimsel araştırmaları okudukça ve hele çoğu Sünni kökenli ama bilim adamı olan araştırmacıların ve yazarların Alevilik/Kızılbaşlık üzerine yaptıkları tanımları gördükçe de bu burukluğum daha da yoğunlaşıyor. Çünkü, örneğin Ord. Prof. Dr. **Zeki Velidi Togan**, Aleviliğin/Kızılbaşlığın varlık kazanmasında etkin olan "Türk şeyhleri" için şöyle demiş,

"İslamiyeti adeta bir milli Türk dinine çevirdiler"(1)

Togan, buna karşılık, Sünni İslam için de demiş ki:

"Müslüman kavimler arasında ekalliyet (azınlık) olarak yaşayan Türkler için temessülün (özümlenmenin, 'assimile olmanın') esas amili oluştur." (2)

Prof. Dr. **Mustafa Akdağ** ise Aleviliğin/Kızılbaşlığın temelini;

"Çoğu Türkmen olan göçebe halkının da Şamanilikten sahip oldukları birtakım adetlerin İslam dininin de kaidesi olarak ifadesi" (3)

biçiminde görmüş bulunuyor.

Prof. Dr. **Faruk Sümer** de, Kızılbaş Türkler için der ki:

"15. yüzyılın ortalarında Anadolu'daki göçebe ve köylülerin dini inançları... medresenin tesiri dışında kalan köylü ve göçebelerin mühim bir kısmı sathi bir İslamiyetin görünüşü altında Orta Asya'dan getirdikleri eski dini inanç ve telakkilerini devam ettiriyorlardı." (4)

Prof. Dr. **Mehmet Eröz** de aynı gerçeği şu sözlerle vurgulamış:

"Türk Alevilik ve Bektaşiliğinin ana kaynağı Türk kültürü ve eski Türk dinidir." (5)

Mehmet Fuat Köprülü de, **Abdülkadir İnan** da ve daha başkaları da ve bu arada **Ziya Gökalp** de hep aynı gerçeğin altını çizip durmuşlar: Alevilik/Kızılbaşlık, İslam öncesi Türk gelenek ve inançlarının İslamiyet görünüşü altında sürdürülmesidir!

Burada İslamiyet öncesinde Türk toplumsal yaşamının nasıl olduğunu, hangi değerlerin benimsendiğini anlatmanın olanağı yok. Ama merak ediyorsanız günümüzün henüz "assimile" olmamış Alevi Türklerine bakın. Bu yaşamın ve değerlerin izlerini, zaman törpülemiş de olsa onlarda göreceksiniz.

Meğerse onun için ben **Hasan Hüseyin Korkmazgil**'i öylesine sevmişim, Abidinpaşa'daki evde onun için öylesine huzur bulmuşum, Isparta'da da, Hamburg'da da, Berlin'de de öyle. Meğerse günümüzün tiksindiriciliği karşısında onun için Alevilik/Kızılbaşlık bana geçmişi anımsatarak bu iğrençliğe karşı direnme gücü vermiş.

Ve Kızılbaşların mutluluğu Türk olmakta gören **Mustafa Kemal** Paşa'yı neden baştacı ettiklerini şimdi daha iyi anlıyorum.

DİPNOTLAR

1) Zeki Velidi Togan: Umumi Türk Tarihine Giriş, Cilt I, Eski Devirlerden 16. Asra Kadar, 2. basım, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayını, İstanbul, 1970, s.271.
2) Aynı yerde, s.217.
3) Mustafa Akdağ: Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi; Cilt:1, 1243-1453; Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayını, Ankara, 1959, s.283.
4) Faruk Sümer: Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara, 1992, s.1.
5) Mehmet Eröz: Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik, Bektaşilik; Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yayını, İstanbul, 1992, s.7.

örgütleyen, sonsuzluktan öncesini ve sonrasını değil, bugünü çözümleyen bir sistemdir. Yerleşik, geleneksel, tutucu, doğmatik değil, günceldir, zamandaştır. Osmanlı değildir. Arap hiç değil, daha çok değil, en çok Türk'tür. Biraz da Kürt. Anadolu halkının, Orta Anadolu halkının yaşama biçimidir. İslamiyetten ne kadar etkilenmişse, Şamanlığını da o kadar korumuştur. Denilebilir ki, biraz da Budizm ve Hıristiyanlık... Soyut bir Ali sevgisinin dışında Şiilik'le çok az ilgilidir.

İnsanı ne denli severse, toprağı da o denli sever. Hakkı, hukuku, eşitliği, kardeşliği, yoldaşlığı esas kılar; haksızın, zorbanın, zalimin, ağanın, paşanın karşısındadır. Softayı alaya alır, zorbayı fıkra yapar, "Ey beni yaratan, halime bak da varlığından utan" diyebilecek denli sorgulayıcıdır, eleştiricidir.

Yukarıda yaptığımız tanımlara şimdi bir te Tasavvuf tanımını ekleyelim. Tasavvuf, iki öğeyle açıklanabilir: Bunlardan biri varlıkbirliği (Vahdet-i vücut) ikincisi ise; dinin yüzeyiyle yetinmeyerek, derinliklerine inme eğilimidir. Tasavvuf, Yunanca "bilgi" anlamına gelen "sophia" sözcüğünden türemiştir. **Cüneyd-i Bağdadi**'ye göre ise; "Tasavvuf, tanrının seni sende öldürüp kendisiyle yaşatmasıdır."

Din kurumu, bütün öğeleri ve biçimiyle, akılla çelişiyor olmasına, tutucu ve çoğunlukla gerçekdışı olmasına, dinin bir uygarlığı asla yaratamayacağına, ancak onu etkileyebileceği gerçeğine karşın, Batınilik, İslam dininin usçu bir eleştirisidir. Ne var ki, bu eleştiri tarihsel koşullar altında açığa vurulmamış, dinsel bir görünüş altında gizli kalmıştır.

Tasavvuftan da geniş çapta yararlanan Batınilerin ana görüşü şudur: Kuran'ın iç anlamlarına erenler için dış anlamları gereksizdir. Örneğin; namaz kılmanın amacı tanrıya yaklaşmaktır, tanrıya yaklaşmış olanlar için namaz kılmak gerekmez. Batıniler böylelikle din kurumundaki usa aykırılıkları yok etmişler, akılcı yorumlarla yeni inançlar getirmişlerdir. Onlara göre evren; herşeyden önce var olandır. İlksiz ve sonsuzdur. Ne yaratılmıştır ne de yok olacaktır. Sürüp gitmekte olan bir oluş vardır. Bu oluş özdekseldir.

Aleviliğin ise ne olduğunu biliyoruz. Yine de şunları anımsatmakta yarar var:

Estarâbatlı Fazlullah diyor ki: "Biz evrenin tanrısı olarak ancak insanı bulduk"

Mevlana'nın öğrencisi **Süryanos** diyor ki; "Ben **Mevlana**'ya tanrı demedim. Tanrı yaratandır dedim. Tanrı benim, ama bunu yıllardır bilmiyordum, bana tanrı olduğumu **Mevlana** öğretti..."

Yunus Emre diyor ki; "Dervişlik dedikleri hırka ile taç değil/Gönlün derviş eyleyen, hırkaya muhtaç değil."

Bayezid-Bistami, göğe çıkma (miraç) hikayesini anlatıyor ve diyor ki: "Bütün gördüğüm şeyler hileymiş. Gördüğüm her şeyin tanrı değil ben olduğumu anladım."

Feriddün Attar diyor ki: "Tanrıyı arayan sonunda kendisini bulur."

Hallac-ı Mansur diyor ki: "Enel hak"

Hacı Bektaşi Veli diyor ki: "Hareket nardadır sacda değildir" ve "bilimden gitmeyen yolun sonu karanlıktır."

Pir Sultan Abdal diyor ki; "Pir Sultanım der varalım/Anda günahlar görelim/Azrailden bir soralım/Kendi canın alan kimdir?"

Bu diyor ki'ler oldukça çoktur.

Sonuç şudur: "Misk derler, bu laftır, miskin anlamı kokusundadır."

Görülüyor ki, bütün bu örneklerde, akıl vardır, mantık vardır. Nesnel gerçeklik vardır. Aydınlanma dediğimiz şey de bu değil midir?

9. yüzyılda iki ünlü tasavvuf bilgini, **İbrahim Ethem**'le Belh'li **Sakik** konuşuyorlar: Türk bilgin **Sakik** soruyor: "Sizin yaşam ilkeniz nedir?..." **İbrahim Ethem**, bulunca şükrederiz, bulamayınca sabrederiz, diyor. **Şakik**, "Onu bizim Horasan'ın köpekleri de yapar" diye karşılık veriyor, "bulmayınca şükretmeli, bulunca değitmalı."

ÇAĞDAŞIN YÖNÜ KIBLEYE DEĞİL, BİLİME DÖNÜKTÜR

Hiçbir din çağdaş olamaz. Hiçbir mezhep, tarikat, çağdaş olamaz. Dinlerde mezheplerde, inanç vardır, itaat vardır, şükür vardır. İrdelemek yoktur, sorgu sual, şüphe, akıl mantık yoktur. Kayıtsız şartsız teslimiyet ve ahirete hazırlık vardır. Bu dünya ise fanidir.

Bütün bu olgular ışığı altında konumuzu şöyle bitirebiliriz: Alevilik, bir din, bir mezhep, bir inançlar sistemi ve bütünü olmaktan çok, bir yaşam biçimi, bir kültür olması nedeniyle bu genel söylemin dışında kalır. Ama yine de o, İslamiyetten, Budizmden, Hıristiyanlıktan, Şamanizmden etkilendiği ölçüde ve oranda çağdışı; müsahip kardeşliği kurumundaki sosyal dayanışmaya göre, herkesin cem evine, evinde olanın ölçüsünde getirip, kurban kazanından nüfus sayısına göre götürmesi geleneğine göre, görgüde düşkünleri dara çekip, yargılamak, cezalandırmak, özeleştiri almak ve bu anlamda merkezi otoriteyi, Osmanlıyı, kadıyı reddetmek geleneğine göre ise çağdaştır.

Çağdaşın yönü kıbleye değil, bilime dönüktür.

Kim ki bilime uzak kalmıştır, hali malumdur.

Manicilik ve Alevi-Bektaşilikteki izleri

Baki ÖZ

Mani dininin (Maniheizm) kurucusu **Mani** (veya **Manes**) Prof. **Niyazi Öktem**'e göre Mardin doğumludur. **F. Köprülü**'yle **T. Nöldöke**'ye dayanan **Nejat Birdoğan**'la Prof. **Fuat Bozurt**'sa **Mani**'yi Hemedan'dan Babilonya'ya göçen gnostik (Tanrı'nın bilinebileceği bilgisi) kesimden bir ailenin çocuğu olarak verirler. Son araştırmalara göre **Mani** 14 Nisan 216-26 Şubat 277 yılları arasında yaşamıştır. Bir Hıristiyan keşişidir. Ahvaz ve Kuzistan'a, oradan Hindistan'a giderek Zerdüşt dinini ve onun uzantısı/kolu olan Mazdeizmi tanımıştır. Zaten yetiştiği yörede Mazdeizm, gelişen Hıristiyanlığa karşın etkindir. Dönemin Sasani hükümdarlarınca korunmuş, ama Mazdekilere ters düşmüş ve izlenmiştir. Mazdekiler İran'da Zerdüşt rahiplerince derisi yüzülerek öldürülmüşlerdir. **Mani**'nin amacı Hıristiyanlık karşısında direnen Mazdeist hanedan ve kesimleri, yumuşak yaklaşımın sağladığı bir bağdaştırmayla (senkretizm) İsa yoluna kazandırmaktır. **Mani**, Mardin kökenli (çoğrafi olarak Anadolu) veya Babil kökenli kabul edilse de; Manicilik İran'da ortaya çıkan bir Ortadoğu mezhebidir. Doğuda İran, Hindistan, Tibet, Çin ve Türkistan'a; Batıda Anadolu, Bulgaristan, Arnavutluk, Bosna ve Fransa'ya; Güneyde Mısır ve Kuzey Afrika'ya dek yayılmıştır. Bu yayılımı sırasında yerel, geleneksel ve dinsel özellikleri o bölge içinde bir potada eritmiş, ancak ortak ilkeler hep aynı kalmıştır (1).

Manicilik kendinden önceki bütün inanç ve dinlerin akla uygun yanlarının bireşimini sağlayarak kurulmuştur. Zerdüşt, Platon, İsa ve Buda düşüncelerinin kaynaştırılmasıyla oluşmuştur. Bu düşünceler arasında bağdaşımı yaratmıştır. Temelde Zerdüştlüğün bir reformudur. Bütün dinleri tek bir dinde toplamaya, bir çeşit dinler bireşimi yapmaya çalışmıştır. **Mani**, eski çağın bütün bilgeliğini tek bir dinde özümleyerek, insanlığa evrensel bir sesleniş haline getirmeye çalışır. İlkin felsefi bir nitelikte ortaya çıkan Mani düşüncesi, giderek dinsel nitelik kazanır. Çağının felsefesine uygun bir doğa felsefesi geliştirir. Karşıtların birliğini sezerek diyalektik bilimselliğe yaklaşır. Sisteminin ve dininin ana kuralını iyilik/kötülük karşıtlığına dayar. **Mani**'den sonra Manicilik tümüyle Hıristiyanlaştırılır. Katoliklik karşısında, İsa'nın ilk Hıristiyanlığına dönmek isteyen Katar, Albigeos, Patarin, Paulicien ve Bogomil gibi akımlar Manicidirler. İsa'nın ilkel ortaklaşmacalığına uygun bir toplumculuk; bu dini, geniş kamu yığınlarınca istenilir kılar. Ezilen kesimlerin dini olan Manicilik, Doğuda Şii ve Batınilikle filizlenir. Ortadoğu ve Anadolu'daki Alevi akımların oluşmasında temel katkı olur (2).

MANİCİLİK VE TÜRKLER

MS 3. yüzyılda Sasani İran'ın resmi dini Zerdüştlüğe tepki olarak Mezopotamya'da ortaya çıkan Manicilik, ilkin baskı altındadır. İran'da gizli çalışır ve yandaş bulur. Anadolu, Suriye ve Ortaasya'da asıl yayılma olanağını bulacaktır. Birçoğu Doğu ve Kuzeye göç eder. Önce Horasan, sonra da Maveraünnehir'de ilk Manici topluluklar oluşur. Semerkant bölgesinde "Sogdlar ülkesinde güçlü bir Mani kolonisi" kurulur (3).

Manicilik 6. yüzyılda Afrika ve Ortadoğu'da çığ gibi büyür. Hıristiyanlığı tehdit edecek güce ulaşır. Ne var ki din savaşı yapmaya gücü yetmez. Batıda Hıristiyanlık, Doğuda İslamlık tarafından yok edilmeye çalışılır. Yazılı kitapları dahi yok edilir. Böylece Manicilik "katı bir gizem bulutunun altına" gizlenir (4).

Manicilik Ortaasya'ya 3. yüzyıldan itibaren girer. Birlikte alfabesini de götürür. Ortaasya'da Zerdüştlük, Hıristiyanlık ve Budacılığın bireşimini sağlar. Manicilik Ortaasya'ya Hıristiyanlıktan önce girmiştir. Türkler arasında geniş olarak benimsenir ve yayılır (5).

Pelliot'un tahminlerine göre kimi Mani din adamları 6. yüzyıldan itibaren Çin'e gitmişlerdir. 621'de ateş tapınaklarının ilkini orada kurmuşlardır (6). Fakat Mani dini Uzakdoğu'ya, asıl 7. yüzyılın sonlarından itibaren ulaşır. 694'de Doğu Türkistan'ın Çinlilerce alınması üzerine kurulan Kaşgar-Kuça-Karaşar kervan yoluyla, Manicilik Çin'e girer. 732'de Çin imparatorunun Maniciliği serbest bırakmasıyla, açık hareket etme ve tapınma özgürlüğü kazanır (7).

Orhun yöresinde bulunan Çince anıtlarda Uygurlar'ın Maniciliği kabul ettikleri görülmektedir. Uygurlar Maniciliği Sogd ve Çin misyonerlerinden öğrenmişlerdir. 762'de Çin'deki ayaklanmaları bastırmak için yardıma giden Uygurlar, bir süre Lo-yang kentinde kalmışlar, bu süre içerisinde Mani misyonerlerini tanıma ve onlardan bu dini öğrenme olanağını bulmuşlardır. **Böğü Kağan** Maniciliğe ilgi duymuş, 763'de ülkesine dönerken Ötüken'e Mani misyonerlerini birlikte getirmiştir. **Böğü Kağan** Mani olurken, bu dini çevresine de kabul ettirmiş ve devletin resmi dini yapmıştır. Böylece Manicilik ilk kez Uygurlar'la bir devlet desteğine ulaşmıştır. Uygurlar Çin'le kurdukları siyasal bağlantıyla Maniciliğe rahat yayılma olanağı sağlamışlardır. Mani dini, Uygurlar'la altın çağını yaşamıştır (8).

Uygurlar'ın çoğunluğu, **Böğü Kağan** yoluyla Şamanlığı bırakıp Mani dinini seçmekle, ilk kez temelinde etik (ahlaki) ilkeler yatan bir dini benimsemişlerdir. Bu seçiş, Türk topluluklarının içerisinde Uygurlar'ın düşünsel olgunluklarının bir sonucudur. Şamanlığı bırakıp Maniciliği almaları Uygur toplumu için bir aşamadır. Çünkü Manicilik daha insancıldır ve etik kurallara daha fazla yer vermektedir. Düşünsel-felsefi yanı daha ağır basan bir dindir. Manicilik alındıktan sonra da Hıristiyanlık, Budacılık ve Şamanlık Uygur ülkesinde yan yana yaşar. Ayrıca **Böğü Kağan**'ın her yerden kovulan Maniciliği seçmesi, Türk siyaseti açısından önem taşır. Çin'deki Budacılık/Burkancılık ve Taoculuk yanında nefretle karşılanan Manicilik, Çin halkı sarayınca da kovuşturmaya uğramıştır. Doğallıkla bu dinin seçiminde Çin özendirmesi düşünülemez. Maniciliğin benimsenmesi/seçimi Uygurlar'ın kendi benliklerini koruma özleminden olmalıdır (9).

10. yüzyıl İslam coğrafyacıları, Maniciliğin Uygurlar içinde oldukça yayıldığını gösterirler. **İbni Hordadbih** ve **Kutema b. Cafer**, Uygurlar'ın bir bölümünün Mazdeist, bir bölümününse Mani dininde; **İbnu't-Fakih** çoğunun Mani; **Mesudi** ise Maniciliğin yalnızca Uygurlar'a özgü olduğunu yazarlar. 840'larda Kırgızlar'ın Uygur Devleti'ni yıkmasıyla Maniciliğin yıldızı söner. Maniciler kıyıma uğrarlar. Yalnızca başkentte yetmiş rahibe doğranır. Çinliler'e göre bu yıllarda Manicilerin en az yarısı yok edilir. Tarım bölgesine toplanan Uygurlar, Mani inançlarını sürdürürler. Manicilik kimi iniş çıkışlara karşın 13. yüzyıl Moğol istilasına kadar Uygurlar'ın dini olarak kalmış, bu yüzyıldan sonra silinmeye başlamıştır (10). Manicilik, başka dinsel topluluklar içerisinde varlığını sürdürmeye çalışmışsa da sonradan tümüyle ortadan kalkmıştır. Yalnız kimi ritüelleri bu topluluklar içerisinde izlerini sürdürmektedir (11).

Manicilik Dokuzoğuzlar (Tukuzguzlar) arasında da tutunmuştur. 9. yüzyılda Dokuzoğuz ülkesini gezen **Tamim bin Bahr**, bu ülkede Zerdüşt ve Mani din yanlılarının varlığından söz eder. Başlangıçta Zerdüştlük tüm ülkede yaygınken, Manicilik yalnızca başkentte tutunmuştur. Sonradan Zerdüştlük geriler ve Manicilik tüm ülkeye egemen olur. Araplar, bütün Dokuzoğuz halkını Manici olarak tanırlar (12).

Gnostik bir inanç olan Manicilik, yerli inanışlara uyum sağlamaya ve onlarla kaynaşmaya yatkın bir dindir. Bu nedenle Şaman ve Buda dinlerinin kurallarıyla karışarak bütünleşmiştir(13).

Hıristiyanlık içerisinde Albigeois, Poulicien ve Kathar gibi heterodoks hareketleri yaratmıştır. Çin'de 18. yüzyıla kadar etkisini sürdürmüştür. 13. yüzyılda Moğollar arasında derin izleri vardır. İslamlığı derinden etkilemiş, kimi Alevi-Bektaşi türü inanç, düşünce ve kültür akımlarına doğrudan kaynak olmuş, İslam dünyasınca zararlı görülerek izlenmiş, Sibirya folklorunda kalıcı izler bırakmıştır. Anadolu'ya, göçen Türk/Türkmenler'le gelen Manicilik, buraya daha önce yayılmış Manici çevrelerle bütünleşerek İslamlık görüntüsü altında inanç ilkelerini yaşama sokmuş ve etkinliğini sürdürmüştür (14).

Manicilik, Asya'da Budacılıkla başlayan edebiyat, sanat ve özellikle plastik sanatları geliştirmiştir (15). Türk halkına yerleşik yaşamı ve kentleşmeyi kazandırmıştır. Manicilikle Türk toplumlarının yaşamında kentleşme başlamıştır. Bunların üstünde çeşitli din ve mezhep yandaşları arasında hoşgörü ortamını yaratmışlardır (16). Öyle ki Manicilik, Anadolu Alevi-Bektaşiliğine inanç, ahlak ve felsefe bakımından; Asya Şamanlığıysa folklor olarak kaynak olmuşlardır.

MANİCİLİK VE İSLAMİYET

Maniciliğin şöyle veya böyle İslam çevrelerine de etkisi vardır. Bu etki olumlu ve olumsuz yönde olmuştur. İslam mutasavvıfları kendi ruhsal rehberlerine ad olarak verdikleri "sıddık" söz-

Alevi-Bektaşi ahlakının belkemiği olan 'Eline, diline, beline sahip olmak' ilkesi Mani kökenlidir. Bu ilke Manicilikte 'ağıza, ele, bele mühür' biçiminde dile getirilen 'üç mühür' ilkesinden başka birşey değildir (Hacıbektaş Şenlikleri'nden bir görüntü).

cüğünü Manicilerden almışlardır. Tasavvuftaki "aydınlık-karanlık"ın da kaynağı Maniciliktir. İslam yazarlarından **İbni Nedim**, Mani'yi ve Maniciliği anlatır. **El Biruni**, Mani'nin Farsça yazılmış ve Şapur'a sunulmuş kitabından söz eder. **Mani** ilk kez resim yapmış ve minyatürcülüğün babası sayılmıştır. Sami kökenli ünlü Maniciler yetişir. Abbasi halifesi **Mehdi** döneminde (775-785) **Bardesan** ve **Mani**'nin kitapları Pehlevice'den Arapça'ya çevrilir. Bu çevirileri, Kuran'a nazire yazan **Abdullah İbn-el-Mukaffa** yapmıştır. Mani yazarlar halifenin sarayına kadar sokulmuşlardır. Çeviriler birçok bilginin kitaplığına dek girmiştir. Abbasiler'in ilk yüzyılında "zındık" diye nitelenen bu akımın etkisi küçümsenemez. Mutezci, Eşari, Hıristiyan ve Mazdekçilerin tepkilerini üzerlerine çekmişlerdir. Bu nedenle kovuşturulmuş ve kıyıma uğramışlardır. Yapıtları yasaklanmıştır. Manicilik ancak kimi Şii inançların arasına sokularak yaşayabilmiştir. Kuzey Afrika'da ve Avrupa'da Hıristiyanlığın "düalizm sapkınlığına kapılmış bir kolu" sayılmıştır. Mani metinleri Mısır'da Kopt diline çevrilmiştir. Mısır'da Hıristiyan toplulukları arasında, putperest felsefe okulları içerisinde, daha sonraları Filistin ve Roma'da etkin olmuştur. Giderek Asya'da Budacı çevreler içerisinde yayılmış ve Budacılığa üstün gelmiştir. Mazdekçi harekete esin kaynağı olmuştur. Maveraünnehir ve Horasan'da "Dinaveriye" denilen din adamlarından oluşan Manici topluluklar türemiştir (17).

ALEVİ-BEKTAŞİLİKTE MANİCİ İZLER

a) Alevi-Bektaşi ahlakında ve törenlerinde Manici etki:

Manicilik Anadolu'da Hıristiyan mezhepler arasında gizli-açık yaygın olduğu gibi, Türk göçleriyle de Anadolu'ya gelmiştir. Manicilik Alevi-Bektaşiliği derinden etkilemiştir. Alevi-Bektaşi ahlakının belkemiği olan "eline, beline, diline sahip olmak" ilkesi Mani kökenlidir. Bu ilke Manicilikte "ağıza, ele ve bele mühür" biçiminde dile getirilen "Üç Mühür" ilkesinden başka bir şey değildir (18).

Manici Uygurlar'ın edebi metinlerinde bu üç temel kural "üç tamga" olarak geçer. Dindar halk için yazılan "Şuastvanift" adlı kitabın birçok yerinde bu kurallar yer alır. Halk, "Üç Temel", yani; "ağzın, könlün, elgin" (dil, kalb, el) damgasına ("Üç Tamga") uymadığı zaman, Tanrı'dan bağışlanmasını diler. Bu üç temel (üç tamga) **Saint Augustin**'in "Üç Mühür"ünün karşılığıdır. Alevi-Bektaşilerin "eline, diline, beline sahip ol" dedikleri üç kuralın aynıdır (19).

Nejat Birdoğan'a göre İran dinlerinden olan Manicilikle Zerdüştlük arasındaki en önemli fark, Manicilikte "bir lokma, bir hırka" anlayışının olmasıdır. Manicilikteki iyiliğe zarar verecek şeylerden, kötü şehvet duygularından, zenginlik ve konfordan kaçınmak Alevi-Bektaşiliğe ve Kalenderilik gibi heterodoks derviş topluluklarına geçmiştir. Temiz yaşama anlayışı evlenmeme ve cinsel ilişkide bulunmama sonucunu doğurmuştur. Böylece Maniciliğin bu tür ahlaksal öğütlerinden etkilenen Bektaşi, Kalenderi, Haydari, Cavlaki, Işık gibi derviş kümeleri bekar yaşama geleneğini sürdürmüşlerdir. Bektaşilikteki "mücerredlik" anlayışının ve geleneğinin kaynağı bu tür Manici anlayıştır. Dolayısıyla **Balım Sultan**'ın koyduğu evlenmeme (mücerredlik) geleneği Hıristiyan değil, Manicilik kaynaklıdır. Hacı Bektaşi Veli, Geyikli Baba, Abdal Musa ve Barak Baba gibi Alevi-Bektaşi dervişler Mani kalıntısının görünümünü yansıtırlar. Vilayetnamelerde görülen bıyık kesmeyiş, tırnak bırakma ve posta bürünme motifleri hep Manicilik izleridir (20).

Manicilik Asya'daki kadınlı-erkekli dinsel törenlerin, Ayin-i Cem'lerin Anadolu'ya taşınmasında ve Alevi-Bektaşiliğe kazandırılmasında önemli ölçüde taşıyıcılık rolü üstlenmiştir. Şamanlıktaki bu uygulamalar eski İran'da da görülür. Manici çevreler bu törenleri yapmakta ve yaşatmaktadırlar. Manicilikteki erginliğine ulaşmış gencin topluluğa kabulü için yapılan özel törenle, Alevi-Bektaşilikteki "oğlan ikrarı" töreni büyük benzerlik gösterir (21).

Alevilikte dedelere "hakkullah/çıralık verme" geleneği de Manicilik izi taşır. Manicilikte seçkin din adamlarına belli zamanlarda bağışta bulunulurdu. Bu bağışlar din adamlarının önünde diz çökerek yapılırdı (22). Alevilikteki çıralık verme töreni de bundan pek farklı değildir.

Maniciliği benimseyen Türk boyları, eski dinleri Şamanlığın kalıntılarını yeni dinlerine taşımışlardır. Bu izlerin Yesevilik ve Vefailik gibi Türkmen tarikatlarında büyük ölçüde yaşatıldığı bilinmektedir. Manicilik Ortaasya Şamanlığından aldığı bu tür dinsel ve törensel öğeleri Anadolu Alevi-Bektaşisine kazandırmış, bu alanda köprü görevi yapmıştır (23).

Manici etkiler Anadolu'da en çok Sivas, Divriği, Erzincan ve Erzurum'u kapsayan Kapadokya denilen bölgede görülür. Manici kökenli Paulicienliğin merkezidir buralar. Alevi-Bektaşilik de bu düşünsel-inançsal altyapı üzerine oturarak, bu yörelerde bir heterodoks hareket olarak yapılanır (24).

b) Alevi-Bektaşi söylencelerinde Manici etki:

"Dört Öğe"(Anasır-ı erbaa), insanlık tarihi kadar eskidir. Birçok dinlerde ve kültürlerde görülmüş ve çeşitli biçimlerde etkinliğini göstermiştir. Dört Öğe önsüz ve sonsuz olarak algılanır. Varlık türlerini oluşturan, herbiri bir "kapı insanı"nın kökeni durumunda bulunan "toprak", "su", "hava" ve "ateş" kavramlarıyla adlandırılır/karşılanır.

Dört Öğe (unsur) anlayışı Alevi-Bektaşi söylencelerine, edebiyatına girmiş ve işlenmiştir. "Menâkıbu'l-Kudsiye" ve "Vilayetnâme-i Otman Baba" Dört Öğe'ye yer verir. **Hacı Bektaş Veli**, düşüncelerini Dört Öğe üzerine oturtmuştur. "Makalat" adlı kitabında bu anlayışını şöyle yapılandırır:

"Tanrı insanloğullarını dört türlü nesneden yarattı. Ve hem dört bölük kıldı. Ve hem dört bölüğün dahi dört türlü ibadetleri vardır. Dört türlü arzuları, dört türlü halleri vardır. (Tanrı insanları) bu dört türlü nesneden yarattı. (...) Önceki kesim abidlerdir. Bunlar şeriat kavmidir. Asılları yeldir. (...) İkinci kesim zahidlerdir. Bunların aslı od (ateş)'dandır. Bunlar tarikat kavmidir. (...) Üçüncü kesim su'dandır. Bunlar marifet kavmidir. (...) Dördüncü kesim muhiblerdir. Bunların aslı toprak'tandır" (25).

Dört Öğe, Alevi-Bektaşi edebiyatında yoğun olarak işlenir. **Kaygusuz Abdal**'ın risalelerinde Dört Öğe'nin insan yaratılışındaki payı vurgulanır. **Şah İsmail Hatai** bir dizesinde "Ab u âteş hâk bâd cümle yeksan mendedür", bir başka Bektaşi şairi **Hamdullah** "Anâsırdan bir libasa büründüm/Nâr u bâdu hak ü abadan göründüm" der. Bir başka Bektaşi şairi **Katip** (18. yüzyıl) Dört Öğe'yle Alevi-Bektaşilikteki "Dört Kapı"yı anlatır. Dört Öğe'yi ünlü Alevi ozanı **Yunus Emre** de işler (26).

Türkler, Dört Öğe'yi İslam olmadan önce, Ortaasya'daki yaşamları döneminde tanımışlardır. Bizans İmparatorluğu'nun Batı Göktürkleri'ne gönderdiği elçilik kurulunda Theophilacte Simocatte güncesinde yeralan "Türkler ateşe, olağanüstü bir kutsallık veriyorlar. Aynı biçimde hava ve suyu kutsayıp toprağa büyük önem veriyorlar" biçimindeki gözlem Türkler'de Dört Öğe inanışının varlığının kanıtıdır. Dört Öğe anlayışı Türkler'in kozmogonisinde de yeralmıştır. Kimi Türk boyları "toprak, su, ateş, ağaç" biçiminde dörtlü; kimi boylarsa "toprak, su, ateş, ağaç, demir" veya "toprak, su, ateş, ağaç, rüzgar" biçiminde beşli öğeye inanırlar. 13. yüzyıl Moğolları'nda "güneş, ay, ateş, su, toprak" biçiminde beşli öğenin varlığını **Plan-Carpin**'den öğreniyoruz.

Türkler'deki bu dörtlü veya beşli öğenin kökeni hakkında bilim çevreleri değişik saptamalarda bulunurlar. Prof. **Emel Esin** bu öğelerin kökenini Çin'e; Prof. **Bahattin Ogel** İran'a; **Chavannes** bu inancın Türkler'e özgü olduğu ve Çinliler'in bunu Türkler'den aldığı görüşünden hareketle eski Türkler'e; **J. P. Roux** Çin ve İran ortak kökene; **İ. Zeki Eyuboğlu**'ysa Dört Öğe'nin Ortaasya inançlarında olmadığını, Türkler'e bu kanaldan geçmediğini ileri sürerek İlkçağ Anadolusu'na bağlarlar (27).

Chavannes, Wang Toh'ong'a ait bir metinde Beş Öğe'nin Çin'deki varlığını saptar. Eski İran'daki öğeler inancı da açıklığıyla bilinmektedir. **Chavannes** 6. yüzyıl İran'ında Beş Öğe'yle ilgili kanıtları bulur. 9. yüzyılda **İbni Nedim** de, Mani inancındaki İranlılar arasındaki Beş Öğe anlayışını anlatır ve "hava, rüzgar, ışık, su, ateş"ten oluşan bir liste verir.

Görüldüğü kadarıyla Dört Öğe anlayışı Manicilikten çok önceleri vardır. Eski İran'da ve ilk dönem Budacılıkta benzer anlayış görülmektedir. Dört Öğe inancı İran ve Çin kökenlidir ve Budacılıktan kaynaklanmıştır. Alevi-Bektaşilikteki Dört Öğe de böylece Budacılık kökenlidir. Yalnız Alevi-Bektaşilikteki dört öğenin sayısı ve niteliği çoğu kez değişir. Öğe sayısı kimi ozan ve mutasavvıflarca beşe çıkarılır. Bu insanın beş öğeden yaratıldığı inancı Mani inancını anımsatır ki, Alevi-Bektaşiliğin Beş Öğe inancı doğrudan Manicilik kaynaklıdır.

Maniciliğin tek başına, Alevi-Bektaşiliğin ana kaynağı olduğunu, Alevi-Bektaşiliğin doğrudan Manicilikten kaynaklandığını söyleyemeyiz. Manicilik temel belirleyici ve ana kaynak olmaktan çok, bir yan (tali) kaynak ve etkendir. Ama, Alevi-Bektaşilik için önemli ve derin izler bırakan bir etkendir. Bunu da belirtmek gerekir.

Manicilik Alevi tasavvufunun temel kaynağı olmuştur. Diğer kaynaklar içerisinde ağırlıklı bir yeri vardır. Çoğu kez eski kültür ve inançların Alevi-Bektaşiliğe geçmesine aracılık etmiş ve köprü olmuştur. Ne var ki bütüncül açıdan bakmamız, diğer kaynakları da gözönüne almamızı gerektirmektedir. Ancak diğer kaynakların da gözönüne alınması sonucunda bir genel kanıya varılabilir ve bir genelleme yapılabilir. Bizim buradaki amacımız kaynaklardan/etkenlerden birine, hem de en önemlilerinden birine dikkatleri çekmektir. Doğallıkla Alevilik-Bektaşilik bu kaynakları/etkenleri potasında eriterek ve özümleyerek oluşmuş, yapılanmıştır. Yalnızca tek kaynaklı bir oluşum değildir. Çok kaynaklıdır. Sonuçta kendi içerisinde türdeş ve özgün bir oluşumdur.

DİPNOTLAR

1) Öktem, Maniciliğin Anadolu'da doğduğunu ileri sürer. Bkz: Prof. Niyazi Öktem, Laiklik, Din ve Alevilik Yazıları, Der yay. İst. 1995, s:237 v.d.; Birdoğan'a göreyse Manicilik Ortadoğu kökenlidir. Bkz: Nejat Birdoğan Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı, Mozaik yay. İst. 1995, s:131, 133; Prof Fuat Bozkurt, Türklerin Dini, Cem yay. İst. 1995, s:61.

2) Geniş bilgi için bkz: Orhan Hançerlioğlu, İnanç Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İst. 1975, s:375; O. Hançerlioğlu, Düşünce Tarihi, Varlık yay. İst. 1966, s:27 v.d.; O. Hançerlioğlu, Mutluluk Düşüncesi, Varlık yay. İst. 1969, s:160 v.d.

3) Birdoğan (1995), s:132.

4) Bozkurt (1995), s:64.

5) V. V. Barthold, Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, Kültür Bak. yay. Ank. 1975, s:19 v.d.

6) Jean-Paul Roux, Türklerin ve Moğolların Eski Dini (Çev: A. Kazancıgil), İşaret yay. İst. 1994, s:18.

7) Ahmet Yaşar Ocak, Bektaşi Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri, Enderun Kitabevi, İst. 1983, s:52; Birdoğan (1995), s:134.

8) Ocak, s.52 v.d. Bozkurt (1995), s:66 v.d.

9) Geniş bilgi için bkz: Bozkurt (1995), s.61, 69.

10) Ocak, s:54 v.d.; Bozkurt (1995), s:67.

11) Birdoğan (1995), s:134 v.d.

12) Barthold), s: 68 v.d.

13) Prof. İrene Melikoff, Uyur İdik Uyardılar, Cem yay. İst. 1993, s:128

14) Bkz: Prof. W. Barthold, Prof. Fuat Köprülü, İslam Medeniyeti Tarihi, Diyanet İşleri Baş. yay. Ank. 1973, s:88 v.d.

15) Roux, s:21.

16) Bozkurt (1995), s:70.

17) Geniş açıklamalar için bkz Birdoğan (1995), s:128-135 arası.

18) Bkz: Köprülü-Barthold (1973), s:89; Melikoff, s:129; Prof. Fuat Bozkurt Aleviliğin Toplumsal Boyutları, Yön yay. İst. 1990, s:76; Birdoğan (1995), s:136.

19) Melikoff, s:129 v.d.

20) Bkz: Nejat Birdoğan, Çelebi Cemalettin Efendi'nin Savunması (Müdafaa), Berfin yay. İst. 1994, s:106 v.d. (açıklama notları); N. Birdoğan, Anadolu ve Balkanlarda Alevi Yerleşmesi, Alev yay. İst. 1992, s:111 v.d.; Birdoğan (1995), s:136 v.d.

21) Bkz: Fuat Bozkurt (Haz.), Buyruk, İst. 1982, s:77 v.d.

22) Birdoğan (1995), s:137.

23) Ocak, s:128 v.d.; Bozkurt (1990), s:83.

24) Bkz: Melikoff, s.132; Burhan Oğuz, Anadolu Aleviliğinin Kökenleri"; Alevilik Üstüne Ne Dediler (Haz. C. Şener), Ant yay. İst. 1990, s:272.

25) Bkz: Hacı Bektaş Veli, Makalat ve Müslümanlık (Haz. Mehmet Yaman), Gülbay yay. İst. 1985,s:17-21 arası.

26) Bkz: Ocak, s:181 v.d.; İsmet Zeki Eyuboğlu, Bütün Yönleriyle Bektaşilik (Alevilik), Yeni Çığır yay. İst. 1980, s:303v.d.

27) Bkz: Ocak, s:184; İsmet Zeki Eyuboğlu-Alevilik-Sünnilik (İslam Düşencesi) Hürriyet yay. İst. 1979, s:182 v.d.; Eyuboğlu (1980), s:301 v.d.

Maniciliğin tek başına, Alevi-Bektaşiliğin ana kaynağı olduğunu, Alevi-Bektaşiliğin doğrudan Manicilikten kaynaklandığını söyleyemeyiz. Manicilik temel belirleyici ve ana kaynak olmaktan çok, bir yan (tali) kaynak ve etkendir. Ama, Alevi-Bektaşilik için önemli ve derin izler bırakan bir etkendir. Bunu da belirtmek gerekir.

Zorunlu bir yanıt

Batınilik ve Hasan Sabbah

Nejat BİRDOĞAN

Bilim ve Ütopya dergisinin Haziran 1996 sayısında, *Aydınlık* dergisinden arkadaşım **Burçay Anger**'in bir eleştirisi yayınlandı. Sn. **Anger**, benim daha önce *Bilim ve Ütopya*'da yayınlanan "Batınilik ve Alamut Sosyalizmi" adlı çalışmamı kendine özgü, bir yandan ele avuca sığmayan, bir yandan da okunmadan edilemeyen biçemi ile yerden yere vuruyordu. Aslında, daha eleştirisinin adı ile ne tür bir salvoya uğrayacağımızı kestirmiştik. **Burçay**, eleştirisinin adını, "Karanlıklar Prensi Hasan Sabbah ve Alamut Mafyası" koymuştu. Benim, pırıl pırıl yürekli ama (nedense) öfkeli, ağzına geleni kesinlikle tutamayan arkadaşım **Burçay**, belli ki eleştirisini yazarken en kızgın günlerinden birinde imiş. Öyle ki belki de söz kılıcı ile karnını deşeceği kimseleri bulamayınca bu yoksul ağabeyisine yönelmişti. İyi de etmişti ama acaba haklı mı idi?

Bu yazı bunun için kaleme alındı. Böylece ben de **Burçay**'ın eleştirisine uğrayan ilk yazımın eksiklerini tümlemeye fırsat buldum. Bu nedenle de **Burçay**'a teşekkür borcum var.

Sevgili arkadaşım, yazısına karışık tümcelerle başlamış. Bunun sonucu olarak tümcelerin yanı sıra, anlatım da karışık. Döneleyerek okudum. Sonunda anladığım kadarı ile yazısını şu maddelerde yoğunlaştırmış:

a) **Hasan Sabbah** ve Batıniler, tüm eylemlerini çıkarlarından dolayı yapmışlardır.

b) Bunlar, tümü ile terörist topluluklardır. Öyle ki **Nizamü'l Mülk** adındaki başarılı devlet adamını bile öldürmüşlerdir.

c) **Hasan Sabbah**, bilim adamlığı şöyle dursun bir mürekkep lekesi bile değildir.

d) Gerek o dönemdeki, gerekse şimdi kimi İslam ve Alevi tipleri sırf çıkarları için (ki bu çıkar da devleti yıkmak, küçültmek ve sonunda kendilerinin yöneteceği bir alan bulmak demektir) tarikatlar kurmuşlardır.

e) **Birdoğan**'ın dediği "Onlar için hiçbir ulusculuk, hiçbir boğnazlık yoktu" sözü haksızdır. Onlar, küçük muhterislerdir.

f) Onların eylemleri ile **Turan Dursun**'u ve **Uğur Mumcu**'yu öldüren gericilerin hiçbir farkları yoktur.

g) Yeniçeri Bektaşiliği de, sırf dönemlerindeki devletin çıkarına kullanılmak için bir araç gibi kurulmuş ve kullanılmıştır.

h) **Hasan Sabbah**'ı övmek, Aczmendiliği desteklemek demektir. Batıniliği övmek ise her türlü ortaçağ kafasını övmekle eş değerdir.

Sn. arkadaşımın savları daha çok bunlar. Yazısının sonunda tarihin bu tür hafifliklere katlanamayacağını eklemiş.

Şimdi, gül sakallı dosta peşin peşin bir tek sav da benden; Sevgili **Burçay**'ın gerek Batınilik, gerekse **Hasan Sabbah** üzerine edindiği bilgiler çok eksik ve yanlış... Bu eksikliği gidermek için bu yazımda şöyle bir yol uygulamak istiyorum:

1) Önce Batıniliğin ne olduğunu,

2) Ardından da **Hasan Sabbah**'la ilgili kanılarımı ne tür kaynaklara dayandırarak söylediğimi yazacağım.

BATINİLİK

Batıniliğin ne olduğunu, ne tür aşamalar geçirdiğini ve bugünkü durumunu, gerek *Bilim ve Ütopya*'daki çalışmamda, gerekse "Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı" adlı oylumlu kitabımda anlatmaya çalışmıştım. Şimdi ise inancımı hiç değiştirmeden daha başka kaynaklara dayanarak savımı pekiştireceğim. Hemen söylemek isterim ki Batınilik, bugün Anadolu Aleviliği olarak adlandırılan bağımsız bir dinin 9, 10 ve 11. yüzyıldaki adıdır. Kuşkusuz o dönemdeki görüntüsü belki tıpa tıp bugünkü gibi değildi. Hiç unutulmasın ki kitap dini olmayan inançlar, yaşadıkları dönemin kimi olayları, komşu ve iklim etkileri ile bir takım görüntü değişikliğine uğrarlar. Kaldı ki kitaplı dinlerde bile bu değişim görülebilir. Bu nedenle, Batınilik köken olarak Aleviliğin kaynağı olmuş, yüzyıllar sonunda da bugünkü manzarasına ulaşmıştır.

Burçay Anger'in karşı çıktığı olaylar 11. yüzyılın tümü ile 12. yüzyılın başlarını kapsar. Büyük Selçuklu Devleti'nin Batıniliğe ve bu din bağlılarına nasıl baktığını da bu yüzyılların iki büyük kaynağından alıyoruz.

İMAM GAZALİ'NİN BATİNİLİĞE BAKIŞI

Birinci kaynağımız, Sünni ve tutucu İslamın en büyük bilginlerinden sayılan **İmam Gazali**'nin (1058-1111) bir yapıtıdır. Abbasi Halifesi **el-Mustazhir**'ın sırf Batınileri olmazlamak için yönlendirmesiyle yazılan bu yapıtın asıl adı "Fedaihu'l Batıniyye"dir. Daha önce, bu alanda ve bu amaçla yazdığı bir kitap "Kitab-ı Kavasım'ül Batıniye" adındadır ve Rahmetli Prof. **Ahmet Ateş** tarafından "Batıniliğin Belini Kıran Deliller" adı ile AÜ İlahiyat Fakültesi Mecbuasında 1954 yılında yayınlanmıştır. Bizim, "Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı" kitabımızda Batıniliği anlatırken bu yapıttan da geniş geniş yararlandığımızı söyleyelim. **İmam Gazali**'nin Batıniliğe bakışı Fedaihu'l Batıniye kitabında şöyle anlatılıyor:

"Onlara Batıniye denilmesinin nedeni şu savlarından dolayıdır. 'Kuran ve hadislerin dış görünümlerinde gizli anlamlar vardır. Bunlar, kabuğa oranla özdür. Dış anlamlar, görünen biçimleriyle geri anlaklı, bilgisizler tarafından apaçık anlamlar ve biçimler olarak algılanırlar. Oysa ki onlar, akıllı ve zeki kimselerce belli doğruların simgelerinden oluşur. Kim aklını gizli anlam vç gizleri araştırmakta kullanmazsa; içteki anlamlara dalmaktan kaçınırsa ve dış anlamlarla dalgınlıklara koşarak aklını işlemez duruma getirirse, kuşkusuz ki, o günah ve ağır sorumluluk bukağıları ile bağlanmış ve tutsak edilmiştir. Bukağılar sözcüğü ile dinsel sorumlulukları amaçlamaktadırlar. Çünkü kim, batın bilimine ulaşır ve bu aşamaya yükselirse ondan bu sorumluluk düşer. O, yükten kurtulur. Bu yargılarını şu ayetten çıkarmaktadırlar: '... Onların ağır yüklerini, zor sorumluluklarını kaldırır.' (Kur'an/el-Alaf s.7/157) Yine onlar, 'batını yadsıyan bilgisizler' biçimindeki sözlerine Yüce Tanrı'nın şu ayeti ile kanıt getirirler: "İnsanlarla, ikiyüzlüler arasına, kapısının içindeki rahmet ve dışındaki azab olan bir sur çekilir.' (el-Hadid, 57/13)" (Batıniliğin İçyüzü, İmam Gazali, Çev. Doç. Dr. **Avni İlhan**/dili ben arılaştırdım)

Şimdi, okuyucularımız özenle bakarsa **İmam Gazali**, burada "Batını"ler derken aslında Kuran'ı kendi çıkarlarına göre değil, korkusundan başka türlü yorumlamaya kalkan toplulukları göstermektedir. Ta Hz. Ali'den beri sürüp gelen (bkz: Nehcu'l Belaga) Takiyye denilen eylem de şu anlamda değil midir: Sizin, yakınlarınızın yaşamı tehlikeye girdiğinde başka kimlikte görünün. Şimdi, yüzyıllardan beri "namaz da bizim, cami de bizim, Kuran da bizim. Başımız Peygambere bağlı..." diyen Anadolu Alevilerinin bu sözleri bir takiyye değil de nedir? Batınilik, İslam kılıcı karşısında eski Şaman, Zerdüşt, Buddha, Hazar Yahudiliği ve Nesturi Hristiyanlığının karma, ya da tek tek; ölüp gitmemek için bu dinlerin bağlılarının buldukları bir umarın adıdır. Hiç kuşku yok ki Batınilik, bu yüzyıllarda gene tek tek bu inançların kimi yanlarının karmalaşmasıyla ortaya çıkan bir dinin, Mani dininin de adıdır. Başka adları yok mu? Var. Bunları da gene **İmam Gazali** sayıyor: Karamıta, Hurremiye, Babekiyye, İsmailiyye, Seb'iyye, Muhammire, Talimiyye...

Batınilik, neden ortaya çıktı. Bunu da bir Batını düşmanı olan **İmam Gazali**, adı geçen yapıtında anlatıyor:

"Böyle bir çağrıyı ortaya atmaya ve böyle sapık bir inancı yaymaya onları yönelten neden nedir? Bunun açıklanması üzerinedir.

Mezhepler hakkında bilgi veren bilginlerin üzerinde tam bir uyum sağladıkları nokta şudur: Bu çağrıyı, herhangi bir kesime bağlı, herhangi bir peygambere inanan bir din bağlısı başlatmamıştır. Bu işi yönlendiren, sade yağdan kıl çeker gibi işi, dinden çıkarmaya vardırmaktadır. Bu iş, Mecusiler ve Mazdekilerden bir topluluk ile dinsiz düalistlerden bir küme ve eski dinsiz filozoflardan kalabalık bir toplumun karşılıklı akıl danışmalarından ortaya çıktı. Akıllarını, fikirlerini din bağlılarının egemenliği ile uğradıkları sıkıntılardan kurtulmak için seferber ettiler. Yaratıcıyı yadsımak, peygamberleri yalanlamak, kıyameti ve yaymayı ve sonunda Allah'a dönüleceğini yalanlamaktan oluşan inançlarını söyleyemez oldular. Bu noktaya kadar varan bu belalar, Müslümanlardan dolayı başlarına gelmişti. İşte bu belanın keder ve sıkıntılarından nefes alabilmek için önlemler almaya, umarlar aramaya koyuldular. Bu tümceden olarak şu savlarda bulunuyorlardı: Biz, işin doğrusunu öğrendikten sonra gördük ki bu peygamberler aslında kişilikleri karışık kimselerdir. Çünkü onlar, gözbağcılık ve doğru ile yanlışı karıştırırlar. Halkı köleleştirmek isterler."

"Savaş yolu ile onlara karşı durmak olanaksızdır."

"Öyleyse şöyle bir yol tutmalıyız; onların bölüklerinden birisinin inancını benimser görünmeliyiz. Bu bölük, öbürlerine oranla en kaba akıllı, oy bakımından en güçsüz ve olmayacak şeyleri evetlemeye en uygun huylu olanlardan olmalı. Bu niteliklere uygun olma onuruna sığınmak biçimi ile onların kötülüklerinden korunalım."

"Sonra şöyle dediler: Bizim yolumuz, inancımıza yarar

sağlayacak, yardım edecek bir adam seçmektir. Onun Ehl-i Beyt'ten olduğunu ileri sürerek tüm halkın ona biat etmesi gerektiğini, ona boyun eğmelerinin açıkça anlaşıldığını, çünkü onun peygamberin halifesi olup hata ve yanlışlara düşmekten ulu tanrı tarafından korunmuş olduğunu savlarız. Önemli bir nokta da şudur: Bu çağrıyı 'masum' olarak ilan ettiğimiz halifenin yakınlarında yapmayız. Çünkü, yakın beldelerde yapılacak çağrı sırları ortaya döker. Uzaklık çok, ara uzun olunca çağrıya uyan kişi halifenin durumunu, yanlış yapıp yapmadığını ne zaman denetleyebilir ki?" (**İmam Gazali** agy. s.10/11)

Şimdi, **İmam Gazali** gibi kopkoyu bir köktendinci imamın bu sözlerinden şu anlamı çıkaramaz mıyız:

"Mecusilerden, Mazdekilerden, ikicil (düalist)'lerden ve eski dinsiz filozoflardan oluşan kişiler Müslümanlık coğrafyasının içerisinde eski inançlarını söyleyemez oluyorlar ve ister istemez kimi aldatmalara başvuruyorlar. Bu aldatma, açıkta Müslümanız deyip de gizlide eski inançlarını sürdürme durumudur."

Burada bir soru da biz, Sn. **Burçay Anger**'e soralım:

Eski dininden hiçbir yakınması olmayan kişilere Müslümanlık kılıç zoru ile dayatılmaktadır. Ne yapsın adam? Boynunu yağlı ilmiğe mi uzatsın? Yoksa "ben de Müslümanım" deyip böyle bir takkiyye ile canını mı kurtarsın?

NİZAMÜ'L MÜLK'ÜN "SİYASETNAME"Sİ

İkinci kaynağımız ise Sn. **Anger**'in büyük devlet adamı dediği **Nizamü'l Mülk**'ün Büyük Selçukluların anayasası gibi nitelenen "Siyasetname" adlı yapıtıdır.

Köken olarak Fars bir soydan gelen **Nizamü'l Mülk**, 1018 de Horasan'ın Tus kentinde doğdu. **Alparslan** ve **Melikşah** dönemlerinde Selçukluların baş veziri oldu. 1092 yılında Bağdat'a yürüyen **Melikşah**'ın yanında iken Nihavend yakınlarında "Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun baş düşmanı ilan ettiği **Hasan Sabbah**'ın Batıni fedailerinden biri" tarafından hançerlenerek öldürüldü. "**Hasan Sabbah**'ın öldürttüğü ilk devlet adamı **Nizamü'l Mülk**'tür." (Bu paragrafta tırnak içindeki tümceler Siyasetname'yi Türkçe olarak yayınlayan Prof. **M. Altay Köymen**'indir.)

Koyu bir Şafii idi. Sultan **Melikşah**, İsfahan'da bir medrese yaptırdığında medresede hangi inanç bölüğünün yerleşmesi ve eğitimi konusunda çelişkiye düştüler. Hanefi mezhebinden olan imparatora karşı, **Nizamü'l Mülk**, medressenin vakfiyyesine **İmam Şafi**'nin adının **İmam Hanife**'den daha önce yazılmasını istedi. Epey bir süre vakfiyyesiz kalan medreseye en sonunda imamların özel adının yazılmaması, ancak "İslam barınağında imamların iki imamı ashabına" anlamında Arapça bir yazı yazılması kararlaştırıldı.

M. Altay Köymen, çevirisinin önsözünde s.15'de şöyle demektedir: "Biz, sadece din tarihçilerini ilgilendiren 44, 46, 47 ve 48 fasılları şimdilik yayınlamıyoruz..."

Bu görüşe katılmak olası mıdır? Tarihimizin ilginç ve tartışmalı bir dönemi ele alınmaktadır. Konu da o döneme etki eden bir büyük yetke sahibinin yazdığı bir kitaptır. Kaldı ki yukarıda da değindiğimiz gibi o kitap Büyük Selçuklu Devleti'nin neredeyse anayasası sayılmaktadır. Şimdi, siz bu kitabı ele alıp "Şu bölüm din tarihini ilgilendiriyor. Onun için burayı yayınlamıyorum" diyebilir misiniz? Selçuklular bu kitaptan anlaşılacağına göre laik değiller. Her eylemlerinde, atamalarında atanacak kişinin dinine bakıyorlar. Öyle ise **M. Altay Köymen**'in bu dışlamadaki asıl kaygısı konunun din tarihi oluşu değil, huzursuzluk yaratacağıdır. Şimdi, bu nedenle Sn. **Burçay Anger**'e ve öbür araştırmacılara kolaylık olsun diye bu bölümlerde ne olup ne olmadığına biz eğilelim. Ancak, konumuzu da ilgilendirdiğinden 42 ve 43 bölümlere de eğileceğiz. Her bölümün tümünü vermek dergi boyutunu aşacaktır. Konumuzla ilgili yerleri sunacağız:

Ünlü Selçuklu Veziri Nizamü'l Mülk.

Bölüm 42) Tümünden daha şaşırtıcı olanı şudur ki; her yüzyılda görev ve yetki, temiz inançlı, soylu ve tapınan kimselere verilir. Eğer, o, kabul etmezse kerhen ve zorla ona verilir. Böylece kuşkusuz ki mal yitmez ve padişah da huzur içinde günlerini geçirir. Şimdi bu durum ortadan kalktı. Eğer bir Yahudi, Türklerin işini yönetmeğe atansa onay verilir. Ya da Hıristiyan, ya da Zerdüşt, ya da Karmati olsa yine onay görür. Oysa ki onlarda bilemeyiş ve göremeyiş egemedir. Onların ne dinsel ululuğu, ne devlet mallarına acıması, ne de yurttaşlara acıması yoktur. (...)

Mahmut ve Mesut ve Tuğrul ve Alp Arslan dönemlerinde bir Zerdüşt'ün, bir Yahudi'nin, bir Hıristiyan'ın ya da bir Rafızi'nin ordugaha gelmesi veya bir büyüğün huzuruna girmesi haddi değildi. Türk büyükleri, Irak'ın kötü mezhepli erkeklerini kabul etmezlerdi. Onlara iş vermezlerdi. "Onlar, İslam olanlara sıkıntı ve zorluk verirler" derlerdi. (...)

Abbas oğlu Abdullah'tan duyulmuştur. Bir gün şanı dolu Peygamber, Hz. Ali'ye buyurdu ki; Rafızi denilen ve İslamı terkeden bir topluluğa ulaşır isen onları öldür. Çünkü onlar müşriktir. (...)

Ebu İmame'de duyulmuştur; Ahir zamanda bir kavim ortaya çıkar. Onlara Rafızi derler. Ne zaman bunlarla karşılaşırsanız onları öldürünüz. (...)

Kadı Ebubekir Akabe bin Amir'den duyulmuştur; Hz. Peygamber buyurdu ki "benden sonra peygamber olsa idi Hattab oğlu Ömer olurdu." (...)

Kadı Ebu Bekir dedi ki; Saad oğlu İsmail, Hz. Peygamber'den aktarıyor; Keremli peygamber dedi ki "Kaderiye inancından olanlar bu ümmetin Mecusileridir. Hasta oldukları zaman onları iyileştirmeğe çalışmayın. Ölürlerse cenazelerinde bulunmayın. Rafızilerin tümü Kaderiye inancındandırlar. Kaderi ve Rafızilerin İslamlıktan payları yoktur.

Bölüm 43) Kadın'ın buyurduğuna uya ve onda zarar gören ve belaya uğrayan ilk erkek Adem a.s. oldu. Adı geçen, Havva'nın sözünü dinleyip buğday yedi. İkisi de Cennet'ten çıkartıldı. (...)

Kadınlar ne söylerlerse sonunda doğruya varmak için onun tersini yapmalıdır. Bu konuda "Veşavirihünne ve Halifihünne" yani "Kadınlarla görüş. Ancak, dediklerinin tersini yap" diye hadis vardır. Eğer kadınlar. tam akıllı olsalardı Hz. Peygamber, böyle buyurmazdı.

Bölüm 44) Muhammed dininin bunlardan daha uğursuz ve nefret edilecek düşmanı yoktur. Bugün bu devlette Şiilik davası eden kişiler hep bu soydandır. Bunlar, Abbas oğullarını kaldırmak için devletli padişahımızı özendirirler.

Ben kulunuz, şu fitne kazanının kapağını kaldırsam, nice rezillikler ortaya çıkar. Ancak, bu insanlar mal ve akça vererek padişahı kendi düşüncelerine eğip, ayrıca mala bağladıklarından şu açıklamayı yapmak isterim:

Bunlar ben kulunuzu kendilerine garez besliyor diye gösteriyorlar. Bu konuda onlara verdiğim öğütleri dil götürmez. Ancak, bir gün ben ölüp gidersem bunların kötülük ve bozgunculuklarının ne olduğu ve benim size bağlılığımın ne olduğu anlaşılır.

Bölüm 45) Bu bölümde Mazdek'in ortaya çıkışı ve amacının sırf devleti ele geçirmek olduğu vurgulanıyor.

Bölüm 46) ... Mazdek'in karısı Kade kızı Hurreme, iki kişi ile Medayin'den kaçtı. Rey kasabasına ulaşıp ora halkını kocasının mezhebine çağırdı. Ateşperestlerden (Gebr) bir kesim halk onun mezhebine girdi. O yandaşlara Hurremdin adı verildi. Bunlar, huruc etmek ve adı geçen dini yaymak için fırsat kolladı. Ne zaman ki Ebu Cafer Mansur, Bağdat'ta Ebu Müslim'i 130 yılında (hicri) öldürttü. Nişapur kentinde o dönem Sembad adında bu inançtan bir başkan vardı. Bunun Ebu Müslim ile dostluğu vardı. Ebu Müslim adına ayaklandı. Nişapur'dan Rey'e geldi. Taberistan ateşperestlerini çağırdı. Kuhistan halkının çoğunun Rafızi, Müşebbehi ve Mazdeki olduğunu bilmesi ile çağrısını açıkladı. Kuvvet toplayınca Ebu Müslim'in kanını dava için ayaklanıp O'nun elçisi olduğunu söyledi. Irak ve Horasan halkına dedi ki: "Ebu Müslim, öldürülmedi. Mansur, yalnızca ak bir güvercin olup uçtu. Şimdi, bakırdan bir kalede Mehdi ve Mazdek ile oturmaktadır. Bunun için bana yazı geldi." (...)

"Ben, Sasanilerin kitaplarından birinde gördüm. Arap devleti sonunu buldu. Ben, Kabe'yi yıkmadıkça kararımdan geri dönmeyeceğim. Çünkü Kabe, Güneş'in yerine konulmuştur. Çok eskiden geldiği için biz yine Güneş'i seçeceğiz."

Hurremdinlere de "Mazdek Şii idi. Ben size, Şiiler ile elbirliği etmenizi ve Ebu Müslim'in kanını dava etmenizi buyuruyorum." dedi.

Halife Mansur, yedi yıl sonra Cumhur Aceli adında birini savaşa memur etti. Cumhur, Huzistan ve Pers askerlerini alıp Isfahan'a geldi. Oradan da asker toplayıp Rey'e gitti. Üç gün Sembad ile savaştı. Dördüncü gün Sembad öldürüldü. Herkes, evine döndü. Hurrem dini ve Gebri dinleri birbirine karıştı. Bunlar öbürü ile gizlice toplanmaya başladılar. Bu kötü inanç, her gün daha çok yayılmaya başladı. Cumhur, Sembad'ı öldürdükten sonra Rey'e gitti. Ateşperestlerden (Gebr, Mecusi) bulduğunu öldürdü, mallarına el koydu, kadın ve çocuklarını alıp köle olarak kullandı.

Böllüm 47) Bu sırada Şia'dan olanlar Cafer oğlu Musa tutuklanınca çok üzüldüler. Mübarek de fırsatı bilip onlara çağrı gönderdi. Bunun çağrısına uyanlar Şia'dan çıkıp kimi Mübareki, kimi Karmati diye adlandı. Meymun oğlu Abdullah da Kuhistan'da halkı bu mezhebe çağırdı. (...) Ona uyanlara da Halefi ya da Batıni dendi. (...)

Padişahın Karmati olması Türklere hoş gelmedi. Bilginler, toplanıp askerin büyüklerine gittiler ve "İslam dini mahvoldu" dediler. Komutanlar, "Siz yerinize gidiniz. İş düzelir" deyip kendi aralarında toplandılar. Sonra en büyük komutana "Biz kafir padişah istemiyoruz. Sen ki en büyük komutansın. Padişah makamına geç. Biz sana bağlanalım." dediler. (...)

"Biz de kafirler ile savaşmak niyetindeyiz. Maveraü'n-nehir ve Horasan'da nerede Mülhid ve Mazdeki bulur isek hepsini öldürelim. Onların malları ve eşyaları tümü ile sizindir. İşte, bu şarap meclisinde altın ve gümüş ne varsa hepsini size verdim. Çünkü, Batınilerin malları başka şeye yaramaz. Bundan sonra kafirliği bırakalım." Sonra Batıni

çağrısını yapan Mehmet Nahsebi'yi ve o kötü inanca katılan kimseleri tümü ile öldürdüler. Gece ve gündüz araştırıldı. Onlar, başkalarından ayırt edilerek kökleri kesildi. Horasan ve Maveraü'n-nehir'de onların çağrıları kesildi ve bu inanç gizli kaldı.

HASAN SABBAH KİMDİ?

Görüldüğü gibi Sn. **Anger**'in "büyük devlet adamı"diye tanıtmaya çalıştığı **Nizamü'l Mülk**'ün, gecesi, gündüzü "Karmati, Mülhid, Gebr (Mecusi, Ateşperest, Zerdüşt) avını nasıl yaparım" diye geçmiş. Bu sayılan adların hemen tümü birleşerek bugünkü Anadolu Aleviliğini oluşturmuşlardır.

Büyük Selçuklu Devleti'nin dinsel ve devletsel yönünden iki büyük erkinin Batıniliğe bakış açısını böylece özetledikten sonra gelelim Sn. **Anger**'in **Hasan Sabbah**'la ilgili görüşlerine; **Burçay Anger**'in **Hasan Sabbah**'ın bilgin olması şöyle dursun cahillerden cahil olduğuna ilişkin savına, Alamut kalesinin nasıl olur da devlet sayılacağına ilişkin savına, kaledeki fedailere içki ve afyon yutturulduğuna ilişkin savına... Bu savlara toptan yanıt vermek istiyorum. Öncelikle belirteyim ki; gerek *Bilim ve Ütopya*'da yayınlanan çalışmama, gerekse yukarıda değindiğim *Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı* adlı kitabıma bu konu ile aldığım kaynaklarıma bu kez dolaylı olarak değineceğim. Burada dayandığım kaynak Prof. **Bernard Lewis**'in 1967 yılında Londra'da yayınlanan ve dilimize 1995 yılında Doç. Dr. **Ali Aktan**'ca aktarılan Haşişiler (İng=The Assassins, A. Radical Sect in Islam) adlı yapıttır. Bizim konumuzla ilgili olarak bu kitapta şu kaynaklardan yararlanılmış:

a) *Tarih-i Cihangüşa:* Yazarı **Ata Melik Cüveyni** (1226-1283). Bu yapıt, ilkin **Mirza Muhammet Kazvini** tarafından yayınlanmıştır. Bu kitabın içerisinde yer alan ve benim daha önce **Baha Said Beğ**'in araştırmalarından öğrenerek edindiğim Sergüzeşt-i Seyyidina (Efendimizin Maceraları) adlı bölüm de yer almıştır. Hemen peşin söylemek isterim ki bu kitabın sonunda **Cüveyni**, kalenin alınışı sırasında Alamut kitaplığında İsmaili vakayinamelerini nasıl bulduğunu, onları ortadan kaldırmadan önce ilginç gördüğü şeyleri nasıl kopya ettiğini anlatıyor. Demek ki Alamut Kalesi'nde **Cüveyni**'nin anlatımıyla oldukça büyük bir kitaplık var.

b) *Camiü't Tevarih:* Yazarı **Reşidüddin** (1247-1318); **Cüveyni**'den biraz sonra yaşamasına karşın daha oylumlu kitabında aşağı yukarı ayni şeyleri daha geniş anlatmıştır.

c) *Tarih-i İsmailiye:* Yazarı **Ebul-Kasım Kaşani. Reşidüddin**'in çağdaşıdır. İlk iki kitapta bulunmayan ayrıntılar da bu kitapta vardır. Ben bu kitaptan alınan bilgileri içeren *Al-Milal va'l Nihal* adlı kitaptan kimi bilgileri *Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı* adlı kitabımda göstermiştim.

Bu üç kaynakta **Hasan Sabbah** ve Alamut Kalesi ile ilgili bilgiler var. Prof. **Bernard Lewis**'in derlediği bilgileri bendeki örneklerle de karşılaştırdım. Ne denli yansız bir bilim adamı olduğunu hayranlıkla izledim. Onun içindir ki zamandan da yararlanmak amacı ile bu yazıda Prof. **Lewis**'in çalışmasını özetlemek istedim.

"Bazılarına göre bu kale, Deylemli bir hükümdar tarafından yapılmıştı. Söylenceye göre bu hükümdar, bir av esnasında, eğitilmiş kartalını salıvermiş, kartal da kayalık bir çıkıntının üzerine konmuştu. Hükümdar, görüntünün askeri değerini farkederek, derhal oraya bir kale inşa ettirdi. Kaleye Deylem dilinde 'kartalın dersi' anlamında Aluh Amut adını verdi. Başkaları bu deyimi akla daha az yatkın olan bir çeviri ile "kartal yuvası" diye tercüme ettiler. 860'da bir Alevi reisi tarafından yeniden onarılan bu kale, **Hasan** vardığı sırada orayı Selçuklu sultanından almış bulunan **Mehdi** adındaki bir başka Aleviye ait bulunuyordu."

"Artık, **Hasan Sabbah**, Alamut hakimi oluyordu. Bu tarihten itibaren ölünceye değin otuz beş yıl boyunca Alamut kayalığından hiç aşağıya inmedi. Çatıya çıkmak için iki neden hariç evden dışarı bile çıkmadı. **Reşidüddin**'e göre **Hasan** ölümüne kadar arta kalan zamanını ikametgahında kitap okumak ve davetin esaslarını kayda geçirmek, emirliğinin işlerini yönetmek ve nihayet çileli, sade dindarane bir hayat yaşamakla geçirmiştir."

"İlk zamanlarda kendini, başka müstahkem kaleleri ikna etme ve ele geçirme şeklinde iki gayeye adamıştır. Bunu gerçekleştirmek için de dailerini (Batınilerde inancı yayan kişi) ve her yönetime sızmaya yeteneği olan casuslarını görevlendirmiştir. Genel karargahının ayrılmaz parçasını yani Rudbar kazasını kesinlikle kontrol etmesi gerekiyordu. (...) **Cüveyni**, bize **Hasan**'ın Alamut ve civarındaki mevkileri ele geçirmek için nasıl çaba sarfettiğini anlatır: 'Buraları, başarabildiği nisbette propaganda hileleriyle zaptetti. Hileleri işe yaramadığı zamanlarda ise bu yerleri katliam, adam kaçırma, yağma ve savaş yoluyla ele geçiriyordu. Buraları ele geçirdikten sonra uygun bir kaya bulur bulmaz oraya bir kale inşa ettiriyordu.' 1096 veya 1102'de Lemeser'in baskınla ele geçirilmesi önemli bir başarıdır. Bu müstahkem kale, Şah-Rud'a bakan yuvarlak bir kalenin tepesindeki avantajlı konumuyla İsmaililerin gücünü bütün Rudbar bölgesinde daha da artırdı"

"Daha uzakta, güneydoğuda günümüzdeki İran-Afganistan sınırında Kuhistan'ın dağlık ve ıssız bölgesi uzanıyordu. Bura halkı İran platosunda bulunan büyük Tuz Çölü (Deşt-i Kevir)'in ortasında dağınık vahalarda yaşıyordu. Zerdüşt dininin son sığınaklarında biri olmuş, Müslümanların eline geçtikten sonra da Şiilerin ve öbür dinsel bölükle-

Cem törenlerinden bir görüntü.

rin, daha sonra da İsmaililerin barınağı durumuna gelmişti. **Hasan Sabbah**, 1091-92'de halkı harekete geçirmek ve İsmaililere desteği artırmak için oraya bir dai gönderdi. **Hasan Sabbah**'ın gönderdiği dainin bölgedeki hareketi basit bir bozgunculuk ve kale fethi hareketini geride bırakmıştır. Onun telkinleri, hemen hemen bir halk ayaklanmasını ve yabancı askeri bir yönetime karşı bir bağımsızlık hareketini başlatmıştı. İsmaililer, pek çok yerde bu açıktan ayaklanmaya katıldılar ve Zevzen, Kain, Tabes, Tun ve öbür bir takım önemli şehirleri ele geçirdiler. Rudbar'daki gibi Doğu Kuhistan'da da gerçek bir devlet kurmaya muvaffak oldular." (...)

"Bazı İsmaili dailer uzaktaki ileri karakollarda önemli mevziler elde etmek ve bunları sağlamlaştırmakla uğraşırken, öbürleri dinsel propagandalarını ehl-i Sünnet ve Selçuklu iktidarlarının ana merkezlerine taşıyorlardı." (...)

"İsmaili kaynaklarından -hiç şüphesiz onları uyarlayarak- etkilenen **Reşidüddin**, şunları yazmaktadır: Efendimiz, iyi bir kurbanlık olan **Nizamü'l Mülk**'ü ölüm ve imha pususuna düşürmek için hile ve tuzaklar kurdu. Bu eylem sayesinde sanı ve ünü arttı. Onlara; "aranızdan bu devleti muzır **Nizamü'l Mülk Tusi**'den kim kurtaracak?" diye sordu. **Ebu Tahir Arrani** adlı bir adam buna gönüllü olduğunun işareti olarak elini göğsünün üzerine koydu." (Nitekim ayni kişi 12 Ramazan 485 Cuma gecesi (16 Ekim 1092) **Nizamü'l Mülk**'ü öldürecektir.) (...)

Böylece her iki taraf da birbirlerini ortadan kaldırmak için bir dizi saldırılara başlamıştır. Selçuklu ve İslam tarafından bir ilahiyatçı şunları söylemektedir: Onları öldürmek yağmur suyundan daha meşrudur. Onları yakalamak ve öldürmek suretiyle yeryüzünü onların kirinden temizlemek, sultanların ve kralların görevidir. Onlarla birlik olmak veya onlardan dost edinmek, onların kestiği hayvanın etini yemek ve evlilik yoluyla onlara akraba olmak doğru değildir. Bir Rafızi'nin kanını dökmek, hak dinden olmayan yetmiş imansız Rumu öldürmekten daha hayırlıdır." (...)

Daha sonra Selçuklu ordularının sürekli Batıniliği kaldırmak için bu tür kalelere yaptığı amansız kuşatmalar anlatılır. Ancak, hiçbir zaman kesin sonuç alamazlar. Bir ara Alamut, öylesine uzun ve amansız bir kuşatmaya uğrar ki kaledekiler açlıktan ot yemeğe başlarlar. "Bunun için hanımlarını ve çocuklarını başka yerlere gönderdiler. Bizzat **Hasan Sabbah** da eşini ve kızlarını Girdkuh'a gönderdi." (Bkz; a.g. yapıtlar)

"**Cüveyni**'nin bir rivayeti Sultan **Sencer**'in İsmaili bağımsızlığı karşısında gösterdiği hoşgörüyü anlatır. Buna göre: **Hasan Sabbah**, barış istemek için elçilerle sultanın nedimlerinden bazısının yardımını kazandı. Nitekim önemli miktarda bir para karşılığında hadımlardan birini elde etti ve ona bir hançer gönderdi. Hadım, o gece bu hançeri sultanın sarhoş uykusuna dalmış bir vaziyette istirahat ettiği yatağın yanıbaşındaki yere sapladı. Sultan, uyandığında bu hançeri görünce korkuya kapıldı. Fakat kimden şüpheleneceğini bilemediğinden bunu gizli tutmaya karar verdi. O zaman, **Hasan Sabbah**, sultana aşağıdaki mesajı ileten bir elçi gönderdi: Ben sultanın sadece iyiliğini istemiş olmasaydım, sert yere saplanan bu hançer, kendisinin yumuşak göğsüne saplanmış olurdu." (...) "Ben **Sencer**'in onların kütüphanesinde korunmuş bir çok fermanını gördüm. Bu fermanlarda onları taltif etmek suretiyle onların dostluğunu kazanıyordu. Onun saltanatı boyunca İsmaililer tek kelime ile huzur ve sükuna kavuştular." (...)

Moğol yardakçısı tarihçi **Cüveyni**'nin yazdığına göre; "İmamın geri döneceği dördünün birlikte hareket etmesini emretti. 6 Rebiül-Ahir 518 Cuma (23 Mayıs 1124) gecesi Allahın ateşine ve cehennemine gitti."

Prof. **Bernard Lewis**, anlatıyor: "Bu dikkate değer bir hayatın sonudur. Hiç de lütufkar olmayan bir Arap biyografi yazarı, **Hasan Sabbah**'ı 'basiretli ve becerikli; geometri, aritmetik, astronomi, büyü ve öbür bilim dallarında çok derinleşmiş' bir adam olarak betimler. İranlı vakanüvisler tarafından aktarılan İsmaili biyografisi, onun çilekeşliği ve kanatkarlığı üzerinde duruyorlar. Onun 'Alamut'ta yaşadığı otuzbeş yıl içinde ne herkesin önünde, ne de tek başına hiç kimse içki içmedi.' Onun ciddiyeti yalnızca düşmanlarına karşı değildi. Hatta oğullarından birini şarap içtiği için idam ettirmiştir. Bir diğerini ise dai **Hüseyin Kani** cinayetinin özendiricisi olduğu için ölüme yollamıştır ki sonradan bu suçlamanın haksız bilgi olduğu ortaya çıkmıştır."

"Hareket adamı olan **Hasan Sabbah**, aynı zamanda bir düşünür ve yazardı."

Arkadaşım **Burçay Anger**'in amansız eleştirisine karşın savunmam burada bitiyor. Görüleceği üzre bir yandan **Reşidüddin** gibi **Hasan Sabbah** yandaşı bir tarihçi, öte yandan **Cüveyni** gibi bir düşman tarihçi. Her ikisi de doğal olarak kendi din görüşlerinden olaya bakacaklar. Ancak, bir düşünür, bilim adamı, içki içmeyen bir önder olduğunda birleşiyorlar. Hele hele Selçuklu din adamlarının "onların kestiği yenmez, onlarla kız alınıp verilmez, birisinin katli yetmiş Rum'un katlinden iyidir." yollu fetvaları her iki yanın vakanüvislerinde de var. Bu tür fetvalar son Sivas kırımında da verilmiş görülüyor. **Hasan Sabbah** bir muhteris ise neden Sultan **Sencer**'le hep barışık kaldı? Bir başka dinin kılıç zoru ile emperyalizmine boyun eğmeli miydi?

Sevgili arkadaşım **Burçay**, "tarih, hafiflikleri affetmez" türünden sözlerle bitirmiş yazısını. Bu sözlere, "**Hasan Sabbah**'ı ve ben yoksul ağabeyini böylece suçlamak ağırlık mı?" diye karşılık vermeyeceğim...

Burçay Anger'e yanıt

Tarih gerçekten de hafiflik kaldırmaz

Haluk HEPKON

Değerli araştırmacı **Burçay Anger**'in *Bilim ve Ütopya* dergisinin son sayısında yer alan yazısını, kelimenin tam anlamıyla, dehşete düşerek okudum. **Anger** yazısında araştırmacı yazar **Nejat Birdoğan**'ın **Hasan Sabbah** ve Alamut İsmailiyesi hakkında kaleme aldığı bir makaleyi eleştirmeye kalkmış. Eleştiri burada lafın gelişi. Yoksa yazıda o kadar çok yanlış var ki...

Doğrusu bir insanın üç sayfa gibi kısıtlı bir alanda bu kadar çok tarih ve mantık hatasını bir araya getirmesi maharet ister. **Burçay Anger**'in bu konu hakkında bilgisizliğinden ötürü yaptığı yanlışları düzletmeye kalkmanın, iyimser bir tahminle, üç sayfadan fazla süreceği açık. Ama sadece yazının üslubundaki küçümseme bile bir yanıtı hakediyor. Bu yüzden **Anger**'in yazısındaki önemli hataları kısaca eleştirmek gerekir.

Sayın **Anger**'in yazımı hoşgörüyle karşılayacağına eminim. Yine de iki şeyi belirtmeden geçemeyeceğim; aklımıza her gelen şey fikir değildir. İkincisi; Ortadoğu tarihinde önemli bir rol oynayan **Hasan Sabbah** gibi kişilerle ya da Alamut İsmailiyesi gibi dini hareketlerle ilgili kalem oynatırken; konu hakkında en azından belli ölçülerde bilgi sahibi olmak gerekir. Aksi takdirde insanın hoşgörülü olmak dışında hiçbir seçeneği kalmayabilir.

BASİTLEŞTİRME BİLMEKLE MÜMKÜNDÜR

Küfr içinde iman vardır
Seçebilirsen gel beri

Burçay Anger yazısının başından itibaren bir "basitleştirme"dir tutturmuş. Batıniliğe ya da dinler tarihine ilişkin yazılarda sık sık kullanılan kavramları, konuya yabancı okurların dahi anlayabileceği bir biçimde, basitleştirmek kuşkusuz iyidir. Ama görünen o ki Sayın **Anger** yazısı boyunca söz konusu kavramları basitleştirmek yerine sığlaştırmayı tercih etmiş. Batıniliği "bir batında iki çocuk doğurma" türünden "hoş" örneklerle açıklamaya kalkarsanız; işin ucu doğal olarak **Hasan Sabbah**'ı "karanlıklar prensi" ya da Alamut İsmailiyesini "kadın kaçırıp ona buna pazarlayan, uyuşturucu imal eden, satan, haraç alan, kiralık katillik yapan bir mafya örgütlenmesi" olarak adlandırmaya varır.

Kaldı ki, "basitleştirme" işi ancak konu hakkında belli bir bilgi birikimiyle mümkündür. Eh; (adı üzerinde) Endülüs Emevilerini bir çırpıda Şii ilan eden, "ulus" ve "kavim" kavramları gibi Haricilik ve Şia mezheplerini de birbine karıştıran, İsna-i Aşeriye (Oniki İmam Şiiliği) ile Sebbiye (Yedi İmam Şiiliği veya İsmailiye) arasındaki farklardan habersiz **Anger**'in konu hakkında fazla bir bilgisi olmadığı ortada...

Anger'in diğer bilgi yanlışlarına yeri geldiğince değinmeye çalışacağım ama sadece bu kadarı bile onun vardığı "kerameti kendinden menkul" sonuçların doğruluk derecesini göstermeye yeter.

Anger, konuyu "basitleştirerek" anlatmaya çalışırken oldukça tuhaf benzetmelere başvuruyor. **Anger**'e göre Batıniliğin kutsal kabul ettiği insanlar, tıpkı Batı'daki "saint"ler gibi. Onlar "bakıyorlar ki bu bedava mesleğe olur olmaz herkes sıvanıyor, derhal bir sınırlama getiriyorlar. Kırk kişi olacağız diyorlar." Böylelikle "kırklar, üçler, yediler, pirler, dede sultanlar" ortaya çıkıyor. **Anger** "bir çok kitapta bulunandan daha basit bir biçimde" konuyu böyle açıklıyor.

Ama gelin görün ki kazın ayağı öyle değil... Bir kere Hıristiyanlıktaki "Saint-Aziz" kavramıyla Batınilikteki "veli" kavramı arasında dağlar kadar fark bulunuyor. Hıristiyanlıktaki "aziz"lik derecesi doğrudan doğruya kilise, yani ruhban kesim tarafından verilen paye oluyor. Oysa Batınilikteki pir, veli gibi kavramlar doğrudan doğruya halk tarafından verilen payeler. Bu yüzdendir ki Batıniliğin kutsal kabul ettiği kişiler yüzyıllar boyunca İslam'ın Sünni yorumu ve feodal devlet aygıtının yöneticileri tarafından şüpheyle karşılandılar. **Pir Sultan Abdal**'ı, **Nesimi**'yi, **Hallacı Mansur**'u, **Torlak Kemal**'i, **Börklüce Mustafa**'yı, **Baba İshak**'ı bir hatırlayın bakalım. Bunlardan hangisinin yaşamı **Anger**'in iddia ettiği gibi "beleşçi bir ruhban saltanat"ıyla geçti? Anadolu halkının gözünde tüm bu kişileri efsaneleştiren şey onların "gel keyfim gel yaşantıları" mıydı?

Bu tuhaf benzetmeler dışında Sayın **Anger**'in yazısında, hemen dikkat çeken birkaç yanlışa daha değinmekte fayda var. "... Kimi Batini tarikatları 'ulus' olmaya, yani o dönem için 'uygar olmaya' şiddetle direnen küçük muhterislerdi". Birincisi; doğru kelime devletleşmedir. İkincisi; (aşağıda daha geniş değinileceği için detayına girmeyeceğim ama) **Anger**'in "devletleşme" anlayışı evlere şenliktir. Üçüncüsü; "kibirli, ırkçı, kendini birşey zanneden, adaletsiz, bedevilikten henüz kurtulamamış Arabi İslam" lafından da anlaşılacağı gibi milliyetçidir. [Aslında **Anger**'in bu ve benzeri yanlışlarını okuduğumda; onun satır aralarında neye dayanarak **Cemşid Bender**'i eleştirdiğini anlayamadım. Sayın **Bender**'in günahı acaba "vaktiyle devletleşme saygınlığını kazanamayan ve topu topu bir **Selahaddin Eyyubi**'yi yetiştirebilmiş (vurgu Anger'e ait-HH) Kürtlerin tarihine milliyetçi bir yorum getirmesi mi?]

Anger'in bu kadar kısa bir cümleye üç yanlışı sığdırdığına bakmayın. Uzun cümleler daha da kötü. "... **Sabbah**, önce Haricilik (Arap kibrine başkaldırarak Arap olmayan Müslümanlar) sonra Şia (ayrılık, kışkırtma) şeklinde **Ali**'nin halifeliğinde ısrar ederek, bunu İslam imparatorluğuna başkaldırma ve İslamı karalama bahanesi sayarak çıkan çok uzun süreli devletleşme dönemi karışıklıkları sırasında, İranlı oluğu için Şii tarafını seçti. Ve Dai oldu. Dai'lik Şia fikri savunuculuğu demektir..."

İnsan sormadan edemiyor... "Arap kibrine başkaldırarak Arap olmayan Müslümanlar" ne demektir? İran'ın Şiiliği (o da Oniki İmamcılığı) seçmesi ancak 16. yüzyılda gerçekleştiğine göre; **Hasan Sabbah** nasıl İranlı olduğu için Şiiliği seçebildi? İsmailiyeye, Karmatilere ve Dürzilere has bir kurum olan "Dai"lik ile "Şia fikri savunuculuğu" arasında ne gibi bir ilişki olabilir?

Kısacası **Anger**'in tuhaf tespitleri böyle sürüp gidiyor. Batıniliğin siyasi boyutu bir kenara itilerek önce tarikat haline getiriliyor; sonra da "madem tarikatlar bugün gerici, geçmişte de gerici olması gerekirdi" gibi garip mantık önermeleriyle iş iyice raydan çıkartılıyor.

> Anger, Ortaçağ'da sınıf mücadelelerinin, o dönemin gereği olarak, dini bir kisve altında yürütüldüğünü unutuyor. Bu yüzden onun için tarihin motoru sınıf mücadelesi değil de devlet aygıtı haline geliyor. Ona "uslu uslu oturduğu takdirde kimsenin Batınilere bulaşmadığını" söyleten bu.

ANGER'İN SOSYALİZMİ

"Tarihsel, sosyal, ekonomik şartların
zaruri neticesi bu!
deme, bilirim!
O dediğin nesnenin önünde kafamla eğilirim.
Ama bu yürek
O, bu dilden anlamaz, pek.
O 'hey gidi kambur felek,
hey gidi kahpe devran hey'
der.
Ve teker teker.
bir an içinde,
omuzlarında dilim dilim kırbaç izleri,
yüzleri kan içinde
geçer çıplak ayaklarıyla yüreğim basarak
geçer Aydın ellerinden Karaburun mağlupları..."

(Nazım Hikmet- Şeyh Bedreddin Destanı)

Anger'in yazısını okuduğumda aklıma hemen **Nazım Hikmet**'in "Şeyh Bedreddin Destanı" geldi. **Nazım Hikmet** şiirinin yukarıdaki bölümüne düştüğü dipnotta "Marksizmi yeni okumaya başlamış, sol züppelikten uzak" kişilere, tarihi, mekanik bir biçimde yorumlamamaları konusunda uyarıda bulunur. **Anger**'in şiirin bu bölümünü dikkatle okuması gerekiyor. Çünkü onun tarihe bakış açısı yoğun mekanik metaryalist izler taşıyor. Sayın **Anger**'in (tıpkı Batınilik hakkında olduğu gibi) Marksizm hakkındaki bilgisinin de sınırlı olduğu anlaşılıyor. Bu gerçeği **Mao Zedung**'dan yapılan yerli yersiz alıntılar da saklayamıyor.

Anger, Ortaçağ'da sınıf mücadelelerinin, o dönemin gereği olarak, dini bir kisve altında yürütüldüğünü unutuyor. Bu yüzden onun için tarihin motoru sınıf mücadelesi değil de devlet aygıtı haline geliyor. Ona "uslu uslu oturduğu takdirde kimsenin Batınilere bulaşmadığını" söyleten bu. Aslında Batılı tarihçilerlerle Sünni tarihçileri (ve ne yazık ki Sayın **Anger**'i) **Hasan Sabbah** konusunda aynı şeyleri söylemeye iten de bu. Yoksa Batılı tarihçiler ne Sünni tarihçilerden kopya çektikleri için ne de bir tür "mafya" örgütü olduğu için İsmailiye mezhebi hakkında olumsuz şeyler yazdılar. Dinleri farklı bile olsa iki grubu birleştiren şey sınıfsal konumlarıydı.

Anger'in bir başka tehlikeli benzetmesi ise Alamut İsmailiyesi ile bugünkü provokasyon örgütleri arasında. **Burçay Anger**'in Marksizm bilgisi kitleden kopuk eylem anlayışını eleştirmeye yetmiyor. Ortaçağ'da düzeni değiştirecek bir dinamiğe sahip olmadıkları için yoksul halkın ve öncülerinin eyleminin, sonu yenilgi olan isyanlarla ya da köylü intikamcılığıyla sınırlı kalması doğaldır. Bunda da kötü olan hiçbir şey yoktur. Yoksulların kendilerin ezenlere karşı her zaman bir yanıtı olmuştur ve bu iyi bir şeydir. Kötü olan sadece bu dinamiğin "şehr-i İstanbul'da tac-ü devlet ile salınamaması", o gün için "Rum'da yaşayan sefilleri şad edememesidir". Yoksa halka zulmedenlerin yaptıklarının karşılığını görmeleri değil. Üstelik bu gelenek, **Anger**'in sandığı gibi, sadece insan öldürmekle sınırlı değildir. O aynı zamanda "gülü gül ile tartmayı" da bilir.

Anger'in yazısında işaret ettiiği "sol" örgütlerin durumu daha başkadır. Günümüzde, binlerce yıl öncesinden farklı olarak, dünyayı değiştirebilecek bir işçi sınıfı ve ideolojisi vardır. Bu tür örgütlerin teorilerinde dünyayı değiştirebilecek tek dinamik olan işçi sınıfı bir kenara bırakılmıştır. Bu yüzden de yaptıkları eylemler bireysel terörizm olarak nitelenir.

Devam edelim... **Nejat Birdoğan**'ı Şiilikle (haydi, bunu da **Anger**'in Şiilik ve Batınilik arasındaki farkı bilmemesine yoralım-HH) ve çifte standartlı olmakla suçlayan **Burçay Anger**'in çok fazla **Zülfü Livaneli** okuduğu anlaşılıyor. "(Batıni mezheplerin-HH) büyük çoğunluğu **Hasan Sabbah** örgütü gibi kötü niyetli olmamıştır. Tersine Tasavvuf denilen felsefi görüşleriyle Anadolu insanına manevi katkıda bulunmuşlar, bir ulus kültürü içinde severek birleşmişlerdir... Elbet bu yapıcı tutumu devlet de takdir etmiş, örneğin Bektaşilik ile Mevleviliği benimsemiştir..."

Sınıf mücadelesi, ki bu **Anger**'in yabancı olduğu bir kavram, taraf olmayı gerektirir. Bu tarihe bakışta da böyledir. Her sınıf kendi gözlüğüyle bakar ve sarılacağı kökleri arar. Marksistlerin tarihe bakış açısı da budur. Onlar geçmişten günümüze bu topraklar üzerinde haksızlığa ve zorbalığa isyanı simgeleyen her köke sahip çıkmak durumundadırlar. Kaldı ki Anadolu Aleviliği bu açıdan da çok zengindir. Harcında Batınilikten çok şey alan bu gelenek bugün bizlere "gökyüzünü fethetme ruhunu" miras bırakmıştır. Ama **Anger** farklı gözlüklerle bakıyor ve kendine kök olarak halka boyun eğmek ve miskinlik dışında hiçbir şey öğütlemeyen, bu yüzden de feodal hakim sınıflar tarafından pek sevilen Mevleviliği buluyor. Ne demeli...

Budizm ve Bektaşilikte ortak motifler

İlhan Cem ERSEVEN (•)

Son dönemlerde, Alevilik ve Bektaşilikle ilgili yazılanlara ve yapıtlara baktığımızda, Alevilik ve Bektaşiliği tanımlama, yorumlama ve açıklama anlamında çeşitli görüş ayrılıklarının olduğunu görürüz. Ortak görüşler geniş bir alan kaplasa da, detay olarak görülen, ama yer yer öne geçen ve başat özellik taşıyan bazı konularda ciddi görüş ayrılıkları ve kavramsal kargaşalıklar bulunmaktadır. Kuşkusuz bunun nedeni, bir kısım Alevi aydınının (ya da öyle görünenlerin) kulaktan dolma bilgilerle yetinmeleri ve artık geçerliliğini yitirmiş, salt söylencesel ve masal düzeyinde kalmış kitapları okumakla bu işin kotarılacağını sanmalarıdır. Öte yandan bir kısım araştırmacı, Aleviliği İslami çerçevede tutarak daha çok prim kazanılacağını ummaktadır. Bir başka grup ise, İslami daire içinden çıkıp, Aleviliğin köklerini İslam öncesi çoktanrılı inançlar içinde, Ortaasya'da Şamanlık, Budizm, Brahmanizm gibi Uzakdoğu mistisizminde aramaktadır. Hepsinin de dayandığı haklı noktalar var kuşkusuz.

Konu hangi çerçevede tanımlanırsa tanımlansın, yorumlanırsa yorumlansın, sağlam bilgilere ve belgelere, kanıtlara dayanmak gerekir. Öbür türlüsü salt bir söylevden öteye geçmez. Üstelik bu farklı görüşlerden dolayı birbirine tavır alma tutumu en üzücü ve yanlış olanı. Nedense bu yolda bilgi ve emeğini ortaya koyanlar, *"yol bir sürek bin"* ilkesini unutuyorlar ki bu da ayrı bir üzücü olay.

Herneyse biz bu tartışmaların dışında kalarak Bektaşilik'in İslam öncesi inanç sistemleriyle hangi yönde, ne yönde benzerlik gösterdiğini, ortak yönleri olup olmadığını irdelemek istiyoruz. Bunu yaparken, sanılmasın ki, ben de bir başka "ideoloji" ortaya koyup hizipçilik yapıyorum. Umarım okurlar böyle algılamaz.

Alevi-Bektaşilikle ilgili literatür iyice incelendiğinde içsel bir anlama sahip birtakım kavramlar ve deyimler görülür. Bunlar gerçek anlamından çok *zahir/batını* anlamlar taşımaktadır. Bunları tarikat erbabı kişiler, Dede-Babalar, mürşitler, hizmetkarlar bilir. Alevilik ve Bektaşiliği açıklarken birtakım kavramlara, remizlere, işaretlere ve kurallara başvurulur. Kutsal sayılan birtakım renkler, sayılar, nesneler (kültler) vardır. Bunlar iyi bilinip kavranıldığında, uygulaması olanlar yerine getirildiğinde kuşkusuz daha bir anlam kazanacak ve böylece *"tarikat içre"* olunacaktır.

Konumuzun başına dönecek olursak, kitap çalışmalarım sırasında Bektaşilikteki birtakım kavram ve öğelerin İslam öncesi dinlere, inançlara dek uzandığını ve hatta benzerlikler taşıdığını gördüm. Örneğin Budizm'deki *"4 Raslayış"* kuramı ile Bektaşilik'teki *"4 Kapı"* olgusu, yine Maniheizm'deki *"Üç Mühür"* ile Bektaşilik'teki *"3 ilke: Ele, Bele, Dile Sahip Olmak"* kuramı arasındaki ortak benzerlik gibi...

Şimdi bunları açıklamaya çalışalım:

İslam öncesi dinler tarihini incelediğimizde Bektaşilikteki bu olguları Uzakdoğu'nun inanç biçimlerinden (Semavi din olmayan) olan Budizm, Maniheizm, Şamanizm ve benzeri inançlarda görmek olası.

Budizm'i iyice incelediğimizde, birtakım kavramların ve uygulamaların, 12. yüzyılda Bektaşilikte de başka biçimlerde görüldüğüne tanık olacağız. Bunu söylerken, yüzyıllar sonra Bektaşiliğin doğrudan Budizmden etkilendiğini, Budizmden kaynaklandığını iddia etmiyoruz. Ama Aleviliğin bir yaşam biçimi (kültürüyle, folkloruyla, inanç yönüyle, felsefesiyle, vb..) olarak Ortaasya kültüründen izler, inançsal boyutta Şamanizm ve benzeri inanç sistemlerinden kalıntılar taşıdığını da göz önünde bulunduracak olursak, bu yaşam biçiminin daha sonra 12. yüzyılda Bektaşilikte daha bir kurumsallaştığını, evrenselleştiğini ve olgunlaştığını da yadsıyamayız.

Buda 4 kez 7 gün Bilge Ağacı'nın altında kalarak 'kurtuluştan ileri gelen mutluluğun zevkine varır'.

Sanırım, Budizmle Bektaşilik arasında bir ilişki kurmamız ve ortak yönleri ortaya koymamız doğaldır ve görmezden gelinecek bir sav değildir.

BUDİZMDE "ÜÇ SEPET" BEKTAŞİLİKTE "DÖRT KAPI"

Budizm, Hindistan çıkışlı bir inanç sistemidir. Hindistan'da dinler, daha çok totemik ve animist özellik taşımakta, bazen tek tanrıcılığa, bazen de çoktanrıcılığa çıkmaktadır. Budizm, 6. yüzyılda ortaya çıkmış ve dünyada çok önemli bir rol oynamıştır. Orta Hindistan'da konuşulmakta olan ve kimilerince Buda'nın dili olduğu sanılan Pali dilinde ise Tipitaka (Sanskritçe Tripitaka) denilen kutsal metinler bulunmaktadır. Tipitaka, *Üç Sepet* demektir. Her sepet bir anlam taşımaktadır. Sepetlerin birincisinde keşişlik kuralları, ikincisinde kurtuluş yolları, üçüncüsünde felsefe ve özellikle psikolojik görüşler vardır.

Bu üç sepet kuramı, ister istemez Bektaşilikteki 4 kapı kuramını çağrıştırmaktadır. Bilindiği gibi Bektaşilik'te ilk kapı *Şeriat Kapısı*'dır ve bu kapıda tarikatla ilgili bilgiler, ibadet biçimleri, dualar, yol ve erkan kuralları öğretilir, tarikata girecek kişi eğitilir. Budizmin Üç Sepet'inin birincisinde de buna benzer şeyler öğretiliyor ki, bu da keşiş olmanın kuralları. İkinci sepet olan kurtuluş yollarını ise Bektaşiliğin ikinci kapısı olan *Tarikat Kapısı*'nda buluruz. Çünkü Şeriat Kapısı'ndan geçen can, *"ham olarak girdiği kapıdan pişmiş olarak"* çıkacağı Tarikat Kapısı'ndadır ve artık talip olmaktan, muhibbi olmaktan uzaklaşmış, yavaş yavaş *"insan-i kamil"*liğe doğru yol almaktadır. Budizmde de ikinci sepetten beslenen keşiş, artık *Buda* olmaya adaydır. Üçüncü sepetin meyveleri olan felsefi ve psikolojik görüşleri ise, Bektaşilikte 3. ve 4. kapılar olan *Marifet* ve *Hakikat Kapıları*'nda görmek olası. Şöyle ki, ilk iki kapıdan geçen can, artık Tarikat'ın ilkelerini, öğretilerini ve kurallarını iyice öğrenmiştir. Tasavvuf ve felsefe bilgisi, dünyayla ilgili bilgisi artmıştır. Bundan sonrası bu bilgileri yeni öğrencilere öğretmektir, onları *"insan-i kamil"* olmaya hazırlamaktır. 3. Sepet'te ve 4. Kapı'da aday olarak tarikata gelen kişi, artık *"ışık saçan, aydınlatan"* bir olgun insandır, mürşittir, Buda'dır, Pir'dir.

BUDA'NIN ÖĞRETİSİ VE BEKTAŞİLİK

Budizmi çok sayıda diğer dinlerle karşılaştırdığımız zaman, kimi noktalarda toplumsal çevrenin geleneklerine karşıt olan bu öğreti, kurucusu Buda'nın kendi yaşam deneyimlerinden ortaya çıkmıştır. Buda'nın kendi yaşamından yola çıkarak ortaya koyduğu öğretiler, Budizmin ana öğretileri ve kuramları olmuştur. Bu ana öğreti ise, *"Dört Raslayış"* adını taşımaktadır. Henüz Buda adını almayan Gotama, MÖ 6. yüzyılın ortalarına doğru Kuzey Hindistan'da, Himalaya yakınlarında dünyaya gelmiştir.

Bir Budist söylencesi olan ve daha sonraları Budizmin ana öğretisi olan *Dört Raslayış*, Gotama'nın ne gibi konuları düşündüğünü bize göstermektedir. Söylenceye göre, Gotama sarayından çıkar, yaşlı bir kişiye rastlar. Eninde sonunda *yaşlanmayla* bitecek olan *gençliğin* boş şey olduğunu anlar. Bir başka kez yine saraydan çıkar, bir hastaya rastlar. Günün birinde *sağlığın* yerini *hastalığa* bırakacağını keşfeder. Üçüncü çıkışında bir cesede rastlar, kendi kendine "*ölüm* kaçınılmaz olduğuna göre, *yaşamak* niye" der. Bir dördüncü kez çıkışında ise mutlu ve sakin yüzlü bir kişiyle karşılaşır. Bunun üzerine keşişin örneğine uymaya, *lüksten vazgeçmeye*, dinsel gerçeği ve gönül rahatlığını arayanların *özgür yaşamını* sürmeye karar verir (vurgular-İCE).

Gotama bundan sonra, 29 yaşındayken ailesinden ayrılır, çileli yaşamına başlar. Yanındaki 5 keşiş de Gotama'ya uyar. Fakat 7 yıl sonra yapılan perhizin de bir mutluluk getirmediğini gören Gotama, bundan vazgeçer ve eskisi gibi yemeye içmeye ve yaşamaya başlar. Bunu gören keşişler hayal kırıklığına uğrarlar ve Gotama'yı terkederler. Bu sırada 36 yaşında olan Gotama kendi iç dünyasına döner. Sürekli bir incir ağacının altında oturarak düşünür. Bu ağaca daha sonra *Bilgi Ağacı* denilecektir. 8 Aralık gecesi, gerçek Gotama'nın karşısına çıkar. O, artık bir *Buda*'dır, yani *nura kavuşan, bilen, kurtaran* kişi olacaktır. 8 Aralık, Budizmin kutsal günüdür.

Buda, dört kez yedi gün Bilgi Ağacı'nın altında kalarak "kurtuluştan ileri gelen mutluluğun zevkine varır."

Buda (Gotama), daha sonra ünlü Benares vaazında tüm öğretilerini *Dört Kutsal Gerçek*'te özetler. Bu gerçekler şunlardır:

1) Birincisi, *acı hakkındaki gerçek*'tir. Yaşam acılarla doludur.

"İşte, ey keşişler, acı hakkındaki kutsal gerçek. Doğum acıdır, yaşlılık acıdır, hastalık acıdır. Ölüm acıdır. Sevilmeyenle birleşmek acıdır. sevilenden ayrılmak acıdır. Arzunun gerçekleşmemesi acıdır, bizi kendilerine bağlayan tüm nesneler acıdır."

Hacı Bektaş Veli ise, beş şeyi acı (yazık) bulmaktadır:

"Beş şey herşeyin en acısıdır (yazığıdır): Güneşe karşı yanan ışık, görmeyen göze karşı güzel yüz, çorak toprağa karşı güzel yağmur, karnı toka karşı hoş bir yemek ve ahmaka karşı hak söz." (Kita-

bül-fevaid)

2) İkinci kutsal gerçek, *acının kökü üzerindeki gerçek*'tir.

"Ey keşişler, işte acının kökü hakkındaki kutsal gerçek: Hayata susamışlıktır ki, insanı yeniden doğuşun birinden ötekine götürür. Bunun yanı sıra da zevkle kendini şurada burada bulan aşırı tutku vardır: Zevke susamışlık, yaşamaya susamışlık, sürekli olmayana susamışlık."

3) Üçüncüsü, *acının yok edilmesi üzerine olan gerçek*'tir. Bunun ahlaksal sonuçları önemlidir.

"İşte, ey keşişler, acının yokedilmesi üzerine olan gerçek: Arzunun tümüyle yok edilmesi (yaşamaya olan) susamışlığın söndürülmesi, ancak bu arzuyu uzaklaştırarak, bundan vazgeçip ayrılarak, buna yer bırakmayarak mümkün olur."

"Marifet, nefsi silmek değil, bilmektir."

"Huzur ve mutluluk, teslimiyettedir."

"İmanın kemali, ahlak güzelliğidir."

"Kendini temizleyemeyen,başkasını temizleyemez."

"Dünyada özünü düzelten, ahirette azaptan kurtulur."

(**Hacı Bektaş Veli** - Kitabül-fevaid)

4) Sonuncu kutsal gerçek, *acının yokedilmesine götüren yolla ilgili gerçek*'tir.

"İşte ,ey keşişler, acının yokedilmesine götüren yolla ilgili gerçek: Bu sekiz kola ayrılan bir yoldur ki, adına katıksız inanç, katıksız irade, katıksız söz, katıksız eylem, katıksız geçim araçları, katıksız çalışma, katıksız bellek, katıksız düşünce denir."

Ve Pir Hacı Bektaş Veli buyuruyor:

"Ayağa kalkarsan hizmet yapmak için kalk. Eğer konuşacaksan hikmet ile konuş. "Nefsin boynunu vur, huzur bul" (Kitabül-fevaid).

Bektaşilikte 4 kapı, 40 Makam'dan oluşmaktadır. Bu Makam'lardan geçen insan, olgun, yani *"insan-i kamil"*dir. İşte Tarikat Kapısı'nın 4. makamı *"çalışmak"*, 5. makamı *"hizmet etmek"*tir.

Görüldüğü gibi her iki yüce kişi, insanı şeytana arkadaş kılacak olumsuz şeylerden uzaklaşılmasını, olgunluğa, gerçeğe yaklaşturacak olumlu şeylere de sahip olunması gerektiğini öğütlemektedir. Her ikisinin öğretilerinde ahlâksal öğütler yatmaktadır. Söyledikleri sözleri iyice irdelediğimizde ortak yönler bulmak olası.

Budizmde, neyi yapmamak gerektiğini emreden olumsuz bir ahlâkla, neyi yapmak gerektiğini emreden olumlu bir ahlâk söz konusudur. Olumsuz olanı, doğruluğu emreden ahlâktır ki, bunun da beş kuralı vardır: 1) Öldürmemek, 2) Başkasının malını almamak, 3) Başkasının karısını almamak, 4) Yalan söylememek, 5) Sarhoş edici içki içmemek.

Yukarıda görüldüğü gibi, Budizmdeki *Dört Raslayış*'la Bektaşilikteki *Dört Kapı* arasında ortak motifler bulunması olası. Budizmde kişi, bu *Dört Raslayış*'ı gördükten, yaşadıktan sonra ancak *Nirvana*'ya erişebiliyor. Bektaşilikte ise, *Dört Kapı*'dan geçtikten sonra *Gerçek*'le (Hakikat Kapısı'yla) buluşulur. Buda'nın dört gerçek içinde açıkladığı öğütler, Bektaşilik'te 40 Makam olarak açıklanmaktadır. Ayrıca ahlâksal nitelikli 5 öğüt, bugün Bektaşilikte üçleme olmuştur ki, bu da *"Eline, Diline, Beline Sahip olmak"*tır. Görüldüğü gibi Budizmdeki 1. ve 2. öğütler, *"Eline sahip olmak"*, 3. öğüt, *"Beline Sahip olmak"*, 4. ve 5. öğütler ise, *"Diline Sahip olmak"* ilkesiyle denk düşmektedir.

Hacıbektaş Şenlikleri'nden bir görüntü.

MANİHEİZM VE BEKTAŞİLİK

Bektaşilikteki bu üçlü ilkeyi, yine bir başka çoktanrılı inanç sisteminde görüyoruz ki, bu inanç sistemi de Maniheizm'dir. Fransız halkbilim araştırmacılarından **Louis Bazin**, *Turcica*'da yayımlanan bir makalesinde (1) bu konuyu şöyle açıklamaktadır:

"Manihen öğretinin Anadolu'daki bir başka yansıması, Alevi törelerinin temelini oluşturan "eline, diline, beline sahip olmak " biçiminde ortaya çıkar. "Dil" konuşmayı, "El" eylemleri, "Bel" ise cinselliği açıklar. Bu kısa ve özlü buyruk, tarikat içinde, "Üç Mühürü" birleştirmektedir ki bunlar, "ağız" (bkz: " dil"), "el" ve "rahim" (bkz: "bel" tensel üremenin benzer çağrışımı). (alıntı: **H. C. Puech**, Maniheizm, Paris, 1949, s. 59). *Alevi buyruğu, sadece seçilmişlere benimsetilmiş "Üç Mühür"e başvurur (Fakat sadece talip olanlar için yumuşatılmıştır). Buyruk, "Ağız Mührü"nde olduğu gibi her kötü sözü; "El Mührü"nde başkasına zarar veren her eylemi;"Rahim Mührü"nde ise her çeşit cinsel eylemi cezalandırır. Manihen karakterli "Üç Mührü"n (seçilmişler için) en sık görülen versiyonuyla olan farklılık şudur ki, "Ağız Mührü" ile etli yiyecekler ve mayalandırılmış içecekler (Alevilerin eksik etmediği) yasaklanmıştır. "Rahim Mührü" ile de her türlü cinsel ilişkiye (Aleviler, kendi özel kurallarından dolayı cinsellikle ilgili eylemini erteler) izin vermezler."*

Görüldüğü gibi Maniheizmdeki *"Üç Mühür"* ile Bektaşilikteki *Üç Kural* tıpatıp aynıdır. Bu konuya ünlü türkolog **İrene Melikoff**, *Alevi-Bektaşi Bağdaştırmacılığı* üzerine kaleme aldığı bir makalesinde yer vermektedir (2). **Melikoff**, bu üç kuralın, Mani dininin temellerinden biri olduğunu ve *"mühür"* olarak adlandırıldığını yazar. Bu Üç Mühür'e, *"De Moribus Manichaeorum:de signaculo oris, mannum et sinus"* adlı yapıtında **Saint Augustin** tarafından işaret edilmiş ve değerlendirilmesi yapılmıştır (3).

Maniken Uygur metinlerinde bu üç temel ilke, *üç tamga* olarak geçer. Halk için yazılmış bir din kitabı olan *Şuastvanift*'te de birçok kez sözü edilmiştir. Halk, Üç Mühür'e, *agzın, könlün, elgin*; yani dilin, kalbin, elin damgasına (üç tamga) uymadığında, Tanrı'dan bağışlama diler. Bu üç temel, ağzın, könlün, elgin; (üç tamga) Saint Augustin'in Üç Mühür'ünün karşılığıdır. Bu Üç Mühür'den *"Rahim Mührü"*, Alevi-Bektaşi töresinde *"Bele sahip olmak"* ilkesi, Uygur metinlerinde de görüldüğü gibi *"Kalb Mührü" (könlün)* olarak alınmaktadır. Zaten kalbinden zina yapmak, başkasının namusuna dil uzatmak gibi bir düşüncesi olan kişi, "bel"ine zor sahip olur. Bu anlamda "rahim", "kalb" ve "bel" aynı anlamda değerlendirilmiştir.

Hacı Bektaş Veli Dergahı.

Tüm bu anlatılanlardan sonra şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Alevi Bektaşilikteki birtakım yol ve erkanla ilgili kuralların, öğretilerin kaynağını, hatta tıpatıp benzerliğini, Ortaasya kültüründe, inançlarında, Budizmde, Maniheizmde, Şamanizmde buluyoruz. Bektaşilikle bunlar arasında doğrudan bir ilişki kurmak, hatta daha da ileri gidecek olursak, Bektaşiliğin (geniş anlamda Aleviliğin) kökenlerini bu inanç sistemlerinde aramak gibi bir sav ileri sürmek, bizi yanıltmaz. Belki bir sav olacak ama; ortak motifler bulunduğuna göre ve Bektaşiliğin de daha çok Şamanizmden kalıntılar taşıdığını da göz önünde bulundurursak, sanırım, bu benzerliğin ve ortak motifler taşımanın büyük bir raslantı olmadığı sonucuna varırız. Bilindiği gibi Şamanizmin ortaya çıktığı bölgelerde kendisi gibi birçok çoktanrılı inanç sistemleri vardır ki bunların başında Maniheizm, Budizm, Brahmanizm, vb. geliyordu.

Sözü bağlayacak olursak, biz bu yazımızla kuşkusuz ortaya kesin bir iddia ile çıkmıyoruz. Kesin bir biçimde, Alevilik ve Bektaşiliğin beslendiği kaynaklar, Ortaasya'nın, Uzakdoğu'nun semavi olmayan dinlerindir demiyoruz. Ama yapılan araştırmalar ve bulgular gösteriyor ki, ister istemez yukarıda sözünü ettiğimiz inanç sistemlerindeki birtakım kurallar, ilkeler ve uygulamalar, kuşkulu da olsa, insanı böyle bir düşünceye, iddiaya doğru sürüklemektedir. Alevilik ve Bektaşilik konusunda bu temelde toz kondurmak istemeyen kimi araştırmacı, uzman ve hatta kendini Alevi bilimci gören dostlar, bundan dolayı rahatsızlık duymasın. Kaldı ki bunları yazmak, belgeleri varsa ortaya koymak, Alevi-Bektaşi kültürünün dayandığı kaynakların sağlamlığını ve kültürel, inançsal zenginliğini, renkli mozayikliğini gösterir. Salt İslami cilayla örtüp sunmanın da hiçbir anlamı yok. Eğer bu cila, Aleviliği, Bektaşiliği korumuş olsaydı, 1400 yıldır ne Çaldıran'da, ne Baba İshak Ayaklanması'nda, ne Pir Sultan'ın asılmasında, ne Çorum ve Maraş olaylarında, ne de en son Sivas-Madımak yangınında "bedel" ödemek zorunda kalınırdı.

Hacı Bektaş Veli'nin güzel bir sözüyle sözümüzü bağlayalım:

"Bilimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır".

(*) Halkbilim araştırmacısı, yazar

DİPNOTLAR

1) Louis Bazin'in bu makalesi tarafımdan Türkçeye çevrildi. Yakında çıkacak olan kitabımda yer alacaktır.

2) İ. Melikoff, Bektaşi-Alevi Senkretizmi Üzerine, Uyur İdik Uyardılar adlı kitapta yer almıştır, Cem Yayınevi, Çev: Turan Alptekin, 1993, İstanbul.

3) Alıntılayan: İ.Melikoff, Peter J. Bumke, "Kızılbaş-Kurden in Dersim", J.-P., Migne, Patrologiae Latinae, XXXII, Paris, 1961; Alfred Adam, "Texte zum Manichaismus", Berlin, 1969.

KAYNAKLAR

1) Felicien Challaye, Dinler Tarihi, Çev: Semih Tiryakioğlu, Varlık Yayınları.

2) Hacı Bektaş Veli, Kitabül-Fevaid, Ayyıldız Yayınları, Ankara.

3) John Shindeldecker, Hz. İsa'ya göre Eline, Diline, Beline Sahip Olmak, Cem Dergisi, Yıl:5, Sayı:50, Temmuz 1995, İstanbul.

4) İlhan Cem Erseven, Aleviler'de Semah, Ant Yayınları, 3. baskı,1996, İstanbul.

Mevlevilik ve Bektaşilik

Prof. Dr. Abdülbaki GÖLPINARLI

Horasanilikten, yani Melâmetîlikten meydana gelen Mevleviliğin, düşünce hayatımızdaki gerçek yerini ve değerini tayin edebilmek için onun ilgisi bulunduğu tarikatlardan ve bu ilgi derecesinden de bahsetmemiz gerekir.

Horasan erenlerinden feyz alarak meydana gelen Mevleviliğin, aynı tarzda ortaya çıkan, aynı kaynaktan feyz alarak bünyeleşen tarikatlarla müspet bir ilgisi olmasından daha tabi bir şey olamaz ve bu tarikatların başında da Bektaşilik gelir.

SUYUN KAN OLMASI

Bektaşilik, **Mevlana** ile çağdaş olan ve onun ölümünden iki yıl önce, 1270'de (669) ölen **Hacı Bektaş** adına kurulmuş bir tarikattır (Ankara, Maarif K. Hacı Bektaş kitapları, mecmua. A/1. 132, Hazineden geldiği kayıtlı bir tomara atfen). **Eflaki**'ye nazaran **Hacı Bektaş**, Babai isyanında öldürülen **Baba İlyas**'ın has halifesidir ve şeriat kayıtlarına uymayan bir ariftir.

"Hakikati bulduysan aleme saldığın bu velvele nedir? Bulmadıysan ne diye aramazsın?" diye sorması için **Mevlana**'ya **Baba İshak** adlı bir derviş göndermiştir. **Mevlana**, sema ederken gelen derviş, onun, "Dostu görmediysen ne diye aramazsın, sevgiliye ulaştıysan niçin çalıp çağırmaz, neşelenmezsin?" beytiyle başlıyan gazeli okuduğunu duyunca (1) bu, sorunun cevabıdır deyip geri dönmüş, olayı **Hacı Bektaş**'a anlatmıştır. Yine **Eflaki**'ye nazaran Kırşehir Beyi **Cacaoğlu Nureddin**, **Hacı Bektaş**'a, şeriate uymak gerek demiş, o da bu söz üzerine abdest almak için su istemiş, fakat su kan olmuş ve **Hacı Bektaş**, görüyorsun ya demiştir, bununla abdest alınmaz, bizi hoş gör. **Cacaoğlu**, bunu **Mevlana**'ya anlatmış, **Mevlana** da demiştir ki: Temizi pislemek kolay, pisi temizlemek güç. Mürşid ona derler ki senin şarabını bal yapsın, müşkülünü halletsin, bakır haline gelmiş olan gönlünü ayarı tam altın haline getirsin. Hem de bu keramette aşkın bir israf var. Halbuki "İsrafta ileri gidenler, şeytanların kardeşleridir" denmiştir (2).

HACI BEKTAŞ VİLAYET-NAMESİ'NDE MEVLANA

1440'ta (844), Uzun **Firdevsi** tarafından yazılan "Hacı Bektaş'i Veli Vilayet-namesi"nde de **Mevlana**'dan bahsedilmektedir. "Vilayetname"de, Nureddin Caca, Nureddin Hoca olmuştur ve ikinci menkabe, şu şekle girmiştir:

Kırşehir Sancak Beyi **Nureddin Hoca**'ya, **Kadıncık Ana**'nın kocası **İdris**'in kardeşi ve **Hacı Bektaş**'ın muârızı **Sarı**, **Hacı Bektaş**'ı şikayet eder. **Nureddin** de bir naib yollar. O sırada **Hacı Bektaş**, köyün aşağı tarafında Uçpınar denen yerde oturmaktadır. Naib, bey sana izin verdi, istediğin yere git der. **Hacı Bektaş**, ne tuhaf konuşuyorsun sen der, mülkün ısrı var, o karışmadıkça beni buradan kimse kovamaz. Naib, bu sözü **Nureddin**'e söyleyince, kendisi atına binip gelir. Bakar ki **Hacı Bektaş**'ın bıyıkları ve tırnakları uzun. Neden tırnaklarını kesmiyorsun diye sorar. **Hacı Bektaş**, şahin tırnaksız olmaz der. Peki der **Nureddin**, ya bu bıyıklarını niçin kesmiyorsun? **Hacı Bektaş**, şahin çilenksiz olmaz diye cevap verir. (3) **Nureddin**, kalk der, abdest alalım ve hizmetçisine emreder: Maşrapayı şu pınardan doldur, dervişe ver. Hizmetçi, maşrapayı doldurup getirir, fakat suyu dökünce bakar ki maşrapaya kan doldurmuş. **Hacı Bektaş**, bu kanmış, abdest almak caiz mi bununla, diye sorar. **Nureddin**, caiz değil der, gelirken keklik vurmuştuk, kanı maşrapaya dökülmüş. Hizmetçiye itimat etmez, kendisi kalkıp pınarda maşrapayı yıkar, doldurup getirir. Fakat **Hacı Bektaş**'ın avucuna dökünce su yine kan olur. **Nureddin**, bu hali büyü sanır ve derviş der, gönlün nereyi isterse git, yoksa bugünden sonra seni bu taraflarda görürsem ateşe yakarım. **Hacı Bektaş**, yarın seni tutarlar, oğlancıklarını görmeye bile bırakmazlar, bir yaş deriye sarıp öyle bir yere götürürler ki bir torba toprakla bir avuç arpa hayatına sebep olur. Sonra bir yere varırsın ki, gökte uçan kuşları gördükçe, acaba bu kuşlar bizim yurda da uğrarlar mı diye ağlarsın der. Gerçekten de ertesi sabah padişahın kulları gelip evine uğramasına izin vermeden **Nureddin**'i bir yaş deriye sarıp bağlarlar, Konya'ya **Aliyyüddin**'in (4) huzuruna götürürler. O da, beyaz kireçle sıvanmış derin bir zindana yollar. Bu zindana atılanların üç yıla dek gözleri kör olurmuş. **Nureddin**'in hatırına **Hacı Bekaş**'ın sözü gelir ve bir torba toprakla bir avuç arpa ister. Toprağa arpayı diker, sular. Arpa bitince yeşilliğine bakar, böylece gözleri kör olmaz. Üç yıl sonra **Aliyyüddin**, **Nureddin**'i çağırtır. Gözlerinin kör olmadığını görünce sebebini sorar, anlatırlar. **Aliyyüddin**, onu Acem diyarında bir uç yere gönderir ve artık Rum ülkesine gelmesin der. **Nureddin** orada ölür (Hazret-i Hünkar Hacı Bektaş-i Veli, Nureddin Hoca'ya gösterdiği remz-i rumuzdür, bizdeki nüsha, 52. b-55. b). (5)

Hacı Bektaş Veli (1242-1337).

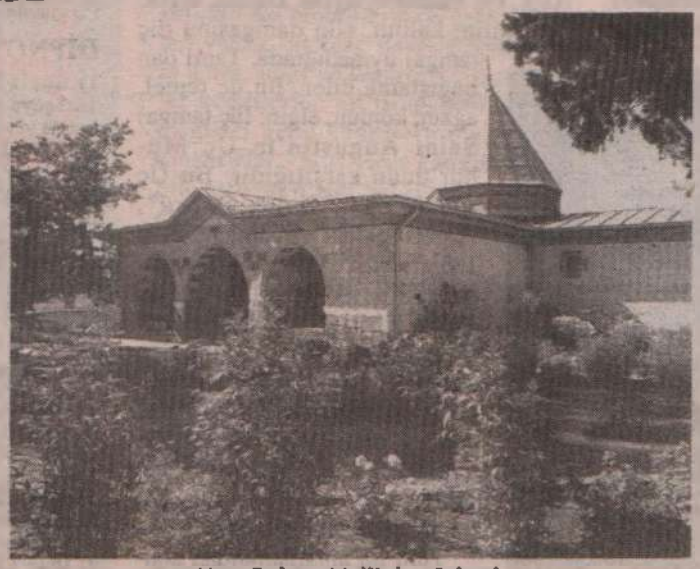

Hacı Bektaş Veli'nin türbesi.

Vilayetname'de **Mevlana** hakkındaki şu hikayeler de var: **Hacı Bektaş**'a, halifesi **Sarı İsmail** bir gün, erenler şahı der, sizin için su ılıttım, yıkansanız. **Hacı Bektaş**, şimdi onun sırası değil, sen Konya'ya git, Molla Hünkar **Celaleddin**'de bir kitabımız var, al gel der. **İsmail** hemen yola düşer, Konya'ya varmadan Molla **Celaleddin**, **İsmail**'i karşılar, neden geldin diye sorar. **Sarı İsmail**, sebebini anlatınca **Hacı Bektaş** nerde, sen nerdesin der. O, her gün yedi denize, sekiz ırmağa girip çıkıyor, suya girmeye ne ihtiyacı var. Sen küstahlık etmişsin, ona ayrı bir gözle bak! **Sarı İsmail**, peki sultanım der, kitabı verin de döneyim. **Mevlana**, o kitaptan maksat, sana ettiğim bu öğüttür, hadi git, 'bizden de selam söyle der (Hazret-i Hünkar Hacı Bektaşi Veli, Sarı İsmail'i Molla Hünkara gönderdiğidir, 70. a-71.b).

Denizde fırtınaya tutulan bir tacir, Rum erenlerine beşyüz altın adar. Bu sırada **Hacı Bektaş** başını tıraş ettirmededir. Birden eliyle berbere dur diye işaret eder, bir müddet murakabaya varır. Kendisine gelince, bir tacirin bindiği gemi fırtınaya tutulmuştu, bize beşyüz altın adadı, gidip onu kurtardık der ve yenlerini silker, üç tane diri balık düşer.

Bir müddet sonra tacir, Konya'da **Mevlana**'ya gider, görüşür, fakat kendisini kurtaranın o olmadığını anlar. **Mevlana**, vak'ayı duyunca o, karındaşımız **Hacı Bekaş Hünkar**'dır der ve taciri oraya yollar. Tacir Sulucakarahöyük'e gidip adağını **Hacı Bektaş**'a verir (Hazret-i Hünkar Hacı Bektaş-i Veli deryadan gemiyi halas ettağidür, 80. a-82. a).

Vilayet-name'ye nazaran **Şemseddîn-i Tebrizi** de **Hacı Bektaş** halifesidir ve **Mevlana**'yı derviş yapmış, bu yüzden alimler incinmişler, **Alâeddin**'e gidip şikayet etmişler, fakat padişah dinlemeyince şehirden göçüp gitmeyi kurmuşlar, **Ahi Evren**, önlerine çıkıp yere, yut bunları diye emretmiş, birinci defasında davarlarıyla dizlerine, ikincisinde memelerine kadar yere gömülmüşler, bunun üzerine tövbe edip geri dönmüşlerdir (Ahi Evran Sultan'ın evsaf-i hamideleri beyan olunur, 120. a-123. b).

Vilayet-name'de, **Seyyid Mahmud-ı Hayrân** dolayısıyla da Mevleviler anılmadadır. **Seyyid Mahmud-ı Hayrân** (6) **Hacı Bektaş**'ı duyup Akşehir'den bir arslana biniyor, bir yılanı da kamçı gibi kullanıyor ve üçyüz Mevlevi dervişiyle **Hacı Bektaş**'ı ziyarete geliyor. **Hacı Bektaş** da bunu işitince, sonradan Atkaya denen ve şekil bakımından kuşa benzeyen bir kayaya binerek yürü ya mübarek diyor, kayayı yürütüp onu karşılıyor. **Seyyid Mahmud-ı Hayrân**, Hünkar'ın elini öpüp ayağına yüzler sürüyor, orada tam bir hafta sema' safa oluyor, sonra **Hacı Bektaş**, **Seyyid Mahmud**'a "Yürü, seni o geldüğün yire salduk, ol yir senün etmegin olsun" deyip Akşehir'e yolluyor (Hazret-i Hünkar Hacı Bektaş-i Veli, Seyyid Mahmud-ı Hayran ile mülakat olup Mahmud-ı Hayran arslana binüp Hünkar cansuz dıvar yürütdüğidür. 73. b-74. b).

MEVLANA VE ŞEMS

Hacı Bektaş Vilayet-namesi, bu kadarla da kalmaz. Tarihi olayları istediği gibi ve işine geldiği tarzda tahrif eden Bektaşi an'anesine göre **Mevlana**, **Hacı Bektaş**'a mensup bir zattır. **Hacı Bek-**

taş'a mektup yazmış ve kendisinden dede istemiştir. Bu sırada, Hırkadağı'nda otuzaltı bin evliya ile oturup sohbet etmekte olan **Hacı Bektaş**, **Mevlana** derviş isteseydi kendimizin gitmesi gerekti, hanginiz gidersiniz diye halifelere sormuş, hepsi susmuşlar, yalnız içlerinden **Şems**, erenler şahı, ben giderim, demiştir. **Hacı Bektaş**, onun ben deyişine alınmış, benlikle meydana geldin, başlı git, başsız gel diyerek **Şems**'i yollamıştır.

Şems, Konya'ya gelince **Mevlana**'nın medresesini sorar, oraya gider. Bir de bakar ki medresede bir havuz kenarında mükellef bir köşk var. Köşkün içinde elleri çolak, ayakları tutmaz, gözleri kör bir çocuk oturmada. Çocuğa der ki: Molla Hünkar nerede? Çocuk, bugün cuma der, namaza gitti. **Şems**, koş, çağır gelsin der. Çocuk, nasıl gidebilirim ben, gözlerim kör, ayaklarım tutmaz, ellerim çolak deyince **Şems**, belinden çeliğini (7) çekip çocuğa vurur ve yetiş ya Hazret-i Pir deyip vücudunu yüzünü, gözünü sağızlar, çocuğun elleri, ayakları, gözleri açılır, koşa koşa gidip babasını çağırır ve olayı anlatır.

Mevlana, oğlunun sıhhat buluşundan memnun bir halde gelir. Gelir amma bir de ne görsün? Dede, bütün kitaplarını havuza atmış. Ah der, içlerinde bir tanesi pek değerli idi. **Şems**, hiç istifini bozmadan bu muydu der, elini uzatıp kitapların bir tanesini alır, tozlarını silkerek **Mevlana**'ya uzatır. **Mevlana** bu kerameti görünce kem bizden, kerem sizden der, özür diler. **Şems**, hanende, sazende, kudüm ve ney ister. **Mevlana**, **Şems**'in isteğini yerine getirir, sema'a başlarlar, yedi gün yedi gece sema' ederler.

Şems, gönlümüzce dem muhabbet olmadı der, bir iki testi şarap getir, ayalini de çağır. Kızların ve ayalin sema' etsinler, biz seninle oturup şarap içelim. **Mevlana**, erenler der, biz halk şarap içmesin diye yedi kazanın bağlarını söktürdük. Çotuklarını ateşe verip yaktırdık. Şarabı nerden bulalım? **Şems**, kale içinde **Aleksi** derler bir kafir var, onun mahzenindeki çembersiz fıçıda şarap vardır, git getir, fakat testileri gizleme der.

Mevlana, **Aleksi**'ye gider, fakat şaraptan **Aleksi**'nin de haberi yoktur. Neyse, beraberce mahzene inerler, bakarlar ki o fıçı, ağzına kadar dolu. **Mevlana**, testileri doldurur, yola düşer. Fakat getirirken feracisinin altında gizler. Bu yüzden de ayağı sürçüp düşer, testiler kırılır. Halk başına üşüşüp, bize çotukları söktürdün ateşe vurdurdun, demek kendin şarap içiyorsun ha diye görültüye başlar. **Şems**'e bu hal malüm olur. Koşup halkı aralar, der ki: Yahu, bu şarap değil, halis dut pekmezi. Bir kaç kişi eğilip parmak banar, tadınca sahi derler, şarap değilmiş, halis pekmez.

Mevlana, medreseye gelince **Şems**, hadi der, iki testi daha al da git. Fakat bu sefer saklamadan getir. **Mevlana**, **Şems**'in dediğini yapar. Medreseye gelince karısını, kızlarını çağırır. Kebaplar hazırlanır, **Şems**, hepsine birer dolu sunar. Yedi gün yedi gece muhabbet ederler.

Fakat halk, oğlu **Velid**'e (8), baban kafir oldu derler, buna bir çare bulmak gerek. **Velid**, o dervişin başını keseyim de kurtulalım der ve bu işi yapacağına dair yemin de eder. Medreseye gelince bakar ki, babası, anası, kızkardeşleri, sema' etmedeler, fakat ayakları yerden kesilmiş, havada dönüyorlar. O da bu hale aşık olur. Amma yine **Velid**'i kandırırlar. Nihayet bir gün halvethane kapısında durup **Şems**'i çağırır. **Şems**, vakit saat geldi, eyvallah deyip dışarı çıkar. **Velid**, elindeki kılıçla vurup başını keser. **Şems**, yere düşmeden başını tutup eline alır ve tut beni ya Hünkar diye bağırır. **Velid**'e de Tanrının takdiri ve Pir'imin sözü, senin elinle yerine gelecekmiş. Dilerim, yolun kıyamete dek yürüsün, meşhur olsun. Fakat tarikatının usulü, san'at gibi talimle olsun, himmetle olmasın ve hiçbir tarikatta dostun bulunmasın, babanın sırrı, keşfi, hali ve himmeti sana değmesin, sende ve fukaranda himmet olmasın deyip sema' ederek gözden kaybolur.

Bu hal, **Hacı Bektaş**'a malum olur, yerinden kalkıp Üçler Kapısı'ndan dışarıya çıkar. **Şems** gelirken, ya Şems-i Tebriz der, makamın Tebriz olsun, seni istiyen orada bulsun, durma, tez git!

Mevlana Celâleddin Rumi ve Şems-i Tebrizi'yi birlikte gösteren deri üzerine yapılmış bir minyatür (İran Müzesi).

Öte yanda **Mevlana**, **Şems**'in, tut beni ya Hünkar dediğini duyunca fırlayıp yerinden kalkar, **Şems**'in peşine düşüp Hacı Bektaş tekkesine gelir. **Hacı Bektaş**, Tebriz'e git, onu Hamuş mahallesinde bulursun der. **Mevlana**, koşa koşa oraya varınca bir de ne görsün? **Şems**, bir yeşil minarede sema' etmede. Hemen minareye çıkar, bakar ki kimse yok. Aşağıya bir göz atınca **Şems**'i minare dibinde sema' ediyor görür. Koşup iner, bulamaz. Yukarı bakar, yukarıda sema' etmede. Hasılı yedi kere iner, çıkar. Nihayet yedincisinde kendisinden geçip tut beni ya Şems-i Tebriz deyip kendisini fırlatır, minareden atar. Bir elinde başını tutmakta olan **Şems**, öbür eliyle **Mevlana**'yı yakalar ve ona, beni burada kefenle, göm. Sen **Hacı Bektaş**'a git, nasibini versin der.

Mevlana, **Şems**'i gömdükten sonra **Hacı Bektaş**'a gider, aşevinde bir erbain çıkarır, yani kırk gün az yeyip az içerek orada kalır. Kırk gün sonra **Hacı Bektaş**, erkan üzere **Mevlana**'yı tıraş ettirir, külahını tekbirleyip giydirir. Tahöyük'e gelip yerleşen ve **Hatun Ana**'yı kız edinen **Hacı Bektaş**'la (İst. Mat. Amire-1332, s.204-206) **Mevlana**'nın arası da pek o kadar iyi değildir.

Her iki er de Horasanilerdendir, nitekim sonradan adlarına kurulan tarikatlar da Horasanilikten feyz alarak taazzi etmiştir. Fakat **Mevlana**, büyük bir bilgin, mütefekkir bir hakim, coşkun ve dahi bir şairdir. Onun halkçılığı, dinler üstü, insani düşüncesinden gelmededir. **Hacı Bektaş**'sa, bir mensur (düzyazı) bir de manzum tercemesi bulunan ve Arapça aslı ortada olmayan "Makaalât"ına bakılırsa olgun bir şeyhdir. **Hacı Bektaş**'ın halkı benimsemesi ve sonradan Bektaşiliğin halk tarafından benimsenmesi, daha ziyade basitliğindendir. **Mevlana**, Batıni inançları zahiri merasimle uzlaştıran telifçi bir karakter sahibidir. **Hacı Bektaş**'sa hem "Makaalat"tan, hem de Mevlevi ve Bektaşi an'anelerindeki menkabelerden açıkça anlaşıldığı gibi tam bir Batınidir. Bu fark, şüphe yok ki aralarında bir aykırılık meydana getirecektir.

rikın Mevlevi olsun, yürüyüşün Bektaşi. Bizim küçüklerimiz size lokma yedirsin, sizin ulularınız bize hizmet etsin. Kisvetin tek bu kulah olsun, bizden gördüğün esrarı ve erkanı müridlerden ehil olanlara göster ehil olmayanları, eski yolunca kullan der ve ilave eder: Senin müridlerin iki fırka olacak. Hepsi bir pirden, bir yoldan, adlarına da Mevlevi denecek. Fakat birbirlerinin hallerinden, inançlarından haberleri olmayacak (İst. Üniv. türk. yaz. 4820, 1309 h. de Leskovik'te Hayderiyye dergahında derviş Mustafa tarafından istinsah edilmiş nüsha, s. 168-178. Bizim nüshamızda bu kısım yoktur).

MEVLEVİLİK VE BEKTAŞİLİK ARASINDAKİ FARKLAR

Bütün bu rivayetlerden çıkan tek sonuç şudur:

Mevlana ile **Hacı Bektaş** çağdaştır. 1240'ta (638) öldürülen **Baba İlyas**'ın has halifesi olduğuna göre onun adamlarından bulunan ve **Aşık Paşazade**'ye göre Horasan'dan **Baba İlyas**'a yani Amasya'ya gelen, oradan Kayseri'ye giden, Kayseri'de, herhalde Babalılar isyanında, kardeşi **Menteş**'in öldürülmesinden sonra Kırşehir köylerinden Kara-

Mevlana, Mevleviliği kurmadığı gibi **Hacı Bektaş** da Bektaşiliği kurmuş değildir. Kendisinden sonra 14. yüzyılda bile onunla aynı yolda bulunan **Geyikli Baba**'dan tarikatı sorulunca, Şeyh Ebu-l Vefa-yi Bağdadi'nin tarikatından, **Baba İlyas**'ın ahibbasından olduğunu söylemiştir (Şakayık terc. İst. Mat. Amire-1262, s. 32). Fakat Babalılar isyanından artakalanlar, **Hacı Bektaş**'ın etrafında toplanmışlar, o, **Baba İlyas** mensuplarının büyüğü, Kalenderler şahı, Abdallar padişahı tanınmış, (9) kendisinden sonra türbesi ve tekkesi, bu topluluğun merkezi olmuş ve Bektaşilik bilhassa Fütüvvet törenlerini benimsemekle beraber Kalenderilik, Edhemilik, Hayderilik ve Camilik gibi Şii-Batıni tarikatları yavaş yavaş temsil ederek 15-16. yüzyılda kurulmuştur. Bektaşilik kurulduktan sonra Mevlevilerin Şemsileri, bu tarikatla ve bu tarikat mensuplarıyla aralarında pek az bir fark görmüşler, bu yüzden her iki zümre, Mevlevi zahitleri ve Bektaşi softaları müstesna, birbiriyle pek güzel bağdaşmıştır. Mevlevilikteki ikiliği, Mevleviler itiraf ettikleri gibi, Hacı Bektaş Vilayet-namesi'nden naklettiğimiz son menkabe de bunu pek açık bir surette anlatmaktadır. Ancak tamamiyle Batıni olan Bektaşiler, bu mezhebin şiarını, tabii bilmeden ve öğrenmeden, içten gelen bir saikle tatbik etmişler, zaman ve mekan kaybı bile gözetmeden birçok büyükleri, **Hacı Bektaş**'a derviş ve halife yaptıkları gibi onunla hiçbir suretle münasebeti olmayan **Şems**'le **Mevlana**'yı da halifeler arasına ithal edivermişlerdir. Bunda halkın hayal gücünün ve tarikat rekabetinin de etken olduğu muhakkaktır. Zaten Bektaşiler, "Oniki tarikatın tavlasından boşanan, bizim tavlamızda karar eder" diyerek yollarını, bütün yollardan üstün tutarlar.

DİPNOTLAR

1) "Eger tü yâr ne dîdî çerâ teleb nekunî
Eger beyân resîdî çerâ tereb nekunî"
2) Son cümle ayettir: XVIII, 27.
3) Sorguç demektir.
4) Vilayet-name'de, zaman ve mekan kaydı yoktur ve bütün Selçuk sultanları tektir, adı da bazan Alâeddin, çok defa da Alâeddin'den bozma Aliyyüddîn'dir.
5) Vilayet-name'de, yine böyle suyu kan yaptığına dair, Molla Sa'deddin'le (Said Emre) arasında geçen bir menkabe daha var: Hazret-i Hünkar Hacı Bektaş-i Veli Molla Sadeddin'e tekrar mülakat olduğudur, 133, b.
6) Seyyid Mahmud-ı Hayran, yahut Hayrani'nin adı, "Hacı Bektaş Vilayetnamesi"nden başka "Hacım Sultan Vilayet-namesi"yle Eflaki'de de geçer. Camial-Düvel'le Yazıcızade'nin Tarih-i Âl-i Selçuk'una nazaran ve Saltuk-name'ye göre Sarı Saltık'ın şeyhidir. Bugün İstanbul'da, Evkaf-ı İslamiye Müzesi'nde duran sandukasındaki kitabeden anlaşıldığına göre 367'de (1268-1269) ölmüştür. Sandukanın üst ve alt kısmında, bir satır olarak Mevlana'nın "Gerçekten haberdar olarak ölen aşıklar, sevgilinin huzurunda şeker gibi eriyip giderler" mealindeki, *"Aşıkaanî ki bâhaber mîrend Pîş-i mâ'şuk çun şeker mîrend"* gazelinin altı beyti oyulmuştur. Bu da gösteriyor ki Eflaki'nin rivayeti doğrudur ve Mahmud-ı Hayrani'nin Mevlana ile münasebeti vardır. Mahmud-ı Hayrani hakkında daha fazla bilgi edinmek için bakınız, Abdulbaki Gölpınarlı: Yunus Emre-Hayatı, İkbal Kitabevi, İst. 1936.
7) Çelik, yolsuzluk edenlere topluluk huzurunda vurulan ve aşağı yukarı bir metre uzunluğunda bulunan bir sopadır.
8) Sultan Veled'in adı değiştirilmiş ve Ümeyyeoğullarından Velid'le adaş yapılmıştır.
9) Bakınız, Abdülbaki Gölpınarlı: Yunus Emre-Hayatı, s. 6.

Oğuzlardan Yatağan Mahmut Sultan

Yatağanoğlu ALİMCAN

'Biz ki, Alpagu oğlu Saruhan beyiz; mülkümüz içindeki küffar kariyesi Karapavli nam kariyeyi ordumuz alplerinden ve de kumandanlarından ve de evliyaullahtan tarikatı Ali'ye şeyhlerinden, aziz Yatağan Mahmut Dede'ye bütün arazi, zeytinlikleri ve Akhisar'a kadar tüm mülkümüzü temlik ve vakfeyledik.

'Bundan böyle küffar ismi Karapavli'yi de Yatağan Mahmut olarak değiştirdik. Ve şöyle buyurduk ki; Yatağan Mahmut Dede orada bir zaviye kura. Devleti Aliyemizin devamına duada kusur etmiye. Ol bu vakıf temlik ve zaviyenin idaresi evlada meşrut ola...'

Maalesef elimizde böyle bir vakıf ve temlikname, böyle bir ferman yok (Bu vakfiyenin Manisa'nın muhtelif yangınlarında yandığını muhtelif tarihçiler belirtiyor). Ama böyle bir fermanın olduğunu belgeleyen, başka bir Osmanlı buyruğu var. Daha doğrusu arazinin geri alındığını söyleyen buyruk var:

"Karapavli köyünün, Yatağan Mahmut'a vakfedildiği hakkında:

Gördük'ün Karapavli nam kariye Yatağan Mahmut'a vakfolunmuş sonra Mensuh olup timara verilmiş. El-vakı merhum Sultan Selim Han tabe serahu beratı humayunu ile mutasarrıftır. Tarih-i berat fi sene 919 Haasıl 990" (1)

Bilindiği gibi mensuh neshedilmiş, hükmü kaldırılmış, geçersiz kılınmış demektir. Anlaşıldığına göre **Yavuz Sultan Selim Han**, **Şah İsmail**'e savaşa giderken, Yatağan Mahmut soyunun elinden araziyi almış. Fakat Anadolu'daki diğer Alevilere yaptığını (40 bin Aleviyi katlettiği söylenir) (2) Yatağan'da yapmamış, kimseyi öldürmemiş. Bunun kanıtı, zaviyeye ve zaviyeye ait bazı araziye dokunmamasıdır. Çünkü elimizde zaviyeye ait 1818'e kadar muhtelif belgeler var. Bunun nedenleri üzerinde burada durmayacağız. Zira bu kısa sınırlar içinde bunu irdelemeye yerimiz yeterli değil. Yakında çıkacak kitabımızda bu durum daha geniş açıklanacaktır. Burada bir noktayı belirtmeden geçemiyeceğim. **Çelebi Mehmet**, Saruhan Beyi olan **Hızır Şah**'ı hamamda yakalayıp boynunu vurdurmadan evvel; **Hızır Şah**, **Çelebi Mehmet**'ten üç şey istiyor: Çocuklarıma ve aileme dokunma. Beni babamın yanına göm. Bizim verdiğimiz vakıf temlik ve fermanların uygulanmasına mani olma. Bütün tarihçiler **Çelebi Mehmet**'in bunları kabul ettiğinde ittifak ediyor.

Bunun geçerliliği de günümüze kadar gelen bazı Saruhan oğlu vakıflarında görülüyor. Bunu **Yavuz Sultan Selim** yalnız Yatağan Mahmut soyuna karşı bozmuş. Davacı olsak zamanın hukuk anlayışına göre herhalde kazanırız.

YATAĞAN MAHMUT SULTAN KİMDİR?

Bu durumu burada noktalayıp **Yatağan Mahmut Sultan**'a gelelim. Öncelikle **Yatağan Mahmut**'un yakını olduğu **Saruhan Bey**'in kimliği üzerinde biraz duralım.

"Diğer beyliklerin tarihini manzum veya mensur şekilde tasvir eden eserler mevcut olduğu halde, Saruhanlar devrine ait bu nevi eserler de görülmemiştir. Saruhan oğullarının karanlık ve karışık tarihini yazmak zordur." diyor rahmetli hoca **M. Çağatay Uluçay** (Saruhan oğulları ve Eserlerine dair Vesikalar). Biz de bu yargıya katılıyoruz.

Belge 1- Yatağan Mahmut soyundan Mehmet Dede'nin oğluna verdiği icazetname.

Celalettin Harezmşah'ın ölümünden sonra bazı Harezmli kumandanlar Selçuklulara sığınıyor. "... Yılan buğu, Saruhan, Keslü Senkum ve diğer emirlerin hepsi toplandılar, Emir Kaymazın teklifi gereğince ant içtiler. Mecliste şarap dağıtıldı" (3).

Manisa'yı fetheden **Saruhan Bey**'in bu **Saruhan** ismindeki kumandanın torunu olduğu söyleniyor. Bundan sonra iki iddia var: **Saruhan Bey** Karaman oğlunun uç beyidir (4). Diğer bir iddia ise **Saruhan Bey** Germiyan oğlunun kumandanlarındandır (5).

Hemeyse, **Saruhan Bey** Gediz Mağnizyasını (Manisa) Bizans'tan ilk alan Türk kumandanıdır. Ayrıca iki yerden denize çıkmıştır. Zamanının en kuvvetli deniz gücüne sahip olmuş, bu sebeple adaları haraca bağlamıştır (6).

Güçlülüğü hakkında son söyleyeceğimiz şudur: Bizans'a yardım etmiştir. Oğlu da bu yardımı temin için gittiği İstanbul yakınlarında Büyük Çekmece'de ölmüştür (7).

İşte bu Türk kumandanının ordusunda, "**Fatih**'in ordusundaki Akşemsettinler, **Orhan Gazi**'nin ordusundaki Geyikli Babalar gibi" (8) hem kılıcıyle hem manevi gücüyle savaşan alp erenler çoktu. Bunlardan birkaç tanesini sayalım: Bektaşı Horassani oğlu İbrahim-İ Seydi Dede, Caferi Horasanoğlu Yolageldi Baba, İbrahim-i Horasani oğlu Arık Dede, Süleyman-ı Horasani oğlu Karaca Ahmet, Rumi oğlu (Yatağan) Mahmut Dede, Yunus-i Horasani oğlu... (9) Bu Horasan erenlerinin, bu tarikatı Ali'ye şeyhlerimizin listesinin tamamını vermeye bize ayrılan kısmın tamamı yetmez.

Bunlar Anadolu'yu Türkleştirmeye gelen ulu kişiler. Bizlere bir yurt hazırlayan, bu yörelerin her yerinde izleri bulunan, bu Oğuz yücelerinin günümüzdeki izleri su yüzüne çıkarılmayı bekliyor.

Belge 2- Bosnavi'den Yatağan Baba'ya övgüyü içeren bir nefes.

Biz de bu güç işin bir parçasını olsun yapmaya çalıştık. **Saruhan Bey** bu azizlere (10) ülkesinin muhtelif yerlerinde yurt vermiş, zaviyeler açtırmış, onları kollamış, korumuş. Gaye hepsinde aynı: Anadolu'yu Türkleştirmek. Rivayet edilir ki, **Saruhan Bey**, **Yatağan Mahmut**'a kızı **Leylihan Ana**'yı da vermiş. (Burada itiraf edeyim ki, **Saruhan Bey**'in kızlarına ait bütün araştırmalarıma rağmen hiçbir kayda raslayamadım.) Buna ait yöremizdeki söyleme ve kerametlerin dışında yegane belge Yatağan köyünde, **Yatağan Mahmut**'un türbesinde kadın mezarının başındaki taştır. Bu taşta, "Sarılıp çıktı derhatli ömrüme mari ecel eşyada derununda yatır, Neylilihan (herhalde Neyleylihan olacak) Mehpare Sultan" yazılıdır (11). Taşta tarih yok. Nedense tarih tespitinde çok güçlük çekiyoruz. **Yatağan Mahmut Dede**'nin taşında tarih olmadığı gibi, hiçbir yazı da yok.

Burada kıymetli tarihçilerimizin dikkatini çekmek istiyorum: Mühim şahısların çoğunun taşlarında tarih bulunamıyor.

Yatağan Mahmut Dede'yle ilgili elde en sağlam belge Revak Sultan Vakfıyesi'dir. Bu vakfıyede şahit olarak imzası bulunan 12 ulu kişiden biri de Rumi oğlu (Yatağan) Mahmut Dede'dir. Bu şahitlerin içinde **Karaca Ahmet**, **Haki Baba**, **Horoz Dede**, **Sindel Baba** (12) gibi devrin ileri gelenleri vardır. "Bu yazı Muharrem-ül-Haramın gurresinde ve 773 senesinde yazılmıştır." deniyor adı geçen vakfıyenin sonunda. Bu tarihten sonraki vakfıyelerde bu 12 isimden hiç bahsedilmiyor. Bu ulu kişiler Manisa'nın fethine katıldıklarına göre, Revak Sultan Vakfıyesi'nin yazıldığı tarihte iyice yaşlı olmaları gerekir. Manisa'nın 1313'te alındığı biliniyor. Revak Sultan Vakfıyesi 1371'de yazılmış. Bu vakfıyeden sonra aynı eserde Hoşkadem Paşa Vakfıyesi var. Tarih 1397. Burada hiçbirinin adı şahit olarak geçmiyor. **Yatağan Mahmut Sultan**'ın ölüm tarihi bilinmiyor. Bu eldeki verilere göre 1380'li yıllarda veya daha evvel hakka yürüdüğü söylenebilir.

Yatağan Mahmut'tan sonra neler olmuş? **Yatağan Mahmut**'un etrafında kimler varmış? Zaviye'de (Köyde Tekke deniyor, halen tekkenin yeri bellidir. Bu sahada ufak bir kerpiç bina da var.) neler olmuş? Yerimizin darlığı bunları burada çok kısa olarak anlatmamızı zorunlu kılıyor. Kitabımızda bunlara çok geniş yer verileceği gibi ülkemiz çapında bazı ilk defa açıklayacağımız belge ve nefesler olacak.

Yatağan Mahmut'la beraber gelen erenlerin bazılarının yatırları bölgede bugün de ziyaret yeridir. Bunlar; Martla (Mert) Dede, Kalburca Dede, Dedecik, Lokmacı, Ciyerci, Yaren vs. Bu yatırların hiçbirinde yazı olmadığı gibi tarih de yok. Bu ziyaretgahlar bilhassa Hıdırellez günleri ziyaretçilerle dolar taşar. Canlar oralarda kurban keserler. Dem alırlar. Nefes söylerler. Bu yatırların tümü ormanlık sahadadır. En yüksek ve çamlarla kaplı olan yerde (kırklar tepesi denilir) Yaren Baba yatmaktadır.

Yaren Baba hakkında burada kısaca bilgi verelim. 16 Ağustos 1995 günü *Cumhuriyet* gazetesinde "Bektaşilik" adıyla ek çıktı. Bu ekte "Gelenekten tarikata: Balım Sultan" başlıklı yazı yayımlandı. Bu yazıda "Balım Sultan Dimetoka'da Kızıldeli Sultan Dergâhı'nda yetişmiştir. Yağbalı Baba'dan el almıştır. Dimetoka'daki Kızıldeli Tekkesine Yağbalı Baba'dan sonra Yaren Baba, ondan sonra da Balım Sultan postnişin olmuştur." denmektedir. Yazıyı yazan Sayın **Miyase İlknur**'u aradım. Kaynak olarak **Atilla Özkırımlı** ve **Fuat Bozkurt**'un adını verdi. Şimdi buradan bu konuda bilgi sahiplerinden bir daha istirham ediyorum. Bilgisi olanlar yardımcı olursa çok memnun olacağım. Ayrıca tarihi bir olay aydınlanacak. Yatağan tekkesinden yetişenlerin bazı yerlere vazifeyle gittiği biliniyor. Ancak Yaren Baba hakkında elimizde böyle bir belge yok.

SONUÇ

- Anadolumuz yukarda bahsettiğim Oğuz boylarının İslamiyeti Türkleştirmiş alperenleriyle doludur.

- Anadolu Türkü'nün tamamı Oğuz soyunun 24 boyundan oluşmuştur. Tümü akrabadır. Bunu anlamak için; Bozok, Iğdır, Kınık, Horzum, Çetmi, Tirkeş gibi köy, ilçe, il isimlerini tetkik etmek yeterlidir.

- Alevilikte somut Oğuz töreleri ve Şamanizm tesiri vardır. Bir misalle yetinelim. Oğuzlarda "ülüş" vardır. Yani kesilen hayvanın neresini kimin yiyeceği belirlenir. Alevilerde de kurbanın nerelerini kimlerin yiyeceği bellidir. (Bu durum elimizdeki el yazması kurban merasimini belirten yazılarda çok açıktır.)

- Başlangıçta Anadolu Türklüğünün hemen hepsinin Alevi olduğunu sanıyoruz. Bunun ispatı zordur. Ancak **Orhan Bey**'in **Geyikli Baba**'ya gönderdiği rakı ve şarap yükleri, kayıtlara geçmiştir. Ayrıca 1513'te Anadolunun yüzde 80'inin Alevi olduğuna ait bir kayıt var. (Bu durum kitapta açıklanacak.)

- Anadolu'da ne "Yezid" vardır ne de

Bahailik ve ütopya

Prof. Dr. Niyazi ÖKTEM

Bahailik ile Anadolu Aleviliği ve İran Şiası arasında ilginç bir ortak payda mevcuttur. Aynı bölgedeki din ve değişik din yorumlarının birbirlerini etkilemeleri kadar doğal bir şey olamaz. Bahaliğin kurucusu **Bahaullah**'ın gelişini açıklayan **Bab** adındaki zat, Bahailere göre Mehdi'dir, 12. imamdır. Kuşkusuz somut bir soyağacı çizgisinden söz edilmemektedir. 1844 yılında Şiraz'a gelerek Tanrısal aşkı ve O'nun müjdecisini arayan **Bab** (kapı anlamına gelmektedir) raslantısal olarak **Baha Efendi**'yi bulur. Kendisi sadece bir kurtarıcıdır, kaybolan 12. imamın ruhu ondadır, Mehdi'dir. **Bahaullah** ise yeni peygamberdir. Ancak durumu her ikisi de henüz bilmemektedirler.

Vaat edilen kişinin geldiğini söylerken İran yönetimi tarafından baskı gören **Bab**, 1850 yılında kurşuna dizilir. Bab'ı savunan **Bahaullah** zindana atılır. Vahiyler zindanda bulunan bu yeni peygambere yavaş yavaş gelir. O da 1863 yılında peygamberliğini ilan eder. **Bahaullah**'ın ilginç bir yaşam sürecinden geçtiği rivayet edilmektedir. Hiçbir öğretmeni olmaması ve okula gitmemesine rağmen daha küçük yaşta din bilgilerine vakıf olduğu, derin yorumlar getirdiği söylenmektedir. Burada **Hz. Muhammed** ile **Baha Efendi** arasında paralellik kurma gayretlerini görmekteyiz.

Allah'ın nuru, ziyası anlamına gelen Bahaullah adı, "nur" sıfatının benimsenmesi bağlamında ilginç benzerliklerle çağrışım doğurmaktadır. **Bahaullah Efendi'nin** yazılarından oluşan Bahailik kutsal kitabının adı Akdes'dir.

Bahaullah Efendi hapisten çıktıktan sonra, Osmanlı topraklarına sürgüne gönderilir. Önce Bağdat, sonra İstanbul ve Edirne'de sürgünde yaşayan **Bahaullah**, sonunda kutsal topraklar olarak kabul edilen Filistin'e gelerek, 1868 yılında Akka'ya ailesiyle birlikte yerleşir. Kendisi 29 Mayıs 1892 yılında, 75 yaşındayken Filistin'de ölür. Davasını oğlu **Abdulbaha** sürdürür. **Abdulbaha** Avrupa ve ABD'de geziler yapmak suretiyle dini yayar. Bugün dinin kutsal merkezi Akka ve Haysa'dır.

Bahailiğe göre dünyadaki tüm dinler insanlığın evrim sürecine bağlı olarak belli dönemlerde gelirler ve o çağın toplumuna hitap ederler. Tüm dinler kutsaldır. Tanrısal kökenlidir. Ancak çağdışı olmuşlardır. En son dini, Bahailere göre **Bahaullah Efendi** getirmiştir. Onun da öğretisi 1000 yıl sürecektir. Ondan sonra yeni bir din gelecektir. Bu konumuyla Bahailik bir ökömenizmdir.

Bilindiği gibi ökömenik eğilimler tüm din ve mezhepleri (özellikle tek tanrılı dinleri) bir araya getirmeyi hedefler. Hıristiyanlıkta ise ökümenizm tüm Hıristiyan mezhepleri bir araya getirme çabasıdır. Bu tür bir çabanın ütopik olduğu kanısını taşımaktayız. Koskoca dünyada tek bir dinin olacağı; insanlığın eninde sonunda bu tür bir yapıya ulaşacağı, sosyolojik irdelemelere uymaz. Ütopik eğilimlere devlet ve din felsefelerinde raslamaktayız. Ancak diğer din felsefeleri birleşmenin daha ziyade kıyamet günü olacağını söylemekle kendi söylemleri içinde daha gerçekçidirler.

Bahailer dünya birliğinin kurulmasından yanadırlar. Bu görüş de ütopyadır. Nasıl asla ve asla devletsiz toplum olmayacaksa, tek bir devletin kurulması da çok uzak bir ihtimaldir. Kozmopolis diye adlandırılan bu arzu bir çok siyaset bilimcinin ütopyası olmuştur. Epikür de, Marx da ya devletsiz toplumu ya da tek devleti savunmuşlardır. Tek devlet evrensel barış demektir. Dünyanın gidişatı size evrensel barış umutları veriyorsa, mesele yok demektir.

Bahailik tek bir dilden yanadır. Bunun da başka bir ütopya olması kuşku götürmemektedir.

Bahailer her şeyin başında ekonomik sorunların çözümlenmesinin geçtiğini söylerler. Çok doğru. Ama buyurun gelin çözümleyin. İş o kadar basit değil.

Bahailikte ibadet toplu değildir. Bahai "mabetleri" bir konferans, sohbet, sosyal aktivite merkezidir. Bireysel ibadet çok kolaylaştırılmıştır. Abdest almak zorunludur; ancak elin, yüzün, kolların yıkanması yeterlidir. Namaz'da rüku, secde ve kunut yapılır. Yani eğilinir, baş yere konur ve eller gökyüzüne açılarak dua edilir. Namaz'da Akka'ya doğru dönülür. Günde üç kez ibadet edilir.

Oruç 19 gün tutulur. Hac, **Babullah**'ın Şiraz'daki bahçesini veya **Bahaullah**'ın Bağdat'daki rahvan bahçesini ziyaretle gerçekleştirilir. Kuşkusuz Bahai merkezi de önemli bir ziyaret yeridir.

Bahailikte içki ve uyuşturucu haramdır. Domuz helaldir.

Bugün 174 ülkede Bahai Milli Mahfilleri vardır. Kadın-erkek eşitliğinden yana olan bahailer buralarda bir misyoner bilinciyle çalışırlar. Toplumsal dayanışma çok yüksek olup, dünya çapında hızlı haberleşme ağı kurulmuştur.

Türkiye'de 6-7 bin bahainin olduğu sanılmaktadır. İran İslam Devrimi'nden sonra bahailer büyük kıyıma uğramışlardır.

Bahailere siyasetle uğraşmak yasaklanmıştır. Siyasal partilere giremeyen bahailer ancak oy kullanabilirler. Savaşa karşı da olan bu dinin mensupları devlete itaati zorunlu gördüklerinden tebası oldukları devlette askerlik yaparlar ve gerekirse savaşa da girmektedirler.

Bahailerin Hayfa'da Yüksek Adalet Evi dedikleri bir yargılayıcı merkezleri vardır. Ana kararlar burada alınır. Gönüllü örgütlere giren bahailerin sosyal çalışmaları Birleşmiş Milletler Teşkilatı tarafından tanınmış ve takdirle karşılanmıştır.

Her zaman belirttiğimiz gibi dinler günümüze değişik yorumlarla gelirler. Bu yorumlarda sosyal ortam, tarihsel veriler, ekonomik yapı etkili faktörleri oluşturmaktadır. Yorumu yapan düşünürlerin eğitimi, kişisel özellikleri, karizmatik yapıları yorumların içeriğini etkiler.

Bahailik de, tüm dinlerin doğumu, yorumu ve mezheplere bölünmesinde büyük önem taşıyan İran'da, 19. yüzyılda ortaya çıkan bir dindir.

Ökömenik yapılı Bahailik kadın-erkek eşitliğini tanımakla, barışçı konumuyla olumlu bir izlenim vermektedir. Ancak kanımızca diğer dinlere nazaran sosyal realiteyi daha fazla gözardı etmekle, daha fazla oranda ütopyalar içine düşmüştür. Diğer dinlerde ütopya son gün ancak gündeme gelmektedir. Anlayabildiğimiz kadarıyla evrensel devlet, tek dil, tek din Bahailikte son güne kalmadan uzun vadede gerçekleşecektir. **Bahaullah** bunu müjdelemiştir.

"Mum söndürenler" vardır. Zira Yezit Araptı, Ayrıca Abbasiler Yezit soyunun kökünü kazımışlardır. (13) Tekrar ediyorum Anadolu Türkünün tümü Oğuz soyudur. Onları ayırmaya çalışan üst yönetimdir. İçinden çıktıkları toplumu küçümseyen üst yönetim de, gerek Selçuklular, gerekse Osmanlılar da ne yazık ki Oğuz soyundandır. Ya da asaletlerini kabul ettirmek için Oğuz soyundan oldukları iddiasındandırlar. Üzgünüm ki **Yatağan Mahmut Sultan** ve soyu hakkında daha fazla birşey yazamıyorum. Aslında söylenecek daha çok sözümüz var.

BAZI ORİJİNAL BELGELER

Şimdi size **Yatağan Mahmut** soyundan **Mehmet Dede**'nin oğluna verdiği icazetnameyi ve ilk defa yayımlanacak bir nefesi sunuyoruz. Nefes, **Bosnavi**'den "Yatağan Baba'ya" övgüdür. İcazetname ve nefesi elimizdeki orjinal yazıları ile birlikte sunuyoruz.

İcazetname:

"Destur besmi Şah

Bismillahirrahmanirahim Allahümme sallu ala seyidina Muhammet ve ali, al al Muhammet Mustafa Aliyel Murtaza Allahumme evladı ervahı ecmahin ettaybiin ittahirin ve sellim ecmain barikallah habib hüdai rebbelalemin sırrı ferayi alem sebebi kainat seyyidi saadat peygamberi zisan efendimizin sülalei pakinden ve Ali el Murtaza esdullah talip efendimizin evladı tahirinden, İmam Haşimi Seydil Enam Piri Horasan Şah imam Ali El Rıza nuru çeşmi embiya etkiya evliya madencudi seha mazharı evladı hüda sırrı süphan ellezi esra İmam Rıza nesli pakinden Horasan erlerinden Yatagan Sultan İbni Ali Rıza efendimiz hazretlerinin evladı tahirinden, postnişin erzade Mehmet Dede hazretlerinin destur icazetnamemiz bir anki evladı tahirlerimiz ve taliplerimiz sairi talibi tahiran, sahibi sübyan taliplerimiz nazını niyazını hak katında zayi olmasın. Tarafımızdan evladımız Cafer Sadık Babaya izin icazet verilmiştir. Bizi gören anı görsün, bizde selaha ersin. Elinde görsün böylece malumunuz olsun. Kiram ul evliya gerçek hü 14 Şevval 1280"

HADİM-ÜL FUKARA
ESSEYİDR ERZADE
MEHMED DEDE
(MÜHÜR)

Nefes:

Erkanın yolunu sorayım dersen
Sahibel zamandır Yatağan Babam
Onun sohbetini göreyim dersen
Saffeti rahmandır Yatağan Babam

Muharrem ayında kesilir kurban
Aynı cem olmuşlar cümle mahbuban
Söylesede yezit Söz(ü) nice inan
Bir sahı merdandır Yatağan Babam

Sözlerimiz vardır yerli yerine
Sürdüler erkanı birbirlerine
Sorulur mu bu aşk hakkın serine
Sırrı sırkullahtır Yatağan Babam

Saruhan sancağı Gördük kazasını
Destine almış bayi kadesini
Kim hor bakarsa bulur belasını
Düşmanına düşmandır Yatağan Babam

Bosnavi'ye himmet et her ayni cemde
İmam Rıza oğlu derler âlemde
Yoktur akranın (U) rumda şamda
Söyle bir heybetli Yatağan Babam

Evet Oğuz soyundan **Yatağan Mahmut**'un ahfadından **Mehmet Dede** kendisine "Hadim el Fukara erzade Mehmet Dede" diyor. Bu bana **Yavuz Sultan Selim**'i çağrıştırdı.

Halep büyük camiindeki cuma namazında hatip hutbeyi **Yavuz**'un adına okumuş, Halifenin adını zikretmiyerek **Yavuz**'u halifelere mahsus "Hakimül-Haremeyniş-Şerifeyn (Mekke ve Medinenin hakimi) diye anmıştır. (14) **Yavuz**, "Hakimi değil Hâdimi" diye bağırmıştır.

Keşke soyununda Hâdimi olsaydı.

Biz de **Mehmed Dede**'nin düşüncesindeyiz. Yegane üzüntüm bu topluma daha fazla hizmette bulunamamak, daha fazla üretken olamamaktır.

Halka hizmet Hakka hizmettir fikrindeyiz. Hâdim el fukarayız.

DİPNOTLAR

1) Saruhan oğlu ve eserler, cilt: 2, s.71, Çağatay Uluçay.
2) Osmanlı Tarihi, cilt: 2, s.256-257.
3) İbni Bibi, s.171.
4) Karaman oğulları tarihi-Şikarı, s.180. Demirtaş Saruhanoğlu ve Aydınoğlu'na yenilir. Beyazıt'a şikayete gelir. "Karamanoğlu ile bu denlü and içip ahdeyledik ahdı bozalım mı? Sinan Paşa eyder. Ahdi Karamanoğlu ile eyledük, Aydın ve Saruhan ile eylemedük. Beyazıt Han eyder. Bunlar anın kullarıdır."
5) Osmanlı Tarihi, cilt: 1, s.74, İ. Hakkı Uzunçarşılı.
6) Manisa Tarihine Genel Bir Bakış, s.24, İ. Gökçen, Ç. Uluçay.
7) Aynı kaynak, s.29
8) Akhisarlı Türk Büyükleri, M. E. Müderrisoğlu, s.12.
9) Saruhanoğulları ve eserleri, cilt: 2, s.19-20, Ç. Uluçay.
10) Akhisarlı Türk Büyükleri, M. E. Müderrisoğlu, s.12.
11) Kitabımızda bu taşın resmi verilecektir. Yazar kendi okuyuşuna güvenmeyerek bu hususta yetkili birine de taşı okutmuştur.
12) M. Çağatay Uluçay'ın Saruhan oğulları ve eserlerine ait vesikalar, s.28.
13) Ebül Abbas öyle çok insan öldürdü ki al-saffan (kan dökücü) lakabını aldı. Türk Tarihi, Doğan Avcıoğlu.
14) Büyük Türkiye Tarihi, Yılmaz Öztuna, cilt: 3, s.234. Osmanlı Tarihi, İ. Hakkı Uzunçarşılı, cilt: 2, s.290. Burada dipnot olarak İbn-i Kemal'e atfen "Yavuz cuma namazını Melik Mueyyet Camiinde kılmıştır. Hatip hutbede Hadimü'l haremyni'l-serifeyn ünvanıyla kendisini yad etmesi üzerine heyecandan yüzünü yere koyup ağlamıştır" deniyor.

Bektaşilikte dokunulmayan hayvanlar

Doç. Dr. Bedri NOYAN

Ziyafetler, eski çağlarda, kutsal ve dini bir nitelik taşımıştır. İlkel kabilelerin mensupları kutsal hayvanı birlikte yemek için toplanırlardı. Yedikleri hayvanda mevcut olan kutsal ma'na'ya böylece birlikte katılmış olurlardı.

Eski Türklerde de Unğun (Totem) vardı. Kabile, aşiret halinde yaşarlarken her birinin kutsal saydığı bir hayvan, bir nebat (bitki), bir ağacı olup bunlara büyük saygı gösterirlerdi. Buna "Totem" denirdi. Totem sayılan o hayvanı avlamaz, etini yemez, o bitkiyi veya ağacı koparmaz, kesmezlerdi. Hayvanların soyunun tükenmemesi, bitki ve ağaçların korunması bakımından bu davranışların ne kadar önemli olduğunu bilmem farkediyor musunuz?

Yirmidört Oğuz boyunun herbiri bir hayvanı Totem bilmişti. Çadırlarına ve bayraklarına bunların resimlerini işledikleri olurdu. İşte Unğun bu idi.

Bektaşi ve özellikle Alevilerin tavşana dokunmamaları, etini yememeleri, domuz ve ayıdan hoşlanmamaları da buradan gelse gerektir, bu nokta dikkati çekiyor.

Adana bölgesinde de sakız ağacını kutsal sayanlar vardır. Kertenkeleye de dokunmazlar. Dersim bölgesinde Munzur suyundaki balıkları kutsal sayanlar vardır. Urfa'daki Halil-ür-Rahman Camii yanındaki havuz ve bir kanalla buna bağlı olan Ayn-ı Zeliha adlı küçük bir gölde bulunan balıklar kutsal sayıldıklarından bunlara da kimse el sürmez.

Bektaşi ve Aleviler tavşanı bir "Totem" gibi kutsal sayarak değil, uğursuz sayarak yemiyorlarsa da, sonucun eşit olması arada bir bağ var diye düşündürüyor.

Bu konuda **Hilmi Ziya (Ülken) Bey**'in eski *Mihrab* mecmuasında bir cümlesi var. Türkmenlerin oniki hayvan adıyla düzenlenmiş bir takvimi vardır. **Hilmi Ziya Ülken**: "Oğuzların altılı tasnifine *Anduk* olarak dahil olan 'tavşan' Bozokların merkezi totemi idi. Tabu, kutsal olduğundan Kızılbaşlar tavşan yemezler" diyor (s:338). İşte düşüncemizi destekleyen bir cümle. Aleviler ise, tavşanı: "Kafası kedi, kulağı eşek, ayakları köpek, burnu fare, kuyruğu domuza benzer. Hayız da görür" diye anlatır ve kötülerler. Öte yandan, eti de güzel değil, kan pıhtısı gibi bir şeydir, derler.

Kur'an-ı Kerim'de yiyecek ve içecekler konusunda hükümler vardır. II. Bakara suresinde 168-173. ayetlerle 250. ayet; IV. Maide suresinde; 4. ayet ile 93, 94, ve 96. ayetler; VI. En'am suresinde 145, 146. ayetler gibi... Bu konuda bilgi edinmek isteyenlere bu ayetlerin Türkçeye çevirilerini ve sayın General **Sadedin Evrin**'in "Müspet Ma'neviyat Etüdleri" adlı kitabının C:2, s:77 ve devamını okumalarını sağlık veririm.

Yahya Benekay, "Yaşayan Alevilik" kitabında (s:163 vedev.) **W. Radloff**'un Sibirya hakkındaki bir kitabından naklen şu bilgiyi veriyor:

Bir şaman, **Radloff**'a: "Bizde put resimleri yok, fakat her evde Tanrı için bir saygı vardır" dedi ve: "Her evin yanında, tavşan derisi gerilmek suretiyle dikilmiş bulunan kayın ağaçlarını gösterdi. Bir deri çürüyünceye kadar alınmaz, ondan sonra yeniden hazırlanmış kayın ağacına yenisi (kış derisi) asılır. Burada, ilk ve sonbaharda olmak üzere yılda iki defa deri üzerine süt dökülmek suretiyle yer ve gök Tanrısına kurban sunulur."

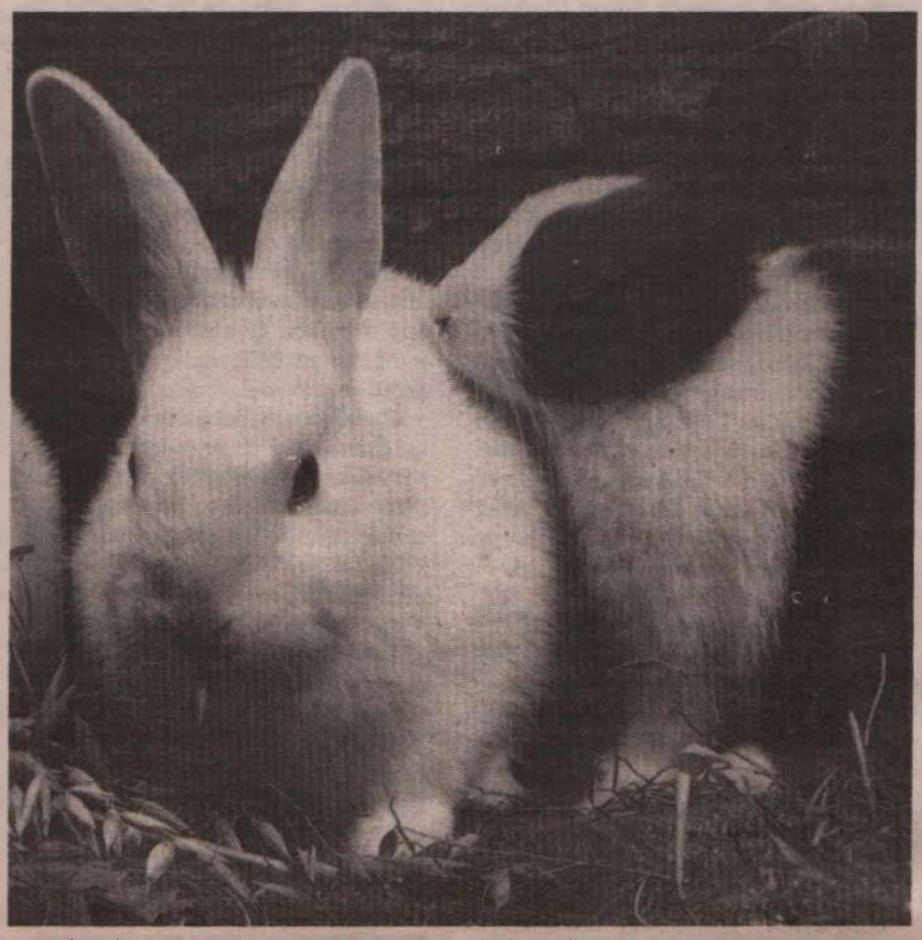

Bektaşi ve Aleviler tavşanı bir 'totem' gibi kutsal sayarak değil ama uğursuz sayarak yemiyorlar. Bu tutum eski Orta Asya Türklerinden kaynaklanıyor olabilir.

Yine **Radloff**, Şaman ayinlerinde "Tavşan" konusu bulunduğunu yazmaktadır. Şamanlıkta gök, onyedi kat diye bilinirdi. Her katta ayrı bir Tanrı vardır. Altıncı kat gökteki Tanrı: "Ay-ata"dır. Ayin sırasında. Şaman, her kata çıkışını anlatır. Altıncı kata gelişinde Ay-ata'ya dua ederken orada bir tavşan görür ve ürker, duası yarım kalır, kesilir. Kuruldak adlı hizmetçisini onu yakalamaya gönderir. Onu kovalarlar, yakalayamazlar. Oradan yedinci kat göğe çıkarlar.

Burada enteresan nokta şudur: Bektaşiler ve Aleviler Hz. **Muhammed**'i Güneş. Hz. Ali'yi Ay olarak kabul ederler. "Ay-ata'ya edilen duayı kesen tavşan" olayı İslamlık devrinde Hz. Ali ile birleştirilmiş olabilir. Hz. Ali'ye duasını kestiren, yarıda bıraktıran bir tabu sayılmış olabilir.

Kitab-ı Mukaddes'te de eti yenmeyecek hayvanlar hakkında bir bölüm vardır. Levililer, II. Bab, 3.-34. ayetler, Tesniye 3.-27. ayetler, 14. Bab gibi... II. Babda 5.-6. ayetlerde "Ada tavşanını da yemeyesiniz. Çünkü geviş getirirse de çatal tırnaklı olmadığı için size temiz değildir. Tavşanı dahi yemeyesiniz, çünkü geviş getirirse de çatıl tırnaklı olmadığı için size temiz değildir" kaydı vardır. (Arab harfleriyle İst. 1885 baskısı; s:133 ve 232; Latin harfleriyle İst. 1949 baskısı, s:108 ve 191)

"Hüsniyye" kitabında geçen münazaralar arasında bir cümlede de: "İstihazeli tavşanın etini helal bilmezler" diye geçiyor. (Emek basım-yayımevi, Ankara 1957, 2. baskı, s:116)

Bektaşiler güvercini kafeste beslemez, avlamaz, kesmez ve yemezler.

Keza "Muaviye Mel'unun kedisi" diye tavşanı Şi'a mensuplarının sevmedikleri, bir de Şah-ı Vilayet Hazret-i Ali'nin atını ürkütmüş olarak da suçlandırıldığını duydum.

İbn-i Batuta, Sinop'da (ki oralarda Çepniler vardır) tavşan yemeyenlerden söz eder. Şehir halkı ve hükümdar bunlardan hoşlanmamaktadır. Bunların müfrit Aleviler olduğu görülüyor. (Bu konuda bakınız: Hayat-il-Hayvan çevirisi, s:34; Jacob: Bektaşilik, s:37)

Aleviler Hz. Ali'nin "Karınlarınızı hayvanat mezarlığı haline sokmayınız" diye buyurduğunu ve bunun, onun tarafından ortaya konmuş ve kendinden önceki üç halife tarafından imha edilmiş olan, "Ali Kur'anı"nda yazılı olduğunu söylerler. Bu Kur'an o üç halife tarafından yok edilmiştir derler.

Onlar tavşan ve ayıyı görmek bile istemezler. Bu inanç Bektaşilere geçmiştir. Otomobil ile yaptığımız gezilerde şöförler arasında da hemen istisnasız olarak tavşanın uğursuz sayıldığını gördüm. Yolda arabaları önüne bir tavşan çıkarsa, veya arabanın önünden yolun bir yanından öbür yanına bir tavşan geçerse ve yolun sağ veya sol tarafında bir tavşan görürlerse yola kuşku ve korku ile devam ederler. Hatta geri dönenlere de rasladım ki bu şoförler Bektaşi veya Alevi de değillerdi. İnanışların zümreden zümreye geçişine bir örnek olarak bunu arzediyorum. Yine şöförler arasında örneğin, yılan görmek de çok rahat bir yolculuk yapılacağı hakkında uğurlu bir işaret sayılır.

Bu konuda **Tevfik Oytan** Babaerenlerin "Bektaşiliğin iç yüzü" kitabının 232. sayfasında bazı bilgiler vardır: Tavşanın her uzvu etlerini yemediğimiz bazı hayvanlara benzer. Zaten eti de hemen hemen kan pıhtısına benzer. Ancak bir takım ihtimamlarla pişirilerek yenir ki, bu koşullar altında çarık eskisini de pişirseniz öyle olur. Güya "Hz. Ali'nin kedisi" diye kutsal sayarak etini yememeleri, yahut "Muaviyenin kedisi" diye onu lanetlemeleri gibi söylentiler tamamen sonradan uydurulmuştur.

Bektaşiliğin amacı dinde ve ahlakta Türklüğü ön plana almak ve bir insanın ahlaken, ma'nen yükselmesini, kemale ermesini sağlamak olduğuna göre, tavşan eti konusu veya bıyığını kesmek/kesmemek ile esas davanın hiçbir ilgisi yoktur.

Daha başka hayvanlara gelince: Şafi'iler tilki etini helâl sayarlarsa da Alevi ve Bektaşiler tilki ve kurdu hayırlı, uğurlu sayarlar. Yolda önlerine bunlardan birisi çıkarsa hayra yorarlar. Tilkiyi avlamazlar. Aleviler, koyun sürüsüne saldıran kurt için "Hızır geldi" der, sevinirler.

Kuşlara gelince: Baykuşu uğursuz sayarlar. Keklik müfsid, turna en hayırlı sayılan kuşlardır. Kırlangıcı da kutsal olarak tanırlar. Turna sesini Hz. **Ali**'nin sesi olarak kabul ederler. Geyiği de Hz. **Muhammed**'in sevdiği bir hayvan olduğu için avlayıp öldürmezler. Güvercini mübarek tutarlarsa da evde beslemeyi iyi saymazlar. Bektaşiler güvercini kafeste beslemez, avlamaz, kesmez ve yemezler. **Hacı Bektaş-ı Veli**'nin Suluca Kara Höyük'e güvercin donunda geldiği söylentisi dolayısıyla, bu kuş, kutsal tutulur. Kafeste beslememek, kuşun özgürlüğünü bozmamak içindir. Serbest olarak beslenebilir. Eskiden Hacıbektaş'ta, Pir evinde de beslenirlerdi. İçinde oyuklar bırakılarak örülmüş duvarların boşluklarında yaşarlar, dervişlerin serptiği gündelik yiyecek tayinleri ile beslenirler. Eski avcıların birçoğu da oybirliği ile söyler ki, güverein, vurulduğu zaman gözünden yaş akar ve yüzü (göğüs tarafı) kıbleye dönük olarak yere düşermiş.

Simya'nın tarihi

Dr. Çağatay ÜSTÜN (•)

İnsanoğlunun araştırma, daha güzeli üretme çabası tarih içinde gizlilik perdesi aralanmamış pekçok olayın oluşmasına, yeni yeni bilimlerin doğmasına sebep olmuştur. Tüm bunların içinde bilim adamlarınca doğruluğu tartışılabilir olanları elbette ki vardır. Simyayı da bu sınıflamanın içine koyabiliriz.

Simya Arapça kökenli olup Fransızca *Alchimie*, İngilizce *Alchemy* şeklinde ifade edilmiştir. Buna eskiçağ kimyası da diyebiliriz. Hem kimya hem de simya sözcüklerinin eski Mısır ülkesinden yani Khemt'den türetildiğine işaret edilir. Latin simyası aslında Arap aleminin bir devamıdır. Alchemy kelimesinin kökeninin Arapça *al-kimiya*'dan gelmesi buna örnek olarak verilebilir.

Simya, değişik madenlerin insan eliyle daha değerlilerine, özellikle altına dönüştürülmesi işlemleriyle ilgilenen bilim dalıdır. Bu yüzden pozitif bilimlere inanan araştırıcılar tarafından hep dışlanmış ve bu işle uğraşanlara çılgın gözüyle bakılmıştır. Ancak İngiliz fizikçi **Ernest Rutherford** simyadan yana olan, nitrojeni helyumla bombardıman edip oksijen elde edilmesini sağlayan ünlü deneyini yapınca, kimyasal elementlerin durağan olduklarına dair ilkenin yanlışlığı ortaya çıktı. Simyagerler eskiden beri civa, kurşun ve teneke gibi metalleri altına çevirebileceklerini iddia etmişlerdir. Eski uygarlıklarda altın dünyadaki güneşi simgelemekteydi. Güneşin ise tanrısal bir değeri vardı. Simyagerlere göre altının maddi (parasal) ve kutsal olmak üzere ikili bir doğası mevcuttu. Aslında tüm bu fikirler **Aristoteles**'in prensiplerine dayanmaktaydı. Buna göre bütün maddelerin temel tek bir maddeden (materia prima) türediği fikri savunuluyordu. Temel maddelerden altın üretimi, ruhi bir temizlenme, saflaşma olarak düşünülmüştür. Materia prima su, ateş, hava ve toprak olmak üzere 4 temel elementten oluşmaktaydı. Bunlar arasındaki 5. madde de altındı ve bu temel maddeden ortaya çıkarılabileceği sanılıyordu. Altına aynı zamanda *Quinta essentia* denirdi. O filozofların taşıydı.

Simyagerler çok değişik sembollü bir terminolojiye sahiptirler. Buna göre altın sadece güneşi değil, erkekliği de simgelemekteydi. Gümüş ise hem ay'ı hem de dişiyi temsil ederdi. Kükürt ateşe ve güneşe, civa ise ay'a eşdeğerdi. Antimon "Gri kurt", amonyak "Beyaz karga" cam ise "Yeşil arslan" anlamına geliyordu.

GREK VE ARAPLARDA SİMYA

Simya çok eski geçmişe sahip bir uğraştır. Grek dönemlerinde **Pythagoras**'tan itibaren başladığı sanılıyor. Grek ve Roma dönemi fikirleri İskenderiye'deki bilim çevrelerince kabul görüp geliştirilince yeni bir ekol meydana geldi.

İskenderiyeli simyacılar arasında en iyi bilinenleri **Bolos Democritos, Zosimos,** Tyana'lı **Apollonios, Teukros,** İskenderiye'li **Stephanos**'dur. **Zosimos**'a göre (MS 300) Memfis'teki Ptah tapınağında simya fırınları ve laboratuvarları vardı ve tanrı Ptah simyagerlerin koruyucusu sayılıyordu.

O çağlarda yaşayan hükümdarların, ülke ekonomisini tehlikeye sokmalarından endişe ettikleri simyacıları daima dikkatle izlediklerini belirten tarihi belgelere rastlıyoruz. Çünkü simya bir çeşit kalpazanlık olarak değerlendiriliyordu.

Roma İmparatoru **Diokletian** MS 300 yıllarında Mısır'da altın ve gümüş yapma sanatı ile ilgili tüm kitapların yakılması için ferman çıkarmıştı. Bu zorluklardan dolayı simyacılar formüllerini anlaşılmaz ve sadece kendilerinin bildikleri şifreli bir dille yazıyorlardı.

Simya MÖ 133 yıllarında Çin'de de biliniyordu. Pekin'deki İmparatorluk Akademisinde okuyan **Çang Tao-Ling**'in biyografisinde "Dokuz kazanda rafine edilen iksir" denilen bir yazıdan bahsedilir. **Tao-Ling** bu yazıyı bir mağarada bulmuştu. Yazarının ise MÖ 26 yıllarında yaşamış olduğu sanılan Sarı İmparator'a ait olduğu ileri sürülüyor. (Bazı araştırmacılar simya'nın bitkinin altın yapıcı özsuyu anlamına gelen Çin kökenli Chin-Ia kelimesinden geldiği fikrini ortaya atmaktadırlar.)

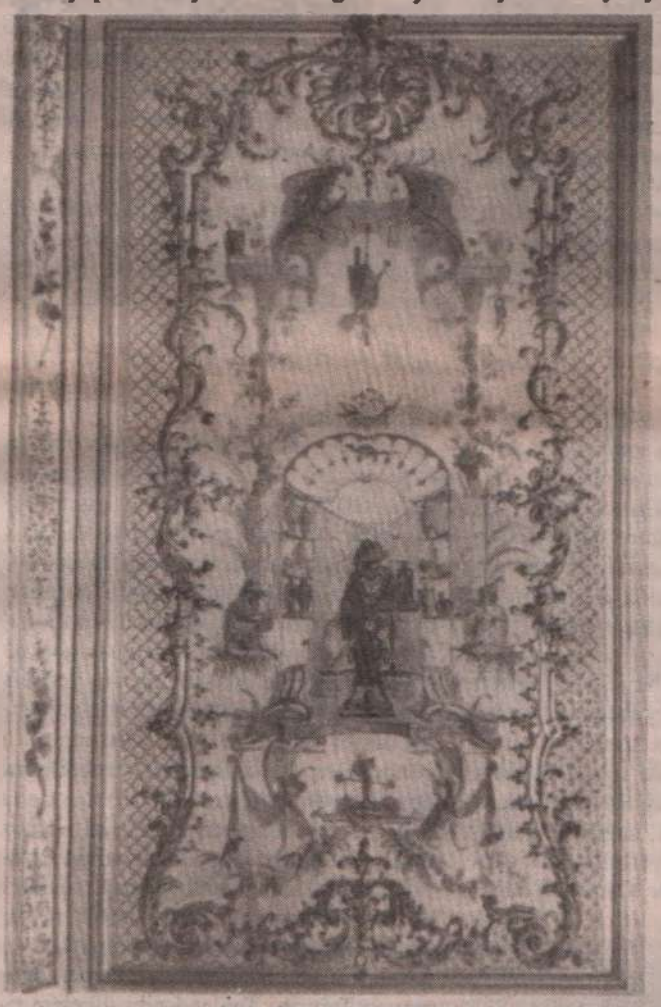

Christophe Huet'nin "Çinli Alkemist" ismini verdiği bu pano tablosunda, ortada distilasyon yöntemini uygulayan bir Çinli alim ve kullandığı körük, huni (resmin üst kısımlarında asılı duran) gibi laboratuvar aletleri resmedilmiş. Tablo Chantilly Şatosu'nda bulunmaktadır.

Zamanla İskenderiye simya ekolünün uzantısı Arap ve İslam dünyasına geçmiş ve bu alanda ortaya konulan çalışmalar, eserler Latin simyasına ışık tutmuştur. **Şemseddin Muhammed el-Amuli** "*Nefais el-fünun*" (İlimlerin Değerli Unsurları) isimli eserinde simya ilmine tabiatın bölümleri alt başlığı altında yer vermiştir.

Simya'nın doğudaki ilerlemesine kaynak teşkil eden eser, Batı'da *Corpus Hermeticum* diye bilinen eserdir. (İskenderiye'de Hermes figürü Grek tanrısı Hermes ile Mısır tanrısı Thot'un tek bir şahsiyette birleştirilmesiyle oluşturulmuştur.)

Kaynaklara geçen ilk doğulu simyacı olarak Emevi emiri **Halid bin Yezid**'i görüyoruz. Ancak eserleri hakkında tam bir bilgiye sahip değiliz.

Batı'da "Geber" olarak bilinen **Cabir ibn Hayyan** (702-765) ise İslam dönemi simyasının ilk yaratıcılarındandır. Onun sayesinde bu ilim sonraki yüzyıllarda da aşılamayacak bir noktaya ulaştı. Kendisi çok sayıda eser yazmış, araştırmalarda bulunmuştur.

Kitab es-seb (Yetmiş kitap), Kitab elmizan (Terazi kitabı) bunların en önemlileri olup Latin simyası için birer temel taşı niteliğindeydi.

Bu bilimin babası olarak kabul edilen **Cabir** şu noktaya değinmektedir;

"Bu işle uğraşacak kişinin tabii felsefe bilimlerinde tecrübeli ve hünerli olması gerekir"

Ancak simya ilmine başlayanları, servetlerini ve ömürlerini harcamamaları açısından uyarıyordu:

"Bu ilmin sırrını bulamayarak perişan olabilirsiniz."

Cabir iddialıydı ki, bakırın altına dönüştürülebileceğini kesin bir dille belirtiyor ve ekliyordu:

"Gizli hünerlerimiz sayesinde bu iş bizim için hiç de zor değil."

9. yüzyılın başlarında Mısır'ın Ahmim (Panopolis) kentinden **Osman ibn Süveyd**, Latin simyasında çok ünlenecek olan ve Ortaçağda Rönesans boyunca yaygın olarak okunacak *Turba Philosophorum* isimli eserin Arapça orjinalini kaleme aldı.

İbni-Sina (980-1037) değersiz madenlerin altına dönüştüğünü iddia edenlere karşı çıkarak bununla ilgili bir reddiye yazdı. Ancak gariptir ki "Şifa" isimli eserinde madenlerin oluşumu ile ilgili fikrini kükürt-civa teorisine dayandırır ki, bu da simyacılarınkiyle aynıdır.

Ünlü hekim ve alim **Razi**'nin (865-925) simya tarihine etkisi en az tıp kadar büyüktür. O aslında kimya ilminin kurucusu olarak kabul edilebilir. "*Kitap el-esrar*" (Sırlar kitabı) "*Kitab sırr el-esrar*" (Sırlar sırrı hakkında kitap) isimli eserleri simya-kimya bilimlerinin birer sentezi olarak rağbet gördü ve uzun yıllar okutuldu.

BATIDA SİMYA

Arap dünyasında bundan sonra gelen bilginler de simya ile uğraştılar. Ancak yapılanlar genellikle eskilerin tekrarı ve geliştirilmesiyle ilgiliydi. Doğunun bilgi birikimi Batıya geçince bu sefer de buradaki alimlerin çalışmaları gündeme geldi.

Avrupalı simyagerler engizisyon mahkemeleri nedeniyle daha dikkatli olmak durumundaydılar. Dine aykırı bir fikir olarak kabul edilen bu konu yasakların içindeydi. 13. ve 14. yüzyıllarda simyanın giderek yaygınlaşması üzerine Papa **John XXII** "Spondent Pariter" denilen bir buyruk yayınlayarak böyle şeylerle uğraşılmasını yasakladı. Ancak ne hikmetse toplattığı kitaplardan daha sonra kendisi de etkilenmiş, "*Ars Transmutatoria*" isimli bir eser yazmıştı.

İngiltere kralı **IV. Henry** 1404 yılında metallerin çoğaltılmasını suç sayan bir kanun çıkardı.

Sir George Ripley 1471'de yazdığı "Simya Bileşiği" isimli eserinde bu işi öğrenmek isteyenlere şöyle öğütte bulunuyordu:

"Sırlarınızı kendinize saklayın"

Aslında bu bir öğütten çok, yasak ve cezalara karşı uyarı niteliğindeydi. O dönemlerin ünlü simyacıları arasında **Raimondo Lull, Arnald of Villanova, Albertus Magnus** sayılabilir.

Ünlü bir hekim olan **Paracelsus** (1493-1543) çinkoyu keşfetmiş ve gizli olarak simya ile uğraşmıştı. Bu konuyla ilgili sırların kendisiyle birlikte gömüldüğü sanılarak mezarı açılmış fakat birşey bulunamamıştı.

Bundan sonraki yıllarda pekçok kişi değişik metalleri değerli hale dönüştürdüklerini iddia ederek, bununla ilgili deneylerini devrin ünlü şahısları ve kralları önünde tekrarladılar. Ancak olaya hep şüpheyle bakıldı ve doğrulukları hakkında hep kuşkular vardı.

Çok doğal olarak her bilim dalında olduğu gibi simyada da işi palavracılığa ve şarlatanlığa götürenler olmuştu. 1709'da Kustrin'de idam edilen **Cajetanus** bunun bir örneğidir. Zaten simyacılara karşı olan güvenin sarsılmasının bir nedeni de bu işin hep kötü kullanıma açık olmasıydı.

Aslında simya bir dönüşüm sürecidir ve esas amacı ise altının tabiatın ana prensibi gibi kabul edilmesini sağlamaktır. Genelde tüm simyacılar şu safhaları izliyorlardı:

Kireç haline getirme (calcination), putrefaction, arıtma, damıtma, eritme, kagülasyon, tincture, kristalizasyon.

Bu safhalardan herbirinin bir gezegen veya uygun bir metal tarafından kontrol edildiğine inanılıyordu (Örneğin damıtma Venüs'ün etkisinde olup, metali ise bakırdı). Batıdaki simya anlayışı Hz. İsa'nın ölümü, tekrar dünyaya gelişi ile beraber düşünülmüş, bu bir nevi saflaşma olarak kabul edilmişti.

Ne derseniz deyin, simya kimyanın gelişimine öncülük etmiş ve buradaki teknikler kimyanın ana temel taşlarını meydana getirmiştir. Yüzyıllar içinde kullanılan fırınlar, huniler, imbikler günümüz laboratuvarlarının aslında habercisiydiler.

(*) Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı öğretim üyesi.

KAYNAKLAR

1) Mez-Mangold L. "A history of drugs" F. Hoffmann-La Roche Co. Basle 1971; 57-62.
2) Nasr S. H. "İslam ve İlim" (Çev: İ. Kutluer) İnsan Yayınları, İstanbul 1989; 16, 1193-206
3) Thomas A. "Tanrıların Tohumları" (Çev: N. Yeğinobalı) Martı Yayınları, İstanbul 1974; 56-76.

Sigara tekellerinin azgelişmiş ülkelerdeki politikaları

Sigara reklamında her yol mubah

Sinan VARGI (*)

Botswana hükümeti 1986 yılında, kendi ülkesinde Trophy adı verilen oto yarışını yapmak isteyen Camel adlı sigara şirketine, ülkesinin orman yapısını ve bu ormanda yaşayan hayvanları korumak istediği gerekçesiyle ret cevabı vermişti. Bu yüzden 1986 yılında Botswana'nın ormanlarında yapılması planlanan Camel Trophy yarışı, Avustralya'nın çöllerine kaydırıldı. Sıcaklar nedeniyle basın bu yarışa fazla ilgi göstermedi.

Sigara içerek doğayı koruyan maço erkek görüntüsünü, çöllerde yapılan yarışlarda iyi yansıtamadıklarını düşünen şirket yetkilileri, 1987 yılında yapılması gereken yarışları Afrika'nın Madagaskar adasında yapma kararı aldı ve yarışlar o yıl bu tropikal adada yapıldı. Dünya Doğal Yaşamı Koruma Fonu (World Wildlife Fund) Yetkililerine göre, 14 Range-Rover Jip ile bunları destekleyen araçlar ve sigara şirketinin davet ettiği gazetecilerin yer aldığı yüze yakın araç, Madagaskar adasının birinci derecede koruma altında bulunan yağmur ormanlarında büyük tahribat yaptılar. Spor, macera adına yapılan bu yarışların aslında tek bir amacı vardı: sigara satmak.

YILDIZLAR SİGARA İÇER!

Sigara reklamının yüzyıldan fazla bir geçmişi var. Ancak gizli reklam, promosyonlu satışlar, hediye sigara vererek insanları sigaraya alıştırmak gibi kavramlar da 80 yıldan beri deneniyor. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı'na giden Amerikalı askerlere ücretsiz verilen birkaç paket Camel sigarası ile askerler, sigaraya alıştırılıyordu. Daha sonraki savaşta askerler arasında şöyle bir söz yaygınlaşmıştı: "Bir Camel için bir mil yürürüm". Bu söz, yıllarca önce bedava verilen sigaraların parasının şirket tarafından çoktan çıkarıldığını da gösteriyordu (Smart Promotion-Konsument Verket-Sweden-1989).

1952 yılında magazin dergilerinde yayımlanan bir reklamda, elinde Camel sigarası tutan bir doktor, halka, "bugün artık daha fazla sayıda doktor Camel sigarası içiyor" şeklinde mesaj veriyordu. O yıllarda birçok insan bu reklamın etkisiyle, sigaranın doktorlar tarafından da içildiğine, bu yüzden de zararlı olmadığına inandırılmıştı. Daha sonra insanların sigaraya alışması için bir çok reklam türünün yanı sıra, sigarayı insanların bilinçaltına yerleştirebilmek için yüzlerce yol denendi ve halen de deneniyor.

O yıllarda çevrilen tüm macera ve aşk filmlerinde sigara, aktörlerin erkeksi görünümleri için vazgeçilmez bir aksesuardı. **Humphrey Bogart**'ın her beş dakikada içtiği filtresiz sigaralar sonunda onu ölüme götürmüştü. Keza kel aktör **Yul Brynner**'de hemen tüm filmlerinde sigarayı ağzından düşürmedi, ancak ölürken kızına, "hayatta ne yaparsan yap, ama sigara içme" şeklinde bir mesaj bırakıyordu. Yine **James Dean**, **John Wayne** gibi aktörlerde bilmeden sigara reklamlarına alet olmuşlardı.

Günümüz filmlerinde hâlâ, sigara ile ilgili örtülü reklamlar yapılmaktadır. Superman-II adlı filmde Superman'in sevgilisi Lois Lane'in elinde tuttuğu sigara, Marlboro'dur. Ve kullandığı minibüsün kırmızı beyaz renkleri de bu sigarayı anımsatmaktadır.

Sigara firmalarının çok uğraşmalarına rağmen sigara içen insan görüntülerinin olmadığı Dallas dizisi, ülkemizde de ilgiyle izlenmişti. Jr. Ewing rolünü oynayan aktör **Larry Hagman**'ın da çabalarıyla dizinin hiçbir karesinde sigara içen tek bir kişiye rastlanmamıştı.

Örtülü reklam konusunda sporda da, açıklanmayan ama hesaplı örnekler vardır. Örneğin kadınlara yönelik olarak çıkartılan Kim adlı sigaranın üzerindeki desen ve renklerin aynısı, tenis şampiyonluğunu kazanan **Martina Navratilova**'nın maçlarında giydiği tişortün üzerinde de vardı. Bir dönemin İngiltere Başbakanı **Margaret Thatcher** ile kocası **Dennis**, oto yarışlarına katılacak oğulları **Mark**'ın bineceği yarış arabasını incelerken, yüzlerce kamera kendilerini filme alıyordu. O akşamki haberlerde, **Thatcher**'in, yarış arabasının üzerinde yazan "John Player Special" adlı sigara markası ile çekilmiş yakın görüntüleri yer aldı. Başbakan ve kocası da bilmeden sigara reklamı yapmışlardı...

Reklamlar şu ya da bu şekilde devam ediyor. Hatta, hayatı boyunca ata binmemiş bir Nijerya'lı zenci kovboy kılığına sokularak Nijerya'da da sigara satmayı başardılar. Sigaranın sağlığa olan olumsuz etkileri gizlenerek, sağlıklı, güçlü, zengin insan imajları yaratılarak sigara reklamları devam ediyor. Oysa çok değil,

Ünlü aktörlerde reklama alet olur.

sadece üç yüz yıl önce Çinli bir filozof, tüm Çin'i baştan başa yürüyerek tütün içmenin zararlarını halka anlatıyordu...

ÇIKAR SAVAŞLARI

Sigaranın birçok hastalığa yol açarak insanı ölüme götürdüğü bilinmesine rağmen neden hâlâ reklamlarının yapılmasına devam ediliyor? Amerikalı Yazar **Peter Taylor**, *Duman Çemberi* (Smoke Ring), adlı kitabında hükümetler ile ticari şirketler arasında süregelen çıkar savaşını hiç kimsenin durduramayacağını, tütünden kazanılan vergiden de hiçbir hükümetin vazgeçemeyeceğini savunuyor. Birçok ülkede tütün ve sigara ile ilgili düzenlemelerin gıda ile ilgili yönetmeliklerin arasında geçtiğini iddia eden **Taylor**, sigara ile savaşmak isteyen bir çok senatörün, bakanın çok geçmeden kendisini kapı önünde bulduğunu da ifade ediyor.

Tüm dünyada giderek egemen olmaya başlayan çokuluslu şirketlerin sigaraları veya daha doğru bir deyimle, Virginia veya Burley tütünlerinden harmanlanarak yapılan sigaraları dünya pazarlarında tutundurma çalışmaları aslında tarladan başlamaktadır. Amerika'nın tütün üreten bölgelerindeki çiftçiler, çokuluslu şirketlerinde yardımlarıyla, tütünlerini yetiştirmeye devam edebilmelerini savunan temsilcilerini senatör olarak Washington'a gönderirler. Bu senatörlerde kendilerini destekleyen çiftçilerin haklarını daha doğrusu tütünün yetiştirilmesini savunmak için ellerinden geleni yaparlar. Sigara içiminin kamuya ait binalarda, uçaklarda yasaklanması için önlerine gelen kararlara olumsuz oy verirler. Amerikan sigaralarını kendi ülkesinde görmek istemeyen Taiwan, Tayland gibi ülkelere ticari ambargo koymak gibi birçok kararı senatoya teklif ederler. Tütün ve sigara aleyhinde kararların alınabileceğini çok önceden çokuluslu tütün tekellerine duyurarak onların lobicilik faaliyetlerini arttırmalarını isterler.

Marlboro'nun at üstünde gezen vahşi doğa kovboylarından birisi olan **John Holmes**, geçtiğimiz yıllarda akciğer kanserine bağlı nefes darlığından hayatını kaybetmişti. Uzun yıllar burnundan giren hortumlarla ilave oksijen verilerek yaşayan **John Holmes**, ölürken, "benim halim tüm kovboylara ve onlara özenenlere ibret olsun" demişti. **John Holmes**'un bu sözlerini kapsayan "Batı'da Ölüm" adlı bir belgesel 1976 yılında İngiltere'nin bir çok TV kanalında yayımlandı. Sonra filmin tüm kopyaları sigara şirketinin mahkeme kararı ile toplatıldı. Ancak adı bilinmeyen bir kuruluş filmin bir kopyasını ele geçirdi ve çoğaltarak tüm dünyadaki sigara karşıtı örgütlere dağıttı. Bu sayede birçok insan Marlboro'nun at üzerindeki maço kovboyunun sonunu öğrenebildi. Bu filmde kendisi ile röportaj yapılan, Philip Morris Şirketi'nin yönetim kurulu üyelerinden Dr. **Philip Wakeham** şunları söylüyordu:

"Eğer sigaranın gerçekten tüm yönleriyle zararlı olduğunu bilsek, kesinlikle iş dünyasının içinde olmayız. Biz aslında moral dağıtan bir kuruluşuz."

BİLİNÇALTINA GİRME ÇABASI

Camel veya Marlboro gibi sigaraları üreten şirketler, sigara reklamlarının yasaklandığı birçok ülkede kendi sigaralarının adlarını taşıyan giysi ya da bot türünden ürünlerle insanların bilinçaltında taze kalmayı hedeflerler. Camel Boots markalı çizmelerle veya Marlboro Classics adı verilen kovboy kıyafetleri ile sigara reklamının yasaklandığı birçok ülkede rahatlıkla sigara reklamı yapılabilmektedir.

Norveç'te sigara reklamları yasaklanınca, Camel önce ürettirdiği altı kauçuk botların Camel Boots olarak reklamlarını yapmak istedi. Ancak sigara reklamında kullanılan tropik orman görüntüleri ile Camel Boots yazısında kullanılan harf karakterleri ve afişin genel düzenlemesi, sigara reklamını fazlasıyla andırıyordu. Tabii, Norveçli yetkililer bu çok ince düzenlenmiş reklam oyununa gelmediler..

Sonra Camel Adventures adlı bir seyahat şirketi kuruldu. Bu şirketin de logosunun biçimi ve rengi ile posterinde kullanılan manzaraları, sigara reklamındakinin aynısı idi. Jambo Tours adlı şirketle birlikte insanları tropikal ülkelere tatile götürmek imajı verilirken asıl amaç Camel sigarasının Norveçlilerin bilinçaltından silinmemesini sağlamaktı.

Marlboro'da gençleri sigaraya alıştırmak için gençlerin sevdiği müzik gruplarının konserlerinin sponsorluğunu yapmaktadır. Bu müzik grubunun duvarlara yapıştırılacak olan posterleri Marlboro sigarasının kırmızı beyaz renkleri ve deseni ile hazırlanmaktadır.

Bu tür sponsorluk örneklerinden birisi de geçtiğimiz yıllarda İsveç'te yaşandı. Marlboro'nun da üreticisi olan şirket, İsveç'te bir bale merkezi açmak ve bu merkezi de finansal açıdan desteklemek istediğini belirtmişti. Görünürde amaç sanatı ve kültürü desteklemekti, ancak İsveç yönetimi şirketin bu isteğini reddetti.

British American Tobacco Şirketinin Yönetim Kurulu üyesi, **Sir Anthony Kershaw**, bir keresinde çokuluslu şirketlerin kültürel etkinlik sponsorluğu merakının nereden geldiğini soran bir gazeteciye, bir bakıma günah çıkartır gibi şu cevabı vermişti: "Bu tür faaliyetler bizim iyi bir insan olarak görünmemizi sağlıyor".

ÇOCUKLARI VE GENÇLERİ ALIŞTIRMANIN YOLLARI

Sigara tekellerinden yalnızca birisi, çocukları ve gençleri sigaraya alıştırmak konusunda bir deha örneği sergilemektedir. Amerika'daki tüketici hareketinin lideri olan **Ralph Nader** tarafından çıkartılan *Multinational Monitor* adlı dergi, RJR

Nabisco adlı şirketi, sürekli olarak dünyanın en kötü 10 şirketi arasında saymaktadır. Reynolds sigara şirketinin, sigara ve tütün konusu dışında sürekli olarak diğer tüketim malı ödeyen şirketleri de satın alması Amerikan kamuoyunda rahatsızlık yaratmaktadır. Nabisco adlı gıda maddeleri ve bisküvi benzeri ürünleri üreten şirketi 1989 yılında satın almasının öyküsünü anlatan, *Barbarlar Kapıya Dayandı*, (Barbarians at the Gate) adlı kitap 1989 yılında Amerika'da en çok satılan kitap olmuştur (Multinational Monitor, Aralık 1989).

Yeni adıyla RJR Nabisco şirketi, bugün bizim ülkemizde de satılan, Camel, Winston, Doral, Magna, Vantage, More, Ritz ve Chelsea adlı sigaraları üretmektedir. Şirket sigara satışlarını artırmak için öncellikle gençler ve çocuklar başta olmak üzere, kadınların hatta düşük gelirli olarak bilinen zencilerin de tiryaki olmasını sağlayacak birçok pazarlama yolu denemektedir. Şimdi denenen bu oyunları birlikte görelim.

Japonya'da ve Kore'de gençler için düzenlenen müzik konserlerine girebilmek için 5 adet Winston sigara paketi karşılığında bilet verilmektedir. Eğer 10 adet paket toplanırsa yanında bir de sevilen bir müzik grubunun amblemi olan beyaz tişort hediye edilmektedir.

Camel 1987 yılında bir çizgi film kahramanı olan Camel Joe'yu ortaya çıkardı. Camel Joe amblemli ve üzerinde onun resmi olan 1 dolarlık alışveriş çekleri ile çoğu sportif (!) birçok malzemeye de sahip olunabiliyordu. STAT (Stop Teenage Addiction to Tobacco) adlı ve çocukların sigaraya alıştırılmasına karşı çalışmalar yapan kuruluşun temsilcisi Dr. **Joe Tye**, birçok ortaokul ve lisede, çocukların Camel sigarasının verdiği hediyeleri alabilmek için bu sigarayı içmeye başladıklarını açıklamıştı.

Amerika Birleşik Devletlerinde zencilerin gelirlerinin düşük olduğunu hesap eden RJR şirketi, içinde daha fazla nikotin olan filtresiz bir sigarayı da zenciler için çıkarmıştı. Şirketin burada güttüğü amaç, zenciler paraları olmadığı için daha az sigara satın alabildiklerinden, az paraya daha fazla nikotin ihtiyaçlarının giderilmesini sağlayarak onları kendi markalarına alıştırmaktı.

Afrika ülkelerinden birisi olan Nijerya'da gençler arasında üniversite eğitimi almanın önemi fazladır. Ülkenin kendi dilinde üniversite sözcüğü "varsity"dir. Varsity adlı bir sigara çıkartıp, "be a Varsity man" şeklinde reklam yapıp, gençlerin üniversite özlemini sigaraya yönelttmek ancak çokuluslu sigara tekellerinin bulabileceği bir yoldur.

KADINLARA YÖNELİK KAMPANYALAR

Gelişmiş ülkelerde kadınların sigara içmesi giderek popüleritesini yitirirken, çokuluslu sigara firmaları, gelişmekte olan ve geri kalmış ülkelerdeki kadınların sigaraya başlamaları için bilinçaltını da etkileyen reklam ve imaj yaratma çalışmaları yapmaktadır.

Reklam firmaları öncelikle kadınların özgürlük ve bağımsızlık tutkularını ele alarak, erkeklerle yarışabilmeleri için onların da erkekler gibi sigara içmeleri gerektiği imajını işlemektedir. Yine iş hayatına atılan kadınların heyecanlarını bastırabilmek, sorunlarını sıkıntısız bir şekilde aşabilmek için, sigara içmeleri imajını veren reklamlar sık sık yapılmaktadır. Kadınların veya genç kızların sigaraya başlamasındaki bir diğer etken de, sigara ile iştahlarını kesmek yoluyla fazla kilo almamak düşüncesi olduğu bilinmektedir (Dr. **Judith Mackay**, Winnig Over Women, Consumer Lifelines, 17 Ağustos 1989).

Sigara tiryakiliği ile ortaya çıkan, göğüs, gırtlak ve akciğer kanseri ile ilgili artışlar sürekli olarak göz ardı edilmektedir. Özellikle hamile kadınların sigara içimi ile eksik doğum oranlarında ve düşüklerde önemli artışlar olmaktadır. Çokuluslu sigara tekelleri bu riski daha az lanse edebilmek için kadınların içecekleri sigaraları az nikotinli yapmakta veya daha şık kutular içinde sunmaktadır.

1992 yılında Tayland'da yürürlüğe giren ve çokuluslu sigara tekellerine darbe vuran Sigara Kanunu gereğince, ülkede her türlü basım ve yayım araçlarından sigara reklamlarının yapılması yasaklandı. Ayrıca örtülü reklam sayılabilecek her türlü uygulama ile sigara firmalarının kendi logo veya benzer işaretlerini kullanarak kültürel veya sportif aktiviteleri yapmaları da yasak kapsamına alındı. Ancak tüm bu sıkı kontrollere ve uygulamalara rağmen, Marlboro, Winston ve Camel sigaraları, özellikle gençleri ve kadınları etkilemek için kendi adlarını taşıyan saat, blucin, tişort, bot, şapka gibi

Kadınlara sigara şık kutalarda sunulur.

ürünlerin üzerine kendi markalarını basarak satmaya başladılar (Consumers International, Women and Tobacco, by Tewee Bodhiphala- The Thai Association of University Women- Fourth World Conference on Women, Beijing, 1995).

Amerika Birleşik Devletlerinde bile kadınlar arasında sigara içme oranında yıllar itibarıyla büyük artışlar görülmektedir. 1955 yılında ülkedeki her yüz erkekten 52'si sigara içerken, bu oran aynı yıl kadınlarda yüzde 24 idi. 1983'te ise ülkede her yüz kadından 30'u sigara içmekteydi. 1987 yılında ise her yüz erkekten 31'i sigara içerken, kadınlarda bu oran yüzde 26'ya düştü.

Hong Kong'ta kadınların ancak yüzde 3'ü sigara içmekte. Ancak çokuluslu tütün şirketleri, Güneydoğu Asya'da genç kızların ve kadınların sigaraya alıştırılması amacıyla 1989 yılında yalnızca bu bölgede 30 milyon dolarlık bir reklam harcaması yaptılar.

TÜRKİYE'DE ÇOKULUSLU TÜTÜN TEKELLERİ

Türkiye'de yasak olduğu dönemlerde bile yabancı sigaralar, güvenlik kuvvetlerinin önünde rahatlıkla satılabiliyordu.

Sigaradan kaynaklanan sağlık sorunlarının da ötesinde, yabancı sigara içimi ile Türkiye'de bir yabancı mal hayranlığı da yaygınlaşmaya başladı. İnsanların tükettikleri mal veya markalara göre toplumdaki sosyal statüleri belirlenmeye başladığında, bu mallardan en ucuz olanı sigara idi... Yabancı sigarayı kaçak olarak satın alıp, yerli sigara içene ikram etme yoluyla üstünlük taslama olayı, toplumumuzda giderek bir yabancı mal tutkunluğunun yaygınlaşmasına da neden olmuştur.

Yabancı sigara imalinin, ithalinin ve satışının serbest bırakılmasından sonra, ülkemizde kentin en işlek caddelerindeki bina duvar ve çatılarından, alışveriş ettiğimiz en küçük büfelere kadar yaygınlaşan sigara reklamları, satışı arttırmaktadır. Bakkalların, büfelerin, süpermarketlerin ışıklı tabelalarının yaptırılması gibi son derece masumane görülen bir sponsorluk desteği ile sigara reklamları bilinçaltımıza çoktan yerleştirilmiştir.

Türkiye'nin yabancı tütün ile sigara üretimine ilişkin projeler bir bakıma kaçakçılığın önlenmesini sağlamıştı. Bu konuda yapılan ilk üretim Tekel 2000 sigarası ile başlatılmıştı. Tokat sigara fabrikasında, yüzde 90 oranında Virgina tütünü ile yüzde 10 oranında yerli tütün harmanlaması ile Tekel 2000 sigarası üretilmeye başlandı. Virgina tütünü ile harmanlanan yerli tütünün içine vanilya, kakao, ardıçotu, şerbetçi otu gibi bir takım koku verici maddeleri ihtiva eden bir sos eklenerek tütünün kokusunun azaltılması hedeflenmişti. Ayrıca yanmayı hızlandırması açısından tütünün içine barut da ilave edildiği, bu fabrikada çalışan işçiler tarafından ifade edilmişti.

Bu sıralarda özellikle Milliyet gazetesinde yer alan "Yerli Sigara Baltalanıyor", "Tekel'de Marlboro ajanları mı var" gibi bir çok haber başlığı gelecekteki bir tehlikenin sinyallerini veriyordu. Hatta bir yabancı sigara firmasının temsilcisinin, dönemin Anatavan Partisi Milletvekili **Göksel Kalaycıoğlu**'na, firmaların sürekli olarak fiyat arttırmalarına karşı çıktığı için, "o zaman kaçakçılar devreye girebilir" şeklinde bir cümle söylediği de gazetelerde yer almıştı.

Bizim ülkemizde de Camel Boots'lar ya da Marlboro Classics gibi kıyafetler şu anda alışveriş merkezlerinde satılmasına rağmen, büyük çaptaki reklam kampanyaları yedekte tutuluyor. Eğer biri çıkıpta, sigara reklamları yasaklansın diye bir kanun teklifi verirse ve bu önergede mecliste kabul edilirse, bu kez de botların, giysilerin reklamları şehrin duvarlarını dolduracak..

KENDİ TÜTÜNÜMÜZÜ YAKIYORUZ

Yabancı sigara ile Türkiye'nin tanışması ile, Türk tütününden kaçış başladı. Yüzde 90'dan fazla bir oranda Virginia tipi tütün ile yerli marka sigara üretmek, kendi tütüncülüğümüz için tam bir intihar girişimi idi. Virginia tipi tütüne alışan tiryakiler, piyasada yaratılan suni Tekel 2000 sigarası darlığında, bu harmana çok benzeyen Camel yada Marlboro sigarasını içmeye başlıyorlardı. Bu markaları birkaç gün tükettikten sonra, çok az tiryaki tekrar Tekel 2000 sigarasına geri dönüş yapabildi. Amaç zaten buydu...

Bu arada olan yerli tütün üreticisine oldu. Devletin destekleme alımlarıyla üreticiden alınan tütün yıllarca depolarda bekletildi ve bir kısmı sigara olmadan yakıldı. Türk insanı kendi tütününü kullanmaktan uzaklaştırıldı ve Amerikan tütününü kendi hükümetlerinin verdiği kararlarla tüketmeye zorlandı. Yıllar önce yazılan senaryonun gereği olarak, Türkiye'nin en fazla gelir sağlayan sigara ve içki fabrikaları, özelleştirme furyası ile birlikte satılacak fabrikalar listesine kondular. Polonya veya diğer Doğu Avrupa ülkelerinde yapılan uygulamalarla yerli tütün ve sigara endüstrisinin yok edilmesine yönelik planlar Türkiye'de de gündeme geldi.

Tekel geçtiğimiz günlerde, elinde kalan 1990-1992 ürünü 68.5 ton Ege tütününü, Phillip Morris şirketine sattı. Phillip Morris şirketi durup dururken, bu kadar tütünü neden 222 milyon dolar ödeyip aldı? İşte bunu şu anda anlamak mümkün değil. Şirketin Doğu ve Orta Avrupa'dan sorumlu başkan yardımcısı **Russel Chapman** gazetecilere yaptığı açıklamada Türkiye'nin yabancı sigara açısından çok iyi bir pazar olduğunu ve Tekel'in de özelleştirilmesi ile yakından ilgilendiklerini belirterek şu ilginç açıklamayı yapıyordu: "Biz Türk iş dünyasının, tütün sektörünün ayrılmaz ve önemli bir parçası olarak kalmak istiyoruz. Gelecekte Türkiye'de daha fazla yatırım yapacağız ve işbirliğimizi geliştireceğiz. Türkiye, dünyada en istikrarlı ve güvenilir nadir pazarlardan biri. Tekel ile özelleştirilmesi konusunda da yakından çalışmak istiyoruz."(Sabah 4. 6. 1996).

Siz aslında bizim sigaralara alıştınız, bu açıdan Türkiye bizim için en iyi pazarlardan birisi, sizin fabrikaları da satın alarak kendi tütünümüzü işlemek ve size yine sigara satmak istiyoruz, bunun içinde Tekel'in özelleştirilmesi konusu ile yakından ilgiliyiz, şeklinde de anlayabileceğimiz açık mesaj artık Türkiye'de yabancı tütün trajedisinin son perdesinin oynandığını gösteriyordu.

Pazar akşamları, Star TV'de ekrana gelen, "Parliament Sinema Kulübü'nün sunduğu Pazar Gecesi Sineması" adlı programı seyrederken, Türkiye'de aslında televizyonlarda sigara reklamının yasak olduğunu bir kez daha hatırlayağız. Ya da aynı televizyonda Parliament Jazz Konseri'nin haberi verilirken bir Amerikan sigarasının örtülü reklamının yapıldığının çok azımız farkında olacak. Bu durumda bir kaç yıl içinde devlet tütünde destekleme alımlarını da kaldırabilecek.. Tütün eken köylü, gelecek yıllar içinde destekleme alımlarının kaldırılabileceği endişesi ile önümüzdeki yıl belki de başka bir ürüne yönelecek. Bu kez biz Amerikan tütününden yapılmış, Amerikan sigarası içmeye mecbur kalacağız. İşte o zaman bu trajedi de bitecek. Başka bir ülkede son sahneyi oynamak üzere o ülkenin yolunu tutacak...

(*) Türk-İş Tüketici Uzmanı, Reklam Kurulu Üyesi

Aydınımızın halleri

Ahmet İNAM

Aydın: Aymış olan, ayık olması gereken bir kişi. Yaşadığı dünyanın farkına varmaya çalışan, o dünyadaki *çıkar çatışmalarını*, haksızlığı, zulmü anlamaya, değiştirmeye çabalayan; bu zulmü örtmeye çalışan güçlerin gündemini belirlediği kültürün (yaşama biçimlerinin, teknolojik, düşünsel, sanatsal, inanç sistemleri ile ilgili ürünlerin...) yarattığı yalanların, kararttığı gerçeklerin, sığlaştırıp, yozlaştırdığı yaşamdan rahatsız olup, itirazı olan, bu itirazı doğrultusunda görüşler, düşünceler, kavramlar, kuramlar geliştirip, ütopyalar düzen, örgütlenen, taşıdığı sorumluluk doğrultusunda maddî ve mânevî açıdan savaşan biridir.

Aydın sorunu ülkemizde yıllardan beri tartışılır durulur. Bu tartışmalar, kimi zaman bir günah çıkarma, hesaplaşma, yapılıp edilenleri meşrulaştırma biçimlerinde ortaya çıkar. Son zamanlarda sorun yeniden alevlendi. Ben bu yazıyla tartışmalara katılmayı düşünmüyorum. Amacım, sorunu irdeleyenler arasında **Doğu Perinçek**'in *Aydın ve Kültür* (*Kaynak Yayınları*, İstanbul, 1996) adlı kitabında tartıştığı konuların bir bölüğüyle hesaplaşmak. Bu hesaplaşma, biraz önce de söylediğim gibi, Türkiye'de sürüp giden Aydın Sorununa katılabilecek tartışmalarla olmayacak. Amacım böylesi bir tartışmaya çekilmemek. **Doğu Perinçek**'in söz konusu kitabıyla olan yüzleşmemi de, söylemi değiştirmek, tartışmayı farklı boyutlara kaydırma kaygısıyla, doğrudan doğruya yapmayacağım.

Okur; bu yazımda, söylediklerim ve söylemediklerimle, burada geliştirmeye çabaladığım düşüncelerimin Sokratesci anlamda ebeliğini yapan **Perinçek**'in aydına bakışında *Aydın ve Kültür*'ünü hangi noktalarda nasıl eleştirdiğimi görecektir.

İÇİ BOŞALTILMIŞ KAVRAMLAR ÜLKESİNİN PRENSLERİ: AY(AMA)DINLAR

Yaşayışımızdaki cânı, canlılığı, heyecanı, dirimi, zenginlik ve derinliği, onu anlayışımızı örtmüş, karartmış, kurutmuşlar. Bittikleri topraktan koparılmış veremli kavramlar önde, biz aydınlar, çok bilmişler, allâmeler arkada, yürüyoruz. Bizim kavramlara, kavramlarımızın hayatımıza ettiğini hiçbir zâlim, hiçbir mazluma etmemiştir. "Aydın" kavramının da başına gelen budur. Biz aydınlar, kavramların "iliğini kemiğini kurutmada" ne denli ustayız. Aydınız biz, bize hayatın herhangi bir sorununu verin, onları aydınca "sorumluluğumuz", "becerimiz", "özgürlüğümüzle" bir güzel benzetelim.

Biz mürekkep yalamışlar, okumuş yazmışlar, çok bilmişler, allâmeler, yaşadığımız topluma, onun kültür ve ekonomisine, politikasına, dünya ve evrene "kuşbakışı" bakmakla meşhuruz. Kuşbakışı bakabilen kuşların kanatlarında "akıl", "bilim", "sanat", "sorumluluk", "özgürlük", "hak", "emek", "saygı", "sevgi" gibi boncuklar vardır!

Her toplumun şu ya da bu biçimde, düşünenleri, bilenleri, bilgeleri, aydınları vardır. Kimdir bunlar? O toplumun neresindedirler? Ne yaparlar? Neye yararlar?

Bu soruların yanıtlarını tüm toplumlar, tüm çağlar için aramıyorum. Bu işi, "bilenlere" bırakıyorum. Ben Türkiye'de yaşayan, Türkçe düşünüp yazmaya kalkışan aydınımızla ilgili kaygılarımı, yaşadığım sorunlarla dolu şu dönemi odağa alarak açmak istiyorum.

Burada kavramların bir cânı olduğunu, o cânı besleyen damarların da yaşama dünyasından geldiğini sanıyorum. "Yaşama Dünyası" sözünü özellikle **E. Husserl**, **Heidegger**, son dönemlerde birçok düşünürle birlikte, örneğin **Habermas** kullanıyor. Burada "yaşama dünyasını" toplumsal, kültürel, ekonomik, ekolojik, politik, boyutları olan; insanın insanla, doğayla, düşüncesi, geçmişi, duygusu, inancıyla ilişkilerinden oluşmuş, "maddî", "mânevî" kültürü taşıyan, düşünce ve sanat ürünlerini besleyen bir kaynak olarak anlıyorum. Burada "kültür" kavramı, bilim, sanat, inanç sistemleri, ahlak, düşünce ürünleri yanında, teknolojik, ekonomik ürünleri, insanların bu ürünlerle tarih içinde ilişkilerini de içeriyor.

Aydın, düşüncelerinin ardında duran bu etkilerin ayırdında olmalı. Kullandığı dilin, içinden geldiği kültürün... Biz aydınlar, "aydın" kavramını tartışırken etkisi altında kaldığımız toplumsal, kültürel, ekonomik, politik, ekolojik koşulları unutmamalıyız. Aydın, belki de, aydınlanma döneminin etkisiyle, ışık veren, aydınlatan, kendisi de aydınlanmış biri olarak görülüyor. Özgür iradesi olan, **Kant**'ın deyimiyle "sapere aude!" ilkesiyle, kendi özerk kafa yapısı içinde, bağımsız, kendi başına, kendi aklıyla düşünebilen, yaşama dünyasından gelen etkilerden bağımsız, yalnızca evrensel olduğuna inandığı "akıl"na dayanarak karar alabilen, akıl yürütebilen bir kişi! Aydın aymazlığı, kavram sarhoşluğu! Soyut, genel, tarihselliğini yitirmiş kavramlar ülkesinde at koşturmak... Aydınım ben: Kavramlardan atımı verin: Size mantıksal, düşünsel, matematiksel, kelimeler ve yalnızca kelimelerle dolu şatolar yapayım. Bana bir kavram verin, içine okuyayım. Kavramı, beslediği maddî-mânevî kültürden, tarihinden, bağlamından koparıp, kendimi, beni saran bütün maddi, ideolojik koşullardan soyutlayayım. Diyeyim ki "ben bilim adamıyım, 'objektif' konuşurum". Diyeyim ki "Ben sanatçıyım, özgürüm. Dünya avuçlarımdadır. Onurum hiçbir ideolojiye, önceden konmuş kurallara, kuramlara uymamamı söylüyor.". Diyeyim ki "Ben aydınım, marjinalim; tüm değerleri, inanç sistemlerini, ahlakı inkâr etmişim. Kıyıdayım. Kaçağım. Anarşistim. (Ne demekse?) Nihilistim. (O da ne acaba?) (1960'larda Adanalı bir işçiden duymuştum. Arkadaşları onu eleştirmişler: "Yahu" demişler, "**Marks**'ın kitabını inkar mı ediyorsun? İşçi kızmış: "Ben Allahını kitabını inkar etmiş adamım, **Marks**'ın kitabını inkar etmişim çok mu?")

Türkiye'de aymak için öğrenen, okuyan, üreten, yeniden üreten, tüketen kişiler, zulmü, haksızlığı, düzenin çarkının nasıl döndüğünü nicedir anlamaya çalışıyor. Ayamıyor. Oysa ona aydığını söylüyor, "aydın" diyoruz. Örneğin "daha aymadın" mı demeliyiz? "Karan" mı? ("Aydınlık"tan, "aydın"; "karanlıktan", "karan".) Üstelik "karan"ı "harç karma", "çamur karma", "boya karma", "iskambil kağıdı karma" sözlerinden yola çıkarak, karıştıran, birbirine katan olarak yorumlayabiliriz. Herşeyi karma karışık hâle getirmek: Çoğumuza yakışır. Sözlük, "karmak"ın, "sokmak, batırmak" anlamları olduğunu da söylüyor. Öyleyse karan: Sokan, batıran. Bu da çoğumuza yaraşır. Aydın: Karıştıran, kaçan, yılan (yılmaktan!), korkan, kıvıran, ... boşaltan. Galiba ben de boşalttım. Ne aydınım ama!

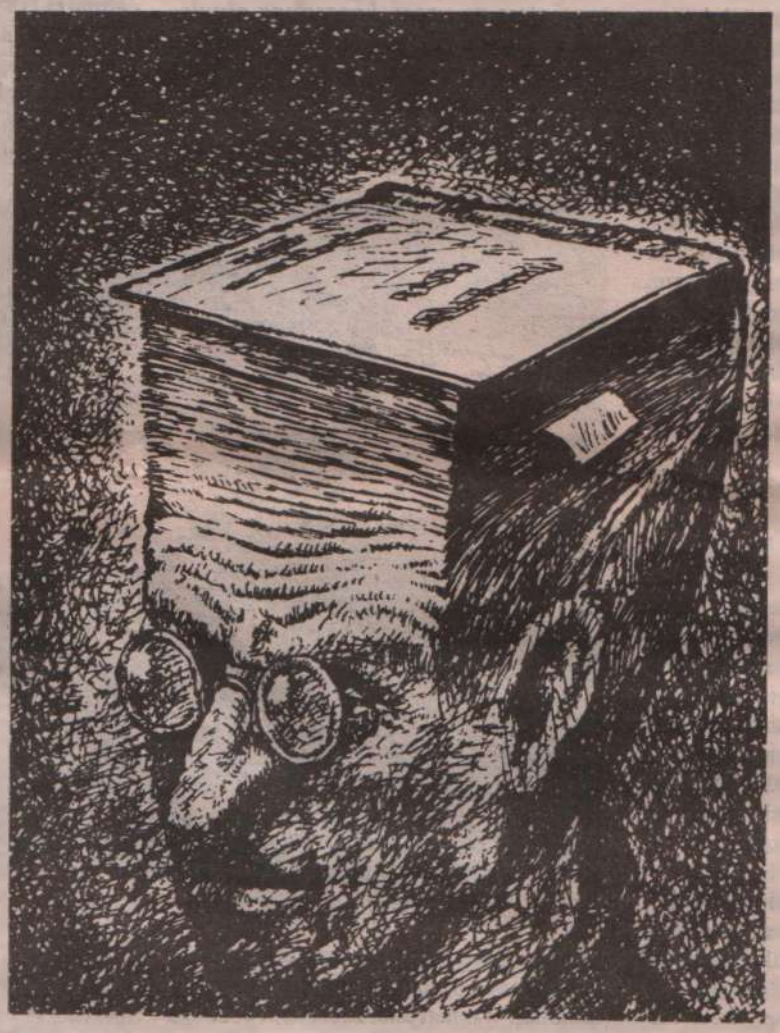

I. Smirnov'un bir çalışması.

AYDININ DÜZENLE GÖBEK BAĞI

Aymak, ayırdında olmak, bilincine varmak: Düşünmeyi, düşünmede kullanacağımız bilgilere erişmeyi, bilgilere düşünmeyi katarak erişmeyi, öğrenmeyi, sürekli olarak yeniden, yeniden gözden geçirip, bildiklerinin eksik ve gediğini, özürünü görmeyi gerektiriyor.

Aydın içinde bulunduğu "düzeni" anlar, görür. Yönetenler kim? Yönetilenler kim? Çark nasıl dönüyor? Çarkın nasıl döndüğünü görmek, bu konuda fikir sahibi olmak gerekli mi? Evet! Sanatçı, bu çarkla ilgilenmeyebilir. Sanatçıdır da; (bence) aydın değildir. Aydınlık, aydın oluş, kültürel ürünler veren insanların, sanatçı, bilim adamı, politikacı, ahlakçı, elin adamı, düşünür olarak, içinde bulundukları dünyanın yönetim düzenine, bu düzene bağlı olarak oluşturulmuş değerlere, düşüncelere, dünya görüşlerine, inanç sistemlerine karşı "eleştirel" tutum takınmayı gerektirir. "Şu"cu ya da "bu"cu olmayı değil!

"Dünyanın düzeninden bana ne, ben kendi düzenime bakarım"la aydın olunmaz. Dünyada dönen düzen çarkından kaygı duyması, çarkla ilgili sorumluluk taşıması gerekir. Öyleyse, şair olmakla, felsefeci, ressam, politikacı, akademisyen, hattâ dünyayı değiştirme görüntüsü altında, dünyada dönen çarkın değil de, kendi ya da çevresinde bulunanların çıkarlarının kaygısını duyan örgüt lideri olmakla da aydın olunmaz. Kafasını daracık dünyasına, çıkarlarına gömmüş, devekuşu okumuş yazmıştan aydın olmaz! Kitaplar okuyup, kitapların dünyasına tutsak olmuş gâfil "kitâbî"den aydın olmaz! Barlarda dedikoduyla kültür ürünlerini bitip tükenmek bilmeyen açlığıyla silip süpüren entelden aydın olmaz. Kavramların büyüsüne kapılmış, ağzından mâlumat fışkıran allâme ukalâlardan aydın olmaz.

Hakkını aramak, yedirmemek, haksızlığa direnmek, sömürüye karşı çıkmak aydın olmaya yetmeyecektir. Bilinç: Herşeyden önce bilinç! Farkındalık, *çark* konusunda.

Peki, düzen çarkının işleyişi konusunda farklı farkındalıklar olursa? Çarkın dönüşü kuramlarından hangisini üretirsem, hangisine bağlanırsam ayığım da, hangisine bağlanırsam gâfil? Çarkın dönüşü üstünde düşünmeye çalışıyorsam, aydınım. Mazlumun yanında da olabilirim, zâlimin yanında da. Kapitalist düzenin çarkı, aymazlarla ayanlar arasındaki kavgadan alınan ivmeyle dönmüyor yalnızca; farklı çıkarların ardındaki aymışlar arasındaki boğuşma da güç veriyor çarka. Çünkü, düzenin muhaliflere ihtiyacı var!

Öyleyse aydın, dünyanın ve kendi toplumunun toplumsal, kültürel, ekonomik, siyasal... işleyişi üstünde görüş sahibi olan, bu görüşü doğrultusunda düşünce ve sanat ürünleri ortaya koyabilen ya da bu ürünlerin yorumunu, eleştirisini yapabilen biri. Düzenle, iktidarla ilgili. Bu anlamıyla politik. Bu düzeni koruyan ya da değiştirmeye çabalayan. Bunu kültür, sanat, bilim, düşünce alanında takınacağı tutumun, tutacağı tarafın, savunacağı görüşün, üreteceği, yorumlayacağı, tüketeceği ürünlerle ilişkisi içinde gerçekleştiren.

AYDINI DEĞERLENDİRME

Aydın, ufuk açıklığının, kavrama duyarlılığının ve gücünün yettiği oranda

düzen kaygısı, endişesi taşıyan biri: Bu kaygı doğrultusunda düşünen, eyleyen, üreten, yorumlayan, eleştiren.

Okumuş yazmışlardan farkı burada: Okumuş yazmış, diplomalı, kaygısızsa, kaygıları "dar alan"da ise, "yerel" kalıyorsa, bu darlığın ya da yerelliğin ayırdında değilse, yalnızca okumuş yazmıştır. Eli kalem tutabilir, fırça da. Kitâbî kalabilir. Bilmiş, bilen, hattâ bilge olabilir. Alim olabilir; belki de ârif.

Aydın safta olandır. Kavgada olan. Dünyadaki kavgayı gördüğü için.

Aydının en azından dört ayrı ölçütle değerlendirilebileceğini düşünüyorum.

a) Dünya düzenine *bakış açısıyla*. Gördüğü, anladığı, kavradığıyla. Kuramıyla. Bilgisiyle. Gösterdiği ile. Gördüğü ve görüş açısından gösterdiği ile. Ürünleri, eylemleri, yorumları, eleştirileri ve tutumuyla

b) *Konumu* ile. Kimden yanadır? Kimlerle? Kimlere karşı? Ne adına?

c) İçinde bulunduğu *durumuyla*. Toplumsal konumu ve dünya görüşünü hangi toplumsal, tarihsel, ekonomik, politik durumlarda ortaya koyuyor?

d) Yaşadığı "hâl" ile. Kişiliği ile. Ben yıllardan beri bu "d" şıkkıyla, belki "gereğinden çok" meşgulüm. Çünkü yeterince önemsenmediğini, "subjektif" bir ayrıntı sayıldığını görüyorum. "Verilmiş" koşullar içinde yaşıyoruz. Üzerimizde, değiştiremeyeceğimiz, farkına bile varamayacağımız güçlerin olduğunu nasıl yadsıyabiliriz ki! Marks'ın, Freud'un, hattâ Freud'un, Faucoult'un yorumladığı anlamlarda.

Aydının aymazlığını vurgulamak amacıyla biraz abartarak, özellikle bu noktada tartışmayı düşünüyorum.

AYDINIMIZIN HALLERİ

Hâl, ruh hâli olarak anlaşılmamalı. Ruh hâlimizi de içine alan, iç dünyamızın, duygu, düşünce, beden yapımızın bütünlüğüdür. Hâlimiz bizim cin bir varlık olup olmayışımızla ilgilidir. Felsefede alışılmış bir deyimle söylersek, "ontolojik" bir özellik taşır. "Durum" dışımızdadır. Gözler dünya düzeninin, eğitiminin, medyasının etkisiyle hep dışa dönüktür. Durumumuzu bilince, hâlimizi bilebileceğimizi düşünüyoruz. Bilen insanın çiğliği, aydınlar arasındaki anlamsız dalaşmanın kökleri de buradan kaynaklanıyor. Bir aydınla açılarımız örtüşebilir; konumumuz da, içinde bulunduğumuz politik, ekonomik koşullar da benzeşebilir; bunların yorumlarında da uzlaşabiliriz. Ama, "hâl" yoksulluğu, hamlığı yaşıyorsak; aydınca bir mücadelede bu arkadaşla dayanışma içinde olmamız zorlaşır. Aydın megalomanisi, paranoyası, doruğuna çıkan korkular, güvensizlikler, yersiz güceniklikler, kıskançlıklar, sonu gelmez takıntılar...

Düzenden şikayetçiyiz; düzeni bakış açımız doğrultusunda, siyasal, toplumsal, ekonomik, kültürel durumuyla değiştirmeye çabalıyoruz. Bu özlenen *dışsal değişim, dönüşüm*, kendiliğinden *içsel dönüşümü* sağlayacak mıdır? İçsel dönüşüm, *duygu-düşünce-beden* dünyamız, dışsal koşulların yerine gelmesiyle gerçekleşiverecek midir? Sanmıyorum. İlk bakışta "mistik", "öznel" ne demekse, "idealist" bir tutum olarak anlaşılacak böyle bir "hâl" düşüncesi, insan dediğimiz karmaşık varlığı nasıl anladığımızla ilgilidir.

İnsan kendini fiziksel, fizyolojik, nörolojik, psikolojik, sosyolojik, politik, ekonomik olarak sınırlayan koşullar içinde, bir robot, bir makina değil; bir cândır. Aydın, insanın cânını yitirdiği, yaraladığı, hasta hasta taşıdığı bir düzende, cânını yakalayıp, yaşayabileceği bir düzen aramaktadır.

Bu düzen arayışında, kendinden önce, yüzlerce yıldan beri zulme, haksızlığa, sömürüye mahkum edilen ezilmişlerin, hakkı yenilmişlerin, cânına ulaşamamışların, cânını unutmuşların, boşvermişlerin düzenine başkaldıran, itiraz eden savaşçıların birikimlerinden öğreneceği çok şey vardır. Bu öğrendiklerini süzgeçten geçirebilmek, yenileyebilmek, öğrendiklerini yeni araştırmalarla zenginleştirip dönüştürebilmekle, cânın olduğu bir düzeni araştırabilir. *Geleceğe açık, henüz yaşanmamış, yaşanması umut edilen düşüncelerle*, yeni yeni bir düzenin bitimsiz kavgasına girişebilir. Hiçbirimizin elinde dinlerin kutsal kitaplarına benzer, hakikatin ne olduğunu kulağımıza fısıldayan, çözümler öneren "hakikat kitapları" yok. Tepeden indirilen, yeni olana kapalı; diriliğe, canlılığa, heyecana sırt çevirmiş, "çok bilmiş", "herşeyi bilmiş de değişmeye direnmiş", allâme tavrı, devrimcinin en büyük düşmanıdır. (**Herakleitos**: Hep ustamız olarak hiç değişmedi!) Yine devrimcinin en büyük düşmanlarından biri *cân unutkanlığıdır*. Cân ise, insan denen varlığın bütününü gözönüne almayı gerektirir. Devrimci, "iç âlemi" boşlayan, ham halat bir hayta değildir. (Che, sevgili dostum!) İç âlemi, ulaşmak istediği sözde hedeflere varmak için savunan, kullanan, ona hep dıştan bakan biri de değildir. Cân evrendeki enerjidir. Cân, dünya gezegeninde yaşadığımız hâlleri önemseyerek, derinleştirerek, disiplin altına alarak, bedenimizi duygu dünyamızla, düşünce dünyamızla kenetleyerek, iç âlemimizin derinliklerinde yürüyerek yaşanır. Şu ânki dünya düzeninde cân veremdir. Sığdır. Hayatın cânı çıkmıştır. Sığlaştırılmış, daraltılmış, sıkıştırılmış, derdest edilip düzenin sürdürücülerinin zâlim ellerine bırakılmıştır. Cân postmodernist dünyada kavramların, kuramların yıkıntıları altında inim inim inlemektedir. Ütopyaların cânı çıkmıştır: Kalıplar, kalıplar, şekiller, şekiller... Hayâllerimizin cânı çıkmıştır. Cânı çıkan aydındır çünkü. Cânı burnunda mıdır? Şimdilik hiçbir yerindedir. Cânından haberi yoktur. *Cân gâfildir*. Dünyayı, düzeni nasıl değiştirecektir?

Ne haldedir Aydınımız? Hâlinde cân kalmamıştır. Aydın diye geçinen birçok insanın ruhlarındaki çirkinlik bundandır. Kendilerini değiştirmekten âciz bu insanların dünyayı değiştirmelerinden korkuyorum...

NOT:

Bilim ve Ütopya'da baştan beri köşe adı olarak kullandığım "Düşten Düşünceye"nin, 1985'de yayımlanan **Jak Deleon**'un bir eleştiri kitabının adı olduğunu Sayın **Deleon**'un uyarısıyla henüz öğrendim. Okurlara duyururum.

İLHAN ARSEL
Diyanet'e Cevap
Kadınları Aşağılayan Hükümler Konusunda Başbakanlığa Mektup
132 sayfa, 230.000 TL

İLHAN ARSEL
Şeriat'tan Kıssa'lar
Prof. Dr. Arsel, Kur'an'daki masalları ve hikâyeleri tarihteki kökleriyle inceledi
288 sayfa, 500.000 TL

SIDNEY FINKELSTEIN
Müzik Neyi Anlatır
Müziğin anlamı ve tarihsel gelişmesi, kökenleri, çeşitli toplumlarda ve çağlarda ortaya çıkan süreklilik ve kopuşlar, büyük yapıtlar... Bir müzik klasiği... 2. Basım çıktı 136 sayfa, 230.000 TL

NEJAT BİRDOĞAN
Alevi Kaynakları-1
Necip Asım'ın "Bektaşi İlmihali", Ali Mevlidi, Hasan Dede, Sultan Şucaeddin ve Velayetnamesi, Hallac-ı Mansur ve Menakıbı, "Işkıdâme-i İlâhi" (Küçük Cavidan), Hurufi Şairi Habibi, Mevlitler, Nevruziyyeler, Nefesler, Dualar, Kasideler, Gazeller... 328 sayfa, 550.000 TL

A.A. JDANOV
Edebiyat Müzik ve Felsefe Üzerine
Stalin döneminde izlenen kültür politikasının en önemli temsilcisi Jdanov'un eseri... 2. Basım çıktı 96 sayfa, 160.000 TL

MICHAEL ENDE/ **Momo**
Otuza yakın dilde, dünyanın hemen her köşesinde yayınlanmış eser. (2. Basım çıkıyor)

- **Türk Tarihinin Ana Hatları** / Kemalist yönetimin resmî tarih tezi *(480 sayfa, 600.000 TL)*
- MUAZZEZ İLMİYE ÇIĞ/ **Sumerli Ludingirra** *(152 sayfa, 225.000 TL)*
- DOĞU PERİNÇEK/ **Aydın ve Kültür** *(118 sayfa, 175.000 TL)*
- CEMAL SÜREYA/ **99 Yüz** *(472 sayfa, 600.000 TL)*
- BEDRETTİN ŞİMŞEK/ **Sahte Peygamberin Vaaz Kitabı** *(310 sayfa, 425.000 TL)*

Kitapçılarda!

KAYNAK YAYINLARI
İstiklal Cad. 184/4 Beyoğlu- İstanbul Tel ve Faks: (0212) 252 21 56 - 252 21 99

Futbol ve bilim

Doç. Dr. Çetin İŞLEGEN
Dr. Cengizhan ÖZGÜRBÜZ (*)

Futbola gerçekçi ve bilimsel yaklaşımı sağlamak için, Avrupa'da 1987 yılından bu yana 4 yılda bir yapılan, 'Futbol ve Bilim' kongrelerinden ilki ulusal düzeyde 30 Mayıs-1 Haziran 1996'da İzmir'de Atatürk Kültür Merkezi'nde düzenlendi. 250 kişinin katıldığı kongrede, futbolda beslenme konusunda 3, futbol ve fizyolojide 7, futbolcularda fiziksel uygunlukta 12, futbolda sağlık ve çevresel bulgularda 12, maç analizlerinde 2, futbolcularda stres ve psikolojik özelliklerde 7, futbolda şiddetin sosyolojik bulgularında 1, futbolda yönetim ve antrenörlük konusunda 1, çocuk ve gençlerde futbol konusunda 2 bildiri sunuldu.

Bilim adamları, pratikten gelen antrenörler, beden eğitimi ve spor yüksekokullarında eğitim gören öğrencilerin bir araya gelerek 2.5 gün boyunca fikir alışverişi ve tartışmalar yapmaları Türkiye için yeni ve sevindiriciydi.

Dünyada en çok ilgi gören, büyük paraların döndüğü bir spor olan futbol, sporcu sağlığı konusundaki gelişmeler ve bilimdeki ilerlemelerle birlikte, bu alanda yapılan araştırmalardan yararlanmış ve giderek gelişme göstermiştir. Örneğin 1952'de İngiliz Milli Takım Antrenörü **Winterbottom** bir maçta katedilen mesafeyi 3361 m, 1962'de **Wade** 3657 m, 1970-1990'larda ise araştırıcılar 9-11 km buldular. 1952 ile 1990'lar arasındaki bu fark futboldaki gelişmenin göstergesi olarak kabul edilebileceği gibi, son araştırmalarda belirlenen mesafeler arasındaki değişkenlikler; taktik uygulamalar, oyun sistemi ve oyuncuların fiziksel kapasitelerindeki farklılıklarla da açıklanabilir. Mesafe ölçümünü etkileyen diğer faktörlere şunlar da eklenebilir:

1. Oyuncuların aktivitelerini tanımlamadaki aynlıklar.

2. Gözlenen oyuncu sayısı ve oynadıkları pozisyonlar (az sayıda oyuncu gözlendiğinde etkili olacaktır).

3. Gözlenen maç sayısı (Maçın rekabet düzeyi, taktiklerin değişmesi, rakibin durumu gibi nedenlerle maçtan maça alınan mesafe etkilenecektir. Maça göre aynı kişinin aldığı mesafe 0.9 km (0.1-1.8 km arasında) farklılaşabilmektedir).

4. Bir takımın gözlemi aynı ligdeki diğer takımların durumunu yansıtmayabilir.

Bu nedenlerle, sonuçlar arasında karşılaştırma yapmak zordur.

MESAFE FARKLARININ KARŞILAŞTIRMASI

Karşılaşma incelemelerinde yüksek şiddette efor mesafeleri arasında daha fazla benzerlik saptandı. Sırasıyla 3 ayrı çalışmada Danimarka birinci liginde, Avusturalya birinci liginde ve İngiltere birinci liginde 2.1, 2.2 ve 2.8 km koşu mesafeleri bulundu. Bu mesafelerin 650-950 metreleri de futbolcular tarafından sprint (en hızlı koşu) şeklinde koşuldu. Maç gözlem ve incelemeleriyle saptanan bu mesafeler antenörlere antrenmanlar sırasında kullanacakları koşu mesafeleri ve tempoları konusunda yol gösterici bilgiler sağlamaktadır.

Katedilen toplam mesafe açısından 1. ve 2. devre arasındaki fark: 2. devrede özellikle 1. devrenin ilk 15 dakikası ile son 15 dakikasına göre düşük yoğunluktaki eforlarda azalma saptandı (yüzde 5 veya 300 metre kadar). Bu nedenle devre arasında kas ve vücut ısısının korunmasına özen gösterilmelidir. Yüksek yoğunluktaki aktivitelerde iki devre arasında anlamlı fark bulunmadı. Yapılan başka bir araştırmada ise 20 metre sprint ortalama zamanının maçın başına göre maçın sonunda 8. 3 metre/saniyeden (m/s) 8.1 m/s'ye düştüğü saptandı.

Pozisyonlara göre katedilen mesafe: Orta saha oyuncularının düşük hızda aldıkları mesafe daha fazladır. Yüksek hızda koşularda pozisyonlar arasında fark yoktur. Danimarka birinci ve ikinci lig kulüplerinin oyuncuları arasında alınan toplam mesafe açısından fark bulunamadı. Fakat orta hızda (yüzde 6.1'e, yüzde 4.1), yüksek hızda (yüzde 2.5'e yüzde

1.6) ve sprint (yüzde 0.8'e yüzde 0.5) koşularında birinci lig takımları daha yüksek değerlere sahipti. Bu farklılık, koşuların sürelerinden çok, daha sık yapılmalarından kaynaklanıyordu. İki ligin oyuncularının dayanıklılık düzeylerinin saptanması amacıyla yapılan testlerde (en yüksek oksijen kullanımı ve 10 dakikalık saha testi ölçümleri) iki lig arasında fark bulunamadı. Böylece birinci lig oyuncularının yüksek yoğunluktaki egzersizlerde gösterdikleri yüksek frekans, daha büyük dayanıklılık düzeyinden değil fakat daha iyi taktik seçimlerle fizik kapasitelerini daha etkili kullanmalarındandı. Özellikle forvet oyuncularının kısa dinlenme araları ile birbirini izleyen en yüksek tempodaki egzersizlerde üst düzeyde performans göstermeleri çok önemlidir.

Futbolcu, futbolun gerektirdiği bütün fiziksel uygunlukla (kondisyon) ilgili özelliklere iyi düzeyde sahip olmalı, topla ilgili becerilere (iyi top kontrolü, vuruşlar ve isabetli paslar gibi- teknik özellikler) ve hedefe ulaşmada (gol atmak veya gol yememek gibi) bireysel, grup ve takım taktiklerinde de başarılı olmak zorundadır. Ancak hem kondisyon hem teknik ve taktik özelliklerin birlikte başarıyla uygulanması futbolda sonucu belirleyecektir. Maç gözlem ve incelemeleriyle (maç oynanırken not alarak, maçtan sonra video ve bilgisayarla), futbolcuların oyun sırasındaki teknik ve taktik hataları saptanacak ve antrenöre sonraki maçlar için antrenmaları yönlendirmede yararlı olacaktır.

BAŞARI İÇİN SPORA BAŞLAMA YAŞI

Tekniğin öğrenilmesi ile ilgili en uygun yaşın 9-12 arası olduğu araştırmalarla saptanmıştır. Yine araştırmalar dayanıklılık, kuvvet, sürat ve esneklik gibi temel motorik özelliklerin kalıtımsal temelleri olduğunu belirlemiştir. Araştırmalar da, vücut dışından bir aracın (top gibi) kullanılmasını gerektiren futbolda ve diğer takım sporlarında teknik becerilerin kazanılmasında çok önemli rol oynayan koordinatif özelliklerin de (boşlukta vücut kısımlarının uyumlu hareketi, ritm, denge, müdahale zamanı, hareketlerin ayırt edilebilmesi gibi) genetik temelleri olduğunu ve bu özelliklerin en iyi 7-12 yaş arasında yapılacak uygun egzersizlerle geliştirilebildiklerini çıkarmıştır. Dayanıklılık, kuvvet ve sürat gibi temel motorik özellikler ise 12-18 yaşlar arasında yapılacak uygun antremanlarla gelişmelerini tamamlamaktadırlar. Futbol eğitimine başlamadan önceki 7-10 yaşlar arasında yüzme, cimnastik, atletizm ve diğer sporlarla çok yönlü ve koordinatif yetenekleri geliştirici çalışmalara katılmış, daha sonra haftada 2-3 gün iyi eğiticilerden futbolun temel tekniklerini doğru pedagojik ilkelerle öğrenmiş oyuncular yetişkin düzeye geldiklerinde teknik olarak yetenekleri oranında en iyi düzeye kadar çıkabiliyorlar. Sistemli bir altyapıya sahip Ajax takımı altyapısından yetiştirdiği oyuncularla Avrupa Şampiyon Kulüpler Kupası'nı kazanma başarısını gösterdi. Takımda oynayan en az 5-6 oyuncu, futbolda istatistik olarak en başarılı olunan 24-27 yaşlardan çok daha genç yaşlardaydılar (18-20 yaş).

Yanlış öğrenilmiş ve tekrarlana tekrarlana yerleşmiş tekniklerin sonradan tamamen düzeltilmesi, beynin motor bölgesindeki sinir hücrelerinde yapılan tekrarların kalıcı değişiklikler (motor engramlar) oluşturması yüzünden mümkün olmamaktadır. Bu nedenle 9-12 yaşlar arasında futbolun temel tekniğinin doğru ve günümüz futbolunun özelliklerine uygun şekilde kazandırılması çok önemlidir. Bunun sağlanması içinde eğiticilerin bilgili ve yeterli düzeyde olması dikkat edilmesi gereken en önemli noktalardan biridir.

RAKİP ALANDA PRESİN GOL AÇISINDAN ÖNEMİ

Yetişkin yaşta futbolcular kondisyonel ve teknik özelliklerini rakibin zayıf ve kuvvetli tarafına göre doğru şekilde kullanamazlarsa (taktik) başarılı olamazlar. Daha fazla gol atılması için galibiyete 3 puan uygulamasının yaygınlaşmasıyla, hücuma yönelik oyun şekilleri son yıllarda popüler oldu. Örneğin Danimarka 3-5-2 sistemiyle 1992 Avrupa Şampiyonası'nı, Ajax 1995'de 3-4-3 sistemiyle Avrupa Şampiyonlar Kulüpleri Kupası'nı kazandı. Bu oyun sistemlerinin doğuşunda maç incelemeleri sonucu elde edilen ilginç veriler de rol oynadı. **Bates** 1982 Dünya Kupası'nda atılan gollerin (106 gol) büyük çoğunluğunun 0 pasla (rakipten gelen topa vurarak-30 gol), yüzde 84'ünün ise 4 veya daha az pasla atıldığını saptadı. **Hughes** ise 16 enternasyonal karşılaşma incelemesinde yine gollerin yüzde 94'ünün 4 veya daha az pasla atıldığını belirledi. Böylece gol pozisyonu yaratmada takım halinde rakibin alanında pres yaparak, topa sahip olmak veya topa müdahale etmenin, başarılı olmadaki önemi ortaya çıktı. Karşı alanda top kazanıldığında, rakip önlemlerini almadan, top hızlı bir şekilde kullanılabilirse, gole ulaşmak kolaylaşmaktadır. **Bishovets** ve arkadaşları 1988 Olimpiyat Oyunları ve 1990 Dünya Futbol Kupası karşılaşmalarının incelemelerinde; kazanan ve kaybeden takımların kendi savunmalarından başlattıkları ataklar ve savunmadaki hareketlerin etkinlikleri açısından aralarında fark bulamadılar. Sonucu belirleyen hareketler şu noktalardaydı:

- Yandan yapılan ortalarla ataklarda
- Şutların isabeti ve etkinliğinde
- Teknik hareketlerin etkinliğinde
- 1-3 pasla yapılan atakların etkinliğinde.

Ataktaki hareketlerin en önemli belirleyicisi karşı takımının kendi sahasının üçte birlik kısmındaki top kayıplarıydı. Bu özellikle ilk pastan sonraki kayıpları içeriyordu. Kollektif teknik ve taktik hareket sayısı kazananlarda az fakat etkiliydi. Bu etkinlik çeşitli bozucu faktörlere rağmen (rakip, seyirci, zemin, iklim vs.) oyuncular arasındaki daha tutarlı ve güvenli bir anlaşmanın varlığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Kaybedenlerde ise kollektif teknik ve taktik hareketlerin etkisiz oluşu takım oyunundaki daha az tutarlı ve güvensiz düzeyde olmasından kaynaklanıyordu. Bu, özellikle hücumdan savunmaya veya tersi geçişlerde daha açık ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmaya göre gole götüren hareketlerde; oyuncular arasındaki uyum ve anlaşmanın üst düzeyde olması gerekir. Ayrıca ataktaki hareketlerin son aşamasındaki (gol vuruşu) bireysel hareketlerde ustalık ve beceri kazanılmalıdır. Yukarıda bahsedilen özelliklerin önemini destekleyen ilginç bir durum 1992 Avrupa Kupası'nı kazanan Danimarka takımının turnuvaya katılacağı haberini, turnuvadan 10 gün önce Yugoslavya'nın turnuva dışı kalmasıyla

öğrenmesiydi. Danimarka Ligi'nde oynamayan 7 oyuncu 3-4 haftadır tatildeydi. Kondisyon seviyeleri turnuva için yeterli değildi. Fakat oyuncuların büyük bir bölümü uzun yıllardır Olimpik Milli Takım olarak birlikte oynadıkları için aralarındaki uyum ve anlaşmayla ortaya çıkan kollektif teknik ve taktik uygulamalarda başarılı olarak fiziksel yetersizliklerini de gidererek Avrupa Şampiyonu oldular.

İngiltere'de yapılan Avrupa Şampiyonası'na katılan Milli Takımımız, Hırvatistan ve Portekiz maçlarında orta saha ve defansta topa daha çok sahip olan takım görünümünde olmasına rağmen, sonucu belirleyen, daha fazla beceri gerektiren, rakibin 1/3 savunma alanında kollektif teknik ve taktik hareketlerde ve kaleye atılan şutlarda etkinlik gösteremediği için (yukarıda belirtilen maç analizleri sonuçlarına uygun olarak) başarılı olamadı.

FUTBOLCUNUN KONDİSYONU

Uluslararası düzeydeki futbolcuların kondisyonel özellikleri: Futbol her tempodaki koşu türünü gerektiren ve 90 dakika süren bir spor olarak, hem belli bir düzeyde dayanıklılığı, hem de sürat, çeviklik ve çabukluk özellikleri gelişmiş oyuncuları gerektirir. Spor biliminde dayanıklılığın göstergelerinden biri olarak kabul edilen ve kişinin bir dakikada kullanabildiği en yüksek oksijen miktarının laboratuvarlarda ölçülmesi ile saptanan (yürüyen koşu bandında en yüksek yüklenme sırasında sporcunun burun ve ağız bölgesini kaplayan bir maske ve boru vasıtasıyla oksijen ve karbondioksit analizörlerine gönderilen havadan oyuncunun 1 dakikada kullandığı oksijen miktarının ölçülmesi) dayanıklılık düzeyi futbolcularda uzun mesafe koşucularından (70-80 cc/dk/kg) düşük, sprinterlerden (50-55 cc/dk/kg) daha yüksek bulunmuştur (60-65 cc/dk/kg). Bilimsel çalışmalar bu değerin daha fazla 2-10 dakika arasındaki dayanıklılık eforlarında performansı belirlediğini göstermekte ve biz buna 'Aerobik Güç' demekteyiz. Oysa futbolcu dayanıklılığını 90 dakika sürdürmek zorundadır. Bu nedenle futbolda Aerobik Güç değil, sporcunun dayanıklılığını bu aerobik gücün hangi yüzdesinde (ne kadar yükseğinde olursa o kadar iyi) yorulmadan sürdürebildiği daha önemli olmaktadır. Biz bu değere aerobik-anaerobik eşik ya da aerobik kapasite diyoruz. Futbolda bu değerin genellikle maksimal oksijen kullanımının yüzde 70'ine denk geldiği araştırmalarda ortaya konmaktadır. Bu hızlarda futbolcunun enerjisini meydana getiren aerobik metabolizma (glikozun oksijenle yıkımı) ile anaerobik metabolizma (glikozun oksijensiz yıkılmasından gelen enerji) arasında bir denge oluşur. Böylece glikozun oksijensiz yıkılmasından oluşan ve futbolcunun tekniğini olumsuz etkileyen (kas sinir bağlantısını bozarak) laktik asit oluşumu az olacaktır veya ortaya çıkan laktik asitle tekrar kastan uzaklaştırılan ve glikoza çevrilen laktik asit arasında bir denge oluştuğu için laktik asit kasta ve kanda fazla artmayacaktır. İşte bu dengenin kurulduğu hız ne kadar yüksekse futbolcu tekniğini ve taktik özelliklerini yüksek tempoda uygun ve isabetli bir şekilde maç boyunca sürdürebilecektir. Uluslararası düzeyde başarılı olabilmek için önerilen 'eşik' değeri 14.4 km/saat hız olarak saptandı. Bir futbolcu için sürat olarak (anaerobik metabolizmanın ön plana çıktığı) 30 m'de 4.00 saniyenin altı, 10 m'de 1. 65 saniyenin altı değerler önerilmektedir. Buna göre 100 m'de dünya rekoru kıran Carl Lewis'in en hızlı oyuncuyu ilk 30 m'de bile 3 m geçeceği söylenebilir.

Futbolda bir tartışma konusu da, maç sırasında yapılan ölçümlerde laktik asit değerlerinin çok yüksek bulunmaması nedeniyle ve futbolcuların maç sırasında daha çok kısa sprintler (ortalama 17 m-19 defa) yapmalarına dayanılarak 8-10 saniyeyi geçen, süratte devamlılık özelliğini geliştiren ve aşırı laktik asit oluşmasına neden olan antrenmanların yapılıp yapılmaması ile ilgilidir. **Bangsbo** son çalışmasında anaerobik metabolizma enzimlerinin (fosforilaz, kreatin, kinaz, myokinaz) sporcu aktivitelerinin yükselebilmesi için en az 30 saniyelik en yüksek hızda yüklenmelerin gerekli olduğunu ileri sürmektedir. 6-30 saniye süreli egzersizler arasında 0.5-5 dakikalık dinlenmeler verilmelidir. Maça uygun egzersiz olarak da 1/3 alanda 2'ye 2 adam adama oyunla aynı sürelerde yapılabilir.

FUTBOLDA BESLENMENİN ÖNEMİ

Saltin 1973 yılında kaslarındaki glikojen (özellikle şiddetli eforlarda kas hücresinde enerji kaynağı olarak kullanılan glikozun depo şekli) miktarı az olan futbolcuların özellikle 2. yarıda kısa mesafeli sprintlerde, glikojen miktarı normal olanlardan az koştuklarını saptadı. Futbolcularda toplam enerjinin yüzde 60-65'inin karbonhidratlardan (şekerli ve unlu besinler) sağlanması performansın sürdürülmesinde çok önemlidir. Bir araştırmada maçtan 3-4 saat önceki yemekte 312 gr karbonhidrat alan futbolcuların şiddetli egzersizlerdeki performansları 156 gr karbonhidrat alanlara göre yüzde 15 daha fazla bulunmuştur. Maçlardan 2-3 gün önceden, glikojen depolarının doldurulması amacıyla çok şiddetli eforların azaltılması ve karbonhidrattan zengin bir beslenmeye özen gösterilmesi performansı olumlu yönde etkileyecektir. Antrenmanlar ve maçlardan sonraki ilk 2 saat glikojen deposunun hızla yenilenmesi de önemlidir. Daha sonra alınan karbonhidratlar depoyu daha geç dolduracaktır. Özellikle glikoz ve sukroz gibi basit karbonhidratları içeren sıvılar (sporcuların alabileceği şekilde hazırlanmış ticari preparatlar) ülkemizde de satılmaktadır. Bu sıvılar özellikle ilk saatlerde kas glikojen deposunun ve özellikle karaciğer glikojen deposunun çabuk yenilenmesinde etkilidirler.

İki çalışma veya maç arasında 20-24 saat ara varsa hem basit hem kompleks karbonhidrat alımı fark etmez. Glikojenin her gramı 2.7 gram su tuttuğu için maçın başında performansı kötü etkileyebilir fakat maç sonunda hafifleyen futbolcunun performansı artar ve su ihtiyacı da azalır.

PERFORMANSI ETKİLEYEN ÇEVRESEL ŞARTLAR

Arjantin (1978), İspanya (1982) ve İtalya (1990)'daki Dünya Kupaları'nda 25 °C den yüksek ısılarda maçlar oynandı. **Ekblom** (1986) araştırmasında 30 °C'deki yüksek şiddette koşu mesafesini (500 m), 20 °C'dekinin yarısı olarak (900 m) saptadı. Katedilen toplam mesafede fark yoktu.

2000 m'den yüksek yerlerdeki turnuvalarda da fiziksel performans etkilenmektedir. 1986 Meksika Dünya Kupası'ndan önce 2550 m'deki şartlarda futbolcuların kalp atımları, kan laktatı ve solunum dakika volümleri standardize intermitan (tempo değiştirerek aralıklı koşu) egzersizde deniz seviyesine göre yüzde 5, yüzde 16 ve yüzde 19 daha yüksek bulundu.

Çamur sahalar ve havadaki nem oranının yüksekliği de fizyolojik talepleri artırarak performansı etkilemektedir.

Yukarıda sözü geçen şartlarda maç oynanması gerekiyorsa, futbolcuların aynı şartlarda bir süre antrenmanlar yapması sağlanarak (ısı için 7-10 gün, yükseklik için en az 3 hafta) maç oynayacakları şartlara adapte olmaları gerekir. Milli Takımımız 1990 Dünya Kupası elemelerinde eğer İzlanda'yı İzlanda'daki maçta yenebilseydi büyük olasılıkla Dünya Kupasına katılmayı garantileyecekti. Fakat kuzey kutbuna yakın olduğu için 6 ay gece 6 ay gündüz şartlarında bulunan ve ülkemizle kıyaslandığında çok farklı bir iklime sahip İzlanda'ya, Milli Takımımız 2-3 gün önce götürüldü. Grubumuzun en zayıf takımı olarak nitelenen İzlanda bizi bu şartlarda kolaylıkla yendi.

Herkeste futbol adına hayal kırıklığı

yaratan 1996 Avrupa Futbol Şampiyonası'nda çok az gol pozisyonu, isabetsiz şutlar ve birçok maçın sonucunu penaltıların tayin etmesi aklımızda en çok kalacak özelliklerdi.

Dünya Kupası'nda şampiyon olan Brezilya'nın uyguladığı kollektif teknik ve taktik hareketleri son Avrupa Kupası'nda hiçbir takım bilinçli bir şekilde ortaya koyamadı.

Gol pozisyonu yaratmada bindirme, ara pası, duvar pası, ters tarafa dönme (bir kanatta sıkışma varken diğer tarafa dönme) gibi hareketleri uygun zamanda, sahanın uygun yerlerinde ve bilinçli isabetli paslar (daha önce bu hareketlerinin antrenmanlarda ısrarla çalışıldığını ortaya koyacak şekilde) uygulamada takımlar çoğunlukla başarısızdı. Bu nedenle kupadaki başarıyı; oynanan maçlardaki kollektif teknik ve taktik özelliklerden ziyade, penaltıyı atamayan bir oyuncu veya bir penaltıyı kurtaran kaleciler daha çok etkilediler. Göze çarpan diğer bir olumsuzluk, net gol pozisyonlarında sporcuların çoğunlukla başarısız olmalarıydı. Belki de bu başarızlık mutlak kazanılması gereken maçların yarattığı stresle başa çıkmada sporcunun kişiliği de göz önüne alınarak uygulanacak psikolojik yardımın yetersizliğine bağlıydı.

İngiltere sistem değiştirdiğini (uzun paslarla oyun yerine kısa paslı oyun) ve bu sistemden olumlu etkilendiğini oyunuyla ortaya koyarken, Almanya tüm kupaların en başarılı takımı olarak uzun senelerden beri oluşturduğu bilimsel çalışmalara dayandırarak daima geliştirdiği adeta makine düzenindeki çok sistemli oyununu tüm olumsuz şartlara rağmen bu kupada da ödün vermeden uyguladı. Almanya oyun olarak, bazı eleme grubu maçları hariç final maçlarında çok başarılı olmamasına rağmen yukarıda söz ettiğimiz sisteme bağlı kaldığı için başarılı oldu. Şimdilik zaman yetersizliğinden maç gözlemleriyle yaptığımız bu değerlendirmeleri video kayıtlarından yapılacak detaylı teknik, taktik ve kondisyonel özelliklerin incelenmesiyle daha gerçekçi ve bilimsel bir temele oturtmak gereklidir.

Çeyrek ve yarı final maçlarının golsüz ve çoğunlukla sonuçlarının penaltı atışlarıyla belirlenmesi seyirci açısından ve iyi futbol adına olumsuz bir ortam yaratmıştır. Takımlar çoğunlukla gol atmak yerine önce gol yememeyi ön plana alan düşünce ve taktiklerle oynamışlardır. Bu nedenle final maçına kadar eleme gruplarında uygulanan galibiyete 3 puan sistemiyle finali oynayacak takımların saptanmasının, 4 yılda bir yapılan Avrupa ve Dünya Kupalarında da futbolun kalitesi (özellikle daha fazla golün atılması) ve seyirci açısından daha çekici olacağı kanısındayız.

SONUÇ

Thomas ve **Reilly** 1976'da bir futbol maçında 1000 değişik hareketin 5-6 saniyelik aktivitelerden oluştuğunu gösterdiler. Danimarka'da 4-5 saniye süreli 1179 hareket saptandı. Ortalama sprint zamanı 2 saniye (17 m) 19 defa, yüksek hızda koşu her 70 saniyede bir 76 defa meydana gelir. İkili mücadele 10.9-14 defa, kafa vuruşu 9-9.9 defa, ortalama sıçrama 15.5 defa, gol için şut 1.4 defa, yerden kalkma 5.3 defa saptandı. Bir gol atmak için 12 gol atma girişimi (atak) gereklidir. Bu inceleme sonuçlarından da anlaşılacağı gibi futbol çok değişken ve kendine özgü, topla ve topsuz aralıklı aktiviteleri içerir. Bu nedenle de antrenmanların günümüz futbolunun gerektirdiği hareketler göz önünde bulundurularak, daha fazla topla, bireysel, grup ve takım halinde oynama becerisini geliştiren hareketlerle oyun şeklinde yapılması gerekir. Böylece futbol oynamak için gerekli fiziksel beceriler de futbola özgü bir şekilde geliştirilmiş olacaktır.

(*) Ege Üniversitesi Spor Hekimliği Anabilim Dalı öğretim üyeleri.

KAYNAKLAR

1) Bate R. (1988): Futbolda Şans: Taktikler ve Strateji: Birinci Dünya Futbol ve Bilim Kongresi Bildiriler Kitabı, Liverpool 13-17 Nisan 1987, 293-302, E and FN Spon, Londra.
2) Bishovets A., Graddjiev G., Gosik M. (1993): 1988 Olimpiyatlar ve 1990 Dünya Kupası maçlarında futbolcuların kolletif teknik ve taktik harektetlerinin etkinliğinin bilgisayarla analizi. İkinci Dünya Futbol ve Bilim Kongresi Bildirileri Kitabı, Eindhoven, Hollanda, 22-15 Mayıs 1991, 232-239, E, FN Spon, Londra.
3) Bangsbo J. (1993): Futbolun Fizyolojisi. HO+Storm, DK-2880 Bagsvaerd, Kopenhag.

Sumer edebiyatı

Muazzez İlmiye ÇIĞ

Değerli bir yazar olan arkadaşım sayın **Serhat Kestel** ile bir konuşmamızda Sumer edebiyatından söz ediyordum. O birden yüzüme şaşkınlıkla bakarak "Sumerlilerde edebiyat mı varmış" diye hayretle sordu. Onun bu sorusuna hiç şaşırmadım. Çünkü ülkemizde Sumer edebiyatı ile ilgili, çevirisini yaptığım "Tarih Sumer'de başlar" kitabı (1) ve birkaç bilimsel makale dışında, bir yayın yapılmadı. Dış ülkelerde de Sumer Edebiyatı adı altında bir kitap yok. Fakat bu konuda yapılan çalışmalara ait çeşitli yayınlar var. Bunların başında Prof. **Samuel Noah Kramer**'in yayınları geliyor. Çünkü o, yaşamının tam 60 yılını Sumer edebi metinleri üzerinde çalışmakla geçirdi (1897-1990). Kendisi çiviyazılı belgeler bulunan bütün müzelere giderek, tabletler arasında Sumer edebi metinlerini saptayıp kopyalarını, çevirilerini yaptı ve yayınlattı. Ayrıca yaptığı kopyalarla dünya sumerologlarının da bu metinler üzerinde çalışmalarını sağladı. Sumer edebiyatı hemen hemen bütün türleriyle ortaya çıkmış bulunuyor (2).

EDEBİ METİNLERİ İÇEREN TABLETLERİN ÖYKÜSÜ

Sumer edebiyatı üzerine çalışmalar bu yüzyılın başlarından itibaren sürmesine rağmen, ancak yüzyılın ilk yarısından sonra birçok metnin anlaşılması ve tanımlanması mümkün oldu. Fakat geride çalışılacak daha yığınlarla metin var. Bunların bir kısmı müzelerde yayınlanmadan duran veya ne olduğu anlaşılamayan parçalar halinde bulunuyor. Bir kısmı da toprak altında kuşkusuz.

Bilindiği gibi, Sumerliler insanlık tarihinde dillerine uygun ilk yazıyı icat eden uygarlık. Önce resim şeklinde başlamış yazı. Ve taşlar üzerine kazılmış. Daha sonra Fırat ve Dicle nehirlerinin getirdiği balçık, yazı malzemesi olarak kullanılmış. Yazı, yüzyıllar boyunca resim yazısından çiviyazısı (3) dediğimiz şekle dönüşmüş ve MÖ ikinci binin başlarında hemen her konuyu yazacak şekilde geliştirilmiş. Bu geliştirme okullarda olmuş. Bulunan belgelerden anlaşıldığına göre yazının icadından hemen sonra okullar açılmış. Fakat bu ilk çağlara ait elimizde çok az belge var.

Sumer edebi tabletlerinin en çok bulunduğu yer, zamanında bir kültür merkezi olan ve yüzyıllar boyunca varlığını koruyan Irak'da Bağdat'ın güneyinde (eski adı) Nippur (yeni adı Niffer) şehri harabeleridir (4).

Tabletler İstanbul Arkeoloji Müzelerine, ilk olarak Nippur kazılarından geldi. 1883 yılında **Osman Hamdi Bey** tarafından çıkarılan Eski Eserler Nizamnamesine göre, o tarihten sonra yapılacak kazılarda bulunan bütün eserlerin kazıyı yapanlarla Osmanlı Devleti arasında paylaşılması öngörülmüştü. Daha önceki kazılardan çıkan bütün eserler Avrupa'ya, özellikle İngiltere'ye götürülüyordu. 1835 yılında ilk çözümü başarılan çiviyazılarının okunup anlaşılması, bulunup İngiltere'ye götürülen Asurbanipal kitaplığı yoluyla çok ilerlemiş ve Asuroloji bir bilim dalı haline gelmişti. Ancak o zamanlar Sumerliler hakkında hiçbir bilgi yoktu. Yalnız Asur edebi metinlerinde özellikle Gılgamış destanında bulunan ve Asurca olmayan özel adlar, bu konuların başka dilden geldiğini kanıtlıyordu. 1883 Nizamnamesine göre ilk kazı Philadelphia Üniversite Müzesi tarafından 1889 yılında Nippur'da başladı ve 1900 yıllarına kadar ara ara süren kazılardan çıkan eserlerle tabletler İstanbul Arkeoloji Müzeleri ile yarı yarıya paylaşıldı.

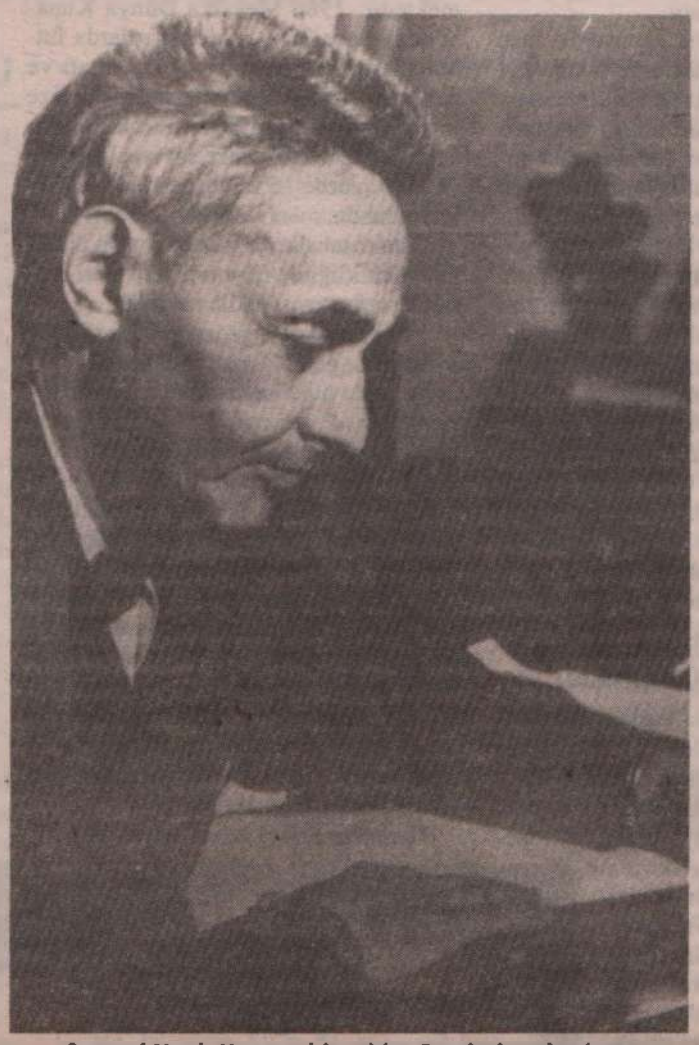

Samuel Noah Kramer bir tablet üzerinde çalışırken.

Bu arada şunu da belirtmeden geçemeyeceğim. Üniversite Müzesi **Osman Hamdi Bey**'e Irak'da kazı yapabilecekleri 10 yer adı vermiş. O bunlar arasından Nippur'u seçmiş. Bu hakikaten büyük bir şans olmuş bizim için. Daha önce de belirtildiği gibi, Nippur Sumer'in kültür merkezi idi. Varlığını MÖ en az 2500 yıllarından başlayarak İsa'nın doğumuna kadar korumuş olması dolayısıyla bütün bu çağlara ait belgeleri saklamış yıkıntılarında. Bu kazılardan 14 bin kadar tablet Arkeoloji Müzelerinin payına düşmüş. Bir o kadarı da Philadelphia Üniversite Müzesi'ne gitmiş. Arkeoloji Müzesine gelen tabletlerin yaptığımız tasnifinde 1500 kadarı Sumer edebi metni olarak ayrılmıştı. En az o kadarı da Üniversite Müzesinde idi kuşkusuz. Bir kısmı daha sonraki kazılardan çıkmış, kaçırılmış veya satılmış olarak dünya müzelerine dağılmış tabletlerle birlikte, bütün Sumer edebi metinlerini kapsayan 5000 kadar tablet ve parça olduğu tahmin ediliyor. Bunların hemen üçte biri İstanbul Arkeoloji Müzeleri Çiviyazılı Belgeler Arşivi'nde bulunuyor.

Tabletlerin müzede olması, ancak yayınlanmalarıyla bir anlam kazanır. Edebi metinler genellikle uzun olduklarından büyük tabletlere yazılmış. Bunlar da toprak altında kalınca parçalara ayrılmış. Tabletler paylaştırılınca, parçaların bir kısmı İstanbul'da kalmış bir kısmı Amerika'ya gitmiş. Bu nedenle, iki müzenin tabletleri bir arada işlenmedikçe Sumer edebiyatının ortaya çıkması olanaksızdı. Bu amaçla Philadelphia'da bulunan tabletler üzerinde çalışan **Samuel Noah Kramer** 1937'de bir yıl, 1946'da kısa bir süre 1951'de yine bir yıl için Arkeoloji Müzesine geldi. 1951 yılında merhum arkadaşım **Hatice Kızılyay** ile onun çalışmalarına katıldık. Böylece metinler daha kısa sürede yayına hazırlanacak, bu çalışmalarda Türk uzmanlarının da payı olacaktı. Diğer taraftan hiç meşgul olmadığımız bir alanda da bilgi edinecektik. Nitekim amacımıza ulaştık. Sumer edebi metinlerinin hemen hemen yarısını kopya ettik. Diğer yarısı da vaktiyle yayınlananlar dışında **Kramer** tarafından kopya edildi. **Kramer**'in 1937'de kopya ettiği metinler, Türkçe-İngilizce açıklamalı olarak Amerika'da yayınlanmıştı (5). **Kramer**'in sonradan yaptığı kopyalarla bizim yaptıklarımız iki cilt halinde Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlandı (6). Böylece İstanbul metinleri diğer sumerologların da çalışmalarına sunulmuş oldu.

Bu tabletler; Sumer edebi kompozisyonlarına ya yeni konular katmış ya eskiden yayınlanmış olduğu halde konusundan ne olduğu anlaşılamayan metinlerin anlaşılmasına yol açmış veya konusu bilinen fakat bazı kısımları kırık olan metinlerin tamamlamasını sağlamıştır (7).

SUMER EDEBİYATININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Genellikle edebi yapıt olarak tanımlanan yazılar iki kısma ayrılabiliyor. Birinciler; günlük ihtiyaca göre yazılmış olanlar, kanunnameler ve andlaşmalar gibi metinler. İkinciler ise, insanların yaşamlarında tanık oldukları veya hayal güçleriyle yarattıkları olayları güzel bir anlatışla yazıya geçirip gelecek kuşaklara aktardıkları eserler.

Sumerlilerde de yazıları aynı gruplara ayırabiliriz. Biz burada edebiyat olarak ikinci gruba giren eserlerden söz edeceğiz. Sumerliler doğa olaylarını, insanların hatta hayvanların yaşayışlarını, karakterlerini incelemişler, büyük bir tanrılar dünyası yaratmışlar. Sonuçlarını kendi felsefelerine hayal güçlerine göre inceleyerek en güzel bir üslup ve geniş bir fantazi ile yazıya dökmüşler.

Sumerliler yazıyı en az MÖ 3000'lerin başında icat etmişler. Bunda ilk amaç alışveriş hesaplarının ve makbuzlarının yazılması. Daha sonra mabetlere gelen hediyeler yazılmaya başlanmış. Bu arada onlar etraflarında bulunan nesneleri gruplara ayırarak adlarını listeler halinda yazmışlar.

MÖ 2800 yıllarında yazı cümleleri oluşturacak düzeye geldiğinde, beylerin, şahısların yaptıkları işlerden sözeden vakıf kitabeleri, yazı kitabeleri yazmaya başlamışlar. MÖ 2600'lerde Lagaş şehir beyi olan Urukagina'nın, ülkesindeki bozuk düzeni onarmak için yaptıklarını anlatan metinde yazı ve ifade tekniğinde büyük bir ilerleme görülüyor. MÖ 2400'lerde Birinci Sargon'un kurduğu ve Güney Anadolu'dan Basra Körfezi'ne kadar yayılan Akad devleti zamanında edebiyatta büyük bir ilerleme olmuyor. Bunun nedeni, belki bu dönemde belgelerin Akatça yazılmaya başlanmış olmasıdır. Buna karşın Sargon'un kızı Emheduanna, Ay tanrısı Nanna'nın mabedinde başrahibe olarak Sumerce pekçok şiir yazmış ve yüzlerce yıl sonra bu şiirlerin kopyaları yapılarak okullarda öğretilmiş, kitaplıklarda korunmuş.

Akad devleti doğudan gelen Gutilerin saldırısı ile yıkılıyor ve ülke onların egemenliği altına giriyor (MÖ 2350-2200). Bu dönemde her nedense Gutiler Lagaş şehir beyliğini özgür bırakıyor. Lagaş şehir beyi olan Gudea zamanında,

Nippur'un yazarlar mahallesi. 1948-52 yılları arasında Chicago Doğu Enstitüsü ile Üniversitesi'nin 'tablet tepesi'nde yaptığı kazıda bulunan ev kalıntıları.

Sumercenin en yüksek düzeye ulaştığı görülüyor. Gudea, Lagaş'ın baştanrısı Ningirsu için bir mabet yaptırıyor. Bu mabedin yapılış nedenleri ve nasıl yapıldığını anlatan bir kompozisyon, kilden yapılmış iki silindir üzerine 1350 satır halinde yazdırılmış. Burada kullanılan dil ve üslup o çağın bir abidesi olarak kabul ediliyor. Bu kadar mükemmel bir kompozisyonun ilk edebi eser olarak yazıldığı düşünülemiyor. Hakikaten Mezopotamya'da Suruppak ve Abu-Salabih, Suriye'de Ebla'da MÖ 2500-2400 yıllarına tarihlenebilen tabletler bulunuyor. Bunlar arasında Sumer edebi kompozisyonlarının yazıldığı kazı parçaların bulunması, Gudea'dan önce böyle kompozisyonların yazıldığını kanıtlıyor.

Bundan sonra Sumerliler yeniden canlanıp tekrar bir imparatorluk kuruyorlar. Yeni Sumer Çağı dediğimiz bu dönemde fazla bir edebi eser görülmüyor. Bunun nedenleri bilinmiyor. Yeni Sumer Çağı doğudan gelen akınlarla son bulunca, ülkede yeniden şehir devletleri kuruluyor ve böylece Eski Babil Çağı başlıyor. Bu şehir beyliklerinden ilk kurulan (MÖ 1800'lerde) 250 yıl kadar sürdüren İsin olmuştur. Sumer edebi yazıları bu dönemde en görkemli çağına ulaşıyor. MÖ 3000 yıllarından itibaren saz şairleri tarafından yaratılmış, ağızdan ağıza söylenerek süregelmiş kompozisyonlar ve yeni yetişenlerin yarattığı ürünler yazıya geçirilmiş. Okullarda, Akademilerde bunların kopyaları yapılarak başka şehirlerin kitaplıklarına ve okullarına gönderilmiş. Fakat Sumerliler bu çağda siyasal yaşamdan çekilmeye başlamışlar. Yerlerini batıdan gelen Samilere bırakmak zorunda kalmışlar. Babil'de **Hammurabi** kral olunca ülkeyi savaşlarla genişletiyor ve bütün şehir beyliklerini idaresi altına alıyor. Bundan sonra Sumerce halk dili olmaktan çıkıyor, yerine Akatça dediğimiz Sami dili geçiyor. Fakat Sumerlilerin yarattığı bu edebi eserleri, yeni gelenler alarak onlara yeni eklemeler yapmışlar, değiştirmişler veya onlardan esinlenerek kendi edebi yapıtlarını meydana getirmişler. Bunlardan bir kısmını da kendi dillerine çevirmişler. Bazı kompozisyonlarda Sumerce satırların altında Akatça çevrileri yazılmış. Böylece Sumer dili, Ortaçağ Avrupası'ndaki Latince Roma devrindeki Yunanca gibi, edebi ve dinsel bir dil olarak İsa'nın doğumuna kadar varlığını sürdürmüş. Okullarda Sumer dili ve edebiyatı okutulmuş. MÖ birinci binde ise kral kitabelerinin Sumer dilinde yazılması bir moda haline gelmiş. MÖ 668-632 yıllarında yaşıyan Asur kralı Asurbanipal veliaht iken aldığı eğitim hakkında şunları yazmış: "Sanat dolu Sumerce tabletleri, anlaşılması güç Akatça tabletleri okuyorum. Tufandan önceki bilmece gibi yazılmış taş kitabeleri anlıyorum. Mesleğinde yükselmiş en büyük üstadları anlıyorum."

SUMER EDEBİYATININ YAYILMA ALANI

Eski Babil Çağını izleyen MÖ 1600 yıllarından sonra birkaç yüzyıl Mezopotamya'da Sumer edebiyatı ile ilgili pek belge görülmüyor (8). Buna karşılık Anadolu'da Hititler, Hurriler, Suriye'de Ugaritler, Sumer yazısını kendi dillerini yazmak için aldıkları gibi, Sumer edebi kompozisyonlarını da alarak dillerine çevirmişler. Ayrıca bunlar üzerinde çalışabilmek için kendi dillerine ait kelimelerin Sumerce Akatça karşılıklarını gösteren sözlükler yapmışlar.

Mısır'da bulunan bir Babil edebi kompozisyonunun yazıldığı tabletteki bazı kelime altlarının, Mısır kırmızı boyası ile çizilmiş olması, Mısır'da da bu edebiyat üzerinde çalışıldığını göstermektedir.

MÖ 5. yüzyılda Babil'e sürgün olarak götürülen ve orada birkaç yüzyıl kalan İbrani bilginleri, kuşkusuz Babil kitaplıklarını incelemişler. Tevrat üzerinde çalışan araştırmacılar, Tevrat'ın bu tutsaklıktan dönüşte yazılmış olduğu kanısındadırlar. Bunu Sumer kültüründen Tevrat'a girmiş olan birçok konu da kanıtlar. Daha geç yüzyıllarda Mezopotamya'yı işgal eden Yunanlılar da Babil kütüphanelerinden yararlanarak Sumer-Babil edebiyatından etkilenmişler. Yunanlı Beresas Babil kitaplıklarında çalışarak kitaplar yazmış.

Bütün bunlar gösteriyor ki, Sumerliler siyasal yaşamdan çekildikleri halde yarattıkları edebi eserler yüzyıllar boyu Ortadoğu halklarını etkisi altına almış, Tevrat ve folklor yoluyla izleri zamanımıza kadar ulaşmış.

Eski Mısırlıların, yüksek kültürlerine paralel olarak kuşkusuz edebiyatları da vardı. Fakat onlar bozulabilen papirus üzerine yazılmış olmalılar ki bu yüzden bulunamamışlar.

Kenanlıların edebiyatı da tabletler üzerine yazılmışsa da bunların tarihi MÖ 1400'lerdir.

Günümüz dünyasında derin etkileri süregelen İbrani edebiyatını kapsayan Tevrat, Yunanlıların İlyada ve Odisse'si, eski Hintlilerin Rigveda'sı ve eski İran'ın Avesta'sı, taş çatlasa İsa'dan 1000 yıl önceye kadar uzanabilir. Ayrıca bunlar daha sonraki yazıcılar tarafından çeşitli değişikliklere, düzeltmelere uğramıştır. Oysa Sumer edebiyatı, hiçbir değişikliğe uğramadan yazıldıkları gibi elimize geçmiş zengin ve olgun bir edebiyattır.

SUMER EDEBİ YAPITLARININ TÜRLERİ VE UZUNLUKLARI

1) Efsaneler. Bunların uzunlukları 100 satırdan 1000 satıra kadar değişiyor. 20'ye yakın konu bulundu. Hepsinin toplamı 5000 satır tahmin ediliyor.

2) Destanlar. 9 adet. 100 satırdan 500 satıra kadar uzunlukta. Toplam 3000 satır.

3) İlahiler. 100'den fazla. Bunlarda tanrılar, krallar ve tanrı evleri övülmektedir. Uzunlukları 100-500 satır arası, toplam 10.000 satır.

4) Ağıt veya o türde kompozisyonlar. Hepsi 3000 satır kadar.

5) Okul öyküleri ve tartışmalar. 12 adet. Hepsi 4000 satır kadar.

6) Atasözleri ve deyimler. 3000 satır kadar.

Toplamlar en az satıra göre verildiği halde Sumer edebiyatına ait 28 bin satırlık metin elde etmiş oluyoruz. Bunlara henüz tamamlanamayan, başka kopyaları bulunmadığı için konuları anlaşılamayan metinler arasındaki kırık satırlar için de birkaç bin ekleyebiliriz. Hiç de az değil.

Sumer yazarları kitaplardaki tabletleri kolayca bulmak için herhalde edebi kompozisyonların kataloğunu yapmışlar. Şimdiye kadar Philadephia Üniversite Müzesi ile British Museum'da 8 katalog bulunmuştur. Bunların içeriklerinden, bazılarının aynı şahıs tarafından yazıldığı tahmin ediliyor. Bu kataloglarda adı geçen 81'e yakın konudan ancak

Gök ile yerin ayrılışı. 'Gılgamış, Enkidu ve yeraltı dünyası' şiirinin bir kısmı yazılı olan tablet (Üniversite Müzesi'nde).

32'si bulunabilmiştir. Geride daha saptanılmamış 55 konu var. Bunlara da 20 bin verecek olursak, 50 bin satırlık bir edebiyat. Bundan 4000 yıl öncesi için hiç de küçümsenecek gibi değil. Hele daha sonra yazılmış Avesta, Rigveda, İlyada ve Odisse ve çağının en iyi edebi eseri olarak tanımlanan Tevrat ile karşılaştırılacak olursa, onlardan daha da zengin. Bunlar sanatsal derinlik bakımından onlar kadar gelişmiş görünmüyorlarsa da, bu alanda çalışanların kanısına göre, Sumer güzel yazılarının zamanla daha çok anlaşılıp ruhuna inilebilirse onlardan daha aşağı kalmadığı görülecektir. Yine de Sumer şair ve yazarları bu yolu açıp önderlik etmeselerdi, onlar da bu kadar gelişmiş eserler meydana getiremeyeceklerdi herhalde.

DİPNOTLAR

1) Samuel Noah Kramer, History Begins at Sumer, Tarih Sumer'de Başlar, Çev. Muazzez İlmiye Çığ. Ankara 1990.

2) Samuel Noah Kramer'in bütün yayınları için: Samuel Noah Kramer, In the World of Sumer An Autobiography, (America 1986) P. 243-251, Aynı kitapla Sumer edebiyatı üzerinde diğer çalışanların yayınları da verilmiş; P. 252-253.

3) Çok kere "çiviyazısı" dediğimde hemen "çiviyle mi yazılıyormuş?" sorusu ile karşılaşıyorum. Bu ad, yazıyı oluşturan işaretlerin çiviye benzemesinden dolayı çağımızın bilim adamları tarafından verilmiştir.

4) Eski Nippur şehriyle ilgili geniş bilgi için; Muazzez İlmiye Çığ. Sumer'li Ludingirra, İstanbul 1996.

5) S. N. Kramer, Sumerian Literary Texts in the Museum of the Ancient Orient at İstanbul, New Haven, 1944.

6) İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Sumer Edebi Tablet ve Parçaları, Vol I, Ankara 1969, Vol II, 1976

7) Muazzez İlmiye Çığ, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Çiviyazılı Belgeler Arşivi'nin Sumer Edebiyatına Katkıları. X. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1990.

8) Asur Kralı Tukulti Ninurta (MÖ 1234-1198) zamanında yeniden yanında Akatça çevirisi yapılmış Sumer edebi metinleri bulunuyor.

Aydınlık
HAFTALIK HABER YORUM DERGİSİ

Aydınlık OKUNMADAN POLİTİKA YAPILAMAZ

Haberde gerçek aşkı, yorumda derinlik
-Siyasal ve toplumsal gelişmenin Bilimsel Sosyalist analizi-

Yeni Dünya Düzeni'ne karşı direnme hattı

Başyazılarıyla:
Doğu Perinçek

İnceleme ve polemikleriyle:
Burçay Anger, Bedri Baykam, Nejat Birdoğan, Yıldırım Koç, Emcet Olcaytu, Baskın Oran, Hasan Yalçın

Kültür ve sanat alanında:
Tunca Arslan, Gökhan Cengizhan

HER CUMARTESİ BAYİLERDE

Modern toplum mitleri v

Yard. Doç. Dr. Hüsnü DOKAK (*)

Tarih öncesi çağlarda her toplum, kendi yapısal düzeni içinde, farklı yaratılış öyküleri, tanrılar, savaşılması gereken düşmanlar ya da kötülükleri yaratmıştır. Bu yüzden arkaik ve geleneksel toplumlardaki mitlerin tür ve işlevlerini içerebilecek tek bir tanımını bulmak mümkün değildir.

Mircea Eliade'ya göre; en geniş kapsamlı olduğu için en az kusurlu mitin tanımı şudur: "Mit kutsal bir öyküyü anlatır, en eski zamanlarda, başlangıçtaki masallara özgü zamanda olup bitmiş bir olayı anlatır. Bir başka deyişle mit, doğaüstü varlıkların başarıları sayesinde, ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik, yani kozmos olsun, isterse onun yalnızca bir parçası (sözgelimi bir ada, bir tür bitki, bir insan davranışı, bir kurum) olsun, bir gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğini anlatır. Demek ki mit, her zaman bir 'yaradılışın' öyküsüdür. En az kusurlu tanım olmasına rağmen bu tanımın anlamında ve kullanımında bir bulanıklığın olduğu sezilmektedir. "Mitos niteliği taşıyan herhangi bir şeyin inanılmaya değer olmadığı" gibi bir düşüncenin varlığını da kabul etmek zorundayız. Ancak, mitoloji üzerine yazılan bütün kaynakların ortak savunusu, "tanrıların kendi içlerinde veya insanlarla aralarında geçen olayların hikayeleri" olduğudur. Bu olaylar efsane, destan, halk öyküleri ve masal geleneğinde de 'gerçek' ile 'gerçek olmayan' arasında gidip gelmektedir.

RÖNESANS VE MİTOLOJİ

Antik çağ yaşamında bu denli etkili görünen mitolojinin sanata neredeyse tek kaynak olduğunu günümüze kadar kalan eserlerden rahatlıkla anlayabiliyoruz. Tarihin sıfır noktasında ise, çok tanrılı dünyanın mitolojileri, bu dünya yaşamının sonu (mahşer) ve ötedünya yaşamı ile ilgili konuları ele alın Eskatologya mitoslarına (insanın akıbetine, onun yeryüzü hayatı sonrasına ve üzerinde yaşadığı dünyanın sonuna ilişkin mitos) yerini bırakır. Yani, bir tür yaratılış mitolojilerine... Ortaçağ boyunca sanatçılar, İncil'den metinler resimleyerek cennet-cehennem, tanrı-insan, evren-ölüm gibi tinsel değerlerden ve dinin tarihsel bilgilerinden yararlanarak bir tür yaratılış mitolojisinin ortaya çıkmasına önayak oldular.

Bu, 15, 16 ve 17. yüzyıllarda sanatçıların pek vazgeçemediği bakış açısıdır. Ancak, aydınlanma dönemi ve sonrasında Hıristiyanlığın tarihsel gerçekliği ve söylenceleri yanı sıra antik Yunan ve Roma'nın ideal toplum yapılarına ve mitolojilerine eğilimler de ortaya çıkmaya başlar. Çünkü, Olympos mitlerini yansıtan arkeoloji belgeleri ve yazılı metinler, birer kültürel değer olarak günlük yaşamda yerini çoktan almıştır. Kilisenin egemenliğinden kurtulan sanatçı başka kültürleri tanımaya ve yorumlamaya başlamış, evrensellik kavramını da sanatın gündemine sokmuştur.

İtalyan ve Flemenk sanatçılarının 15. yüzyılda resim sanatında gerçekleştirdikleri ışığa, mekana ve perspektife ait yeni buluşlar bilimde ve sanatta yeni kıpırdanmaların belirtileri olarak sayılır. Sanatın yalnızca kutsal bir öyküyü heyecanla aktarmaya yaramadığını, aynı zamanda gerçek dünyanın bir parçasını da yansıtabileceğini görmeye başlayan sanatçılar, denemelere girişmeye, yeni ve şaşırtıcı etkiler aramaya başladılar. Bu süreç, insanları doğanın egemenliğinde yaşamaya zorlayan her türlü dinsel etkinin Rönesansta azalmaya başlamasının doğal bir sonucuydu. **Botticelli**'nin "Venüs'ün Doğuşu", **Raffael**'in "Galateia"sı, **Giovanni da Bologna**'nın "Hermes"i gibi yapıtlar, 16. yüzyıl Rönesansının antik çağ mitolojilerine dönük olan yüzünü belgeler.

Kuzey Avrupa'da ise, durum bundan biraz farklılık gösterir. Çünkü, Kuzeyliler protestandı ve 17. yüzyılda, natürmort, kent yaşamı, manzara ve kent yöneticilerinin portreleri gibi dinsel hiçbir şeyi çağrıştırmayan konularla meşguldürler. Daha çok kişisel becerileri ve inançları doğrultusunda dinsel ve mitolojik öykülerden resim yapan **Rubens**, **Vermeer**, **Rembrandt** gibi Barok sanatçılar da yok değildi.

18-19. YÜZYILLAR

18. yüzyılda ise durum biraz daha farklıdır. İdeal toplum biçimine öykünerek kahramanlarından kendisine pay çıkarma olarak açıklanan 'Soylu Köken' miti Klasisizm ve Romantizmde Roma'nın vatanseverliğine duyulan ilgi ile ortaya çıkmaya başlar. Öyle ki, tanrıları ve söylenceleri onları ilgilendirmiyor, edindikleri tarihsel bilgilerle kendilerini dirilmiş Yunanlılar ve Romalılar olarak algılıyorlardı. Nedeni açık: Vatanı savunmak ve vatanseverlik duygularını en üst noktaya çıkarmak gibi bir politik düşünceyi ayakta tutmak için Grek ve Roma'nın herotik insanına özlem duymak gerekiyordu. Bunun da, 1789 Fransız Burjuva Devrimi'nin oluşum sürecini hızlandıracağını biliyorlardı. Ayrıca, 18. yüzyılın sonlarına doğru özellikle Fransa'da, beğeni düzeyinde giderek yozlaşmanın başladığını kabul eden bir kısım aydın, yüksek beğeninin eski Grek ve Roma yapıtlarında olduğuna inanırdı. **Voltaire** çöküş dönemi olarak adlandırılan Dekadan döneminden çıkış yolunun klasik eserlere yeniden dönmekle bulunacağını XIV. Louis çağı üzerine yazdığı kitabında önemle belirtir.

19. yüzyılda hareket halindeki görüntüyü durağanlaştıran fotoğraf makinesi sanatın nesneleri yorumlama biçimini değiştirmeye zorlamış, anlık görüntünün hareketliliğini yansıtmakla resim sanatına yardımcı olmaktan çok ona rekabet eden bir yöntem olmuştur. Belki de Empresyonizmin doğmasına neden olan bu teknik gelişim, sanatçıları ışık ve ışığın geçişen türlü değişimleriyle uğraşmak zorunda bırakmış; "Bunun sonucu olarak da manzara resimleri öteki tüm resim çeşitlerinden ağır basmıştır. Dinsel, mitolojik ve tarihi konular az çok ortadan silinmiştir". 19. yüzyılın son çeyreğinden 20. yüzyılın başlarına kadar varlığını sürdüren nabiler ve natüralistlerde de bu anlamda mitolojik öykülere pek rastlanmaz. Ancak, Empresyonizm'e tepki olarak doğan Sembolizmde ise, katolik inanç ve sofuluğa açık kimi şair ve sanatçılarca ele alınan konularda mistik duyarlılıkla mitolojik ve dinsel imgeler (devler, canavarlar, büyücüler, melekler...) **Goya**, **Redon**, **William Blake** gibi sanatçıların düş dünyasında varlığını sürdürmeye devam eder.

MODERNİZM VE MİTOLOJİ

1. Dünya Savaşı, 1917 Ekim Devrimi, 1936 İspanya İç Savaşı ve II. Dünya Savaşı'nın yarattığı yeni toplumsal düzenler, 20. yüzyıl sanatının çok çeşitli olmasına ve hızlı değişimlere uğramasına zemin hazırlamıştır. Sanatta yerleşik kurallara, eskiye karşı çıkmak neredeyse bütün sanat akımlarının hedefi durumundaydı. Yapılan herşey geleceğe ve yaşanılan an'a aitti. Mitolojiyle, tarihle, dinle pek ilgilenmediler. Kübistler konudan çok resmin biçimi ile ilgilendiler. Süprematistler de öyle... Fütüristler ise teknolojik gelişmeleri alkışlayarak geleceğe yönelik düşünceler ürettiler. Dışavurumcular, sürrealistler ve fovlar insan psikolojisine ve düş dünyasına eğildiler. Çünkü, 20. yüzyıl çok değişik bir yüzyıldı ve olaylar geçmişle ilgilenemeyecek kadar hızla gelişiyordu. Kuşkusuz, herhangi bir akıma bağlı olmadan çalışan **Picasso**, **Chagall** ve **Morandi** gibi sanatçılar ile ilgi alanlarını düş dünyasından, metafizikten, mitoloji, din ve tarihten seçtikleri sınırlı konuları ele alan sanatçılar da yok değildi.

Castor ve Pollux (Rubens, 1617).

Modernitenin yaşamdan alıkoyduğu mitoloji, din, büyü, düş, tarih gibi kavramlar, maddeyi tinsel değerlerden önde tutan liberal kapitalizmin ruhuna aykırıydı. Bireyin ihtiyacını karşılayabilecek her çeşit nesnenin paraya dönüşümünü hedef seçen bu ekonomi modelinin, pazarlamasını gerçekleştiremeyeceği ötedünya yaşamıyla ilgisi düşünülemezdi. Siyasal yapının, ekonominin, sanatın dinsel örgütlenmelere ve öğretilerine uzak durması, islam dinini teokratik yönetim biçimi olarak görmek isteyenlerin bugün postmodernist tavırlar sergilemesinde en büyük etkendir.

Minotaur ve Mağaranın Önünde

Modernizmin bu cılız mitoloji sayfaları karıştırıldığında karşımıza ilk çıkan isim **Picasso**'dur. Gençliğinde klasik döneme öykünerek yaptığı figürleri saymazsak eğer, mitolojik öyküleri bilinçli tercih etmesi 1930 yılına denk düşer, **John Berger**'e göre, o sıralar **Picasso** çok tutkulu bir aşk ilişkisi içindeydi. En iyi yapıtlarının çoğu içerik ve esin açısından cinsellik taşıyordu ve bu yapıtların bazılarında kendisini açıkça Minotaurus'la özdeşleştiriyordu.

Picasso'yu mitolojik imgelerle yüklü resim yapmaya iten önemli etkenlerden biri de İspanya İç Savaşı ve hemen ardından başlayan II. Dünya Savaşı'nın İspanya halkı üzerinde yarattığı her türlü 'kısıtlama'dan kurtulma özlemidir. Çünkü **Picasso**'nun kaynağı insandı; "hiçbir sanatçının başaramadığı ölçüde duyumun farkına varmamızı sağlayan bir sanatçıydı" ve toplumsal idealizm için kafa yoran entelektüel bir yaratıcılığa sahipti.

1944'te Paris'in kurtarıldığı gün **Picasso**, **Poussin**'in "Pan'ın Zaferi" adlı tablosunun "Baküs Ayini" adı altında bir çeşitlemesini yaptı. Her türlü kısıtlamadan kurtulmuş bir yaşama duyulan özlemi ortaya koyan bu resim, bir bakıma barışın zaferini kutlama törenidir. **Poussin**'in kompozisyonundaki çatıyı olduğu gibi resminde kullanan **Picasso**, mitolojik tanrıları, iç içe, küçük başlar ve genişlemiş göğüsleriyle, içki içen, eğlenen, dans eden kadın figürleri ile birlikte yansıtmıştır. Bu anlatım biçimi, II. Dünya Savaşı'ndan sonra siyasi gerilimin azalmasıyla oluşan her türlü bireysel zevklerin ön plana çıkmaya başladığının habercisidir sanki.

Giorgio de Chirico, **Morandi**, **Carlo Carra** ve metafizik olgudan esinlenen gerçeküstücü ressamlar, gerek resimlerinde kullandıkları klasik çağa ait mekanlarla, gerekse, düşsel imgelerle yaptıkları figür resimleriyle mitolojik değinmelerde bulunurlar. "Chirico, Eskiçağ Yunan ve Roma'sında düşlemeyi sürdürür, tabloları bizlere kutsal yankıları geri getirir."

ve sanat

ki Ölü Kısrak (Picasso, 1936).

Antik yaşama ait mekan ile modern yaşamdan seçilen işaretlerin (eldiven, enginar, yumurta, makine parçaları, dumanı tüten tren... vb.) tıpkı Apollinaire'deki gibi kesin çağdaşlık ile çok eski ve masalımsı olanın sıkı sıkıya kaynaştığını göstermektedir.

Düşleri ve objeleri birleştirmekte başarılı bir düzey tutturan **Miro**, İspanya'lı olmasıyla Altamira ve Lascaux mağara çizimlerindeki simgeleri kullanarak ilkel toplum mitolojilerine yakınlık duyduğunu göstermektedir. Yaşamın akıp gidişini ayla birlikte güneşi ve burçları konu ederek "Sürrealizmin en az başvurulan yollarından birini zorlamıştır: anlamsızlığın anlamını yakalamak, yani Dadacı bir şakayla herşey herşeyi, ya da tersine hiçbir şey hiçbir şeyi içerir" şeklindeki metafizik düşünceyi, **Chirico** gibi geçmişe ait simgelerle ele alır. Mitolojik bağ, tematik değil simgesel boyuttadır.

Uçma kültünün mitolojilerde sıkça karşılaşılan bir kavram olması, sürrealist sanatçıların bu kavramı sıkça kullanmaları açısından Sürrealizm ile klasik çağ mitolojileri arasında doğrudan bir ilişkinin varlığını kabul etmemizi sağlamaktadır. **Chagall**'da devamlı olarak karşımıza çıkan uçma düşü, **Max Ernst**'te kuş motifi ile birleşir. **Le Marechal**'ın son derece ayrıntılı hayal dünyası, **Alechinsky**'nin doygunluğa erişmiş biçimleri ve **Dado**'nun düzensiz kalabalıkları hep aynı esine, uçma kültüne dayanmaktadır.

MODERN TOPLUM MİTLERİ

Arkaik ve Antik çağ mitolojileri, insanların yaşamak yani beslenmek, çoğalmak ve barınmak gibi bireysel sorunları karşısında insanüstü güçlerden yardım görebilmek için yarattığı kahramansı (herotik) söylencelerle doludur. Çok tanrılı dinden tek tanrılı dine geçişten sonra bile bu bireysel sorunlara çareler arama yöntemi günümüze kadar değişmedi. MÖ 5000 yılında Mezopotamya'da yaşamış olan Kral Gılgamış'ın yaşamı ile yaklaşık 7000 yıl sonra Amerikalıların kötülüklerle boğuşma misyonunu yüklediklerı Rambo'nun yaşamı arasında fazlaca bir ayrım yoktur. Cesur, yardımsever ve vahşi özellikleriyle Herkül-Tarzan, Grek mitolojisinde canavar minotauruslarla çıplak elle döğüşen Thesee-Indiana Jones, Truva atı efsanesinde olduğu gibi düşman cephesine sızacak kadar zeki Ulysse-James Bond benzerliği hiç de antik ve klasik çağ insanından kahramanlar yaratma konusunda farklı düşünmediğimizi gösterir. Çünkü, "bir New Yorklu'nun ve Parisli'nin bugün gördüğü bir rüya ile birkaç bin yıl önce Atina'da, Kudüs'te yaşamış olan bir insanın gördüğü rüya, birbirlerine çok benzer".

Düş dünyasının varlıkları olan mitoloji kahramanları, çağımızın bireyine uyarlanmış 'yeni kahramanlar' kimliği ile yeniden ortaya çıktıklarına göre, günümüz sanatçıları mitolojik öyküleri konu etmekten kaçınmayacaktır. Daha bir genelleme yaparsak, sanat üretenler, toplumun değer yargılarına, beklentilerine, ruhla ilintili olaylara kısaca her türlü sosyolojik biçimlenmeye göre yapıtlarını üretmek zorundadır. Franco İspanyası'nda halkın yönetime duyduğu tepki ile **Picasso**'nun insan bedenli boğa başlı canavar minotaurus çizimlerine duyduğu ilginin aynı döneme denk düşmesi raslantı değildir. Düşmanını yenme, ona üstün gelme psikolojisi, ilkel toplumlarda ava gitmeden önce yapılan av dansları ve avlanacak hayvan resimlerinin kaya üzerine çizilen resimleriyle dışavurulurdu. **Picasso**'nun 1931-1936 yılları arasında canavar minotaurus resimlerini çizmekle gösterdiği anlatım yöntemi ilkel insanın davranış biçimiyle şaşırtıcı bir benzerlik göstermektedir.

Sanatın tarihinde bu tür örnekleri çoğaltmak ve modern insanın da kendi gizli özlemini ortaya koyma, onu gerçekleştirmek için gösterdiği davranış türünde de mitsel izlere rastlamak mümkündür. 20. yüzyılın hemen başlarında ortaya çıkan çizgi-roman kahramanları olası bir ölümle karşılaşır ama ölmezler. Tıpkı antik çağın kahramanları gibi ölümsüzdürler.

Kitle iletişim araçlarınca topluluklara zorla benimsetilen bu simgeler ve onların davranış türleri toplumun büyük bir bölümünün idealini öylesine somut biçimde etkiler ki, davranışlarında yapılan olası düzeltmeler ya da daha kötüsü, ölümleri, okurlarda gerçek bunalımlara yol açar, okurlar olaya şiddetle tepki gösterirler ve çizgi resimlerin yazarlarına ve gazete yöneticilerine binlerce telgraf çekerek karşı çıkarlar. Çünkü, izledikleri kahramanlar "eşsiz bir kişi" kimliğindedir ve modern insanın gizli özlemlerini karşılar.

Modern akımlar mitolojiyi işte bu noktadan yakalamaya çalışır. Batı dünyasında insanın yaşamını ve düşlerini modern toplumların yarattığı mitlerle özdeşleştiren pop art önemli kişilerin kitle haberleşme araçlarıyla mitleştirilmelerine sanat yoluyla yardımcı oldu. Özellikle yarı-tanrı görünümündeki sinema ve televizyon yıldızları (**Elvis Presley, Marilyn Monroe, Elizabeth Taylor** vb.) birer modern toplum mitleri olarak plastik sanatlara konu olur.

Bir noktayı belirtmekte yarar var: Ortaçağ'dan başlayarak 20. yüzyıla kadar süren mitolojiyi konu etme amacı ile pop-art'ın modern toplum mitlerini resmetme amaçları farklıdır. Birincisinde söylence kahramanlarına, yaşadıkları olaylara ve özelliklerine öykünen toplumla aynı düşünceyi paylaşan sanatçılar, mitolojinin destansı havasını bozmadan konuyu ele alırlardı. İkincisinde ise, kitlelerin ürettiği bu tür imgelerin tuval üzerinde tekrar tekrar yinelenmesiyle, olduklarından daha bayağı, daha güçlü ya da daha korkunç nitelikler kazanabilen birer simgeye dönüşebiliyorlardı. Sanatçının mite bakış açısı, toplumunkinden farklılıklar gösterebiliyordu.

İDEOLOJİ VE MİTOLOJİ

Sonuçta, tanrısal özelliklere sahip kişilikler, ister içimizden biri, görülebilen, dokunulabilen gerçeklikte olsun, ister söylencelerdeki gibi hayal ürünü efsanevi özelliklere sahip olsun, insanların düşlerine ve istemlerine aynı oranda ve aynı yolu kullanarak yanıt verdiklerinden mitolojinin sanatın gündeminden düşmesi pek olası görünmemektedir. Nitekim, bir yüzyıl aradan sonra geçmişin mit dünyasına eğilimler modernizmin eleştirisi adı altında yeniden gündeme gelmiş, geçmişe ait ne var-ne yok herşey yeniden kurcalanmaya başlanmıştır. Modernizmin ilerici kimliği aksine muhafazakâr kimliğe sahip bu yeni eğilimler, modernitenin (kapitalizmin) insanlara zorla benimsetmeye çalıştığı düzene duyulan tepkiler sonucu ortaya çıkmıştır. Biçimden çok konuyu ön plana çıkarma isteği sanatçıyı ister istemez tarihle, dinle ve mitolojiyle yeniden bağlantı kurmaya itmiştir. Hele hele, milliyetçilik akımlarının yeryüzünün bütün coğrafyalarında etkisini gösterdiği bu çeyrek yüzyılda uluslar, kendi tarihlerine ve inanç kaynaklarına eskisinden daha fazla eğilmeye başlamışlardır.

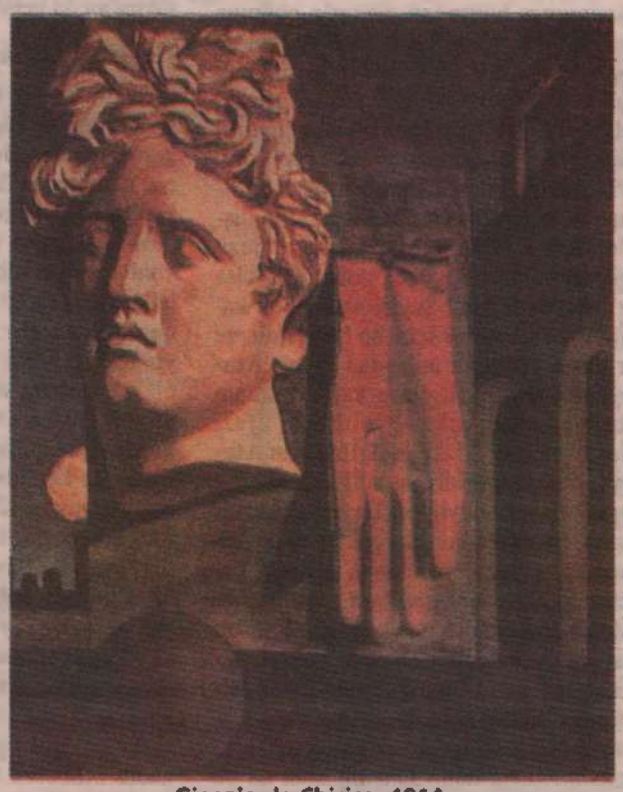

Giorgio de Chirico, 1914.

Sanatın mitolojiyle bağlarını koparmamasının başka bir nedeni de siyasal düzenleri belirleyen ideolojilerinin de kaynağını mitolojiden almasıdır. Bu yüzyıla damgasını vurmuş iki siyasal düzene; faşizme ve komünizme, ideologları tarafından açıkça kabul edilmese de soylu köken mitinin kaynaklık ettiği saptanmıştır. "Almanya'da dönem dönem yeniden değerlendirilen ırkçı arilik mitinin (...) hem ilk atayı hem de soylu 'kahraman'ı temsil ediyor olması" seman ırkının fiziksel gücünü, soyluluğunu, görkemli ve yaratıcı nitelikteki başlangıçların kahramanlarına özgü ahlaka yeniden kavuşma özlemini dile getirmektedir. Bir tür destan ve efsane kahramanlarına öykünme olarak açıklanabilen bu oluşum, Alman sanatına ister-istemez etkide bulunacaktır. Bugün **Anselm Kiefer**'in tarihle yüklü ağır ve kanamalı dışavurumcu tuvallerine Sümer mitolojisinin efsane ismi Gılgamış'ı yerleştirmesi ari ırkın ortaya koyduğu kahramanlar ahlakına duyulan özlemden kaynaklanmaktadır.

Faşizmin propaganda sanatında araç olarak kullandığı resim, heykel, grafik ve mimaride ele aldığı simgelerde; anıtsallık boyutu fazla olan binaların inşasından herkülvari insan figürlerine varıncaya kadar hepsinde soylu köken mitolojisinin izlerine rastlamak mümkündür.

Komünizme gelince, gerçekten de **Marx**'ın sınıfsız toplumu ve bunun sonucu olarak da tarihsel gerilimlerin ortadan kalkmasının geçmişteki en şaşmaz örneği Altın Çağ'da bulunur; Altın Çağ, pek çok geleneğe göre tarihin başlangıcını ve sonunu belirtir. **Marx** bu saygınlığı olan miti, Yahudi-Hiristiyan anlayışındaki bütün bir mesih ideolojisiyle zenginleştirmiştir.

Kapitalizmin kesin başarısı ile sonuçlanan ekonomik savaş her ne kadar yığınların komünizmden beklentilerini boşa çıkarmışsa da, Altın Çağ yaşam modeline duyulan özlem hâlâ vardır. II. Dünya Savaşı'nda görüldüğü üzere, insanoğlu için büyük felaketler yaratan ari ırk özlemi de yok olmadı. Geçmişte yaşanmış ve denenmiş yaşam biçimleri arasında "en beğenilen" olmaları onlara duyulan özlemi arttırmaktadır. Çünkü, insan yaşamı sürekli en iyisini arama üzerine kuruludur.

(*) Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü.

KAYNAKLAR

1) Mircea Eciade, Mitlerin Özellikleri, Çev. Sema Rifat, Simavi Yayınları, 1993.
2) Erich Fromm, Rüyalar, Masallar, Mitoslar, Çev. Aydın Arıtan, Kaan H. Ökten, 1992.
3) Azra Erhat, Mitoloji Sözlüğü, Remzi Kitabevi, 1984.
4) Joseph Campbell: İlkel Mitoloji, Çev. Kudret Emiroğlu, İmge Yayınevi, 1992.
5) John Berger, Picasso'nun Başarısı ve Başarısızlığı, Çev. Yurdanur Salman, Müge Gürsoy, Metis Yayınları.
6) Ernst Granger: Mitoloji, Çev. Nurullah Ataç, Cem Yayınevi, 1983.
7) S. H. Hooke, Ortadoğu Mitolojisi, Çev. Alaeddin Şenel, İmge Yayınları, 1993.
8) E. H. Gombrich, Sanatın Öyküsü, Çev. Bedrettin Cömert, Remzi Kitabevi, 1986.
9) Arnold Hausser, Sanatın Toplumsal Tarihi, Çev. Yıldız Gölönü, Remzi Kitabevi, 1984.
10) Norbert Lynton, Modern Sanatın Öyküsü, Çev. Cevat Çapan, Sadi Öziş, Remzi Kitabevi, 1982.

'İnsan nasıl insan oldu' eleştirileri üzerine-1

Mustafa TOPAL

'İnsan Nasıl İnsan Oldu'nun *Bilim ve Ütopya*'da çıkan üç bölümüne yönelik eleştirilerin tümüne bir dergi yazısında yanıt vermek olanaksız. Bu nedenle seçmeci davranmak zorundayım.

Söz konusu eleştiriler benim: 1) Bilimsel sonuçlarla çelişen bazı yanlış savlar ortaya attığımı, 2) Marksizmin antropogenesiste (insanın oluşumu) emeğin belirleyici rolünü vurgulayan kuramını - el-emek kuramı- karikatürize ederek basitleştirdiğimi ve 3) Felsefi açıdan hatalı-tutarsız ilke, kavram ve önermelere dayandığımı öne sürüyorlar.

İlk yazımda vurguladığım gibi ülkemizde insanın nasıl insan olduğuna değinme gereksinimi duyan birçok yazarımız tek yanlı-indirgemeci görüşlere dayanıyor, bu konudaki yanılgılarını başkalarına benimsetmeye çalışıyor, en üzücü olanı da böylesi yanılgılarını kendi incelemelerinin sonuçlarına değil geçmişin yazarlarına dayandırıyorlar. Birçok yazar bu konuda **Engels**'in ilgili makalesini temel başvuru kaynağı olarak kullanıyor. Dolayısıyla **Engels**'in makalesi ciddiye alınmalı. Söz konusu makalede **Engels**'in Lamarkçı ilkelere dayandığı ve bir dizi başka yanlışı ortada duruyor. Bunların yanlış olduklarını söylememin bir suçlama olarak algılanması oldukça ilginç. Moleküler biyoloji, genetik, etholoji (davranışbilim), primatoloji vb. den habersiz **Engels**'in bu konuda yanılmış olmasından garip olan ne var? Her bilimsel inceleme alanında zamanla böylesi yanlışların ortaya çıkması kaçınılmazdır. **Engels** ve **Marx** bazı konularda yanılmışlarsa bunlardan ürkmek gerekmez. Bu yanılgıları gerekçelendirmeye çalışmanın gerçeklere bir yararı olacağı sanılmamalıdır. Sayın **Ö. Buze'nin Alekseyev'e** dayanarak **Engels**'in sözkonusu makaleyi gözden geçirme olanağı olsa düzelteceğini ima etmesi ya da mecazlardan söz etmesinin pek bir anlamı yok. Böylesi kurgular karşısında ben de şunu diyebilirim pekala: Tam tersine, makalesini gözden geçirse yurttaşı olan **Haeckel**'e yakınlığı ve **Darwin**'in bazı ırkçı görüşlerine tepkisi nedeniyle daha da yanlış şeyler yazacaktı! Buyurun bakalım... Kim haklı? Bilimsel bir inceleme konusunu böylesi öznelliklerle tartışmak olanaklı olmasa gerek. **Engels** insanın evrimi konusunda yanılmıştır. Zamanının bilgi ufkuyla doğal, zorunlu ve hoşgörülmesi gereken bir yanılgıdır bu.

HER TÜRLÜ KAYNAKTAN YARARLANILABİLİR

Popüler bilim kitaplarından yararlanma konusunun tartışılan konuyla ilgisini anlayamadım. Ben sürüngen-boyalı basının uyduruk pazar eklerinden de yararlanıyorum. **E. Von Daniken** denen şarlatanın kitaplarından, Tevrat'tan, gerici **Z. Fındıkoğlu**'nun yazdıklarından da... Ne olacak şimdi? **Darwin** ve **Wallace** evrim kuramını oluştururken **Malthus**'un sözde nüfus yasasından yararlanmışlardı. Bir yanlıştan doğru sonuç çıkarttıkları için hiç kimse onları suçlamamıştı. **Marx** ise papaz **Malthus**'un bu gerici görüşünü yerden yere vurmuştu. Haklıydı da... Ama **Marx** aynı papazın efektif taleple ilgili görüşlerine büyük önem veriyordu. **H. Von Ditfurth**'un evrim kuramını algılaması ve sunumu bilimseldir. Ama aynı yazarın beyinle ilgili bazı yargıları öznel duyumcu idealist **Berkeley** ya da öznel aşkın idealist **Kant**'tan esintiler taşır ve bana göre yanlıştır. Bu durumda Sayın **Buze**'nin **Ditfurth**'un evrim kuramını kabalaştırdığı ve bozduğu noktaları göstermesi gerekir.

Yazarlarımız çağcıl bilimlerin sonuçlarını göz önünde tutarak yeni düşünceler geliştirmeden 100-150 yıllık yöntemsel ilkeler ve tümüyle eskimiş düşüncelerle insanın evrimini açıklamaya çalışıyorlar. Beni eleştiren değerli yazarlarla aramızdaki temel fark burada. Onlar en olumlu durumda bile **Hegel** ve **Marx**'taki diyalektikle yetiniyorlar. Oysa bilimde olduğu gibi felsefede de kesin saltık ve evrensel bir yöntem yoktur. Hele hele insanın evrimi ile ilgili yeni bilimsel disiplinlerden habersiz geçmiş düşünürlerin yazdıklarıyla insanın evrimini açıklamak tümüyle olanaksızdır.

Gelen eleştiriler temelde felsefi düzlemde olmakla beraber ben konuyu öncelikle bilimsel bulgular ışığında ele alacağım. Çünkü bugün insanın evrimi tümüyle bilimlerin ilgi alanında olan bir konu. Bilimsel bilgiler gözardı edilerek sürdürülen bir tartışmanın sonuca ulaşması neredeyse olanaksız.

EVRİM KURAMI VE IRKÇILIK

Sayın **Atasoy** eleştirilerini iki başlıkta toplamış. İlk olarak beyinle ilgili yanlış bilgiler verdiğimi söylüyor ve ardından sonu ırkçılığa varabilecek hatalı yorumlar yaptığımı öne sürüyor. Birinci noktaya ilişkin söylenecek fazla bir şey yok. Yazılarımın bütününü dikkatle okumuş olsaydı beyinle ilgili örneklerin beyin ve beyin hastalıklarıyla ilgili bilgi sunmak amacıyla değil insan beyninin evrimsel gelişimine ve beyindeki özelleşmenin boyutlarına dikkat çekmek için verildiklerini anlayabilirdi. Parkinson ve Huntington hastalıklarının beyin sapıyla ilişkileri konusunun ayrıntıları konumuzu ilgilendirmiyor. Kaldı ki dolaylı da olsa bir ilişki olduğunu Sayın **Atasoy** da kabul ediyor. Benim için bu yeterlidir ve bir uzman olduğu anlaşılan Sayın **Atasoy**'un verdiği bilgilere karşı çıkmam için bir neden yok. Aynı durum afazi için de geçerli. Afaziyle ilgili Sayın **Atasoy**'un söyledikleri, verdiğim örneğin uygunluğunu onaylıyor. Beyindeki özelleşme sanıldığından da çok ileri boyutlarda... Amygdal yorumuna gelince, benim o konuda bir yorumum ya da savım yok ki! Ben yalnızca o konuyla ilgili bir olay ve bir bulgudan söz ediyorum o kadar. Amacım ise açık: Beyindeki özelleşmeye dikkat çekmek. "Ama yazdıklarından farklı sonuçlar, yorumlar çıkıyor" denebilir. Doğrudur. Önemli olan da bu aslında. Konuya bu açıdan bakıldığında Sayın **Atasoy** bir dergi yazısında nelere dikkat etmem gerektiği konusunda beni ciddi biçimde uyarmış oldu. Kendisine teşekkür ediyorum.

Sayın **Atasoy**'un ırkçı-faşizan yorumlarına gelince: Yazılarımın ilkinde bırakalım ırkçılık, öjenizm ve sosyobiyolojiyi, özensiz yorumları nedeniyle ırkçı görüşlere güç kattığı için **Darwin**'i bile eleştirmiştim. Ayrıca, insanın evrimini çağcıl bilimlerin verileriyle açıklamaya çalışan birisinin ırk gibi çağcıl bilimin pek ciddiye almadığı metafizik-belirsiz bir kavrama dayanarak yorumlarda bulunmayacağı ortadadır. Sayın **Atasoy** yazımı dikkatle okursa benim insanların davranışlarını ilkel beynin yönettiğini savlamadığımı görecektir. Ben bazı insan davranışlarında ilkel beynin rolü olduğunu söyleyerek bir olguya dikkat çekiyorum. İnsanda ilkel beynin yönlendirdiği içgüdüsel davranışlar yok mu? Elbette var... Hem de sanıldığından çok. Ben bu gerçeğe değinerek insanı beyin kabuğunun kumandası altındaki biricik mantıklı canlı olarak sunan insanözekçi anlayışı eleştiriyorum. Nitekim kavga etmenin bile öğrenilmiş davranış olduğunu şakak lobu saraları örneğiyle açıklayıp beyin kabuğu devreden çıkınca, ancak o durumda, ilkel beynin bazı davranışları yönlendirdiğini söylüyorum. Bazı yığınsal olaylarda bazı insanların akılları başlarından gider. Olaydan sonra da bu insanlar kendi yaptıklarına inanamazlar. Bunda içtendirler de. Kriminolojide "nedensiz öldürme histerisi" denen bir suç vardır. Kişi, birden, nedensiz, hiç tanımadığı birisini büyük bir soğukkanlılıkla öldürür. Bu kişi daha sonra olayı neden yaptığını, kişiyi tanımadığı ve ortada neden olmadığı halde niye böyle davrandığını açıklayamaz. İki, üç ve daha fazla kişiliği olan insanların durumları bu konuda bir başka örnektir. Bu olayların ilkel beyinle, beyin kabuğu denetiminin yıkıma uğramasıyla ilgisi olduğunu kimse yadsıyamaz. Benim bundan fazla bir savım ya da genellemem yok.

EL-EMEK KURAMI YANLIŞTIR

Bilimsel bir kuramın doğruluğunun biricik ölçütü olgulara ve deneylere uygun olup olmadığıdır. El-emek kuramının açıklayamadığı birçok olgu ortadayken, bu kuramın yaptığı bazı açıklamaların dayandığı varsayımların kurgusal-yanlış savlar oldukları açığa çıkmışken hâlâ bu kuramı savunmanın felsefi nedenleri olabilir ama bilimsel bir yanı yoktur. El-emek kuramı bir hayvan türü olarak insanın ortaya çıkışını açıklayamıyor. Bu kuramın son bilimsel sonuçlara uygun olduğunu öne süren Sayın **Buze** bu konuda hiçbir bilimsel açıklama yapmıyor. Kendi savını kanıt olarak öne sürmenin iyi bir yöntem olduğu söylenemez. Sayın **Buze** yer yer bilimsel konulara değiniyor, ama bu sefer de yanlış şeyler söylüyor:

"**Topal** yazısında ağaçlardan yere inmenin, dik durmanın itici gücünün ne olduğunu soruyor. Kanımızca bu, nasıl meydana geldiğini en ince ayrıntısına kadar bilmesek de, sonuç olarak cevabı verilmiş bir sorudur. Çünkü ortaya çıkan değişiklik kuşaktan kuşağa aktarıldığına göre, kalıtsal olarak aktarılabilen bir değişikliktir, bu da kalıtım maddesinde meydana gelen bir değişiklikle olmuştur. Değişikliğin neden meydana geldiğini bilmek mümkün olmadığı gibi, evrimin işleyiş mekanizması açısından pek önemli değildir. Çünkü kalıtımda meydana gelen değişimler amaçlı değildir, değişimin kendisi bunun sonuçlarıyla ilgilenmez, onun için amaçlı bir neden aranamaz" (1).

Dik yürüme için gerekli biyolojik donanıma yol açan değişinimin (mutasyon) örneğin pelvis kemiğini değiştiren değişinimin, ışınımdan mı yoksa kimyasal bir maddeden mi kaynaklandığının yanıtını hiç kimse aramıyor? Niye bunu arayalım ki? Yoksa Sayın **Buze** yeni bir canlı türünün şu ya da bu değişinimin sonucu olarak ortaya çıktığını mı sanıyor? "Nedeni ne olursa olsun bir değişinim oldu ve insan ayağa kalktı. Böylece insanlaşma süreci başladı" diye düşünüyorsa çok yanılıyor. Böyle düşünmek yeni bir canlı türünün nasıl ortaya çıktığını bilmemek anlamına gelir. Bu basit bir olay değil. Bir dizi değişinim, nüfusun gen havuzunda anlamlı değişiklikler, nüfus bileşimini düzenleyen ve gen dağılımını belirleyen etmenler (göçler, yalıtılmışlık, doğal yıkımlar vb.), tür içi çeşitlenmeler ve bunların üzerinden etkide bulunan doğal seçme... Sayın **Buze**'nin anlayamadığı ve benim sorduğum soru şudur: Hangi koşullar ve etmenler dik yürümeyi insanımsı için yaşam kavgasında bir üstünlük aracı durumuna getirdi? El-emek kuramının bu soruya verdiği yanıt ve bu yanıtın dayandığı varsayımlar yanlıştır. Bilimsel bulgular bunu açığa çıkartıyor. Ayrıca dik yürüme kalıtımsal bir davranış değildir. Öğrenilmesi gereken kültürel bir davranış biçimidir, hiçbir insan yavrusu doğuştan yürümeyi bilmez. Kaplumbağa yavrusu doğar doğmaz denize koşar ve yüzer, kuş yavrusu hiç kimse ona birşey öğretmeden uçabilir. Ama insan yavrusu dört yaşına kadar yürümeyi öğrenmezse bir daha iki ayak üzerinde yürüyemez. Dik yürüme için gerekli biyolojik donanımla dik yürümenin kendisini birbirine karıştırmamak gerekir. Sayın **Buze**'nin ve el-emek kuramının temel yanlışı budur: Öğrenmeye dayalı edimsel bir davranış insan türünün ortaya çıkışının başlatıcısı olamaz.

EL-EMEK KURAMININ AÇMAZLARI

Bu konunun ayrıntılarına girmeden el-emek kuramının açmazlarını yeniden yazıyorum. Bunların tümüne net ve olgulara dayalı bilimsel yanıtlar verilmedikçe el-emek kuramının bir sağduyu kuramı olarak kalacağı açıktır.

1) Kuramın çıkış noktasını oluşturan varsayımlar kurgusal önkabullere dayanıyor. Bilimsel bulgular bunları doğrulamıyor. Çünkü,

a) Kuramın öne sürdüğü gibi insanımsıların yerleşim alanlarında önemli değişiklikler olmadı. Karbon buluntuları bu yöndeki savların tersini söylüyor.

b) İnsanın ilk ataları kuramın varsaydığı gibi yalnızca savanlarda değil, aynı

zamanda ormanlık alanlarda da yaşıyordu. Bir başka deyişle atalarımız kuramın öne sürdüğü gibi Doğu Afrika'nın özgül koşullarında evrimleşmediler. Afrika'nın değişik yerlerinde evrimleştiler.

2) El-emek kuramı onlarca gelişmiş maymundan neden yalnızca bir türün dik yürümeye başladığını açıklayamıyor.

3) Atalarımızın dik yürümeye başlamalarının nedeni ormanların yok olması değildi. Çünkü atalarımız ormanlık alanlarda da evrimleştiler ve yaklaşık 2,5 milyon yıl yer ve ağaç yaşamını birlikte sürdürdüler.

4) Kuramın dayandığı Lamarkçı ilkelerle yeni bir canlı türünün oluşumu açıklanamaz. Dik yürüme ya da çalışma yeni bir hayvan türü olarak insanı ortaya çıkartamaz.

5) Kuramın öne sürdüğü gibi önce toplumsallaşmanın ve çalışmanın zorlamasıyla iletişim gereksinmesi ve bunun sonucunda düşünce ve dil ortaya çıkmadı. Bu sav bilimdışı, çünkü:

a) Dil ve düşüncenin birlikte ortaya çıktığı doğru değil. Düşüncenin dille ilişkisi evrimin ilerleyen döneminde gerçekleşti. Dil ortaya çıkmadan önce de düşünce vardı.

b) Kuram bir yandan, önce elin geliştiğini, ona bağlı olarak araç yapımının ve üretimin geliştiğini söylerken, bir yandan da hiçbir hayvanın araç yapamayacağını, çünkü hiçbir hayvanın soyutlama yapamadığını öne sürüyor. Bu iki sav birbiriyle çelişen, döngüsel bir açmaz doğuruyor. Eğer ilk insanımsı düşünemiyor ve soyutlama yapamıyorsa araçları nasıl yaptı? Eğer düşünüyor ve soyutlama yapıyorsa o zaman neden konuşamıyordu? vb...

6) Kuramın savlarının tersine olarak insanı hayvanlardan ayıran ne düşünme, ne konuşma, ne de araç yapmadır. Bu beceriler hayvanlarda da vardır. Ayrıca bu yetiler hayvanda yoksa insanda nasıl ortaya çıktılar? Bu sav evrimin mantığına aykırı, ayakları havada bir savdır.

HAYVANDA İÇGÜDÜ VE BİLİNÇ

Marksizmle birlikte birçok anlayış hayvanların düşünemediğini, düşüncenin yalnızca insana özgü olduğunu öne sürüyor. Bu türden anlayışlara kısaca sağduyu kuramı adını veriyorum. Çünkü bu anlayışlar bilimsel sonuçlara değil, önyargılara dayanıyorlar. Çarpıcı bir örnekle söylediklerimi somutlamak istiyorum. Sayın **Hacıkadiroğlu** hayvanın düşünemediğini göstermek için şu örneği veriyor:

"Hayvanın bütün davranışları içgüdülerinin yönetimi altında, duyumlar karşısında gösterdiği tepkiler ya da koşullu tepkilerle sınırlıdır. Birbirine yakın dört ağaca bağlanmış dört koyundan biri, öteki üç koyunun kendi gözleri önünde boğazlanışını tepki göstermeden seyreder. Onun için ne öteki koyunlar, ne bıçak, ne de boyunun kesilmesi kavramları vardır. İlk tepkiyi ancak kendi boynunu bıçağın kesmeye başladığı anda gösterecektir" (2).

Yukarıdaki alıntının birinci tümcesi tümüyle yanlış. Bu konuya ilişkin bazı açıklamalar yapmak durumundayım.

Verem ya da beyin felci mikrobunun beden içinde ilgili organa gidebilmesini sağlayan içgüdüdür. Bir bakterinin içgüdüsü çok yalın bir düzeneğe dayanır. Söz konusu bakterinin beden içinde yolunu bulmasını sağlayan ilgili organdaki özel bir kimyasal bileşiktir. Aynı ilke daha gelişmiş canlılar için de geçerlidir. Bir kenenin bütün davranışları bütirik aside bağlıdır. Hayvanların derisinde bulunan bütirik asit kokusunu alır almaz kene devinime geçer, aksi halde kene tünediği ağaç üzerinde yıllarca bekler! Kene için geçerli olan karıncadan hamamböceğine kadar bütün böcekler için de geçerlidir. Karıncanın karmakarışık yollarda kaybolmamasını sağlayan belirli kokulardır. İçgüdüsel davranış kalıtımla aktarılan ve türün bütün bireylerinde bulunan kalıp davranış olmakla birlikte evrimde yukarı çıktıkça içgüdüsel davranış öğrenmeye dayalı davranışla iç içe geçmeye başlar. En ilkel hayvanlardan biri olan su hidrası ağzına gelen su pirelerini yutar, ama hidraya filtre kağıdı parçası verirseniz 10-15 denemeden sonra kağıdı ağzına almaz olur, içgüdüsel davranışı değişir. Aynı ilke bütün hayvanlar için geçerlidir. Diliyle sinek avlayan kurbağaya birkaç kez arı verirseniz, dili yanan kurbağa daha sonra arı ve arı benzeri sineklere dilini çıkartmaz.

Evrimin alt basamaklarında son derece belirleyici olan içgüdüsel davranış yukarı hayvanlarda giderek geri plana düşer, insanda en alt düzeye iner, ama tümüyle yok olmaz. Hayvanda belli bir davranış değişimiyle sonuçlanan yaşantı deneyimi ya da süreç olarak öğrenme çok çeşitli biçimlerde olabilir. Koşullu ya da koşulsuz tepki, yinelenen uyarımlara yanıt vermeme biçimindeki alışma, kavramlaştırma, problem çözme, algısal öğrenme, taklit, etkilenim, duyusal-devimsel öğrenme vb... Bu farklı öğrenme biçimleri basitten karmaşığa bütün hayvanlarda bulunur. Açıktır ki bütün bu öğrenme biçimlerinin sonucunda gündeme gelen davranışların gerisinde belli zihinsel beceriler yatar. Gerek **Darwin**'in "*İnsanın Türeyişi*" kitabında gerekse çağcıl davranışbilimiyle ilgili kitaplarda bu konuda sayısız örnek var. Ayrıntılara girmeden Sayın **Hacıkadiroğlu**'nun örneğini ele almak istiyorum. Güncel bilinç ve sağduyuya dayalı görgül düşünceyle düşünen bir insanın çürütemeyeceği bu örneğin çağcıl bilimsel veriler karşısında ne kadar yanıltıcı olduğunu göstermek için önce birkaç bilimsel deneyden kısaca söz etmek zorundayım.

Bir deneyci açık alanda beslenen yeni doğmuş ördek yavruları ile bir deney yapıyor. Önce ördek yavrularının üzerinden balıkçıl kuşu siluetine benzeyen bir maket uçak uçuruyor. Yavruların davranışlarında değişiklik olmuyor. Daha sonra şahin siluetine benzeyen bir maket uçurulunca durum tümüyle değişiyor. Şahin gölgesini tepelerinde gören yavrular feryat figan kaçmaya başlıyorlar. Bilim insanları için bu beklenen bir sonuçtur. Yavrular türleri için zararsız balıkçıldan korkmazken şahinden ölümüne korkarlar, çünkü içgüdüsel olarak düşmanlarını bilirler. Ancak bir süre sonra bir başka deneyci laboratuvar ortamında aynı deneyi yaparak tam tersi sonuçlar elde ediyor. Yani yavrular balıkçıldan korkup şahine aldırmıyorlar. Böylece bütün içgüdü kuramları çöküyor. Gerçekten de ördek yavrusu doğal ortamda her gün birlikte olduğu balıkçıla alışırken ara sıra gelip ortalığı kasıp kavuran yırtıcı kuşlardan korkar. Yavrunun bu davranışı içgüdüsel değil öğrenilmiş bir davranıştır. Bir aslan yavrusunun geyiği öldürmesi içgüdüsel değil, öğrenilmiş davranıştır. Atmacalar yavrularına avlanmayı öğretmek için yuvaya canlı fare ve kuşlar atarlar. Kedi, yavrusuna avlaması için yarı ölü fare getirir. Tersi durumda yavru kedi fare avlamaz. Evcil kedilerin fare kovalamamalarının nedeni budur. Yeni doğan ördek ve kaz yavruları doğdukları andan itibaren bir insanın yanında kalırlarsa o insana bağlanırlar ve başka kimseye yüz vermezler. Kendi annelerine bile... Bu durumda Sayın **Hacıkadiroğlu**'nun örneğindeki koyunun kasabın yanında sakince durmasının bir nedeni açığa çıkmış oluyor. Evcil bir hayvan olarak koyun yaşamında insanlardan hiçbir kötülük görmez. Onlara alışmıştır (tabi mezbahadaki kesim gününe kadar, ama bu bir tek deneyimden hayvan hiçbir şey öğrenemez). Yabani bir koyunun benzer bir durumda çok farklı davranacağı açıktır.

Çevreyi bizim gibi görmeyen evcil koyunun alıştığı insanın diğer koyunlara ne yaptığını algılayamaması onda bilinç olmadığı anlamına gelmez.

Şimdi gelelim kasabın elindeki bıçağa ve koyunların kesilmesi olayına.

Daha önce de vurguladığım gibi hayvanlar bizim gibi görmez. Ne kurbağa, ne arenadaki boğa, ne trene bakan öküz, ne de koyun... Bu konuyla ilgili yapılan bir deney şöyledir. Yeni yavru çıkartmış olan bir tavuğun kümese yabancı hiç kimseyi sokmadığını herkes bilir. Oysa aynı tavuk kümesin dışında kalan bir civcivi hemen içeri alır. Dışardan bakıldığında bu durum şöyle açıklanır: Tavuk yabancıları görür tanır ve onlara tepki gösterir, doğal olarak kendi yavrusunu da görerek tanır ve içeri alır. Oysa gerçek durum böyle değildir. Deneyciler kulaklarını kapattıkları tavuğun kümesine kendi civcivlerinden birini yollarlar. Ses duyamayan tavuk civcivi içeri almaz, civciv içeriye girmeye kalkınca onu gagalayarak öldürür. Aynı tavuğun kulaklarındaki tıkaç alındıktan sonra doğal düşmanı olan gelincik postunun içine yerleştirilen bir teypten civciv sesi yayınlanır ve doldurulmuş gelincik kümese yaklaştırılır. Kısa bir kararsızlıktan sonra anaç tavuk can düşmanı gelinciğin kümesine girmesine izin verir! Demek ki anaç tavuk bir gelincik şekli ile bir civciv şeklini tam olarak ayırt etmez. Onun davranışını belirleyen temelde sesler ve belli durumlarda alıştığı belli devinimlerdir. Nitekim çeşitli kuşlara eşlerinin biçim ve rengine yakın iplik yumakları türlerinin sesleriyle birlikte sunulunca bu kuşlar yumaklarla çiftleşmek istemişlerdir. Daha somut bir örnek herkesin sık sık gözlemlediği kedilerin davranışları olabilir. Kediler ip yumağı, pin-pon topu, sallanan tespih vb. şeylere pusarak atlar ve bu nesnelerle oynarlar. Ancak bu nesneye ulaşıp nesne devinimsiz kalınca kedinin nesneyi hemen bırakıp ondan uzaklaştığını görürüz. Kedi iki üç adım atınca nesneyi ince bir beyaz iple devindirirsek kedi tekrar pusarak pür dikkat nesneyi izlemeye başlar. Neden? Öncelikle kedinin ince ipi görmediği açıktır. Dolayısıyla kedi nesnenin kendiliğinden devindiğini sanar. Kedi için devinen küçük nesneler içgüdüsel olarak bir avdır. Bu nedenle kedi avın üzerine atlar. Kedinin ip yumağı üzerine atlamadan önceki dikkat yoğunluğu bir fareyi izlerken gösterdiği dikkatten az değildir. Nesne devinimsiz kalınca kedi onu yine bırakır. Demek ki fare, kedi üzerine atlamaya hazırlanırken devinimsiz kalıp bekleyebilse kediden kurtulabilir.

Biz, genelde, kedilerin fareleri kovaladıklarını görürüz. Oysa bu davranış öğrenilmiş bir davranıştır ve alışkanlıkların sonucudur. Evde birlikte beslenen kedi ve farenin dostluklarının nedeni budur. Bir sokak köpeğinin karşısında elinizi taş atar gibi sallasanız ya da eğilip yerden taş alıyor gibi yapsanız köpek kaçar. Ama insanlardan hep sevgi ve ilgi görmüş bir kanişe aynı devinimleri yapsanız hayvan korkmaz. Demek ki birkaç kez elimizdeki bıçakla koyunu dürtsek, hayvanın orasını burasını kessek bu koyun bizi gördüğünde hiç de Sayın **Hacıkadiroğlu**'nun söylediği gibi sakin sakin beklemezdi.

Bu durumda çevreyi bizim gibi görmeyen evcil koyunun alıştığı insanın diğer koyunlara ne yaptığını algılayamaması onda bilinç olmadığı anlamına gelmez. Kendi bilinç düzeyimizden koyuna bakamayız. Bir maymunun çözdüğü problemler ya da **Darwin**'in verdiği örnekler (Bkz. İnsanın Türeyişi, s. 71-72-73 vb.) koyunla ilgili olarak verilen örneği çürütecek niteliktedir. Bilinç olgusunu evrimsel gelişmeden ayrı olarak ele almak pek sağlıklı bir yol olmasa gerek. İşte bu noktada şu soru karşımıza çıkıyor: Eğer hayvanlarda bilinç yoksa insan bilinci nereden ve nasıl ortaya çıktı?

DİPNOTLAR

1- Bilim ve Ütopya, Mayıs 1996
2- Age.

GELECEK SAYIDA

Bilincin kökenini mi doğasını mı tartışıyoruz? Beyin ve el ilişkisi. Düşünce dilden önce gelir.

Avrupamerkezcilik sorunu

Vehbi HACIKADİROĞLU

Bilim ve Ütopya'nın Mart 1996 tarihli 20. sayısında Sayın **Ender Helvacıoğlu** "Avrupamerkezciliğin Eleştirisi" başlığı altında, az gelişmiş ülkeler bakımından yaşamsal önemde bir konuyu ele alıyor ve derginin bu konuyu incelemeyi sürdüreceğini belirtiyor. Türkiye de günümüzün az gelişmiş ülkelerinden biri olduğuna göre, derginin bu konuya verdiği önemi abartılı bulmak olanaksız.

Ancak, bu konuda sağlıklı bir sonuca varılabilmesi için Avrupamerkezci görüşün kaynağında bulunan Avrupa uygarlığının ne olduğu ve nasıl ortaya çıktığı konusunun iyi incelenmesi gerekir. Bunu yapmaz da Avrupa uygarlığını yine Avrupalılardan aldığımız bir takım saplantılı kavram ve ölçülerle ele alırsak, kendimizi kurtarmaya çalıştığımız Avrupamerkezci görüşe dolaylı yoldan yine kendimizi kaptırmaktan kurtulamayız.

Sayın **Helvacıoğlu**'nun yazısında adı geçen ve biri Avrupalı öteki de Avrupa dışından olan iki yazarın, **Martin Bernal** ve **Samir Amin**'in, Avrupa uygarlığıyla ilgili incelemelerinin değerinden kuşku duymak için bir neden yoktur. Özellikle **Martin Bernal**'in Eski Yunan uygarlığının Mısır, Finike ve öteki Doğu Akdeniz ülkeleri arasında bağlantı kuran incelemesinin Avrupamerkezci düşünceyle hiç ilgisi olmasaydı da ilginçliğinden bir şey yitirmeyeceği söylenebilir.

Ancak, bu iki yazardan birinin ırkçılık ötekinin de emperyalizm karşıtı görüşlerinin Avrupa düşüncesindeki yerinin ırkçı ve emperyalist görüşlerinkinden hiç geri kalmadığı da bir gerçektir. Doğal olarak Avrupa düşüncesi derken, politikacıların değil, düşünürlerin düşüncelerinden söz ediyoruz. Bu durumda, Avrupamerkezci düşüncelerin tutsaklığından kurtulmak istiyorsak, önce Avrupa uygarlığının temelleri konusunda onların kendilerinin kimi saplantılarından kurtulmamız gerekir. Böyle saplantılar var mıdır?

AVRUPA UYGARLIĞININ TEMELİ NASIL ATILDI?

Evet, tıpkı bizim Avrupamerkezci saplantılarımız gibi Avrupalıların da, biri Eski Yunan'la öteki de Hıristiyanlıkla ilgili iki saplantıları vardır. Onların gerek kendileri gerekse başka toplumlarla ilgili görüşlerindeki çarpıklıkların başlıca nedenleri de bu iki saplantıda bulunabilir. Bunlardan Hıristiyanlığın zaman zaman arka plana itildiği olursa da Eski Yunan her zaman ön planda, Avrupa uygarlığının tartışmasız kaynağı olarak gösterilir.

Oysa Avrupa uygarlığı geri kalmışlığın zincirlerinden kurtulmak için, bir yandan Hıristiyan bağnazlığıyla çarpışırken bir yandan da Eski Yunan'dan beri süregelen dogmalarla çarpışıyordu. Gerçekte Hıristiyan bağnazlığının bilim karşısındaki en güçlü silahları, bütün zamanların en büyük düşünürlerinden biri olan **Aristoteles**'in görüşleriydi. Bu durumda Avrupa uygarlığının, Yunan düşüncesinin yardımıyla değil, Yunan düşüncesinin önüne çıkardığı engelleri aşarak geliştiği söylenebilir.

Avrupa uygarlığı 17. yüzyılın başlarında bir bilgi patlamasıyla başladı ve bu bilgi patlaması da o günün bilimadamlarının Eski Yunan'dan beri süregelen bilgi kavramından kendilerini kurtarmaları sonucunda gerçekleşti. Gerçi Eski Yunan'da da bilginin en yüksek değer olduğu ve insanların da bilgili oldukları ölçüde değerli oldukları kabul ediliyordu. Fakat bilginin ancak deneyimle, hele de laboratuvar deneyiyle elde edilebileceği bilinmediği için, bilgiyi üretmenin ve üretilen bilgiden yararlanmanın yolları da bilinmemekteydi. Öyle ki Yunanlılar, hemen yanı başlarındaki Olympos dağında ilahların savaştıklarına, seviştiklerine, dövüştüklerine inanıyorlar fakat o dağa çıkıp da bütün bu olayları gözleriyle görmeyi düşünmüyorlardı.

Böyle bir ortam içinde yetişen **Aristoteles** de, nedensellik yasalarını bilmenin insanı özgürleştireceğini düşünebiliyor, fakat bu yasaların, deneyim ya da deneyle değil, ancak akıl yürütmeyle elde edilebileceğine inandığı için özgürleştirici bilgiyi elde etme yolunda bir adım bile ilerleyemiyordu. Bu yüzden de **Galilei**, aradan 2000 yıl geçtikten sonra, bilim yolunda ilerleyebilmek için, ilk olarak, **Aristoteles**'ten beri süregelen bir takım inançları çürütmekle işe başlamak zorunda kaldı. **Aristoteles**'in bilimsel gelişmeyi iki bin yıl geciktirdiği türünden, biraz da fantezi sayılabilecek düşünceleri haklıymış gibi gösteren de bu durumdur.

Nitekim **Aristoteles** bütün gök cisimlerinin, bu arada Ay'ın da, kusursuz bir küre biçiminde olması gerektiğini akıl yürütme yoluyla kanıtladığını sanmış, sonradan **Galilei**, yaptığı dürbünle, Ay'ın görünen yüzünde açıkça gözlemlenebilen dağların ve derelerin varlığını çağının bilginlerinin büyük bölümüne kabul ettirememiştir. Bu bilginler, salt **Aristoteles**'e karşı çıkmak zorunda kalmamak için, ya Ay'a dürbünle bakmaya yanaşmamışlar, ya da gördüklerinin gerçekten Ay'ın yapısıyla ilgili olduğunu kabul etmemekte direnmişlerdir.

Yine **Aristoteles**, boşlukta kalan cisimlerin yere düşmesini, evrendeki her cismin doğal bir yerinin bulunuşuna ve bu cisimlerin kendi yerlerine ulaşma eğiliminde oluşuna bağlıyordu. Böylece **Galilei**'nin gözlemlere, ölçme ve tartmalara dayanan açıklamalarıyla cisimlerin devinimi konusu da aydınlanmaya başlamış, ondan biraz sonra **Newton** yerçekiminin yasalarını bularak bilimin bu alandaki büyük ilerlemesini sağlamıştır. İngiliz filozofu **Francis Bacon**'un bilimsel araştırma yöntemleri üzerindeki çalışmaları ve **Galilei**'nin değişik türden gözlem ve deneylerinden sonra **Newton**'un *Tabiat Felsefesinin Matematik İlkeleri* adlı yapıtıyla çağdaş bilimin ve bu arada Avrupa uygarlığının temellerinin atıldığı söylenebilir.

ESKİ YUNAN'IN ÖZEL BİR YERİ YOK

Şimdi burada iki sorunun yanıtlanması gerekiyor. Birincisi, Avrupa uygarlığının başlamasında ya da hızla gelişmesinde Eski Yunan uygarlığının hiç rolü olmamış mıdır? İkincisi de, deneyimin ve deneyin bilimsel araştırma yöntemleri olarak kabul edilişi, tek başına, bu dev uygarlığın baş döndürücü bir hızla gelişmesini açıklamada yeterli olabilir mi?

Birinci soru, eğer, "Eski Yunan uygarlığı olmasaydı da Avrupa uygarlığı yine başlar ve bu hızla gelişir miydi" anlamında sorulmuşsa bunun yanıtının "Evet, Avrupa uygarlığı yine başlar ve bu hızla gelişirdi" olması gerektiğini duraksamadan söyleyebiliriz. Gerçi insanlık her zaman geçmişin deney ve bilgi birikimi üzerinde yükseldiğine göre, Avrupa uygarlığı da geçmişin deney ve bilgi birikiminden yararlanmıştır. Fakat Avrupa uygarlığının başlayıp gelişmesinde Eski Yunan uygarlığından gelen birikimin başka uygarlıklardan gelenlere bakışla özel bir etkinliğinin bulunmadığı da bir gerçektir.

Nüfusunun yüzde 80'i kölelerden oluşan, başka yörelerin insanları karşısında tümüyle kendi içine kapalı, deneysel bilgiden habersiz oluşuyla bilimsel gelişmenin önüne bir set çekmiş olan Eski Yunan toplumunun, bu dinamizmden yoksun yapısı yeni bir uygarlık üretmeye elverişli görünmüyor. Eğer buna elverişli olsaydı kendisi sönüp gitmezdi. Yalnız kendisi değil, onun en gelişmiş kurumları olan felsefe ve sanatlarının bir bakıma en yakın kalıtçısı olan Roma İmparatorluğu da Avrupa uygarlığının atası sayılabilecek bir uygarlık kurabilmiş değildir.

Eski Yunan uygarlığıyla ilgili bu olumsuz görüşleri o uygarlığı kötüleme çabasının belirtisi olarak görmemek gerekir. O uygarlığın, bir yandan felsefe bir yandan da mimarlık ve heykeltraşlık alanlarındaki göz kamaştırıcı üstünlükleri tartışılmaz birer olgudur. Ancak, bunların etkisinde kalarak, şimdiye dek yapıldığı gibi, Avrupa uygarlığını anlamak ve onu yansız olarak değerlendirmek olanağı bulunamaz.

DENEYSEL BİLGİYE GEÇİŞİN BELİRLEYİCİ ETKİSİ

Şimdi de ikinci sorunun yanıtını arayabiliriz. Deneysel bilgiye geçiş, tek başına, Avrupa uygarlığının başlamasını ve inanılmaz bir hızla ilerlemesini açıklamaya yeter mi? Evet yeter. Tıpkı insanlığın, bilgi birikimine dayanan bir özgürleşme süreci olarak ortaya çıkmış olması gibi, Avrupa uygarlığı da deneysel bilgi anlayışının çok büyük bir hız kazandırdığı bir bilgi birikimine dayanan çok hızlı bir özgürleşme süreci olarak ortaya çıkmıştır. Eski Yunan'dan, **Bacon, Galilei** ve **Newton**'a dek geçen iki bin yıl içinde insanlığın uygarlık yolunda kazandıklarıyla, o günden günümüze dek geçen dört yüz yıl içinde kazanılanlar şöyle bir düşünüldüğünde, herşeyin deneysel bilginin ürünü olduğu kolayca görülecektir.

Burada hemen, bilgi artışının sanat ve felsefedeki gelişmeyi nasıl sağladığı sorusu ortaya çıkacaktır. 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa'da resim, müzik ve yazın alanında görülen gelişmeler bilgi birikiminin sanat alanında da etkili olduğunu gösteriyor. Sanatlardaki gelişmenin nesnel ölçüleri olmasa bile bilgi birikiminin sanatları büyük ölçüde etkilediğini gözlemlemek hiç de zor değildir. Yine de sanatın gelişmesiyle bilginin gelişmesi arasında doğrusal bir bağlantının bulunmadığı söylenebilirse de, böyle bir bağlantının sanatla uygarlık arasında da bulunmadığı açıktır.

Felsefe alanında da durumun buna benzediği söylenebilir. Gerçekten, çağımızın herhangi bir filozofunun **Sokrates**'ten, **Platon**'dan, **Protagoras** ya da **Aristoteles**'ten daha büyük olduğunu söylemek kolay değildir. Üstelik bu filozofların günümüz filozofları karşısındaki durumu, sözgelimi **Arkhimedes**'in günümüz fizik bilginleri karşısındaki durumuna da benzemez. **Arkhimedes**, bir yönden, günümüzün ortalama bir fizik bilgisine bakışla çok büyük bir bilgin sayılsa bile, günümüz biliminsanının bilgisi hemen her yönden **Arkhimedes**'in bilgisinden üstündür. Oysa filozoflar bakımından durum böyle değildir. Bu bakımdan, Yunan filozoflarının büyük üstünlüğünü kabul etmek, fakat bilim ve uygarlık alanında durumun farklı olduğunu unutmamak gerekiyor.

TOPLUMBİLİMLERİNDEKİ GELİŞME NEDEN YAVAŞ?

Burada yeni bir soru ortaya çıkıyor. Avrupa uygarlığı (artık buna "gelişmiş toplumlar uygarlığı" ya da kısaca "günümüz uygarlığı" diyebiliriz) tam ve kusursuz bir bilgi uygarlığı mıdır? Evrenin eksiksiz bilgisine ulaşmak olanaksız olduğuna göre tam ve kusursuz bir bilgi uygarlığından söz edilemeyeceği açıktır. Günümüzün gelişmiş toplumlarının bilgi alanı da, görünüşteki bütün parlaklığına karşın, çok karanlık bölgelerle doludur. Üstelik bilgi eksikliği bilgi uygarlığının kusurlarının tek nedeni de değildir.

Gerçekten, gelişmiş toplumların doğa bilimleri alanındaki gelişmişlik düzeyi ve bu gelişmişliğin ürünü olan teknik olanaklar, günümüzdekinin çok üstünde bir uygarlığın kurulmasına yetecek düzeye ulaşmış sayılır. Çünkü teknik gelişme, insanlar arasındaki anlaşmazlıkların temelinde bulunan iletişim ve ulaşım yetersizliklerini hemen hemen ortadan kaldırmış durumdadır. Ancak, insan bilimleri arasındaki gelişmenin de aynı düzeyde olduğu söylenemez.

Bu, insan bilimlerinin de doğa bilimlerine koşut olarak gelişmediği anlamına gelmez. Fakat onlardaki gelişme hızı doğa bilimlerinin gelişmesindeki baş döndürücü hızla ölçülemeyecek kadar düşüktür. Çünkü insan bilimlerinde hem deney süresi çok uzundur hem de deneyleri sonucu etkileyebilecek yan koşullardan yalıtmak çok zordur. Yerçekimi yasalarının değişik türden cisimleri nasıl etkilediği konusunda, bir laboratuvarda, değişik türden cisimler üzerinde yapılacak deneylerle kısa sürede sağlam bilgiler elde edilebilir. Buna karşın, bir eğitim dizgesinin çocukları nasıl etkilediğini saptayabilmek için yıllar sürecek deneylerin gerekli oluşu bir yana, deneyin, sonuçları etkileyecek yan koşullardan yalıtılabilmiş olup olmadığına hiçbir zaman güvenilemez.

Üstelik, insan bilimleriyle ilgili konularda, bir de, yerleşik inançlardan kurtulma sorunu vardır ki, bunun etkileri bilgi eksikliğinin etkilerini çok aşar. Yüz binlerce yıl süren bilgisizlik döneminin insanlarda "insan insanın kurdudur" biçiminde bir inancın yerleşmesine yol açtığı bilinir. Bu, bir insan için özgürleşmenin en kolay yolunun başka insanların özgürlüğünü çalmaktan geçtiğine inanıldığı anlamına gelir. Günümüzün bilgisinin ışığında, insanların birbiriyle işbirliği yaparak üretecekleri özgürlükten her birine düşecek payın birbirinden çalma yoluyla elde edilecek olandan daha büyük olduğunu görmek zor değildir. Fakat insanlar arasındaki ilişkiler alanında, bilimsel yol-

dan varılan sonuçların yerleşik inançları bir anda yok etmesi olanaksızdır.

İşte son 400 yılda teknik alanda olağanüstü başarılar gösteren gelişmiş ülkelerin, insanlar arasındaki ilişkiler konusunda zaman zaman şaşırtıcı bir yetersizlik göstermesi, bir yandan insan ve toplum bilimleri alanındaki bilgi eksikliğinden, bir yandan da yine bu alandaki yerleşik inançlardan kurtulmanın güçlüğünden kaynaklanmaktadır. Ancak, yine de doğa bilimlerindeki ilerlemenin ve bunun sonucunda ortaya çıkan teknik gelişmenin, insanlar ve toplumlar arasındaki ilişkiler konusunda neden olduğu son derece olumlu gelişmelerin gözden kaçırılmaması gerekir.

Son dört yüz yılın başlangıç döneminde insanların, inançları, hatta bilimsel düşünceleri yüzünden diri diri yakılmaya dek giden işkenceler görmeleri olağan bir durumken, günümüzde, özellikle gelişmiş toplumlarda, düşünce ve inançların cezalandırılması artık söz konusu olmamaktadır. Eski Yunan'da toplumun en büyük kesimini oluşturan kölelik kurumu, yine gelişmiş toplumların zorlamasıyla, geri kalmış toplumlarda bile hemen hemen ortadan kalkmış sayılabilir.

Toplumsal alanda, daha pekçoklarını sayabileceğimiz bu olumlu gelişmelerin hemen hepsinin doğruca bilgi artışının ürünü oluşu da ilginçtir. Gerçekten, sözgelimi Fransız devrimiyle soyluluk ve kölelik ayrımının ortadan kalkışı, genellikle sanıldığı gibi, köle konumundaki insanların baş kaldırmasıyla değil Fransız toplumunun bilgisinin artışı ve Voltaire, Diderot, Rousseau, D'Alembert, Lavoisier gibi düşünce ve bilimadamlarının ortaya çıkışıyla gerçekleşmiştir. ABD'de daha elli yıl önce beyazlarla aynı okullarda okuyamayan, aynı lokantalarda yemek yiyemeyen zencilerin günümüzde en yüksek devlet görevlerinde çalışabilmeleri, Amerikan toplumundaki teknik gelişmeleri çok geriden de olsa izlemekten geri kalmayan insan-bilimlerindeki gelişmelerin sonucudur.

Bu arada dünyadaki teknik gelişmelerle birlikte kimi alanlarda çok büyük ölçülere varan sömürü, yıkım ve kıyımları göstererek etik gelişmenin bilimsel gelişmeyle hiç ilgisi olmadığını ya da bunlar arasındaki ilişkinin tersine işlediğini öne sürmek de bir fanteziden ileri gidemez. Tekniğin gelişmediği dönemlerde bir Hiroşima kıyımı olmadıysa, bu, teknik alanda gelişmemiş olan insanların daha az kıyıcı olmalarından değil, onların elindeki yıkıcı güçlerin daha az gelişmiş oluşundandır. Günümüzde, en azından gelişmiş toplumların, savaşların yararsızlığını gittikçe daha iyi anlamaya başladıkları bir gerçektir.

Sömürü konusunda da durum farklı değildir. Toplumların kendi içlerindeki sömürü düzenleri değişik türden sosyal önlemlerle hafifletilmeye çalışılmaktadır. Toplumlar arasındaki sömürü düzeninin de II. Dünya Savaşından beri yeni bir biçim almaya başladığı görülüyor. Özellikle teknik bilgi alanında en çok gelişmiş olan ABD'nin yöneticileri az gelişmiş toplumları sömürmenin hiç gelişmemiş toplumları sömürmeye bakışla daha verimli olduğunu görmeye ve geri kalmış toplumların gelişmesine yardımla bulunmanın son aşamada kendileri için daha kârlı olacağını görmeye başlamışlardır.

Böyle bir bilinçlenmenin mantıksal sonucu gelişmiş toplumların, gerektiğinde hiçbir karşılık beklemeden, az gelişmiş toplumların gelişmesine yardımda bulunmanın kendileri için yararlı olacağını anlamaları olacaktır. Ancak dünya henüz o aşamanın çok uzağındadır. Bunun nedeni de teknik gelişmenin, hatta insan bilimlerindeki gelişmenin yetersizliği değil, yerleşmiş inançları söküp atmanın güçlüğüdür. Bilim-dışı inançlar bireylerin ve toplumların vicdanlarında öylesine etkili olmaktadır ki, bu etkilerin nerelere dek uzandığının gösterilmesi çok zaman inananları büyük şaşkınlığa düşürmektedir.

Günümüzün en gelişmiş toplumlarında bile, okullarda çocuklara din dersleri verilebilmektedir. Eğitimciler bu dinsel öğretimin çocukların anababalarının isteğine uygun olarak yapılmasını, örneğin çocuğunu dinsiz yetiştirmek isteyen ailelerin çocuklarına din dersi verilmemesini, inanç özgürlüğü bakımından yeterli buluyorlar. Öte yandan bu toplumlarda, çocuklarına, onları iyi yetiştirmek amacıyla da olsa işkence yapan anababalar için, çocuklarının ellerinden alınmasına dek gidebilen yaptırımlar uygulanmaktadır.

Böyle toplumların eğitimcileri "Hiçbir telkine karşı koyamayacak yaştaki çocuklara belli bir dinin inançlarını telkin etmek onları moral bakımdan işkence altında tutmak değil midir?" ya da "Bir anababa kendi çocuğunu kendi uygun gördüğü dinsel inançlara göre yetiştirme hakkını nereden buluyor? Böyle bir hakkı, bir kimsenin kendi evini istediği renge boyama ya da kendi malını istediği gibi kullanma hakkına mı benzeteceğiz?" gibi soruları nasıl yanıtlayacaklardır?

Gelişmiş toplumlarda dinsel inançların insanların davranışları üzerindeki etkisi azaldığına göre, onlarda çocuklara din dersi verilmesinin önemli bir sakıncasının bulunmadığı biçimindeki bir düşüncenin inandırıcı bir yanı olamaz. Gerçekte insanlar arasındaki ilişkinin düzenlenmesindeki en büyük güçlük, eğitimci ve yöneticilerin "Tanrının bütün özsel nitelikleriyle birlikte yarattığı özgür insan" kavramından kurtulup "insanlığını ve özgürlüğünü toplum içinde eğitim ve öğretim yoluyla kazanmış olan insan" kavramına ulaşamamış olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu başarısızlıkta dinsel inançların etkisinin başta geldiği açıktır.

Böylece gelişmiş toplumlar da, bilgi alanındaki bütün ilerlemişliklerine karşın, bir çoğunu açık ya da kapalı biçimde dinsel inançların beslediği, pek çok bilim-dışı inançların etkisi altındadır. O toplumların yöneticilerinin gerek kendi toplumlarının iç sorunları gerekse başka toplumlarla ilişkiler konusundaki çelişkili tutumlarının kaynağını böyle inançlarda aramak gerekir. Öte yandan, aynı inançların, bilgi bakımından geri kalmış toplumların tutumunu çok daha yıkıcı biçimde etkilediği de unutulmamalıdır.

AZ GELİŞMİŞ TOPLUMLAR NE YAPMALI?

Gelişmiş toplumlarda bilgi hızla artmakta ve geri kalmış toplumlarla aradaki fark gittikçe büyümekte olduğuna göre, günümüzdeki eşitsizlik durumu sonsuza dek sürecek midir? Bunun sonsuza dek sürmeyeceğini, ileri toplumlardaki bilgi artışının, onları, geri kalmış toplumları da kendi düzeylerine getirmenin daha kârlı olduğunu görmeye zorlayacağını yukarda belirttik. Bu, ABD'de beyazlarla siyahlar arasında kurulmaya çalışılan eşitliğin bir gün dünya toplumları arasında da kurulacağı anlamına gelir.

Bu durumda soruları artık yeni bir biçimde sormak gerekiyor. Geri kalmış toplumlar o geleceğe, hep ilerdekilerin yedeğinde çekilerek mi ulaşacaktır? Onların ötekilere yetişme konusunda kendilerinin yapabileceği bir şeyler yok mudur? Kısacası, geri kalmışlık kimi toplumlar için bir yazgı mıdır? Bu soruya karşı "Hayır, geri kalmış toplumların bu gerilikten kendi kendilerine kurtulamayacaklarını söylemek için hiçbir neden yoktur" diyebilmek kolay değildir. Fakat insan konusunda bilgisi olan hiç kimse "Evet bu bir yazgıdır ve değiştirilmesi olanaksızdır" da diyemez. Çünkü insan insanlığını kendi yazgısını değiştirebilme gücüne borçludur.

İşte, başka bir sözcük bulamadığımız için yine Avrupamerkezci diyeceğimiz görüşün hastalıklı yanları, bu, kendi yazgılarını kendileri değiştirmek isteyen toplumların durumunda ortaya çıkar. Bu hastalığın en açık belirtisi, son zamanlarda Türkiye'de moda olan özel girişimcilik, dışa açılma, küreselleşme kavramlarında görülmekte olduğundan konuyu Türkiye'den örneklerle açıklamaya çalışmanın uygun olacağını sanıyorum.

Geri kalmış toplumlar geleceğe, hep ilerdekilerin yedeğinde çekilerek mi ulaşacaktır? Geri kalmışlık kimi toplumlar için bir yazgı mıdır? Bu soruya karşı "Hayır, geri kalmış toplumların bu gerilikten kendi kendilerine kurtulamayacaklarını söylemek için hiçbir neden yoktur" diyebilmek kolay değildir. Fakat insan konusunda bilgisi olan hiç kimse "Evet bu bir yazgıdır ve değiştirilmesi olanaksızdır" da diyemez.

Geri kalmış bir toplumun bilgi alanında ilerlemeden gelişmesinin olanaksız olduğunu yukarda belirtmeye çalıştık. Bilgi artışı bir yandan sanayii beslerken bir yandan da kendisi sanayiden beslenmek zorunda olduğu için sanayileşmesiz bir kalkınma da olanaksızdır. Nitekim Avrupalı dediğimiz toplumlarda bu iki yönlü gelişme her zaman birlikte gitmiştir.

Şimdi Türkiye Cumhuriyeti'yle ilgili olarak bir an için Atatürk dönemini atlayarak 1950 Türkiyesi'ne bakalım. İktidarı ele geçirenler kalkınmanın tek yolunu özel girişimcilikte görüyorlardı. Çünkü onlara göre gelişmiş ülkelerin hepsi özel girişimcilikle kalkınmışlardı ve bunun dışında bir kalkınma yolu düşünülemezdi. O kalkınmış ülkelerin önce bilim alanında ilerledikleri unutulmuş ve yöneticileri, olanak oranında dışarıya borçlanılarak özel girişimciliğin desteklenmesi yoluyla kalkınma coşkusu sarmıştı. Böylece 1980 yılına gelindi.

1980 yılı Türkiye bakımından hastalıklı Avrupamerkezci düşüncenin şaha kalktığı bir yıl olmuştur. Doğal olarak yine bu yıl Türk toplumunun kendi yazgısını kendi belirleme hayallerinin de tam bir iflasla sonuçlandığı yıl sayılabilir. Özel girişim, dışa açılma ya da küreselleşme adı altında tam bir sömürgeleşmeye gidilmiş, özel girişimin kapasitesi dışında kalan işlerin de "yap, işlet, devret" gibi sözde yeni bulunmuş bir formüle göre yabancılara yaptırılması kararlaştırılmıştır.

Oysa "yap, işlet, devret" formülü Türk toplumunun bir yarı-sömürge sayıldığı Osmanlı döneminin can kurtaranı olarak yabancı ülkelerin girişimcilerince bulunmuştu. Gerçekte o günün Osmanlı devletinden daha dışa açık bir ülke bulmak da kolay değildi. Başta İstanbul'un su, elektrik, taramvay, tünel vb. kuruluşları olmak üzere biraz teknik bilgi gerektiren bütün işleri bu formüle göre yabancılar yapmıştı. Böylece Türk toplumu çok küçük bir bölümüyle dünyanın en ileri teknik olanaklarından yararlanan, fakat uygarlaşma alanında tek olumlu adım atamayan bir ülke durumundaydı. Türkiye, bu, yerinde sayan yarı-sömürge ülke durumundan ancak Cumhuriyet döneminde kurtulabildi. Fakat o dönem de, 2. Dünya Savaşının başlamasıyla 1939'da son buldu. Yine de bu kısa dönemde hem bilimsiz kalkınma olamayacağı açıkça görülüp üniversite reformu yapılmış, üniversitede dünya çapında profesörlerin ders vermesi sağlanmış, hem de özel girişim yoluyla sanayileşmenin olanaksızlığı görülerek 1932'den 1939'da dek geçen 7 yıl gibi kısa bir süre içinde, planlı kalkınma ve devlet eliyle sanayileşme yönünde dev adımlar atılmıştır.

İşte 1950'den sonraki gerilemeyi hastalıklı bir Avrupamerkezci görüşe bağlayışımız bu yüzdendir. "Yap, işlet, devret" formülünün toplumda gerçek bir kalkınma sağlamayacağının daha Osmanlı döneminde görülmüş ve geri kalmış bir ülkede özel girişimcinin, sanayi kurmaktansa, gelişmiş toplumlarda üretilen ucuz ve kaliteli malları dışardan getirip içerde satmayı yeğlediğinin de Cumhuriyetin daha başlangıç döneminde saptanmış olmasına karşın yine de özel girişimcilikte direnilmiştir. Sonuç ortadadır.

Türkiye 1950'den sonra geçen yarım yüzyılda, gerçek sanayi alanında, 1939 yılına dek yapılanların bir adım bile ilerisine gidememiştir. Bu dönemde sanayileşme adına yapılanların tümü ya bir takım montaj işleri ya da örneğin dokumacılık gibi, artık gelişmiş toplumların sanayi olarak görmediği işlerdir. Bilim alanında da yalnızca gelişmiş ülkelerin değil Avrupa'nın en geri ülkelerinin bile gerisinde kalınmıştır. Dünyanın sayılı büyük firmaları arasında yer almaya başlayan özel girişimcilerse yine de sanayiden sayılmayan türden sanayi kurmakta direniyorlar.

Bu büyük girişimcilerin öğretim alanında yaptıkları da ilginçtir. Onların, hazırdaki üniversiteleri araştırma ve geliştirme çabalarına özendirecek işler yapmaları beklenirken, onlar, bilim ve araştırma işlerini Avrupalılara bırakan sömürge üniversiteleri açma yoluna gittiler. Böylece 70 milyonluk Türk toplumunun dünya bilim ve teknolojisine en ufak bir katkıda bulunmayan bir toplum olarak kalmasında en büyük etmen olan bir politikacılar ve özel girişimciler topluluğunun, sürekli olarak, dışa açılan, küreselleşen ve sanayide dev adımlarla ilerleyen bir Türkiye'den söz ettikleri acayip bir toplumsal kargaşa ortaya çıktı.

Kısaca, Avrupamerkezci düşüncenin korkulacak yanı, onların kendilerini, hatta bizim onları, bizden daha üstün bir ırktan ya da daha uygar bir geçmişten geliyormuş gibi görmemizde değildir. Bu türden ırkçı saçmalıkları, geri kalmış ülkelerden çok önce Avrupa düşüncesinin gerçek temsilcileri çürütmüştür. Geri kalmış ülkeler için büyük tehlike, onların gelişmişliklerinin gerçek nedenlerini araştıracak yerde görünüşlerini taklit ederek onlara benzeyebileceklerini sanmalarından geçiyor.

Dünya alternatif tıbba nasıl yaklaşıyor?

Dr. Füsun SAYEK (•)

Alternatif tıp; günümüzde kullanılan tıp uygulamaları (geleneksel batı tıbbı) dışındaki sağlık bakım sisteminin genel adıdır. Bu tanım öylesine geniş, öylesine iticidir ki, günümüz geleneksel batı tıbbı ile öylesine ayrı gibi algılanmaktadır ki, zaman zaman bu konunun konuşulması, tartışılması bile yapılamamaktadır. Gerçekten günümüz geleneksel medikal uygulamaları ile alternatif tıp, kavramlar, anlayışlar ve araştırmalar açısından birbirlerine öyle düşman ve şüphecidirler ki, İngiliz Tabibler Birliği'nin geçtiğimiz yıllarda çıkardığı "Tamamlayıcı Tıp: İyi Hekimlikte Yeni Yaklaşımlar" adlı yayını bir barış bildirgesi gibi algılanmıştır. Burada alternatif tıp yerine kullanılan "Tamamlayıcı Tıp" tanımlaması da kabul görmüştür. Bu tanımlama gerçekten; bizim de aklımıza daha uymaktadır. Bu deyimi yeterli görmeyen bazı çevreler alternatif tıptan "geleneksel olmayan tedavi yöntemleri" olarak da söz etmektedir.

Böyle bir tanımı yaptıktan sonra tamamlayıcı tıp uygulamaları içerisine neler girmektedir, bir göz atalım: Gevşeme, hayal etme, diyet (her türü), homeopati, vitaminler, şifalı otlar (herbalizim), akupunktur, meditasyon, hipnoterapi, aromaterapi, natüropati, refleksoloji, osteopati, bu listeyi bibiloterapiye (edebiyat kahramanlarını tedavi amacıyla kullanma) kadar uzatmak mümkün (2, 3).

Tüm bu yöntemler (ki bazılarını daha ayrıntılı tartışacağız) giderek daha çok kabul gören, ilgi duyulan, tamamlayıcı bazen de alternatif uygulamalar olmaktadır.

DÜNYA İSTATİSTİKLERİNDE ALTERNATİF TIP

Bu uygulamalarla ilgili diğer ülkelerden bazı sayılar vermekte yarar var:

Hollanda ve Belçika'da toplumun yüzde 60'ı tamamlayıcı tıp uygulamalarına kaynak olmak üzere ekstra sağlık primi ödemeyi kabul etmekte, İngiltere'de toplumun yüzde 74'ü bu uygulamaların İngiliz Sağlık Sistemi içinde yer almasından memnuniyet duyduklarını belirtmektedir.

İstatistiklerin güvenilir olduğu bazı ülkelerde bu uygulamaların halkın yüzde 20-50'si tarafından kullanıldığı saptanmıştır. Bu sayı giderek de artmaktadır.

Örneklersek; Hollanda'da 1981 yılında nüfusun yüzde 6.4'ü herhangi bir tamamlayıcı tıp yöntemi kullanırken, bu sayı 1990'da yüzde 15.7'ye ulaşmıştır. İngiltere'de konvansiyonel olmayan uygulamaları yapan kişilere gidenler, 1985 yılında her 7 kişiden biri iken, bu 1991 yılında her 4 kişiden biri olarak gerçekleşmiştir. Örneğin homeopati (ki Fransa'da en popüler alternatif tıp yöntemidir) uygulaması yaptıran nüfus 1982'de yüzde 16 iken, 1992'de yüzde 26'ya ulaşmıştır.

Tablo 1

	Evet yüzde	Hayır yüzde
Hiç alternatif tıp uygulayan birisine gittiniz mi?	40	60
Hiç yakınlarınızdan biri bu tür bir uygulama ile iyileşti mi?	52	48
Alternatif tıbbın etkin bir yöntem olduğuna inanıyor musunuz?	83	17
Yalnızca sat/kandırılabilen kişilerin mi bu yöntemleri uyguladığına inanıyorsunuz?	7	93
Alternatif tıp alanında şarlatanların çok mu olduğunu düşünüyorsunuz?	72	18
Daha önce hiç çok hasta oldunuz mu?	20	80
Daha önce hiç psikoloğa gittiniz mi?	15	85
Daha önce böyle bir ankete katıldınız mı?	28	72

1993 yılında New England Journal of Medicine'de yayınlanan bir araştırmada ABD'de her yıl nüfusun 1/3'ünün bir alternatif tıp uygulaması yaptığı, yaptırdığı ve bunun için toplam 13 milyar dolar harcama yapıldığı belirtilmiştir.

Ayurveda Hindistan'daki, pekçok alternatif uygulamayı içeren Çin tıbbı Çin'deki uygulamalarla sınırlı kalmayıp, tüm dünya ülkelerinde uygulanır olmuştur. İnsanlar giderek bu uygulamalara daha sıcak, daha az şüpheci bakmaya başlamışlardır. **Furnham**, 1994'de İngiltere'de 350 denekle çok geniş kapsamlı, sağlık ve hastalık algılamalarına dönük bir çalışma yapmıştır. Sorulardan bir kısmı ve yanıtlar Tablo 1'deki gibidir:

Batı tıbbının mekanikleşmesi hastalara ayrılan sürenin azalması ve bu sürenin sıcak bir ilişki ile doldurulamaması kişileri arayışlara yöneltti.

Şimdi, böyle bir ankete verilen yanıtlar; kültürler, ülkelerarası farklılıklar gösterir. Nitekim, her ülkede tercih edilen yöntemler, uygulamalar da farklıdır.

Aşağıdaki tablo BMJ (British Medical Journal)'da 1994 yılında yayınlanan Fisher ve Ward'un "Complementary Medicine in Europe" adlı çalışmasından alınmıştır.

Halkın tamamlayıcı tıbbı kullanma yüzdesi Tablo 2'de görülmektedir.

Tablo 2

Ülke	Herhangi Bir Yöntem	Akupunktur	Homeopati	Manipülasyon	Herbalyim
Belçika	31	19	56	19	31
Danimarka	23	12	28	23	veri yok
Fransa	49	21	32	7	12
Almanya	46	veri yok	veri yok	veri yok	veri yok
Hollanda	20	16	31	veri yok	veri yok
İsveç	25	12	15	48	veri yok
İngiltere	26	16	16	36	24
ABD	34	3	3	3	90

Giderek yaygınlaşan kullanım için yapılan harcamalar da artmaktadır. Homeopati için 1991 yılında, Avrupa'daki harcama 590 milyon Sterlin (59 trilyon), herbalizm (ot ve nebatlarla tedavi uygulama) için ise 1.45 sterlin'dir (150 trilyon). Peki neden bu ilgi?

ALTERNATİF TIBBA İLGİNİN NEDENLERİ

Şimdi bu konuya çeşitli tarafların gözüyle bakalım ve artan ilginin gerekçesini bulmaya çalışalım: Yüzyılın 2. yarısında özellikle olmak üzere hastalık temelli, araştır/keşfet/yok et metodlu yaklaşım batı tıbbını egemenlik altına aldı. Bu uygulamaların sonucunda aşılar, yepyeni ilaçlar, teknolojik keşifler oldu ve toplum için sorun olan pekçok hastalık silip süprüldü. İnsanlar daha uzun yaşar oldular. Bu teknolojik gelişimi yadsımak elbette mümkün değil. Ancak bunun önemli bir yan etkisi kişilerin kendi sağlıkları konusundaki egemenliklerini kaptırmaları oldu. Sağlığın ve hatta tüm yaşamın medikalizasyonu (bütün sorunların tamamen tıbbi bir yaklaşımla değerlendirilmesi ve çözülmeye çalışılması) denilen olgu hızla tıp alanına girdi. Özellikle gelişmiş batı ülkelerinde insanlar tıbbın ulaştığı bu mertebeyi sorgulamaya başladılar. Bir kısmı yeni oluşan bazı sorunlar (AIDS gibi) karşısında batı tıbbının çaresizliği ile ilgili kuşku ve umutsuzluklar yaşadılar. Ayrıca daha uzun yaşamanın daha sağlıklı olmak, daha iyi yaşamak anlamına da gelmediğini gördüler. 1991 yılında ABD'de yapılan bir kamuoyu yoklaması halkın nerdeyse yarısının sağlık hizmetlerinden memnun olmadığını gösterdi. Yeni arayışlar ortaya çıktı. Ağrı gibi, artrit gibi kronik hastalıkların batı tıp yöntemleri ile çözüme ulaşamayabilir olması, bazı yöntemlerin ağır yan etkileri olması insanlarda alternatif tedavilerin daha "nazik", daha zararsız olduğu izlenimini yarattı. Birşey daha var ki, bence bu en önemlisi: Batı tıbbı giderek mekanikleşirken, bu mekanikleşme sırasında sağlık hizmeti almaya gelenlere, hastalara ayrılan sürelerin azalması, ve bu sürenin sıcak bir ilişki ile doldurulamaması kişileri arayışlara yöneltti. ABD'de yapılan bir çalışma hekimlerin yüzde 50'sinin hastaları ile karşılaştıklarında, hasta daha yakınmasını anlatırken ilk cümlede hastanın konuşmasını kestiğini ortaya çıkarmıştır. Bu elbette hastaların kendilerini engellenmiş hissetmesine yol açmaktadır. Yine ABD'de alternatif yöntemler de uygulayan hekimlerin hastalarına daha uzun saatler ayırdıkları, pekçok yöntemi tartıştıkları bilinmektedir. Bu hekimler yalnızca fiziksel belirtilerle değil, kişinin tüm yaşamıyla ilgilenmekte, bu da nostaljik biçimde "atalarının doktorları"nı özleyen kişilere çok çekici gelmektedir.

Bu konuda yapılmış "bilimsel" çalışmalar da vardır. BMJ'de 1994'de yayınlanan bir çalışmada 415 kanser hastasının alternatif yönteme bakışı çok ayrıntılı olarak araştırılmıştır. Bu hastalar her yaştan olup, telkin, gevşeme, diyet, homeopati, vitamin, şifalı otlar gibi yöntemleri uyguladıkları (yüzde 16) görülmüştür. Bu yöntemleri uygulayanların çoğu kadın (1/5, erkeklerin ise 1/8'i), yarısından çoğu (yüzde 58) en üst sosyal sınıftandı (profesyoneller). Tamamlayıcı tıp uygulamaları da yaptıran gruptakilerin yüksek bir iç denetimleri olduğu, yine ayrı sorularla ortaya çıkarılmıştır. Bu kişilere neden bu yöntemleri uyguladıkları sorulmuş; 1/3'ü daha umut verici bulduklarını, 1/3'ü yöntemlerin nontoksik (toksik olmayan, zehirli atık meydana getirme-

yen) ve kapsayıcı olmasını çekici bulduklarını, 1/4'ü bu yöntemlerle hastanın katılımının, kontrolünün daha kolay olduğunu, 1/4'ü de uygulayıcı ile daha iyi bir iletişimi sağlayabildiklerini belirtmişlerdir. Hastaların bir kısmı (1/4'ü) sorunlarının çözümsüz olmasının bir ek yaklaşım aramalarına neden olduğunu belirtmişlerdir. Yarısından çoğu belirtilerde azalma umarken yalnızca 1/10'u tam iyileşme, 1/5'i bağışıklık sistemlerinde bir güçlenme beklediklerini belirtmişlerdir. Tedavilerin belli aşamasında memnuniyetleri ölçüldüğünde yüzde 82'si ek tedaviden memnun olduklarını söylemişlerdir. Bu yöntemlerin kişileri daha güçlü, hastalıklarla mücadelede daha dayanıklı, geleceğe daha umutla bakar hale getirdiği ifade edilmiştir. Pekçoğu enerjilerinin arttığını, bulantılarının geçtiğini, daha rahat nefes aldıklarını söylemişlerdir. Bu hastaların bir kısmı asıl tedavileri sırasında hekimlerinin gelecekleri ve ilgili hiç umut vermeyen tavırlarının çok olumsuz etki yaptığını ayrıca belirtmişlerdir.

Peki hastaların böylesine sıcak yaklaştığı yöntemlere ilişkin tıp meslekleri ne düşünüyor?

KİMLER UYGULUYOR?

Her ülkede bu uygulamaları yapanlar değişiyor. Belçika, Fransa, İspanya, İtalya, Yunanistan ve ülkemizde tıbbın yasal olarak belirlenmiş meslekler dışındakilerce uygulanması yasaktır. Bu Hollanda içinde geçerli, ancak Hollanda hükümeti bir genelge çıkararak, tıp dışı kişilerin bu uygulamaları yapmalarına şikayet olmazsa göz yumacağını belirtmiştir. Danimarka'da uygulama yapılabiliyor ancak yasa ile düzenleme var. Almanya'da özel eğitilmiş, sınav vermiş "heilpraktiker"ler uygulama yapabiliyor. İngiltere ve İrlanda'da yasaklayıcı bir yasa yok. Doğu Avrupa ülkelerinde yakın zamana kadar bu uygulamalar yasaktı. Tıp dışı uygulayıcı sayısı İngiltere'de giderek artmaktadır. Tıp dışı uygulayıcı/doktor oranı 12/1'dir. Ancak giderek genel pratisyenler arasında eğitim alıp uygulama yapmak isteyenlerin oranı artmaktadır (yüzde 38'i eğitim almış, yüzde 42'si eğitim istemektedir). Tamamlayıcı tıp uygulamalarının Belçika'da yüzde 80'i hekimlerce uygulanmaktadır. Fransa'da 55.000 genel pratisyenin 1/3'ü tamamlayıcı tıp uygulamaktadır. Hollanda'da genel pratisyenlerin yüzde 47'si bu uygulamaları yapmaktadır. Almanya'daki ağır kliniklerin yüzde 77'si akupunktur uygulamaktadır. İngiliz ve Hollanda'lı hekimlerin (kendileri bu uygulamaları yapmasalar da) yüzde 80'i örneğin sırt ağrısı için manipülasyonun, yüzde 50'si kronik ağrı için akupunkturun, yüzde 45'i de üst solunum yolu enfeksiyonu ve astma için homeopatinin uygun olduğuna inanmakta. İngiltere'de genel pratisyenlerin 3/4'ü bu alanlar için sağlık sistemine para konulmasını istemektedir.

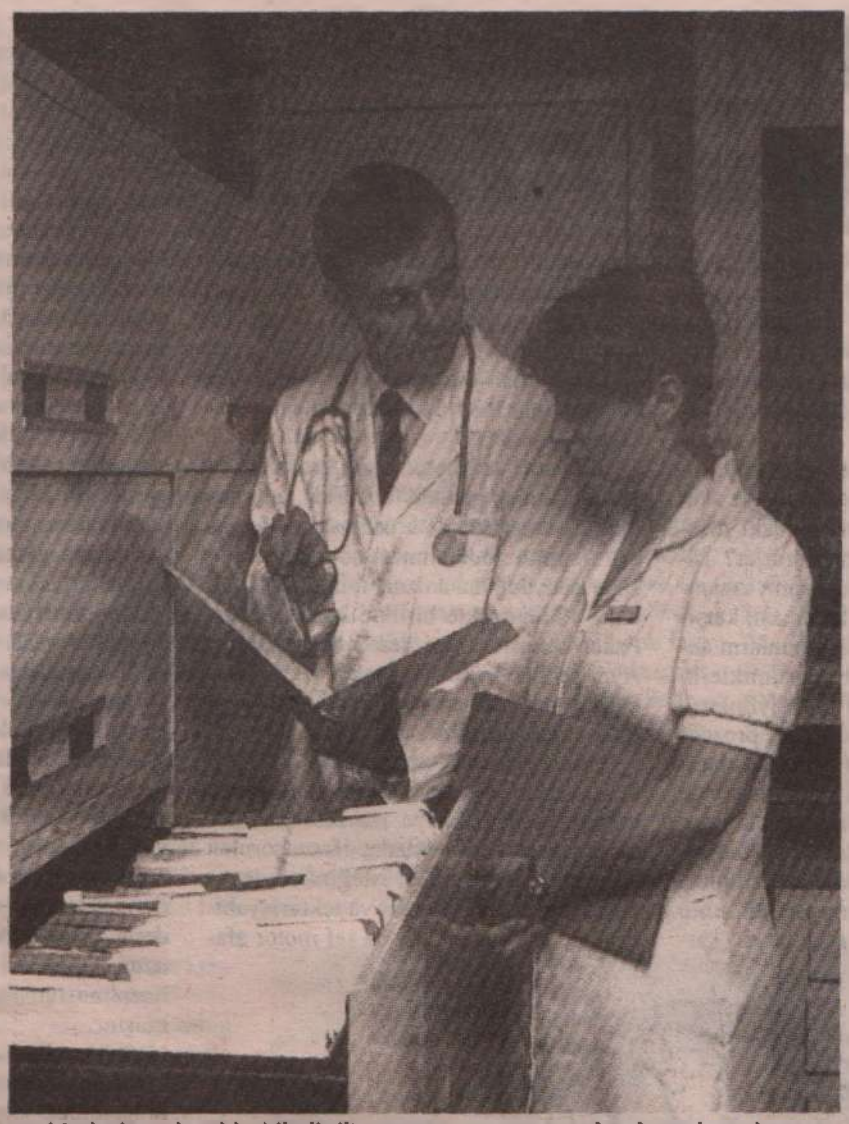

Hekimlerin gelecekleri ile ilgili umut vermeyen tavırları hastaları olumsuz etkiliyor.

ABD'de çeşitli meslek grupları (hekimler, OD, chiropractör, herbalist) bu uygulamaları yapmakta, hekimlerin bir kısmı çok inançlı olmakla birlikte bir kısmı bu alandaki araştırmaların yetersizliğini dile getirmektedir. Yalnızca otlarla oluşan tedavilerde bazı yan etkiler, yakınma olarak verilirken, bazı tedaviler oldukça emin bulunmaktadır.

Hekimlerin en büyük endişesi bu konuda çağdaş bilimsel araştırma azlığıdır. Ancak literatürde bu yöntemlerle ilgili yapılmış çok sağlam çalışmalar da göze çarpmaktadır.

Örneğin saman nezlesi, migren ve fibromiyalgojide çok iyi tasarlanmış klinik araştırmalar homeopatinin yerinin olduğunu göstermektedir. Veriler, homeopatinin bir plasebo (bir ilacın gerçek etkisini, o ilacı alan hastadaki ruhi etkilerden bağımsız olarak incelemek için ilaç yerine verilen madde) etkisi değil, gerçekten tedavi edici bir görevi olduğunu göstermektedir. Çalışmalar, Batı tıbbına ek olarak kullanıldığında etkinin daha da arttığını kanıtlamaktadır. Yine migrende hem atak sayısının hem de ağrının şiddetini azalttığı gösterilmiştir. Bir grup bilim adamı bugün batı tıbbının da nerdeyse yüzde 85 oranında bilimsel bir değerlendirmeye tabi tutulmadığını, her tür yöntemin aynı nesnellikle değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Bilim adamları bu konuda tekrarlanabilir çalışmaların açlığı içerisindedir.

RESMİ YAKLAŞIMLAR

Hastaların ve bilim adamlarının görüşünü belirledik, peki kurumlar, sağlık sistemini yönlendirenler bu konuda neler düşünüyor? DSÖ (Dünya Sağlık Örgütü); 1977 yılında geleneksel tıp uygulamalarının ulusal sağlık sistemlerine entegre edilmesi ile ilgili bir karar aldı. DSÖ'ne üye ülkelerin pek çoğu yalnızca batı tıbbının uygulanması ile herkese sağlık hedefine ulaşılamayacağını gördü. Bunda en önemli etken giderek artan sağlık maliyetleri idi elbette. O zaman batı tıbbına ek olarak, daha ucuz diğer yöntemlerin kullanımında bir sakınca yoktu. Ülkeler açısından da bu önemli idi. Çünkü kendi kendine yeterlik ancak kendi kaynaklarının en iyi kullanımı ile mümkündür. Pek çok ülkede devletin bu konuya olumlu yaklaştığını görüyoruz. Hindistan'da Ayurveda tıbbı yaygın bir uygulamadır. Fakültelerde öğretilmektedir. Çin tıbbı kendine güvenini yeniden kazanmıştır ve pekçok ülkede sağlık sistemine entegrasyonu hem hekimler hem de devlet tarafından desteklenmektedir. Devlet şifalı otlarla ilgili araştırmalara destek vermektedir. ABD'de hastaneler bu konuda oldukça ikircikli-dirler. FDA (Federal İlaç Yönetim Merkezi), kendisinin onaylamadığı tedavileri uygulayan hekimleri cezalandırmaktaydı. Bugün Temsilciler Meclisi'ne bu yönetimleri kişilerin korkusuzca uygulayabilmesi (FDA'nın onaylamadığı) için bir yasa teklifi verilmiştir.

Ulusal Sağlık Enstitüsü bir birim oluşturmuştur ve bu konuya ciddi biçimde eğilmektedir. Bu birimin amacı alternatif tedavi yöntemlerini araştırmak ve değerlendirmektir. Bu birimin sorumlusu önemli bir araştırmacı olan Dr. **Wayne Jonas**'tır: Halen; hafif beyin travmasında homeopatinin yerinden, ilaç bağımlılığında duanın yerine kadar pekçok araştırma yürütülmektedir. Dr. **Jonas** "eğer hastalar bu tedavileri uyguluyorlarsa, hekimler de bilmelidir"den yola çıktıklarını söylemektedir. ABD'de bu konuyla ilgilenen pekçok enstitü açılmıştır.

Yine de bu konuda ABD'nin daha şüpheci davrandığını görüyoruz.

Örneğin ciddi bilim dergilerinde, bu konulardaki ciddi araştırmalar yer bulamamaktadır. Yer bulanlar ancak olumsuz yayınlardır. JAMA'da (Amerikan Tabibler Birliği Yayın Organı) 1995 yılında yayınlanan bir yazıda (Dr. **Koff**) herbal hepatotoksisiteden (otların karaciğer üzerine toksik etkisi) söz edilerek bu yöntemlerin önemli tehlikeleri olduğuna dikkat çekilmektedir. Amerikan Tabibler Birliği'nin bu konudaki tavrı kesindir. "Şimdilerde alternatif tıp denen bu şeylere, biz kanıtlanmamış kocakarı yöntemleri diyoruz" der, Dr. **R. Schwarz** (JAMA 2. Başkanı). 1992 yılında aynı kurum tüm bu yöntemleri "bilimsel değeri yoktur" diyerek reddetmiş ve hatta 1987'de üyelerini "chiropractör"leri boykot etmeye çağırmıştır.

İngiliz Tabib Birliği'nin tutumu ise daha farklı ve yumuşaktır ve tamamlayıcı tıp diye tanımladığı bu yöntemleri desteklemektedir. BMA'nın görüşü "eğitimsiz kişilerin halen bu alanda çalışmasını doğru bulmuyoruz" şeklindedir. Çok sıkı denetimin, kaçak ve daha denetimsiz uygulamalara yol açtığı konusunda endişeleri vardır.

Avrupa Topluluğu homeopatik ürünlerle ilgili bir direktif yayınlamıştır (1994) ve 10 ülkede alternatif yöntemlerin geçerliliği araştırılmaktadır. Alman hükümeti bu alanda 10 milyon marklık bir projeyi desteklemektedir. İngiltere'de devlet bu konuya oldukça sıcak bakmaktadır, hatta 5 adet alternatif tıp hastanesi vardır.

Gelelim eğitim kurumlarına; Almanya'da tıp eğitim müfredatında bu dersler zorunludur. Fransa ve Hollanda'da ise müfredatlara konulmuştur. İngiliz Tabip Birliği hem mezuniyet öncesi için öneriler, hem sürekli eğitim programları yapılması gerektiğini de savunmaktadır.

Türkiye'de durum şöyle: Bu alanda bütünlüklü bir politika yoktur. Sigorta sistemi bazı uygulamaların ücretini ödüyor. Eğitim programlarında yer almıyor. Fizyoterapistler ve yasak olmasına rağmen diğer kişilerce uygulamalar yapılıyor. Sağlık Bakanlığı, 1992'de Akupunktur Yönetmeliği çıkardı.

HEKİMİN TUTUMU NE OLMALI?

Sağlık bakım hizmetlerinin amacı hastaya en iyi yaklaşımı verebilmektir. Biz hekimler "Hasta yararı"na olabilecek herşeye açık olmalıyız. En nesnel yaklaşımı yapmalı, keskin görüşlerden kaçınmalıyız. Tıp değişime uğruyor. Bu değişimi en iyi yöne yöneltmek elimizde. Hastalar kendilerini eşit gören (partner) alternatif tıbbı, benimsemekte. Bize düşense; bu yöntemleri nesnel değerlendirebilmek, bu tür değerlendirme çalışmalarını desteklemek olmalıdır.

1) Toplumdaki uygulamaları görmek, iletişimi sağlamak, 2) Bu uygulamaları bir bütün olarak, bilimsel değerlendirmek, 3) Yanyana yürütebilmeyi öğrenebilmek, 4) Kaynak ayırmak, 5) Eğitim için çaba göstermek, 6) Ulusal ilaç listelerine girmeleri konusunda tartışmalar yapmak, 7) Uygulamaların eğitimli hekimlerce yapılmasını sağlamak, 8) Muhtemel şarlatanlardan korunmak için; a) Yasal düzenleme, b) Toplum bilgilendirmesi, c) Çok sıkı olmayan bir denetim (yeraltına kaçmalarını önlemek açısından) yapılması konusunda çalışmalıyız.

(*) Türk Tabibler Birliği Merkez Konseyi Başkanı

KAYNAKLAR

1) R. Buckman, G.Lewith, What does homeopathy do -and hour? BMJ, Vol 309, Sio3, 1994.
2) SM Downer ve ark, Pursuit and practice of complementary therapies by cancer patients receiving conventional treatmant, BMJ Vol 309, s. 86-89, 1994.
3) C. Chi, Integrating Traditional Medicine into Modern Health Care Systems, Sos. Sc. Med Vol 39, No: 3, s.307-321, 1994.
4) P. Fisher, A. Ward: Complementary medicine in Europe, BMJ, Vol 309, s.107-110, 1994.
5) V. Oh- The Placebo effect BMJ, Vol: 309, s.69-70, 1994.
6) R. Koff, Herbal Hepatotoxicity, JAMA, Vol 273, No:6, s.502, 1995.

Lisan bozukluğu ve konuşma kaybı: Afaziler

Dr. H. Tuğrul ATASOY (*)

Lisan ve konuşabilme yetisi, insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliklerden biridir. Bu sayede ampirik gözlem ve deneme yanılma yoluyla edinilen bilgiler, diğer bireylere ve sonraki nesillere aktarılabilmiş, dolayısıyla bilgi birikimi başlatılabilmiştir.

Daha sonra yazının bulunuşu bu birikim ve yeni yapılanmaları hızlandırmış, daha kalıcı hale getirmiştir. İnsan beynine baktığımızda, iki önemli işlev olan konuşma ve başparmak kullanımı için ayrılan bölümlerin, evrim süreci içinde diğer primat beyinlerine göre anlamlı derecede gelişmiş olduğunu görürüz. Bu işlevlerden birisi iletişim ve bilgi birikimine diğeri ise alet ve silah kullanımına olanak sağlamıştır.

Lisan bozukluğu ve konuşma kaybı ya da tıbbi söylenişi ile afazi terimi (terimi 1874'te **Trousseau** önermiş ve tanımlamıştır) bir insanın yalnızca konuşamaması ile sınırlı değildir. Örneğin dili bir kaza sonucu işlevsiz kalmış bir insan da konuşamaz. Ama söyleneni anlayabilir, yazıp okuyabilir. Afazik kişi lisan yeteneğini kaybetmiştir.

Afazinin çok çeşitli klinik görünümleri vardır. Genel olarak afaziler klinikte 9 alt başlık halinde sınıflanır. Değişik derecelerde olmak üzere afazilerin hemen her şeklinde konuşmanın yapısı, isimlendirme ve yazı yazımı bozulur, bir türü hariç diğerlerinin tümünde okuyarak anlama, bir kısmında duyarak anlama ve yine bir kısmında söyleneni tekrarlama bozulur. Bunlara birazdan kısaca değineceğiz.

BEYİNDEKİ KONUŞMA ALANLARI

Beynimizdeki konuşma ile ilgili alanlar tek bir beyin lobunda değil değişik beyin loblarında yer almışlardır. Üç ana merkez vardır. İnsanların yüzde 95-99'unda sol beyin yarısı, geriye kalan kısmında ise sağ beyin yarısı konuşma için baskın (dominant) olan yarıdır. İşte bu üç merkez de, bu baskın olan yarıdadır. Bunlardan ilki, ünlü nörolog **P. P. Broca**'nın 1861'de tanımladığı ve onun adı ile anılan broca alanıdır. Bu alan bugün beyinin bölümlenmesinde kullanılan broadmanın 44. alanına uyar. Ön beyin (frontal) lobun arka alt kısmında yer alır. Birinci dereceden yardımcı (assosiasyon) alanıdır. Konuşmanın motor yönü ile ilgili merkezdir. Yani söylenmek istenen duygu ya da düşüncenin harf ve kelime bazında bulunup söylenebilmesini sağlar. İkinci önemli alan Alman nörolog **C. Wernicke** tarafından 1874'de tariflenen wernicke alanıdır, bu alan da broadmanın 22 no'lu alanına uyar. Bu bölge baskın olan beyin yarısındaki yan-alt (temporal) lobun üst arka yarısında yer alır. Konuşmanın anlaşılmasından sorumludur. Üçüncü alan ise broadmanın 39. alanına uyan ve baskın beyin yarısındaki yan-üst (pariatal) lobun alt kesminde yer alan angüler girusdur. Burası ikinci dereceden yardımcı merkezdir. Angüler girus duyusal, işitsel, görsel beyin merkezlerinin assosiasyon merkezleri ile ilişki halindedir ve sesi işitilen, dokunulan ve görülen şeyin adının yazılabilmesi ile ilgilidir. Ayrıca bu üç alan arasında üç bağlantı mevcuttur. Bunlar 44 ile 22 arasındaki yol, 22 ile 39 arasındaki yol ve 44 ile 39 arasındaki yollardır. Bu yolların zedelenmesi durumunda da değişik derecelerde konuşma kayıpları oluşur.

Bu arada bu merkezlerin ve yolların karşısında (ayna görüntüsü gibi) yer alan baskın olmayan beyin yarısındaki merkezler ne işe yarar, boş mu dururlar? Tabii ki hayır, onlar da konuşmanın tonlanması, konuşmaya duygu katılması, karşıdaki insanın konuşmasından bunların anlaşılabilmesi, ayrıca jest ve mimiklerin anlaşılabilmesi ile ilgili fonksiyonların gerçekleştirilmesini sağlar. Yani prozodi ile ilgili alanlardır. Motor konuşma alanının (broca alanının) tam ayna hayalinde yer alan bölge, motor prozodi alanıdır. Konuşmanın tonlanmasından ve konuşmaya duygu katılımından sorumludur. Aynı şekilde duysal konuşma alanının (wernicke alanının) tam ayna hayali karşısındaki alan ise duysal prozodi alanıdır ve konuşmalardaki duygulanımlarla tonlamaları anlamaktan sorumludur. Bu alanların zedelenmelerinde ise aprozodiler denilen başka bir hastalık grubu görülür ki başlı başına ayrı bir yazı konusu oluşturur. Biz yine afazilere dönelim.

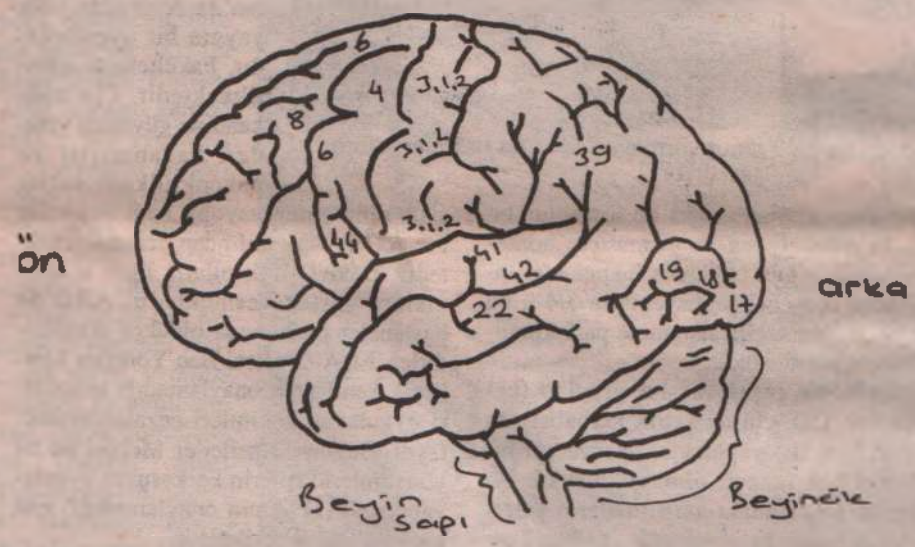

Beynin sol dıştan görünüşü (broadmanın önemli alanları)
1, 2, 3: Duyusal ana alanlar, 4: Hareket ile ilgili alan, 6: Yardımcı hareket alanı, 8: Ön göz hareketleri alanı, 17, 18, 19: Görme duyusu alanları, 22: Wernicke (lisanın anlaşılması ile ilgili) alanı, 39: Lisan yardımcı alanı (angüler girus), 41,42: İşitme duyusu alanları, 44: Konuşmanın motor alanı (broca alanı)

Pekala ne olur da bu alanlar ya da bağlayıcı ara yollar zedelenir ve işlev kaybı olur? Afazilerin nedenleri nelerdir? En sık rastlanılan neden, konuşma merkezlerini besleyen damarların tıkanması ya da kanaması ile oluşan zedelenmelerdir. Bu tip tıkanma ya da kanamalar en sık damar sertliği, yüksek tansiyon, şeker hastalığı ve kalp hastalıklarında görülür. Afazilerin ortalama olarak yüzde 90-92 sebebi bu tip damar zedelenmeleridir. İkinci önemli neden grubunu beyin tümörleri oluşturmaktadır. Daha az sıklıkla, kafa travmaları sonrası afaziler oluşabilmektedir. Diğer nedenler ise; epilepsi (sara) hastalığının bazı türleri, bazı dejeneratif beyin hastalıkları (Pick ve Alzheimer hastalıkları gibi), beynin bazı viral enfeksiyonları, multiple skleroz denilen beyin hastalığında afazi gelişebilir. Bazen migren atağında geçici afaziler ortaya çıkabilir.

AFAZİ TÜRLERİ

Şimdi afazi türlerine, zedelenen alan ve klinik görünüm farklılıklarına göre kısaca değinelim.

İlk olarak saf motor ya da broca afazisine değinmek gerekir. Yukarıda tanımladığımız broca (ya da broadmanın 44. alanı) alanının zedelenmesi sonucu ortaya çıkar. Duyduğunu anlama fonksiyonu çok hafif etkilenmekle birlikte korunmuştur. Fakat konuşma ileri derecede bozuktur. Aynı şekilde kişi söylenenleri tekrarlayamaz, okuduğunu anlayamaz ve yazı yazamaz. İsimlendirme de bozulmuştur.

Tüm bulguları yukarıdaki ile aynı olan, yalnız söyleneni tekrar fonksiyonu korunmuş olan afaziye, transkortikal motor afazi adı verilmektedir. Hasta sorulan soruya yanıt veremez, isteğini söyleyemez ama söyleneni anlar ve tekrarlayabilir. Okuduğunu anlama da saf motor afaziye göre daha iyi durumdadır ama yazı yazma ve isimlendirme bozulmuştur. Bu tip ve diğer tip transkortikal afazilerde zedelenme baskın olan beyin yarısının öbür beyin yarısına komşu olan (medial) yüzündedir.

Wernicke ya da saf duysal tip afazi ise yine wernicke (broadmanın 22. alanı) alanının zedelenmesinde görülür. Hasta söyleneni ve de kendi söylediklerini anlayamaz, konuşması akıcıdır ama kelime ya da harf yanlışlıkları vardır. Söylediklerinin bir tutarlılığı yoktur, bu yüzden ne söylemek istediği anlaşılamaz. Yazı örneği aynen konuşmasına benzer, okuduğunu anlayamaz, söyleneni tekrarlayamaz, isimlendirme yapamaz.

Transkortikal duysal tip afazide tüm bulgular wernicke tip duysal afazi ile aynıdır. Burada yalnızca hastanın kendisine söylenenleri tekrarlama fonksiyonu korunmuştur. Zedelenen alan transkortikal motor tip afazideki zedelenen alana benzer ama biraz daha arka kesimleri tutar.

Global ya da total tip afazide neredeyse tüm konuşma alanlarını içine alabilecek kadar büyük bir zedelenme vardır. Tüm lisan yetenekleri bozulmuştur. Hasta ne söylenenleri anlayabilir ne tekrarlayabilir. Yazı yazma, okuma ve isimlendirme becerileri tamamen kaybolmuştur.

Transkortikal mikst (karışık) tip afazide zedelenen alan, transkortikal motor tip afazideki zedelenen alana benzer, ama biraz daha geniş bir alandır. Bulgular global tip afazidekine benzer, yalnızca burada tekrarlama fonksiyonu korunmuştur. Hasta yalnızca kendine tekrarlanan kelimeleri tekrarlayabilir.

Konduksiyon ya da ileti tip afazi ise broadmanın 22. ve 44. alanlarını (wernicke ve broca alanlarını) birbirine bağlayan yolların zedelenmesinde ortaya çıkar. Hasta söylenenleri anlayabilir, konuşması akıcıdır, arada bir iki harf hatası olabilir, okuduğunu anlama da hafif bozulmuştur fakat tekrarlama, isimlendirme ve yazı yazma belirgin şekilde bozulmuştur.

Nominal ya da isimlendirme afazisinde zedelenme yan beyin loblarının daha derin bölgelerinde olur. İsimlendirme ve uzun kelimeleri tekrarlama fonksiyonları bozulmuştur. Fakat diğer işlevler korunmuştur.

Subkortikal afazilerde ise zedelenme konuşma merkezlerinde değil daha alt bölgelerdeki beyin çekirdeklerinde ya da ara yollardadır. ("Talamus" adlı çekirdek ve hareket ile ilgili emirlerin yoğun olarak iletildiği "kapsülostriatal bölge" gibi). Bu tip afazilerde konuşmada isimlendirmede ve duyarak anlamada hafif derecelerde değişken karakterli bozulmalar olur.

Ayrıca son yıllarda tanımlanan "Yavaş İlerleyici Afazi Sendromu" adı ile anılan yeni bir klinik tablo daha vardır. Dejeneratif hastalıklar sırasında görülür. Zedelenme olan alan ise ön beyin lobunun arka kesimleridir. Bu alanda atrofi (hücre kaybı) görülür. Bunama (demans) olmadan isimlendirme bozukluğu ile başlayan, ilerleyen yıllarda ise diğer lisan bozukluklarının görüldüğü bir hastalıktır.

Afazilerde tedavi esas olarak altta yatan hastalığa ve mümkün ise zedelenmenin olabildiğince ortadan kaldırılmasına yöneliktir. Ayrıca günümüzde afazi rehabilitasyonu önem kazanmıştır. Hastalığın düzelmesi ve seyri ise çok değişkenlik göstermektedir. Düzelmeye etki eden, zedelenmenin boyutları, ek hastalık olup olmaması, altta yatan hastalıkların tedavi imkanları, hastanın psikolojik, kültürel, sosyal yapısı gibi çeşitli etkenler vardır. Şartlar çok olumsuz değil ise tam düzelme az değildir.

Olabildiğince kısa ve anlaşılabilir olmaya gayret göstererek lisan bozukluklarını tanımlamaya çalıştım, umarım yazı amacına ulaşmıştır.

(*) Ankara Hastanesi, Nöroloji Kliniği.

KAYNAKLAR

1) Principles of Behavioral Nevrology Marsel Mesulam, Davis Company, 1985.
2) Roger A. Brumback, Behavioral Nevrology; Nevrologic Clinics of North America, W. B. Sounders Company, February 93, Vol: 11, N: 1.
3) Jack De Grood, Correlative Nevroanatomy, Lange Medical Book, 1991.
4) Prof. Dr. Oğuz Tanrıdağ, Afazi, GATA Yayınları, 1993.
5) Prof. Dr. Oğuz Tanrıdağ, Davranış Nörolojisi, Nobel Tıp Kitabevleri Yayınları, 1994.

Denize yayılan petrolün canlılar üzerine etkisi

Serap KOŞAL (*)

İnsanlar yaşamlarını sürdürmek için besin, ısı, su gibi temel kaynaklardan faydalanır. Günümüzde hızla artan nüfus ve gelişen teknoloji, sonuçları itibarıyla ekolojik dengeleri bozmaktadır.

Çağımızın en ciddi kirlenme nedenlerinden biri, büyük akaryakıt tankerlerinin kazaları sonucunda oluşan kirlenmedir.

Ahmet Samsunlu'nun (1) verilerine göre yılda 250.000 ton ham petrol sulara karışmaktadır. Asıl üzücü olan bu rakamın yıldan yıla artış göstermesidir. En son acı tecrübeyi 13 Mart 1994'te İstanbul Boğazı'nda yaşadık. Bu kazada suya boşalan 9 bin ton petrolden, 8 bin tonu yanarken, bin tonunun suya karıştığı tahmin edilmektedir.

Petrol sözcüğü, Latince'de; "petra: taş" ve "oleum: yağ" sözcüklerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. İlk olarak Alman mineralog **Georcius Agricola**'nın 1556'da yayımlanan *De re metalika* adlı yapıtında kullanılmıştı.

Petrol, yerin dibinde katı, sıvı ya da gaz halinde bulunan bitki ya da hayvan kökenli doğal hidrokarbonların karışımı olarak nitelendirilebilir. Binlerce yıl denizde çoğalmış, tortul katmanlar halinde birikmiş bitkisel, hayvansal organizmaların ağır bakteriyolojik bozunmasının sonucunda oluşur. Ham petrolün yüzde 55'ini hidrokarbonlar oluşturur. Hidrokarbonlar karbon ve hidrojen elementlerinden oluşan organik yapıdaki kimyasal maddelerdir. Petrolde ana malzemenin yapısını etkileyecek düzeyde azot, kükürt ve oksijen bulunur. Ayrıca deniz suyunda bulunan; nikel, vanadyum, kobalt, civa, arsenik, krom elementlerini de içermektedir.

Bir etken olmadığı sürece petrol, deniz yüzeyine yayılır. Bu yayılımda fiziksel, kimyasal, biyolojik etkenler önemli rol oynar.

CANLILARA ETKİSİ

Petrolün denizde yüzey filmi oluşturması sonucunda; 1) Atmosferin denize oksijen transferi engellenecek ve dolayısıyla zamanla denizde oksijensizlik oluşacak, bu durumda balıklar ya göç edecekler ya da öleceklerdir. Oksijensizliğin devamı halinde anaerobik (hava veya serbest oksijen olmadan gelişen mikroorganizmaların ürediği) koşullar nedeniyle gazlar oluşacak ve bunlarda hoş olmayan kokular yayacaklardır. 2) Işık geçirgenliği azalacağından denizel canlılar için çok önemli olan fotosentez olayı gerçekleşmeyecektir. 3) Petrol deniz kuşlarının kanatlarına yapışarak yüzücü ve dalıcı kuşların uçma yeteneklerinin, soğuğa karşı dayanıklılıklarının yok olmasına hatta ölümlerine sebep olacaktır. 4) Emülsiyon hale geçtikleri zaman balıklar için büyük tehlike oluşacaktır. 5) Sahillerin ve teknelerin kirlenmesine, ayrıca estetik açıdan da olumsuzluklara neden olacaktır.

Suda eriyebilen aromatik hidrokarbon bileşikleri deniz canlılarının ölümünde başlıca rolü oynamaktadır. Buna karşılık düşük molekül ağırlığındaki parafinler canlılarda narkoz etki, heterosiklik bileşiklerde ölüme varabilen toksik etki yapmaktadır. Petrol ürünlerinin toksik etkileri deniz canlılarının organizma türlerine bağlı olarak değişiklik gösterir.

Balıklarda görülen etkiler: Petrol ve türevlerinin balıklar üzerine yaptığı etkiler konusunda birçok araştırmacı çalışmalar yapmıştır. **Nelson** ve **Smith** bu çalışmalara paralel bazı genellemeler çıkarmışlardır: 1) Farklı türlerin petrol ürünlerine toleransları farklıdır. 2) Yapılan deneyler standart olmadığı için sonuçlar birbirine uymamaktadır. 3) Petrol fraksiyonları toksisite (zehirlilik) yönünden farklıdır. Düşük molekül ağırlıklı olanların toksisiteleri daha fazladır. 4) Yapılan çalışmalarda rafine ürünlerin diğer hidrokarbonlardan toksik olduklarına dair bir delil bulunmamaktadır.

Balıkların petrol ürünlerinden etkilenmeleri, kazanın oluş şekline ve balıkların bulundukları konuma göre değişir. Örneğin 1979 yılında Haydarpaşa'daki

"İndepenta" gemisinde meydana gelen patlamalar sonucunda lüfer başta olmak üzere kefal, çinekop gibi balıklar oluşan basınç nedeniyle kitleler halinde ölmüş ve kısmen karaya vurmuş ve bir bölümüde deniz dibine çökmüştü. Genelde en fazla ölüm; bulaşma sonucunda solungaçların görev yapamaması ve bol salgılanan mukus neticesinde meydana gelmektedir. Kadmiyum, nikel, kurşun gibi elementler balıkların epitel hücrelerinin dökülmesine neden olur. Koku alma organlarının etkilenmesi sonucu dişi ve erkek bireylerin birbirlerini bulmaları güçleşir. Böylece balıkların üremesi direkt etkilenmiş olur. Ayrıca yer seçme, besin bulma, düşmanlarından kaçma gibi yeteneklerini de köreltir.

Petrol hidrokarbonları tüm yüzey ve dip balıklarının ve diğer canlıların yumurta ve larvalarına etki ederek onların ortadan kalkmalarına neden olmuştur. 1970 yılında **Kunhold**, mezgit, karagöz ve pisi balığının yumurta ve larvaları üzerine ham petrolün etkilerini incelemiştir. Yumurtaların 100 ppm'de çok büyük zarara uğradıklarını ve konsantrasyonda anormal larvaların meydana geldiğini kaydetmiştir.

Mironov, yaptığı bir çalışmada Kalkan larvalarının 0,01 ppm'den yüksek konsantrasyona dayanamadıklarını görmüştür.

"Torrey Conyon" deniz kazası sonunda kaza yeri etrafında toplanan sardalya yumurta ve larvalarında yüzde 50-90 oranında ölüm olduğu gözlenmiştir.

Planktonik Organizmalara Etkisi: Pasif biçimde suyun hareketine bağlı olarak taşınan planktonik (denizlerde ve tatlı sularda sürüklenen çok küçük canlı toplulukları) organizmalar, özellikle yüzey tabakasında yer alan türler, petrol kirlenmesinden en fazla etkilenen canlı grubunu oluşturur. Beslenme, osmos gibi olaylar sonucunda kirliliğin hücrelerin içine alınması bu organizmalar için ölümcül, akut, kronik ve subletal etkiler yaratır. **Mironov** ve **Lanskaia** yaptıkları çalışmalarda; petrol ve ürünlerinin fotoplanktonlar üzerindeki zehirlilik etkisinin çok fazla olduğunu belirtmişlerdir. Kirlilik nedeniyle zooplanktonların (hayvan özellikleri ağır basan plankton) tamamının hiçbir zaman kaybolmadığını kaydetmişlerdir. Özellikle ototrof fitoplankton (bitki özellikleri ağır basan plankton) türleri besin zincirinde çok önemli yer tuttuklarından petrolün bunlar üzerindeki etkisi, denizel üretimi olumsuz etkiler.

Bentik organizmalar ve kabuklular üzerine etkisi: Bugüne kadar petrol kirlenmesinin etkisi konusunda en çok çalışma bentik organizmalar için yapılmıştır. Petrol kazaları sonucunda tortulların tehlikeli bir biçimde hidrokarbonlarla kirlendiği tespit edilmiştir.

1967'de Sicilya'da "Torrey Conyon" kazası sonunda denize boşalan 117.000 ton mazotun bentik fauna üzerine etkisini araştıran **Holme**, bu olayda pek çok yumuşakçanın (örneğin: patella, littorina gibi) öldüğünü buna karşın aynı gruptan monodonta gibi türlerin daha dayanıklı olduğunu saptadı.1973 yılında **Clark** ve **Finley** petrolün hidrokarbon türevlerinin mytilus edulis tarafından vücudunda biriktirildiğini ispatlamıştır. **Ronzoni**, petrol ve türevlerinin çift kabuklu yumuşakçaların yumurta ve larvaları üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmıştır. İstakoz, yengeç, karides gibi hareketli canlıların petrol yoğunluğunun fazla olduğu ortamlardan genellikle kaçtıkları tespit edilmiştir. (Bazı türleri de iyice sokulmuştur.) Diğer formlarda olduğu gibi istakoz larvaları da kirlenmeye çok duyarlıdır. Yaklaşık 1 ppm'de denge bozuklukları görülmüştür. Derisi dikenlilerin de su kalitesindeki bu değişimden etkilendiği **Allen** tarafından belirtilmiştir. 0,01 ppm'lik petrol konsantrasyonunda istridyelerin tadları değişmektedir. Tadları değişmiş yumuşakçaların tadlarının normal hale dönmesi için temiz bir sahada en az 2 ay kalmaları gerekir.

Bugüne kadar yapılan gözlemler; bentik bölgede yaşayan organizmaların; kirlenme etkisi ortadan kalktıktan 1 hafta sonra belirmeye başladıkları, buna karşın yumuşak zeminli dipte yaşayan canlı topluluklarının yenilenmesinin 5 yıl sürebileceğini ortaya koymuştur.

Bentik alglerin üreme sirkülasyonu uzun olduğu için büyük ölçüdeki tahripler o yerin görünümünü birkaç yıl içinde değiştirebilir. Ayrıca bentik algler normal ekolojik çevre içinde gerekli doğal örtüyü oluşturur. Alglerde, petrol ürünleri, hücre zarını inhibe ederek (kelleyerek), metabolizma için gerekli alışverişin engellenmesi neticesinde hücrelerin ölümüne yol açar.

Mikrobiyolojik etkiler: Petrol kirlenmesine uğramış bir su kütlesinde orda yaşayan yerli bakteri popülasyonu (türdeş topluluk) önemli derecede azalır. Petrol türevlerini ayrıştırabilen bakteri gruplarında da hızlı bir çoğalma görülür.

Kuşlar üzerine etkisi: Deniz yüzeyine yayılmış petrolden büyük ölçüde etkilenen türlerden biri de kuşlardır. Petrol kuşların tüylerine yapışarak uçma yeteneğini kaybettirir. Petroldeki sülfür bileşikleriyle temas sonucunda da zehirlenmeler ortaya çıkar. Raporlara göre kuşun göğsündeki 2-3 cm'lik leke kuşun ölümüne neden olabilmektedir.

Kuş ölülerinin otopsisinde karaciğer dokusunda değişim, bağırsaklarda şiddetli tahriş, sinir anormallikleri görülmüştür.1937'de Kaliforniya sahilindeki büyük döküntüde 10 binden fazla kuş ölmüştür.

İnsanlara etkisi: Kontrolsüz petrol yanmalarında iklimsel değişimler oluşur. Azotlu bileşikler, azotmonoksit ve azotdioksit halinde iken insanlar için zararlıdır. Kükürtlü bileşikler solunum için zararlı olan kükürtdioksiti oluşturur. Heterosiklik hidrokarbonlar, kanser yapıcı etkiye sahiptir. Ayrıca diğer canlıları yemek suretiyle (balıklar, midyeler vs.) beslendikleri için, insanlar da, bu canlılardaki kirlenmeden büyük ölçüde etkilenirler. Bunun sonucu bağırsak ve sinir sistemi büyük tahribatlara uğrar.

(*) İstanbul Üniversitesi Su Ürünleri Fakültesi 3. sınıf öğrencisi.

KAYNAKLAR

1) Ahmet Samsunlu, Deniz kirliliği ve Kontrolü, İTÜ Yayınları.
2) Petrol kirliliği ile mücadele, İÜ Su Ürünleri Fakültesi Tez Çalışması.
3) Hidrokarbonlar ve canlılar üzerine etkisi, İÜ Su Ürünleri Fakültesi Tez Çalışması.
4) Petrol ve oluşumu, İÜ Su Ürünleri Fakültesi Tez Çalışması.
5) Tanker yangınlarının doğuracağı çevre sorunlarının bilimsel açıdan incelenmesi, İÜ Yayınları.

Pozitivizm ve Postmodernizm-2

Postmodernizm-Pozitivizm karşıtlıkları

Yard. Doç. Dr. Sezgin KIZILÇELİK (•)

Postmodernistler, hem mutlak doğruya hem de büyük anlatılara ve söylemlerin evrensel uygulanmasının bütünlüğüne, özellikle de insanın kurtuluşunu öne sürenlere (Marksizm, modernizm gibi) kuşkuyla yaklaşırlar (Bkz. **Larrain**, 1995; 147) ve büyük anlatılara asla güvenmezler (Bkz. **Sarup**, 1995; 174). Postmodernistler pozitivizmi "büyük anlatı" olarak nitelendirmekten bilgi üzerinde kurduğu tekelciliği reddederek (Bkz. **Ertürk**, 1994; 448) işe başlamakta, toplum bilimleri tarihinde kendini "pozitivizmden yorumsama bilgisine atlama" (**Gellner**, 1994; 44) diye nitelendirmektedir. Bu durumu **R. Fardon** şöyle ifade eder: "...Bugünkü devrimin kesin tarihi tartışmaya açıktır. Ama 1970'lerden başlayarak tanıklar... bilginin tabanında bir kayma yaşandığını ayrımsamaya başladılar. Dünya sarsılıyordu... buna postmodernizm denildi... ve bilimsel... insan davranış modelleri... hakkında her gün yeni kuşkular doğdu... Metin, anlatının sözdağarı (empletment), yorumötesi konusunda yoğunlaşma... tanı koymaya yarayan (semptomatik) belirtilerdir..." (**Fadon**, 1990; 569-571'den nakleden **Gellner**, 1994; 44-45).

Bu çerçevede postmodernistler, herşeyin "metin"olduğunu benimser. Metnin, toplumun, neredeyse her şeyin temel malzemesinin anlam olduğu anlayışı (Bkz. **Gellner**, 1994; 41 ve **Murphy**, 1995; 90) anlamların kodlarının çözülmesi ya da "yapısökümüne" (deconstruction) uğratılması gerektiği; nesnel gerçekçilik diye bir şeye kuşkuyla bakılması... tüm bunlar postmodernizmde vardır, ki bu da pozitivizmin özdeşleştiği nesnelciliğe bir başkaldırıdır.

Gellner'a göre postmodernizm Batı'da çok popüler olan bazı ultra-relativist (aşırıgörelilik yanlısı), ultra-subjektivist (aşırı özneci) akımlardan bir tanesidir. Postmodernizm bir tür hoşgörücülük: her şeye hoşgörü gösteren toplumun entelektüel eşdeğeridir (**Kızılçelik**, 1994: 94). Diğer bir deyişle **Gellner**'a göre relativizmin yaşayan ve günümüzde karşımıza çıkan bir türü olan postmodernizm: tek kapsayıcı nesnel dışsal ya da aşkınsal doğruluk tasarımlarına karşı çıkmaktadır. **Gellner**'in (1994; 43) pek güzel ifade ettiği üzere postmodernistlere göre, doğruluk (hakikat) kaygan bir şeydir. Çok biçimli içedönük, özneldir... ve kimbilir daha nelerdir. Hiç de dosdoğru tanımlanabilecek bir şey değildir.

Postmodernistlere göre nesnellik ve açıklık tasarımı, egemenlerin kurnaz bir aldatmacasından başka bir şey değildir (**Gellner**, 1994; 52). Onlara göre, nesnel doğrunun yerine, yorumsama-bilgisinin doğrusunu koymak gerekir. Yorumsama bilgisinin doğrusu, hem araştırma nesnesinin, hem de araştırmacının, hatta okur ya da dinleyicinin öznelliğine saygılıdır; hepsini de gözönünde bulundurur. Nitekim yorumsayıcılar (Bkz. **Gellner**, 1994; 58), nesnelerinin, kendilerinin, okurlarının, herkesin anlamlarını aşmanın zorluğu ile, buna karşı duydukları isteksizlikle öylesine derin ve özlemle yoğrulmuşlardır ki, sonunda kişi kısır anlam döngülerindeki şiir ve vaazların tiryakisi olur.

Carlo Maria Mariani'nin Cennetten Kovuluş adlı tablosu, 1989.

Postmodernistlere göre, olgular onları ayıklayıp önümüze sürdüğü savındaki gözlemciden, daha önemlisi onların tanımladığı kategorileri sağlayan kültürden ayrılamaz. Bu bağlamda postmodernistler şöyle der; "... Şu yazar- gözlemci bize önce kendini anlatsa çok iyi eder. Önce kültürünü itiraf etsin bakalım. Gerçek, kendi başına değeri olan, kültürden bağımsız olgular hiçbir durumda yoktur aslında; ne de onlara ulaşabilirsiniz. Bize anlatacağı pek fazla bir şey yoktur bu yüzden. Aslında bize kendi hakkında anlattığı şeyler bile çok kuşkulu, çok dolambaçlıdır. Kendini anlattığında da süsler biraz. Bunun ötesine gittiği pek görülmez..." (Gellner, 1994; 45).

Postmodernistlere göre gözlemci dediğimiz insan, et ve kemikten oluşur. Demek ki beklenti, çıkar, önyargı ve kör noktalardan ibarettir. Demek ki pozitivistlerin ileri sürdükleri gibi herhangi bir olguyu inceleyen araştırıcının ön yargılardan ve/veya değer yargılarından arınması söz konusu değildir, tıpkı **Murphy** (1995; 77)'nin dediği gibi; "... olgular yargılardan pürüzsüzce ayrılamazlar..."

Öte yandan postmodernistler, dışarlıklı olgular kültünü ve onların peşinden koşmayı reddederler (**Gellner**, 1994; 58). Çünkü bu olguların toplumsal gerçekliği postmodernistlere göre toplumsal gerçekliğin yerini imaj almıştır (**Sarıbay**, 1993: 47) kavramak açısından bir patika sağladığının sanılması yanıltıcıdır. Postmodernistler olgulara inanmazlar, olgulara inanmanın yanlış olduğunu (**Sarıbay**, 1994; 458-459), çünkü onların sadece birer işaret olduğunu vurgularlar. Aslında postmodernistlerin yadsıdıkları tıpkı kritik teorisyenler (Frankfurt Okulu teorisyenleri) gibi yüzeysel nesnellik değildir, nesnelliğin ta kendisidir.

Postmodernistlerin pozitivizme yönelik eleştirilerinin odaklaştığı bir diğer nokta ise pozitivizmin sömürgecilik düzleminde koştuğuna yöneliktir. Onlara göre pozitivizm, sömürgeciliğin bir şeklidir ya da tersine sömürgecilik pozitivizmin bir şeklidir. Ya da bunların ikisi de doğrudur (**Gellner**, 1994; 46). Postmodernistlerin anladığı anlamda tüm açıklığıyla sunulan, bağımsız olduğu varsayılan olgular, sömürgeci baskının aracı ve dışavurumuydu. Buna karşılık kendilerinin savundukları öznelcilik (subjektivizm) kendilerince kültürler arası eşitlik ve saygıyı simgeler, Batı merkezciliğin önüne geçer. Kısacası onlara göre dünya titrek öznelerden oluşur; nesnel olgu ve genellemeler baskının, hegemonyanın anlatım ve araçlarından başka bir şey değildir.

Postmodernistler, pozitivistlerin bilimsel bilginin üstünlüğünü savunmalarına ilişkin görüşlerini çok sert bir şekilde eleştirirler (**Giddens**, 1994; 10 ve **Gellner**, 1994; 62). Bu noktada postmodernistlerin en çok referans aldıkları kişi **Feyerabend**'dir.

FEYERABEND'İN POZİTİVİZM ELEŞTİRİLERİ

Feyerabend yapıtlarında (**Feyerabend**, 1989, 1991,1995a, 1995b) aydınların ve uzmanların (pozitivist bilim adamlarının) kendilerininkinden (bilimsel düşün) farklı geleneklerin (yerelliğin, dinin bilgisi ve/veya alternatiflerin) önüne çıkardıkları engelleri ortadan kaldırmayı ve pozitif bilimi (ve de pozitif bilim adamlarını) yaşamın odak noktası olma konumundan uzaklaştırmayı hedeflemektedir. **Feyerabend**'ın asıl amaçlarından biri pozitivizmin esas aldığı bilimsel bilginin üstünlüğünü yıkmaktır.

Feyerabend pozitivist bilimin hegemonyasının ve/veya başarılarının kendiliğinden değil, toplumdaki egemen güçlerin desteğinden arttığını vurgulumaktadır. Bu konuda **Feyerabend**, *Özgür Bir Toplumda Bilim* adlı yapıtında şöyle der; "... (pozitif) bilimin üstünlüğü araştırmaların argümanların sonucu olarak oluşmuş değildir. Bu üstünlük siyasetle, kurumlar aracılığıyla ve hatta hatta asker gücüyle kurulmuştur..." (1991; 156).

Feyerabend, pozitivist (bilimsel) yöntemin tekliğine, yaşamı düzenlemesine, diğer bilgi türlerinden uzaklaşarak sadece pozitivist bilgiye göre ilerlemenin olacağına ve bilimin evrenselliğine karşı çıkar. Bu noktada **Feyerabend**, *Yönteme Hayır*'da "Her kültür, her ulus, kendi özel gereksinimlerini karşılayacak bir bilim kurabilir." demektedir (1989; 14). Bunun içinde özgür toplumlar gereklidir. **Feyerabend**'e (1991;11-12) göre özgür bir toplum, tüm geleneklerin eşit haklara ve güç merkezlerine eşit etki etme şansına sahip olduğu bir toplumdur. "Ne denli saçma ya da eksik olursa olsun bilgimizi geliştiremeyecek hiçbir düşünce yoktur" (**Feyerabend**, 1989;55) anlayışını savunan **Feyerabend**, özgür bir toplumda örneğin "bazı ilkel kabilelerin bazı hastalıkları tedavi için uyguladıkları yöntemler modern tıbbm yöntemlerinin çok ilerisinde bulunabilir, bazı ilkel kozmolojilerin geleceğin dünyasının yapısını kestirim hususunda bize büyük ölçüde yararları olabilir" demektedir (1991; 11). Yine *Özgür Bir Toplumda Bilim* adlı yapıtında; "...yapılan saha araştırmaları, arkeolojik araştırmalar ve mitlerle ilgili ayrıntılı incelemeler, Taş Devri insanının bizleri hayrete düşürecek derecede mükemmel bir bilgi birikimi ile donanmış olduğunu vurgular" (1991;143). **Feyerabend**'in vurguladığı çeşitli gelenekler arasında eşitlik sağlamak, hepsini aynı ağırlıkla değerlendirmek, bu geleneklere hak ettikleri saygıyı göstermektir. Bu noktadan hareketle **Feyerabend**, pozitivistlerin aksine, tek ve kesin olarak geçerli bir bilimsel yöntemin olmadığını, herhangi bir kuramın ancak kaba ve yaklaşık biçimde geçerli olduğunu, herhangi bir alanda birden fazla kurama yer verilebileceğini vurgulamaktadır. **Feyerabend**, yapıtlarında; bilimsel bilginin diğer bilgi türleri arasında ayrıcalıklı bir konumunun olamayacağını vurgularken, postmodernist **Lyotard**, postmodern aşamada bilimsel bilgi yüklü aydının hiçbir ayrıcalıklı ko-

numunun olamayacağını belirtir (Lyotard, 1990, 54). En genel anlamda postmodernistlere göre bilimsel bilgi bilginin bütünlüğünü temsil etmez. Onlara göre bilimsel bilgi her zaman anlatısal bilgiyle (bu kavram daha çok Lyotard'ın yapıtında kullanılıyor) savaşım içinde olmuştur ve anlatısal bilgiyi yok etmeye çalışmıştır. Oysa "anlatılar (popüler öyküler, söylenceler, efsaneler ve masallar) hem toplumsal kurumlara meşruluk kazandırırlar hem de yerleşik kurumların bütünleşmesine dair olumlu ya da olumsuz örnekleri temsil ederler... (bir) kültürde söylenilmesi ve yapılması doğru olanı tanımlarlar..." (Sarup, 1995;162). Lyotard pozitivizmi bir bataklık olarak görür ve "...Hepimiz, öğrenimin bu veya şu disiplinindeki pozitivizme batmış durumdayız; gerçek alimler bilim adamlarına dönüşmüşlerdir..." der (Lyotard, 1990; 54). Postmodernistlere göre; "... Bilginin türleri arasında bir sıralamaya gitmek siyasal ve ahlaki anlamda alçakça bir girişimdir. Bu; bir deri renginin başka bir deri renginden daha üstün olduğunu söylemek kadar densizcedir..." (Gellner, 1994;62). Postmodernistler burada aslında batı bilgi kuramının, yani epistemolojinin kıyasıya bir kritiğini de yaparlar. Batı bilgi kuramında (pozitivizm öncesi de dahil olmak üzere), onlara göre aşırı derecede ayrımcı bir bilişsel elitizm vardır. Batı bilgi kuramı, (Gellner, 1994: 61) tüm insanları ve zihinleri eşit görmesine rağmen tüm kültürleri ve anlam dizgelerini eşit görmemiştir. Özellikle de Kartezyen izlencede kültürün (Descartes, kültürü "görenek ve örnek" diye niteliyordu) hataların tek kaynağı olarak görülmesi postmodernist ruha bürünmüş insanlar için ürkütücü ve dehşet verici bir söylemdir.

SONUÇ

Postmodernizm, Aydınlanma hareketi ve bu hareketin şekillendirdiği modernlik projesine karşı-çıkış ve/veya başkaldırı hareketidir. Modernlik düşünü doğrusal gelişmeye, endüstriyalizme, kapitalizme demokrasiye, laikliğe, teknolojiye, pozitif bilimlere/pozitivizme, akılcılaşma ve öznelleşmeye vurgu yaparken postmodernizm belirsizliğe, parçalılığa, eklektizme, heterojenliğe, dine geri dönüşe, politikanın çöküşüne, toplumsalın sonuna, çoğulkültürcülüğe, yerelliğe ve anlatısal bilgiye önem verir. Postmodernistler modernlik projesinin temeli olan pozitivizmi, radikal bir şekilde eleştirir. Bu bağlamda kendilerini pozitivizmin tekelciliğine başkaldıran yaşayan ultra-relativistler olarak sunan postmodernistler, pozitivizmi sömürgeciliğin bir aygıtı olarak görürler. Pozitivistlerin savunduğu nesnelciliği, olgulara yönelik açıklamalarını, bilimsel bilginin üstünlüğü görüşlerini eleştirirler. Postmodernistler bilimsel bilginin, bilginin bütününü temsil edemeyeceğini vurguluyarak, olgular kültüne olguların yalnızca birer işaret olduğunu düşünerek güvenmezler.

(*) Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

KAYNAKLAR

1) Akarsu, B., Çağdaş Felsefe, İstanbul, 1987.
2) Alpay, Ş., "Ernest Gellner'la Mülakat" Türkiye Günlüğü, Sayı: 24, Güz,1993.
3) Comte, A., The Positive Philosophy, İng. Çev. H. Martineau, AMS Press, Inc: New York, 1974.
4) Comte, A., " Pozitif Felsefe Dersleri", Çev. Ü. Meriç, Sosyoloji Dergisi, Sayı: 19-20, İ. Ü. Edb. Fak. Yay., İst., 1966.
5) Comte, A., "The Progress Of Civilization Through Three Stages", Social Change (iç), A. Etzioni ve E. Etzioni (ed), Basic Books Publishers, New York,1964.
6) Comte, A., Pozitivizm İlmihali, Çev. P. Erman, M.E.G ve S. Bak. Yayını, İstanbul, 1986.
7) Coser, L., Rosenberg, B. , Sociological Theory, The Macmillan Comp; New York, 1964.
8) Çelebi, N., Bilgi ve Yöntem , Ankara, 1993.
9) Duncan, M., A New Dictionary of Sociology, Routledge and Kogen Paul, London, 1979.
10) Ertürk, Y., "Evrensellikten Göreliliğe; Geri Kalmışlığın Yeni Tuzağı" Dünya'da ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler, Cilt:1, Sosyoloji Derneği Yayınları, Ankara, 1994.
11) Fardon, R., " Malinowski's Precedent; The Imagination of Equality", Man, Vol; 25, No: 4, Aralık, 1990.
12) Feyerabend, P., Yönteme Hayır-Bir Anarşist Bilgi Kuramının Ana Hatları, Çev. A. İnam, Ara Yay, İst.,1989.
13) Feyerabend, P., Bilim Kilisesi-Özgür Bir Toplumda Bilim, Çev. C. Ceren, Pınar Yay, İst.,1991.
14) Feyerabend, P.; Akla Veda, Çev. E. Başer, Ayrıntı Yay., İst, 1995.
15) Feyerabend, P.; Bilgi Üzerine Üç Söyleşi, Çev. C. Güzel ve L. Kavas, Metis Yay., İst.,1995.
16) Freidheim, A., "Auguste Comte". Çev. N. Erdoğan, Seminer, E. Ü. Edb. Fak. Yay., Sayı:4, İzmir, 1985.
17) Gellner, E., Postmodernizm, İslam ve Us, Çev. B. Peker, Ümit Yay., Ankara, 1994.
18) Giddens, A., "Pozitivizm ve Eleştiricileri", Çev. L. Köker, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi (iç), T. Bottomore ve R. Nisbet (ed), V Yayınları. Ankara, 1990.
19) Giddens A., Modernliğin Sonuçları, Çev. E. Kuşdil, Ayrıntı Yay, İst., 1994.
20) Gökberk, M., Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi, İst., 1985.
21) Hançerlioğlu, O., Felsefe Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İst., 1993.
22) Harvey, D., The Condition of Postmodernity, Black well, Oxford, 1989.
23) Horkheimer, M., Akıl Tutulması, Çev. O. Koçak, Metis Yay., İst., 1990.
24) Jameson, F., Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı, Çev. N. Plümer, YKY, İst,1994.
25) Keat, R. ve Urry, J.; Bir Bilim Olarak Sosyal Teori, Çev. N. Çelebi, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.
26) Kellner, D., " Toplumsal Teori Olarak Postmodernizm: Bazı Meydan Okumalar ve Sorunlar", Çev. M. Küçük, Modernite Versus Postmodernite Vadi Yay, Ankara, 1993.
27) Kızılçelik, S., "Postmodernizm: 'Modernlik Projesine' Bir Başkaldırı", Türkiye Günlüğü, Sayı: 30, Eylül-Ekim 1994.
28) Kızılçelik, S. "Postmodernizm ve Alternatif Tıp (I)", Birikim Dergisi, Sayı: 80, Aralık 1995.
29) Kızılçelik, S., "Postmodernizm ve Alternatif Tıp (II)", Birikim Dergisi, Sayı: 81,1996.
30) Larrain, J., İdeoloji ve Kültürel Kimlik, Çev. N. N. Domaniç, Sarmal Yay., İstanbul, 1990.
31) Lyotard, F., "Postmodern durum-Postmodernizm, Çev. A. Çiğdem, Ara Yay. İst., 1990.
32) Murphy, J. W., Postmodern Toplumsal Analiz ve Postmodern Eleştiri, Çev. H. Arslan, Eti Kitapları, İstanbul, 1995.
33) Russell, B., Batı Felsefe Tarihi, Cilt: 2, Çev: M. Sencer, Say Yay., İst., 1994.
34) Sarıbay, A. Y., "Postmodernite ve Kültür Olarak İslam", Türkiye Günlüğü, Sayı: 25, Kış, 1993.
35) Sarıbay, A. Y., "İslami Sosyoloji Postmodern Bir Sosyoloji mi?", Dünya'da ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler, Cilt:1, Sosyoloji Derneği Yay., Ankara,1994.
36) Sarup, M., Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm, Çev. A. B. Güçlü, Ark Yay., Ankara, 1995.
37) Sencer, M., Toplumbilimlerinde Yöntem, Beta Basım-Yayım, İst., 1989.
38) Sunar, İ., Düşün ve Toplum, Birey ve Toplum Yay., Ankara, 1986.
39) Touraine A.; Modernliğin Eleştirisi, Çev. H. Tufan, YKY, İst.,1994.
40) Ural, Ş., Pozitivist Felsefe, Bilimde ve Felsefede Doğrulama, Remzi Kitabevi, İst., 1986.

folklor/edebiyat
halkbilim . etnoloji . antropoloji . edebiyat . dergisi

Türkiye'nin tek halkbilim, etnoloji, antropoloji ve edebiyat dergisi **folklor/edebiyat,** bugüne değin yayımlanan 7 sayısıyla, okurlarına 1040 sayfalık bir kültür hazinesi armağan etti.

Her sayısı ayrı bir ilgi gören derginin ilk sayısı, 2. baskısını da tüketti.

Kültür dünyamızın özgün adlarına ayırdığı *özel bölümlerle* ayrı bir ilginin odağı haline geldi.

Ukrayna'dan Japonya'ya, Makedonya'dan Çin'e değin birçok bilim adamının, kurumun abone olduğu, yakından izlediği seçkin bir yayın oldu.

İlginç araştırmalar, özgün derlemeler ve titiz incelemelerle **folklor/edebiyat** ufkunuzu genişletmeye devam ediyor.

ABONE OLUN DERGİNİZ ADRESİNİZE ULAŞSIN

Abone
Yıllık (6 sayı) Yurtiçi: 2.500.000.-TLYurtdışı: 120 $
Abone bedellerini Metin Turan adına 104233 numaralı Posta Çeki hesabına ya da Halk Bankası Meşrutiyet/Ankara şubesindeki 5911 numaralı hesaba yatırıp, dekontu adresimize göndermeniz yeterlidir.
Yazışma
Meşrutiyet Cad. 17/22, 06640 Kızılay- Ankara
Tel: (0.312) 425 39 20 Telex: (0.312) 417 57 23

İnsanî Kültür Mücadelesinde

İNSANCIL

Aylık Kültür Sanat Dergisi

• Ağustos 70. sayısı çıktı • 64 Sayfa • Fiyat: 150.000 TL

Özel Bölüm : Cumartesi Anneleri
Analar... Bir Adet Kırmızı Karanfil / Berrin TAŞ
Yüzyılların Anneleri / Öner YAĞCI
Cumartesi Anneleri / Aydın ÖZTÜRK
Mektup
İnsanlık Durumu / Temel DEMİRER
Karikatür/Aşkın AYRANCIOĞLU

Ayrıca Yazılarıyla:
O. Faruk AKYOL, Metin İLKİN, Mustafa TOPAL, Ayhan VAROL, Zühtü BAYAR, Semra KARLIBEL, Sinan KUTLU, Sabri KUŞKONMAZ, Zihni T. ANADOL, Afşar TİMUÇİN, Müslüm KABADAYI, Nezih GENÇLER, H. Hilmi BULUNMAZ, Tunca ARSLAN, Remziye ARSLAN

Söyleşileriyle:
Dost KÖRPE ve Zeki SARIHAN

Öykü:
Üstün AKMEN

Şiirleriyle:
Paul ELUARD, Erol DÜNDAR, Nihat ATEŞ, Hüseyin ELÇİ, Gün ALTAY, İmran DUMAN, C. Timuçin ASİLTÜRK, Hüsniye AYHAN, Bülent CELAL, Ayhan ERGÜN, Vecdi ERBAY, S. Özlem BACAK

İnsancıl'ın 3 Seçenekli Abone Etkinliğinden Yararlanın
Adres: Mollafenari sk. Nadir Han No: 40-42 Kat: 5 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: (0212) 511 79 94 - (0212) 513 93 99
Genel Dağıtım: Bir-Yay

İnanç ve kurumsal boyutlarında din

Cemal YILDIRIM

Din hemen hepimizin az ya da çok yaşamında yer alan, yakından bildiğimiz (ya da bildiğimizi sandığımız) "evrensel" diyebileceğimiz bir olaydır. Gerçekten, bir tür dinsel etkinlikle yoğrulmayan ilkel ya da uygar hiçbir toplum gösterilemez. Ne var ki, çok yönlü ve değişik görünümlerdeki bu olayı bir tanım çerçevesinde dile getirmek kolay değildir.

DİN: İNANÇ VE TAPINMA BİÇİMLERİNİN TÜMÜ

"Din" deyince çoğunluk aklımıza Tanrı'ya tapınma türünden belli töresel davranışlar açığa vuran "kutsal inanç" gelir. Ancak yakından bakıldığında, belki yerleşik tek-tanrılı dinler için geçerli olan öyle bir belirlemenin tüm dinler için, özellikle ilkel topluluklara özgü dinler için, yeterince uygun düştüğü söylenemez. Bir kez, çok-tanrılı dinlerde bildiğimiz anlamda bir tapınmadan söz etmek güçtür. Klasik örneğini Antik Grek dünyasında bulduğumuz öyle bir dinde her Tanrı belli bir misyon veya işlevle yüklü mitolojik bir güç, bir özlem simgesidir (örneğin, Savaş Tanrısı, Aşk ve Güzellik Tanrıçası, Bereket Tanrıçası, vb.). Sonra, tanrılı dinlerin yanı sıra, "tanrı" sözcüğünü, en azından standart anlamıyla içermeyen Budizm, Taoizm gibi dinler de vardır. Budizm, örneğin, bencilik, bilisizlik, sıkıntı ve üzüntüden uzaklaşıp, "mutluluk, sevecenlik ve bilgelik" demek olan Nirvana'ya yönelişi öngören salt bir inançtır. Şimdi, tanrı kavramını belirgin olarak yansıtmıyor diye bu inancı dinsel saymamak doğru olabilir mi? Yine, kimi ilkel topluluklarda bugün de sürmekte olan tapınma biçiminde törensel davranışları, dahası düpedüz putperestlik veya fetişizm türünden inançları, alışık olduğumuz normlara aykırı düşüyor diye, din dışı sayabilir miyiz? Kaldı ki, ilkel dinsel törenleri bir yana bıraksak bile, kurumsallaşmış dinlerin de tek kalıba dökülemeyecek ölçülerde farklılık sergiledikleri görülmektedir. Bu bağlamda bir noktanın özellikle vurgulanması gerekir: Günümüzdeki konumu ne olursa olsun, her dinin ortaya çıktığı dönemin kültürel düzeyine ve yaşam gereksinmelerine görecel bir içeriği, değişik törensel etkinlik biçimleri vardır. Öyle ki, tüm dinler için "ortak" diyebileceğimiz özelliklerden söz etmek kolay değildir. Ama görünürde olmasa bile, temelde paylaşılan kimi öğeler olmasaydı, antropologların değişik inanç ve tapınma biçimlerini "din" adı altında toplamalarına da olanak olmazdı herhalde.

Dinlerin değineceğimiz ilk, belki de başta gelen ortak bir özelliği, kişiyi içten yakalayan gizemli bir duyguya kapı açmaları, ruhsal erinç ve doyuma olanak sağlamalarıdır. Ortak ikinci bir özellik, dinlerin dayanışmaya, güvenli bir yaşam ortamına yönelik moral değerler, töresel kurallar içermeleridir. Daha çok tek-tanrılı yerleşik dinlerde belirginleşen bir özelliği de, dinlerin dünyada olup bitenlere ilişkin, hemen herkesin anlayabileceği, hazır bir açıklama, bir dünya görüşü vermelerinde bulmaktayız.

Kısaca değindiğimiz bu noktalara açıklık getirmek bakımından, din olayının inanç ve kurumsal bir etkinlik olarak işlevlerini gözden geçirmemiz gerekir.

DİNİN İNANÇ BOYUTU

Dine bir inanç, ruhsal bir olay olarak, ya da, bu inancı birtakım kural, töre ve öğretiler yumağı biçiminde ortaya koyan kurumsal bir etkinlik olarak bakabiliriz. Salt bir inanç olarak din insanın "yaşamsal" diyebileceğimiz bir gereksinmesini, ruhsal istemini karşılamaya yöneliktir: Sığınma ve tapınma gereksinimi, dış dünyanın olumsuz, kimi kez yıkım getiren acımasız koşulları karşısında insanın birey veya topluluk olarak içine düştüğü yetersizlik, onu sığınabileceği yetkin bir güç arayışına yöneltmiş, tanrı düşüncesine ulaştırmıştır. Gerçekten, bir devlet düzeninin henüz oluşmadığı dönemlerde, bilisizliğin ve umarsızlığın tutsağı insanlar için baba imajında koruyan, bağışlayan, gerektiğinde cezalandıran tanrı ya da tanrılar varsayımı kaçınılmazdı. Ama dinsel inancın, o koşulların ürünü olsa bile, daha kapsamlı bir işlevle yüklü olduğu açıktır. Nitekim, felsefe, bilim ve teknolojinin sağladığı tüm ussal ve nesnel olanaklara, yaşam güvencesini büyük ölçüde sağlayan devlet düzenine karşın kitlelerin günümüzde bile dinsel inançtan kopmamış olması dinin temel özelliklerinde kalıtsallığını göstermektedir. Gerçi buna, kökü ilkel dönemlere uzanan, bilinçaltı bir saplantı, yerleşik bir koşullanma diye de bakılabilir. Ama kişisel bakış açımız ne olursa olsun, insanın tanrı inancında, dünya olanaklarında bulmadığı, bulamayacağı gizemli bir erince ulaştığı da gözardı edilemez.

Bu nokta tartışılabilir, kuşkusuz. Ne var ki, kurumsal boyutunda olmasa bile, ruhsal boyutunda dinin işlevine "seçenek" denebilecek bir başka kültürel etkinliğin varlığından söz edilebileceği söylenemez. **Voltaire**'in (1694-1778) şu ünlü sözü bu gerçeği dile getirmektedir: "Tanrı var olmasaydı bile, insan o'nu yaratmak zorundaydı.".

DİNİN KURUMSAL BOYUTU

Dinin kurumsal boyutuna gelince, durum oldukça farklıdır; olumlu işlevlerinin yanı sıra olumsuz işlevlerinden de söz edilebilir. Dinin bu boyutunda sergilediği, geçerliği bugün de süren olumlu işlevlerini başlıca iki noktada toplayabiliriz: 1) Bireylerde bencilik, hoyratlık kimi kez saldırganlığa dönüşen içgüdüsel davranışları frenlemek, kişileri kendilerini aşmaya, iyilikseverlik ve yardımlaşmaya yöneltmek; 2) İbadet ve diğer dinsel törenleri renk, ırk, cinsiyet, sosyal konum farkları gözetilmeksizin herkese açmak; bireylere, aynı değerleri paylaşan bir topluluğun üyesi olarak kimlik kazandırmak.

Kimi dönem ya da toplumlarda daha çarpıcı görünüm sergileyen olumsuz işlevlerini ise dört ana bölümde toplayabiliriz: a) Dini ruhsal inanç işlevinden uzaklaştırarak, eleştiri ve tartışmaya kapalı, tüm doğruları kapsayan teokratik bir dizge olarak dayatma; b) Dini mutlak yetke ve egemenlik kurma girişiminde militan bir ideoloji olarak kullanma; c) Dinsel duygunun çıkar amaçlarıyla sömürülmesine göz yumma, daha da kötüsü destek sağlama; d) Tanrı'ya kutlaştırılan insanı istenç ve özgüvenden yoksunlaştırma, özgür kişiliğin oluşmasını engelleme.

Sıraladığımız bu olumsuzluklardan ilki en çarpıcı biçimiyle Ortaçağ Hıristiyanlığında olmak üzere değişik yoğunlukta tüm tek-tanrılı dinlerde; ikincisi özellikle günümüz İslam dünyasında; üçüncüsü ise üstü örtük ya da açıktan hemen her dönemde yürürlükte olmuştur. Sonuncu olumsuzluğa gelince bu, yaşamda ibadeti, özellikle "yaratan, koruyan yüce Tanrı"ya sığınmayı, ön planda tutan tek-tanrılı dinlerin yol açtığı bir sonuçtur. Pek çok topluluğu yoksulluk ve edimsizliğin pençesinde tutan geri kalmışlıkta bu olumsuzluğun etkisi yadsınamaz.

Bilindiği gibi, kilisenin teokratik sultasında Avrupa'nın içine düştüğü Ortaçağ karanlığı, Rönesans'la başlayan sanat, felsefe ve bilimdeki atılımlarla büyük ölçüde aşılmış, engizisyon silahı elinden alınan kilise sonunda dinsel işlevini ön plana çıkarmak, asal kimliğine dönmek yoluna girmiştir. Bu olumlu gelişmenin, **Gazali**'nin (1058-1111) "Felsefeye Yıkım" çağrısıyla, ussal ve eleştirel düşünceye kapılarını kapatan İslam dünyasında yankı bulması bir yana, **Atatürk**'ün çağdaş uygarlığa yönelik devrimlerine karşın ülkemizde bile kitlesel olarak yeterince algılandığı söylenemez. Tam tersine, reforma elvermeyen, o yüzden çağın gerisinde kalan İslam dünyasında giderek yoğunlaşan azgın, paranoyak bir tepkiyle bugün biz de karşı karşıya gelmiş bulunmaktayız.

DİN İKTİDAR OLMAK İSTER

Şimdi sorulabilir: Dinin kurumsal boyutunda ortaya koyduğu "olumsuz" dediğimiz tutumlar nereden kaynaklanmaktadır?

Bu sorunun yanıtı, başta politika olmak üzere ekonomi, spor vb. yarışma etkinliklerinde, dahası aile yaşamında bile, kendini açığa vuran "üstün gelme" ya da "egemenlik kurma" diyebileceğimiz kimi kez aşırılığa kaçan temel bir içgüdünün varlığında aranmalıdır. İnsanlık tarihinin doğru yorumlanmasında iktidar hırsının önemini vurgulayan çağımızın büyük filozofu **Bertrand Russell**'ın, totaliter rejimlerin boy verdiği 2. Dünya Savaşı öncesinde yayımlanan *Power: A New Social Analysis* adlı yapıtı bu konuyu işlemektedir. Siyasal ideolojiler gibi dinin de kurumsal boyutunda mutlak iktidara yönelik olduğu tarih boyunca bir çok olaylarla kanıtlanmıştır. Örneğin, başlangıçta salt insancıl bir inanç olarak ortaya çıkan Hıristiyanlığın, zamanla kurumsallaşarak, yaşamı tüm yönlerden egemenliği altına alma yolunda teokratik bir ideolojiye dönüştüğü bilinmektedir. Reformasyona gelinceye dek Papalığı tek yetke konumunda tutma kararlılığını sürdüren kilise, sivil ya da asker hükümdarlarla sürekli bir iktidar savaşımı içinde olmuştur. Aslında bu savaşımın henüz bitmediği, kimi yer ve konularda içten içe sürdüğü söylenebilir. Unutmamak gerekir ki, kültürel etkinlikler gibi din de insan yaşamına özgü bir oluşumdur; insanın doğal ve sosyal özelliklerini yansıtmaktadır.

İslamiyete gelince, belirgin bir devlet düzeninden yoksun ilkel bir ortamda ortaya çıkan bu dinin daha baştan yönetime el koyması bir bakıma kaçınılmazdı. Peygamber, "Tanrı'nın Elçisi" sıfatıyla hem gökten inen ayetleri topluluklara sindirmek görevini yerine getirmiş hem de bu inanca dayanan bir yönetimin ipuçlarını hadisleriyle ortaya koymuştur. Bu ikili işlev, Peygamberi izleyen halifelik dönemlerinde daha somut bir nitelik kazanmış, nerdeyse bir bileşke görünümü almıştır. Dini düpedüz hanedanın yetke ve saltanatının kurumsal aracına dönüştüren Emevi tutumunun Osmanlı yönetiminde de sürdüğünü görmekteyiz. Monarşist yetkilerle donanmış Padişah, aynı zamanda, "Tanrı'nın Gölgesi" anlamında "Halife" sıfatına sahipti. İlginç olan, dincilerin bununla yetinmediği, şeyhülislam aracılığıyla yönetimi hemen her alanda yönlendirme ayrıcalığını elde tutma çabalarıydı. Öylesine ki, iktidarı paylaşım kavgasının kimi kez içsavaş niteliğinde ayaklanmalara yol açtığı bilinmektedir. Bu kavga değişik biçimlerde de olsa sürmektedir. Günümüzde dinci kesimin, hoşgörü ve inanç özgürlüğünü içeren laik düzeni "din düşmanlığı" diye karalama kampanyası, geleneksel olarak koşullanılan iktidar tutkusunu yansıtmaktadır. Bu tutkuda değişmeyen strateji, dinin ideolojik bir silah, cihat çağrısıyla kitlesel histeriyi körüklemeye elverişli bir yakıt olarak kullanılmasıdır.

Belirtilmesi gereken bir nokta da, dinin asal işlevine ters düşen, üstelik giderek terörist eyleme kayan dincilliğe, bu arada dini dünyalık çıkar amaçları, ikbal hırsları doğrultusunda sömüren kişi ve çevrelere dindar çoğunluğun seyirci kalması, daha da kötüsü, "din adamları"nın gizli ya da açıktan kucak açmasıdır. Bunda bilisizliğin, belki de kişisel çıkar beklentilerinin rolü olabilir; ama asıl nedenin bilinçaltı teokratik iktidar özlem ve emelinde yattığı söylenebilir.

DİN-BİLİM ÇATIŞMASI

Değineceğimiz son nokta, teokratik öğretinin tüm doğruları içeren "bilimsellik"savına ilişkindir. Teokratik öğreti temsil ettiği inanca seçenek tanımaz, yaşamı koyduğu tekdüze kural ve törelere bağlı görür, hemen her sorunda çözüm yetkesini tekelinde tutar. Buna göre, tüm bilgi ve doğrular kutsal kitapta saklıdır; bilimsel etkinlik bunları bellemek ve yorumlamakla sınırlıdır; bilim adamından beklenen yeni arayışlara girmek değildir, buna gerek de yoktur. Bilim adamının görevi, ayetlerde saklı öncülleri kavramak, çıkardığı sonuçları inanan yığınlara ulaştırmaktır. Ortaçağ skolastik felsefesini yansıtan bu anlayışın, İslam dünyasında medrese eğitim geleneğinin temel özelliğini de oluşturduğu açıktır.

Görüldüğü gibi bu yaklaşımın gerçek bilimle bir ilişkisi yoktur. Bilim doğruluğu tartışılmaz öncüllerden kalkarak öngörülen birtakım sonuçları ispatlama süreci değildir. Bilim olgusal dünyayı anlamaya yönelik bir bitmeyen sınama-yanılma-yanılgıyı ayıklama sürecidir. Bu etkinlikte doğruluğu gözlem veya deney verileriyle yoklanabilen (başka bir deyişle yanlışlanabilen) "hipotez" denen açıklayıcı önermeler söz konusudur. Bilimde son yargı katı, tanrısal buyruklar değil, güvenilir yöntemlerle belirlenen olgusal verilerdir.

Teokratik öğreti düşünceyi körletmekle kalmamış, olası atılımları önlemeye yönelik acımasız önlemlere de başvurmuştur. Örneğin, 17. yüzyılın ilk yarısında bile **Copernicus**'un güneş-merkezli sistemini savunmak bir suç, bir günahtı. Engizisyon bu suçu işleyen **Giordono Bruno**'yu meydan ateşinde yakmış, yaşlı **Galileo**'yu yaşamının son on yılında ev hapsine mahkum etmişti. **Darwin**'i lanetleyen dinci çevrelerin evrim kuramını okul kitaplarından çıkarma yolundaki sinsi uğraşları bu tutumun günümüzde tanık olduğumuz en canlı örneğidir.

Dinin kurumsal boyutunda sergilediği bu olumsuzluklar, ne yazık ki, ruhsal inanca yönelik olumlu işlevlerine gölge düşürmekte, dolayısıyla dinin saygınlığını yıpratmaktadır. Bilinen sağlıklı tek yol, dinin kurumsal boyutunda reforma kapı açmaktır.

Dil-bilim-kültür ilişkisi ve bilimde Türkçe eğitim

Osman Azmi BARUT (*)

Dil, bireysel ve toplumsal yaşamın en önemli iletişim öğesidir, ayrıca toplumu birarada tutan en önemli unsurdur. İnsanda bilişsel (entelektüel) işlevlerin ve dilin gelişmesi birbirinden ayrılmaz. Beynin, bilişsel yetilerin ve dilin gelişmesi sürekli etkileşim içindedir. Dil olanaklarını yeterince kullanamayan bir kişide beynin üst düzey işlevlerinin gelişmesi olumsuz etkilenebilmektedir. Dil, düşünceyi yalnızca taşıyan ve ileten bir araç olmayıp, düşünceyi yeniden yapılandıran, onu tamamlayan temel bir işlevsel yapıdır. Açık düşünmenin ve sindirerek öğrenmenin temeli dile, özellikle anadiline dayanır. **W. von Humboldt**, dilin gelişmesini, toplumda olan değişmeler, kültür ve düşünce alanındaki gelişmelerle açıklamaktadır. Ona göre, bir ulusta düşünce hayatının gelişmesiyle birlikte dil de gelişir. Aynı biçimde kültür bakımından ileri gitmiş bir ulusun dili de bu yükselmeye uygun olarak gelişir. Yükselmeler, ilerlemeler ve buluşlar sonunda ortaya çıkan kavramlara, o dilin kurallarına göre durmadan yeni sözcükler bulunması, yaratılması da zorunlu olur.

Türk Dil Kurumu 1932 yılında kurulduğu zaman, yapılacak dil çalışmaları, şu iki ana doğrultuda saptanmıştı:1) Türk dilinin öz güzelliğini ve zenginliğini ortaya çıkarmak; 2) Türk dilini, dünya dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe ulaştırmak.

O günden bugüne bu yolda epeyce ilerleme sağlandı. Ancak bu ilerleme bazen devlet desteği ile hızlandı, bazen de devletin desteğini çekmesi yüzünden yavaşladı. Her türlü engellemeye karşın bu yolda ilerlemeler bugün de sürmektedir.

Bir ülkede kültür ve ulus birliğini sağlayan, ulusları ulus yapan ve onların dünya görüşlerini yansıtan ancak o toplumun dili, o dilin sözcükleridir. Dil, düşünceyi oluşturan bir araç olduğu için olup bitmiş bir yapıt değildir. Sürekli gelişen, yeniden yaratılan bir uğraştır. Değişen toplum düzeni ve kültür, dilin de gelişmesini zorunlu kılmaktadır. **Humboldt**'a göre "bir ulus diline kuvvetle etki eden devrimlerle karşılaştığı zaman o ulusun değişen ya da yeni olan öğeleri yeni biçimler ile ele alması gerekir. Devrimlerle birlikte yeni giren görüşler eski kavramlarla karşılanamadığından, yeni kavramları yeni sözcüklerle karşılamak gerekmektedir. Cumhuriyet devri Türkiyesi'nin eski düzenden bütünüyle ayrı oluşu, yeni kavramlara, dolayısıyla yeni sözcüklere olan gereksinmeyi ortaya çıkarmıştır. Dilin gelişmesinde toplumsal, kültürel, tarihsel, coğrafi etkenler ile yabancı toplumların etkileri önemlidir. Dünyada başlıca dil devrimleri; Alman, Macar, İsrail, Norveç dil devrimleridir.

KENDİ BİLİM DİLİMİZİ OLUŞTURMALIYIZ

Dil ve özellikle yazı dili uygarlığın ve kültürün en güçlü taşıyıcısıdır. Dil, aynı zamanda, yeni atılımların ve buluşların ifade aracıdır. Diline böyle bir görevi yeterince veremeyen, dilini bu bakımdan gereği gibi değerlendiremeyen bir ulus, uygarlıkta ve toplumlararası uygarlık yarışında geriye düşmeyi peşinen kabullenmiş demektir.

Ünlü Alman tarihçisi ve dil bilgini **Brockelmann**'ın şu sözleri genç kuşak için çok önemlidir: "Dil bir milletin özelliklerinin sadık aynasıdır. Milli benliğini, ulusal özelliklerini bilinçle kavrayabilecek bir düzeye erişmedikçe, hiçbir millet siyasi yahut manevi yönden kendisinden üstün olan yabancı milletlerin kültürel etkisine ve bu kültürün taşıyıcısı olan yabancı sözcüklerin kendi anadiline girmesine engel olmak gerektiğini gereği gibi kavrayamaz".

Ülkemizde son 15 yılda yabancı dil-

de öğretim isteği hızla artmıştır. Bunun sonucu olarak, özellikle İngilizce ile bilim eğitimi yapmak moda haline gelmiştir. Bu isteği karşılamak için açılan yabancı dil ile eğitim yapan özel okullar ileride toplumun kültürel ve tarihsel çöküş yaşamasına neden olacaktır.

Bir insan kendi dilinde eğitim yapmazsa bilimsel yaratıcılık yönü yeterince gelişemez. Çünkü, kişi bir bilim dalını en iyi, en rahat, en hızlı kendi dilinde öğrenebilir. Yabancı dille bilim eğitimi gören insan, bir yandan eğitim gördüğü bilim dalını, diğer yandan yabancı dildeki kavramları anlamaya çalışacak; bu nedenle bilime yoğunlaşamayacaktır.

Bazı aydınlar "bu bir süreçtir, toplumun isteğidir" diyerek, yabancı dille eğitime karşı çıkanların halktan koptuğunu, halkın isteğine karşı çıktığını belirtip eleştiri getirmekle, çok ince bir noktayı kaçırıp aslında kendileri halktan ve kendi kültürümüzden kopmaktadırlar. Çünkü, "yabancı dille eğitim toplumun isteğidir" diyerek kendilerini aldatanlar, aslında kültürümüzden, sanatımızdan, tarihimizden yani bugüne kadar yaratılan eserlerden ve geçmişten koparak, farkında olmadan halktan kopmaktadırlar. Bu anlayış sömürge kafasıdır. Batıya öykünmeci bu tutumdan vazgeçmeden Türkçe'yi bilim dili yapma yolunda ilerleyemeyiz. Hem dilde özleşmeyi gereksiz bulup, yabancı dilde eğitimi destekleyip hem de Atatürkçü geçinen çevrelerin çifte standartlarına karşı özellikle eğitim çağındaki gençlerin, genç bilim insanlarının uyanık olması gerekir. Dilde özleşmeyi gereksiz görenlere, başka ülkelerde bu konuda neler yapıldığını iyi anlatmak gerekir.

Kendi dilleri ile eğitim yapmayan toplumlar bilim, teknoloji (uygulayımbilim), sanat alanlarında varlık gösteremezler. Anadilinde eğitim yapmayan toplumlar kendine özgü bilim okulları (ekolleri) kuramazlar. Bilim her yerde bilimdir; doğa yasaları her ülkede aynıdır. Buna karşılık bilimin çeşitli dallarında, Alman, Fransız, İngiliz, Amerikan ekollerinden sözedilebilmektedir. Bu da her toplumun içinde bulunduğu kültürel ortamdan kaynaklanmaktadır. Bu kültürel ortamların temel taşı ise her toplumun kendi dilidir.

Toplumumuzdaki her kesimde bir batı hayranlığı, konuşmalarda yabancı sözcükler kullanıp kendini kültürlü gösterme modası alıp yürümüştür. Alman dilbilimci Ord. Prof. **Gerhard Kessler**'in şu sözleri bu durumu çok iyi betimlemektedir: "Tavus kuşu tüyüyle süslenmek isteyen bir tavuk bize gülünç görünür ve deli duygusu verir. Fakat doğada böyle aptal tavuklar yoktur. Gariptir ki bu gibi haller sadece insanlarda gözükmektedir. Bunlar yabancı dillerden ne kadar fazla sözcük sokuştururlarsa kendilerini o kadar kibar ve aydın sayarlar."

Yabancı dil ile özellikle İngilizce bilim eğitiminin yaygınlaştırılması yoluyla batılı devletlerin (özellikle ABD ve İngiltere) istedikleri Türkiye'yi kimliksizleştirmek, batı oyuncağı yapmak, kültürünü yaygınlaştırmasını önleyip Asya ile bağlantılarını koparıp 21. yüzyılda büyük bir askeri, siyasal, ekonomik ve bilimsel güç olmasını engellemektir.

Yabancı dil ile eğitim, hazırlık sınıfları zorunluluğu ekonomik yönden büyük israftır, kaynak savurganlığıdır. Yabancı dil ile bilim eğitimi durdurulmalı, yabancı dil ile eğitim yapan kolejler ve üniversiteler Türkçe eğitim yapar hale getirilmeli, yabancı dilde eğitim kurumları açılmasına izin verilmemelidir. İlk başta bir kısım aydın "bu demokrasiye aykırıdır" diye feryat edecektir. Bu bir aldatmacadır. Önemli olan binlerce yıllık bir kültür birikiminin kurutulmasını önlemektir.

HER TOPLUMUN DİLİ İNSANLIĞI ZENGİNLEŞTİRİR

Bilim, sanatın çeşitli dalları (müzik, görsel sanatlar, edebiyat, mizah), mimari, kültürü oluşturur. Her toplumun düşünce yapısından dolayı kültürel bakış açısı, katkısı farklıdır. Bu farklılığı her toplumun düşünce yapısını biçimlendiren o toplumun dili doğurur.

Eğer dilimize sahip çıkmazsak hiçbir alanda ekoller oluşturamayız. Edebiyatta yeni Nazım Hikmetler, Aziz Nesinler, Yaşar Kemaller ve daha nicelerini yetiştirip dünya edebiyatına armağan edemeyiz. Doğanın, bilimin, sanatın derinliğine, güzelliğine, yüceliğine inanmış kim ister bir dilin zenginliğinden ve o dil yoluyla yaşamı oluşturan bu parçalara değişik boyutlardan bakmaktan mahrum kalmayı. Her toplumun dili ve yaşama bakış açısı insanlığı zenginleştirir, tekdüzelikten korur. Tekdüze bir dünyada yaşamayı kim ister?..

Biz genç kuşak bilimciler ve bilime gönül vermiş insanlar büyük önder Atatürk'ün Dil Devrimi'nin yolunda yürümeli, yabancı uluslarda ortaya çıkan yeni bilimsel kavramlara Türkçe karşılıklar bulmalıyız. Ancak bunu yapabilmek için, dilimizin türetme gücüne ve güzelliğine olan inancımızı yitirmemeliyiz. Bu yolu izlersek, zaman içine Türkçe'nin de bilim dili olma özelliği kazandığını görecek ve ulus olarak kendimizi çok daha mutlu, huzurlu ve güvenli hissedeceğiz.

(*) Kimyager, Türk Fizik Derneği (TFD) üyesi.

KAYNAKLAR

1) Bilim ve Teknik, Tübitak Yayınları, s.72-73, Nisan 1995.
2) Türk Dilinde ve Başka Dillerde Özleşme, TDK yayınları, 1959.
3) Dr. Kamile İmer, Türk Dil Devrimi, TDK Yayınları, 1976.
4) Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe, TTK Yayınları,1978.
5) Prof. Dr. Oktay Sinanoğlu, Fiziksel Kimya Terimleri Sözlüğü, TDK yayınları, 1978.
6) Prof. Dr. Oktay Sinanoğlu, Yabancı Dil ve Türk Eğitim Dili, Cumhuriyet Gazetesi, 19 Haziran 1974; Milliyet Gazetesi, 13 Temmuz 1974.
7) Prof. Dr. Oktay Sinanoğlu, Yüksek Öğretim ve Yabancı Dil Öğrenme, Milliyet Gazetesi, 13 Mayıs 1976.
8) Prof. Dr. Oktay Sinanoğlu, Çeşitli Ülkelerde Bilim ve Teknik Dili, Bizde de "Osmanlıca", "Öztürkçe" Derken İngiliz Atını Alan Üsküdar'ı Geçti, Yeni Türkiye Dergisi, 1995.
9) Prof. Dr. Oktay Sinanoğlu, Eğitim mi, Eritim mi?, Yeni Türkiye Dergisi, Mart-Nisan 1996.

Dilin kültürelliği ya da kültürün dilselliği

Prof. Dr. Onur Bilge KULA(*)

Anlaşım ve iletişim aracı olan dil, bir yönüyle kültürel yaratımların adlarının toplamıdır. Dil, üretim ve tüketim süreçlerinin düzenlenmesini, toplumsal ilişkilerin yürütülmesine ve genişletilmesine ilişkin bilgilerin aktarımını olanaklılaştırır, olguları ve oluşları adlandırır; bireylerin ruhsal durumlarını, duygu ve algılarını anlatır.

DİLİN İŞLEVLERİ VE GELİŞİMİ

Dil ve düşünce, karşılıklı etkileşim ve belirleyim sürecinde bedensel ve düşünsel çalışmanın yetkinleşmesine koşut olarak gelişir ve ayrımlaşırlar.

Dil yetisi ve bilincinin gelişmesi, toplumsal siyasal oluşumları ve oluşları anlama, eleştirel çözümleme ve birlikte belirleme olanağını yükseltir.

Bireyleşme ve toplumsallaşmanın bir sonucu olan kültürel biçimlenme, dil yoluyla gerçekleşir. Olumlu olumsuz her türlü düşünce ve yargı dilde anlatımını bulur. Özellikle tarihsel, toplumsal, dinsel, siyasal, iktisadi ve coğrafi etmenlerin renklendirdiği kültürel özgünlükler ya da başkalıklar dilde somutlaşır.

Dil, konuşucularca, konuşanlarca taşınır, korunur ve geliştirilir. Dil, ortak bir üründür; toplumsallık dilin en belirgin özelliğidir.

Toplum ya da bireylerin doğayı biçimlendirme, özlerini geliştirme ve yaşam koşullarını insancıllaştırma sürecinde yarattıkları değerlilikler ve değersizliklerin toplamı kültürü oluşturur.

Kültür, "öz" ile "başka"nın karşılıklı etkileşimi içinde sürekli değişir, ilerler ya da zaman zaman geriler.

Dil, kültürü taşır, korur ve aktarır. Dilin kültürelliği en açık biçimde o kültür çevresinde yaratılmış bilgi ve deneyimlerin adlandırımında, aktarımında ve alımlanmasında belirginleşir.

Bilgi ve deneyim birikimi bir yönüyle insanlığın ortak kazanımı, öbür yönüyle de herhangi bir kültürün yaratımıdır.

Kültürel kazanımlar ve özgünlükler dille edinilir, öğretilir, geliştirilir ya da köreltilir; çünkü, dil salt kültürel yaratımların ediniminin aracı değil, söz konusu ürünlerin eleştirel değerlendirmenin de taşıyıcısıdır. Eleştirel değerlendirim uğraşı, bireysel ve toplumsal bilincin oluşturucusu ve geliştiricisidir.

DİLSEL GÜDÜLEME

Bunun yanı sıra dil güdüleme, tekyönlüleştirme aracı olarak da kullanılabilir; bireyleri ya da toplumsal kümeleri öz çıkarlarından uzaklaştırabilir. Böyle durumlarda dil öz yabancılaştırma aracına dönüşür. Dili yoksullaştıran en büyük tehlike de budur. Artık güdüleme, olası bir tehlike olmaktan çıkmış, baskın ve güncel eğilime dönüşmüştür.

Dil yoluyla bilinç güdülemeyi şöyle örneklemek olanaklı: "Kardak bizim canımız, onun için akar kanımız!" demek başka; "Kardak Kayalıkları'nın hukuk durumu, Türkiye'nin Ege'deki karasuları bakımından yaşamsal önemdedir. Bu nedenle Kardak Kayaları konusu Türkiye açısından önem taşımaktadır" demek başkadır.

Dil, ortak kültürü aktardığı gibi, bireylerin, toplumsal kümelerin ya da ulusal toplulukların özdeşlik oluşumu sürecini de gerçekleştirir.

Dilbilimde, ölçün dil diye adlandırılan üst-dil, sürekli birey dili, toplum dili ve yöre dili ile etkileşerek gelişir.

Böylece özellikle düşünce üretimi yüksek bireylerin, toplumun çeşitli kesimlerinin örneğin işçilerin, köylülerin ve yörelerin dilsel anlatımları ölçün dile geçer. Ölçün ya da üst-dil, öbür dillerle de etkileşir; sözcük ve kavram alışverişinde bulunur.

TÜRKÇE'NİN SÖZ VARLIĞININ BASKIN ÖZELLİKLERİ

Türkçe, genellikle somut anlatımları, aktarımlarla yapılan benzetmeleri, ayrıntılamaları, ikilemeleri yeğler. Böylece kıvraklık, çeviklik, vuruculuk, açıklık hatta sıcaklık gibi nitelikler kazanır.

Türkçe'nin bu yönlerinin kökenlendiği birçok kaynak olabilir. Bu kaynakların başında doğayla içiçelik ve belki de tarihsel devingenliğin bir sonucu olarak, çok kültürlü, çok-dilli ortamlarda birlikte yaşama gösterilebilir.

Dilin başat eğilimleri genellikle dil topluluğunun "nasıl düşündüğü" ve "niçin öyle düşündüğü" bağlamında irdelenir. Dil, düşünceyi koşullamasına karşın, düşüncenin ürünüdür. Düşünme biçimi, soykümesel (etnik) özelliklerden çok, tarihsel, toplumsal, siyasal, ekonomik, dinsel etmenlerce belirlenir.

Türkçe'nin somutlama eğilimi: Türkçe söz varlığının ve anlatım özelliklerinin başlıcalarından biri olan "somutlama" sayısız örneklerde konuşucunun karşısına çıkar. Sözgelimi "evlenilir", "başkaldırılır", "ellenir", "gözlenir", "bel bağlanır", "gönül verilir". Türkçe'de duyularla ilgili kavramlar bile somutluk niteliği gösterir: Örneğin söz acıdır; insan ya da renk çiğdir; bıçak kördür; haber karadır.

Bedenin çeşitli öğeleriyle yapılan sözcük, kavram ve deyimler, Türkçe'nin sözvarlığında çok önemli bir yer tutar. El verilir; göz kulak olunur; kol kanat gerilir; el ayak çekilir; boynuz kulağı geçer.

Türkçe dolaylı ya da dolaysız benzetmelerle doludur. Çoğu insan aslan gibidir; kuzu gibidir; dağ gibidir.

Benzetmeleri en iyi biçimde anlatan Yunus'tan bir dörtlük;

"Gökler gibi gürledim/ Yerler gibi inledim/ Çaylar gibi çağladım/ Aktım bir dağ içinde"

Benzetme eğilimi: Benzetmeler, yerleşmiş, kalıplaşmış bir takım sözlerde deyimlerde somutlaşan ad aktarımlarında da ortaya çıkar: Kapısı çalınır; oruç açılır; ağız kokusu çekilir; el etek öpülür; yüz suyu dökülür.

Ayrıntılama eğilimi: Ayrıntılamalar, özellikle renklere göstergelik eden adlandırmalarda, çeşitli renklerin tonlarının ayrımlanmasında, "yaş"tan gelen yeşilin, sarının, kırmızı gibi renklerin tonlarında; akrabalık ve hısımlık bildiren anlatımlarda (abi, abla, baldız, bacanak, enişte, yeğen, elti, görümce, yenge, kuma, dayı, amca, teyze gibi) iyice görselleşir. Dünyanın belli başlı dillerinde bu tür ayrıntılamaya pek rastlanmaz.

Türkçe'nin çeşitli yerel ağızlarında (yöre dillerinde) zaman dilimlerine ilişkin adlandırmalar, ayrıntılamaya iyi bir örnektir. Günçalımı (güneş doğduktan hemen sonraki zaman), kuşluk (sabahla öğle arası), gündikimi (öğle vakti), alacakaranlık (akşamın ilk anları), öküzuyumu (geceyarısı).

İkilemeden yararlanma eğilimi: İkilemeler, salt anlık anlatımlar değil, deyimlere yansıyacak denli yoğun kullanılan bir olanaktır. Dere tepe, dağ taş dolanılır; eksik etek susar; el ayak çekilir; yol yordam bulunur; kol kanat gerilir; ak pak giyinilir; bakan eden yoktur, yorgun argın düşülür; kavga dövüş edilir; hatır gönül konur; ölçüp biçilir; bulup buluşturulur; ezile büzüle davranılır; yüz göz olunur; içi dışı bir olunur.

Özgün adlandırım yolları: Türkçe'nin özgün anlatım yolu seçme eğilimi başka alanlarda da gözlenebilir. Bitki adlarından bazı örneklerde söz konusu eğilim açıklaşır: Asparagus Officinalis; Latince "asparagus", Fransızca "asperges", İspanyolca "esparago", Almanca "Spargel", Türkçe "kuşkonmaz".

Hint-Avrupa dillerinde "kadın saçı, venüs saçı" anlamında kullanılan adianthum polypodiaceal, Almanca'da "Frauenhaar, Venushaaar", İngilizce'de "maidenhair", Fransızca'da "Cheveu-de Venus", Türkçe'de "baldırıkara" olarak adlandırılır.

Hanımeli, altıntop (greyfurt), kızmemesi, kaynanadili, ayıkulağı, çekirgeayağı, keçiboynuzu, tekesakalı, kuzukulağı bu tür adlandırma örneklerindendir.

Söz konusu adlandırma eğilimi bazı yemek adlarında açık seçikleşir: İmambayıldı, kalburbastı, hünkarbeğendi, bülbülyuvası, dilberdudağı, hanımgöbeği, kadınbudu, karnıyarık, vezirparmağı, sarığburma, çerkes tavuğu, rus salatası gibi.

Bu tür özgün anlatımlara başka örnekler de var: bacaksız, kabadayı, delikanlı, fırdöndü, çilingir sofrası.

Yer adları: Köprüağzı (Başkale-Van), Suboğazı (Gaziantep), Akburun (Beyşehir-Konya), Sırtdüzü (Malazgirt-Muş), Kuruhöyük (Felahiye-Kayseri), İncebel (Tosya-Kastamonu).

Doğa ile ilgili anlatımlar insana uyarlanır: "Karadutum, çatalkaram, çingenem, nar tanem". Bir başka örnek: "Arım balım peteğim/ gülüm dalım çiçeğim.". Örnek olsun diye Yunus'tan bir dörtlük: "Ay oldum geceye doğdum/ Bulut oldum yere ağdım/ Yağmur olup yere yağdım/ Nur oldum güneşe doldum".

Türkçe'nin söz varlığının özelliklerinin ayrıntıları konusunda Prof. Dr. **Doğan Aksan**'ın "Türkçe'nin Gücü" adlı yapıtına başvurulabilir.

DİLİN KÜLTÜRELLİĞİNİN BELİRGİNLEŞTİĞİ ADLANDIRIMLAR

Türkçenin kültürelliğini gösteren başkalıklar şu iletişim ortamlarında da görülür: İyi dileklerde: Hayırlı yolculuklar. Güle güle gidin. Kolay gelsin. Bereketli olsun. Geçmiş olsun. Hoş beşlerde: Hoş geldiniz. Hoş bulduk. Ne var, ne yok? İyilik sağlık. Ne olsun.

Başsağlığı dileklerinde: Başınız sağ olsun! Allah ecir sabır versin. Allah başka acı göstermesin. Allah rahmet eylesin. Toprağı bol olsun. Allah onun ömrünü size versin. Ölenle ölünmez.

Hitaplarda: Güle güle kullanın, giyinin, oturun, iyi günlerde kullanın, Allah ağız tadıyla yedirsin.

Doğumlarda: Güle güle büyütün, Uzun ömürlü ve sağlıklı olsun. Analı babalı büyüsün. Adıyla yaşasın. Allah bağışlasın.

Ayrıca: Eline sağlık, Kolay gelsin, gibi birçok iletişim durumunda değişik anlamlarda kullanılan kültür birimler, dilin kültürelliği bakımından ilginç örneklerdir.

Özgün, ekonomik, toplumsal ve siyasal durumların adlandırılması: Özgün ekonomik olayların ve tutum alışların anlatımları kültürel niteliklidir. "Zede"yle yapılan çok sayıda adlandırma: Bankerzede, dövizzede gibi.

"Korsan"la yapılan sözcükler: İlkin korsan gösteri vardı. Daha sonra korsan radyo, televizyon, gazete gibi adlandırmalar yaratıldı.

Siyasal olayların adlandırımı da kültürellik özelliği taşır; AP'li, CHP'li Ülkücü, İYOD'lü AYÖD'lü, Dev-Solcu gibi. Yine:1402'lik, ANAYOL ya da ANAYOLCU gibi anlatımlar özgün siyasal durumların adlandırımı olarak değerlendirilebilir.

Yoğun içgöçün bir türevi sayılabile-

cek birçok kavram oluşturuldu. "Kondu"yla yapılan anlatımlar: Gecekondu, villakondu, zenginkondu.

Yine: Anakent, arsa mafyası, köykent, toplukonut, dolmuş, kaptıkaçtı. Bazı kentlilerin hızla köylüleşmesi sonucu seslenişler değişti: Beyamca, beybaba, beyefendi yerine, dayı, küçük hanım kızım, hemşire yerine yenge, abla.

Bunların yanı sıra: Yeğenim, koçum, aslanım, hanzo, kıro, keriz, enayi, kardeş gibi aşırı rahat nitelemeler hızla yaygınlaşmaktadır.

Devinim, konuşmanın yerine geçer (mi?): Bir başka ilginç eğilim, konuşma yerine devinimleri yeğleme. Örneğin toplu taşıma araçlarına, özellikle dolmuşlarda yol parası öderken, önde oturanın omuzuna vurarak, işaretle paranın sürücüye ulaşması sağlanmaktadır. Konuşma yerine, dokunma eğilimi yaygınlaşmaktadır.

Tarihsel-toplumsal gelişim süreci, bazı anlatımların çağrışım ve imge gücünü yükseltir: Türkçe, bazı anlatımlara olağanüstü bir çağrışım ve imge gücü yükler. Türkiye kültürünün özgün gelişim sürecini yaşamamış ya da öğrenmemiş konuşucular bu çağrışım ve imge yüklü sözcükleri, sözlük anlamlarının ötesinde düşünemezler. Birkaç örnek: ana, gönül, felek, yiğit, derviş, mert, ecel, yalan dünya, yabanel, gurbet, yol, garip dağ, gül, bülbül, insaf, namus, can, el, vicdan, alınyazısı, kader, kan, ayrılık.

Yunus "yalan dünya"ya olağanüstü duygu yükü ve imge yükler:

"Yürü yürü yalan dünya/ Yalan dünya değil misin"

Nazım'ın şu dizelerinde betimlenen Türkiye insanlarını kim tanımaz?

"Dümende ve başaltılarında insanları vardı ki bunlar/ uzun eğri burunlu/ ve konuşmayı şehvetle seven insanlardı ki/ sırtı lacivert hamsilerin ve mısır ekmeğinin zaferi için/ hiç kimseden hiçbir şey beklemeksizin/ bir şarkı söyler gibi ölebilirdiler..."

Yürek, **Nazım**'da salt yürek olmaktan çıkar; duyumsamadan bilince uzanan geniş bir yelpazedeki insan durumlarını içerir:

"İnsanların başında kalpak,/ yüreklerinde keder,/ yüreklerinde müthiş bir ümit vardı."

Nazım'ın Karayılan Hikayesi, sözkonusu imgeselliği somutlaştırmak bakımından çok verimli bir örnek: "Karayılan/ Karayılan olmazdan önce/ kara yılanın encamını görünce/ haykırdı avaz avaz/ ömrünün ilk düşüncesini:/ 'İbret al, deli gönlüm,/ demir sandıkta saklansan bulur seni,/ ak taş ardında kara yılanı bulan ölüm.'"

Burada ilginç olan basit bir adlandırmadan çok, bireyin içinde yaşadığı doğadan özüne dönük kişilik özellikleri türetebilmesidir. Kara yılanı (Sıfat + Ad) gözleyen Karayılan (bileşik) yaşamını nasıl biçimlendireceğine ilişkin çıkarım ve yorum yapar ve yaşamını buna göre yeniden düzenler. Gözlem yapılan öğenin somut özelliklerini özüne katar, özünü ona dayanarak yeniden tanımlar.

Ahmet Arif, Türkiye halkının yaşama bakışını simgeleyen, kültürel rengi belirgin "namus" ve "sabır" kavramlarını şöyle şiirselleştirir:

"Bu namustur künyemize kazılmış/ bu da sabır ağılardan sözülmüş..."

Karacaoğlan "can"ı şöyle boyutlandırır: "Karacaoğlan der ki cenge doyulmaz/ can tatlıdır, tatlı cana kıyılmaz"

Tekerlemeler ve dilin kültürelliği: Bir de ağızdan ağıza dolaşan, dolaştıkça güzelleşen tekerlemeler var ki, olağanüstü kültürellik özelliği gösterirler. Yaşama ve üretme biçimlerini, kişinin düşünce dünyasını, özlemlerini, sıkıntılarını simgeler, tekerlemeler. Bu tür tekerlemelere bir örnek: Ha babam ha yürümez at/ Bir kaşık su vermez evlat/ Bir de dirliksiz çıktı mı avrat/ Ölüyü nideceksin/ Gir ağla çık ağla/ Deh demeden yürüyen at/ İstemeden su veren evlat/ Bir de hayırlı çıktı mı avrat/ Düğünü nideceksin/ Gir oyna çık oyna.

Deyimler, atasözleri ve dilin kültürelliği: Deyimler ve atasözleri, dilin kültürelliğini somutlaştırmaları bakımından son derece ilginç anlatımlardır.

Ağaç yaşken eğilir. Terazi hatır saymaz. Sevda geçer yalan olur, sonra sokar yılan olur. İbadet de kabahat de kul içindir. Dost ya ikidir, ya üç ondan sonrası hiç. En büyük derdim, kaynanamın ölümü olsun (Ne denli iki yüzlü ve katılımsız bir anlatım!).

Önyargıları anlatan atasözleri: Benim derdim inek ile dana, karımın derdi sürme ile kına (Kadına ilişkin önyargı). Acemi nalbant Kürt eşeğinde dener kendini (Bir başka soykümeye karşı önyargı). Fellahın dediği olmaz, Allah'ın dediği olur. Ne Şam'ın şekeri, ne Arab'ın yüzü.

Karaya al bağla, geç karşısına ağla (Esmere, siyah tenliye karşı önyargı).

Yazgıcı yaşam anlayışını simgeleyen atasözleri: Allah dert verir, dermanını da verir. Allah açtığı boğazı aç bırakmaz.

Din, dile kültürellik katar: Kültürü boyutlandıran, belirleyen öğelerden biri olan din ile ilgili anlatımların anlaşılması kültürel arka alanın bilinmesini gerektirir: sahur, iftar, oruç açmak, bozmak, yemek, tutmak, beş vakit namaz kılmak, haram, helal. Konuya ilişkin iki Bektaşi fıkrası belirtilen dinsel-kültürel özü açığa vurur. "Bektaşiye sorarlar: 'Beş vakti nasıl geçiriyorsun?' Yanıt: 'Üçünü sızarak, ikisini uyuyarak!' Yine Bektaşiye sorarlar: 'Namazı mı, orucu mu seversin?' Yanıt: 'Yendiği için, orucu severim!'.

Konuşup söyleşmek ve Türkçe'nin kültürelliği: Konuşmak, söyleşmek Türkiye kültüründe özel bir yer tutar. Bu, dile de yansır. Konuşmak, söyleşmekle ilgili anlatımlar, oldukça çoktur. Hayvanlar koklaşa koklaşa, insanlar konuşa konuşa anlaşır. Bu atasözünde konuşma, insanı hayvandan ayıran ölçüttür. Söz balla kesilir. Söz sohbet bilirlik bir erdemdir. Kişi sözünün eridir.

"Söz ola kese savaşı/ Söz ola kestire başı/ Söz ola ağulu aşı/ Balı ile yağ ede bir söz", diyen **Yunus** "söz"e verilen anlatımsız değeri dillendirir.

DİĞER ÖZGÜNLÜKLER

Özadla sesleniş Türkçe konuşucuların yaygın eğilimidir. Senli benli olunur hemencecik.

Yapısal bakımdan başkalıklar da vardır. Örneğin, Türkçe'de tanımlık yoktur. Konuşucu kadını erkeği pek ayırmaz. Öğretmen der, bilimci, sanatçı, okur der, yeter.

Başım ağrıyor, dişim ağrıyor, ayağım ağrıyor gibi anlatımlar yalın ve akıcı biçimde söylenir; belki dilin yapısının kültüre, belki de kültürün dilin yapısına sindirdiği anlatımlardır.

Türkçe, kişisiz özne tanımaz. Bu nedenle Türkçe'de kişisiz dil öğeleriyle düşünme alışkanlığı pek yoktur. Soyutluklar bile somut şeylerle anlatılır. Soyutlama örneğin Almanca'da çok belirgindir.

Türkçe kişi adıllarını ayrıntılamaz. Üçüncü tekil kişide tek "o" adılı kullanılır. Kişi adılları ayrıntılanmadığı için örneğin Almanca ve İngilizce'de göze çarpan bir tür dışlama Türkçe'de söz konusu olmaz. Özellikle anne, baba, kardeş, eş, çocuk gibi yakınlardan söz edildiğinde, Türkçe dışlama, kendini uzaklaştırma yoluna başvurmaz. Onlardan "annem", "babam", "eşim" diye söz eder.

Dil felsefesi bakımından Türkçe'nin kültürel yönleri Prof. **Nermi Uygur**'un "Kültür Kuramı" adlı yapıtında ayrıntılı irdelenmiştir.

İçsellik ve Türkçe'nin kültürelliği: Türkçe tümceler genellikle kısa, yalın ve yükle odaklıdır; anlatım özneldir, özneye bağlı, özne ağırlıklıdır. Bu nedenle içsellik zaman zaman belirgindir. İç dökülür; içi kan ağlar; içi sıkılır; canı burnuna gelir; cana kıyılır; can kulağıyla dinlenir; gönül konulur; gönül alınır.

Söz konusu içsellik ve gönül yufkalığı **Yunus**'un dizelerinde şöyle belirginleşir: "Söyler dilim ağlar gözüm", "Gariplere göynür özüm", "Taştın yine deli gönül/ Sular gibi çağlar mısın", "Al gider benden benliği/ Doldur içime senliği", "Esridi Yunus'un canı /Yoldayım ilerin hanı", "Ben seni severim candan içeri".

Yaşanılan coğrafya ve Türkçe'nin kültürelliği: Yaylak-kışlak ile ilgili anlatımlar belki de göçebe yaşam biçiminin etkisiyle Türkçe'ye özgünlük katar. **Karacaoğlan**'ın şiirleri bu tür yaşam biçiminin izleriyle doludur. Konulur göçülür; yayladan ovadan geçilir; yüce dağlarda pınarın gözü aranır; yücesine çıkılır; yayla yaylanır, inilir enginine seyran edilir. Elif uğru nakışlı, balaban bakışlı, yayla çiçeği kokuşludur.

Dadaloğlu'nun yiğidi yar koynunda kışlar; Binboğa'da güz ak işlikli, yaz ipek donludur; koçyiğitler cirit oynar dölekte, geyikleri yaylım eder yaylakta, yaylakta otak kurulur; dem sürülür.

Ezgiler ve türküler Türkçe'yi renklendirir: Müzik alanında çağrışım ve depreştirme gücü belirgin adlandırma ya da anlatımlara birkaç örnek: Çökertme, köçekçe, havada bulut yok, uzun ince bir yoldayım, allı turnam bizim ele varırsan, dağlar seni delik delik delerim, bir dost bulamadım ve bu da gelir bu da geçer".

Bu adlandırmaların yarattığı duygulanım yoğunluğu ve çağrışım zenginliği, adlandırmayı oluşturan tek tek sözcüklerin sözlük anlamlarından çok ötedir. Yüzyılların süzgecinden geçerek inceleşmiş, yoğunlaşmış ve ölçüde de kültürelleşmiş anlatımlardır.

Nazım'ın "Türk Köylüsü'nün anlam derinliğinin ve yoğun şiirselliğinin ayrımına ve tadına varabilmek, belli ölçüde Türkiye kültürüne renk ve tat katan yönlerin bilinmesiyle olanaklıdır.

"Türk Köylüsü/ Topraktan öğrenip/ kitapsız bilendir./ Hoca Nasreddin gibi ağlayan/ Bayburtlu Zihni gibi gülendir./ Ferhad'dır/ Kerem'dir/ ve Keloğlan'dır./ Yol görünür onun garip serine,/ analar, babalar umudu keser,/ kahbe felek ona eder oyunu./ Çarşambayı sel alır;/ bir yar sever/ el alır,/ kanadı kırılır/ çöllerde kalır,/ ölmeden mezara koyarlar onu.".

Sezen Aksu "Bu da gelir, bu da geçer"i söylerken Dinar depreminin etkisiyle de olsa, sayısız insanın göz yaşını tutamaması, duygulanım yoğunluğuyla açıklanabilir.

TOPLUMSAL-SİYASAL YENİLEŞME TÜRKÇEYİ BOYUTLANDIRIR

Türkiye kültürünün Cumhuriyet sonrası geçirdiği değişim ve Türkçe'nin boyutlandırılması ya da kiminin deyişiyle özleşmesi sürecinin bazı sonuçları ve bu duruma karşı olanların dil beğenileri de dilin kültürelliğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Özgürlük, aydın, toplum, birey kavramları bir kültürel tutumu, buna karşın hürriyet, münevver, cemiyet, fert bir başka kültürel bakış açısını yansıtır. İkinci öbekte toplanan kavramları yeğleyenler, koruyuculuk, (Muhafazakarlık) yaparlar; dilin düşünsel üretimlerle boyutlanmasını ve yeni durum ve yönelimlere göre yenilenmesini kabullenemezler; koruduklarını, güvenceye almak için dayatırlar. Dil beğenisine yaptırım uygulanamayacağını ya bilmezler ya da bilmelerine karşın yasaklar koyarlar. Bilmezler ya da bilemezler ki, özadlarını bile kapsadığı için, koydukları yasakları kendileri bile uygulayamazlar. Umudun, serpilip gelişenin karşıtlarının adları ölüm olduğundan, bir daha geri dönmemek üzere giderler.

Türkiye kültürünü insancıllaştırma ve uygarlaştırma uğraşını anlatımsız bir özveri ve müthiş bir eleştirel bilinç ve sevgiyle sürdürenler; söz konusu uğraşlarına eşlik eden düşünsel oluşumları da adlandıracak, deyim yerideyse, Türkçe'yi de uygarlaştıracaktır. Hem de ulusal ya da dinsel bağlılıklara girmeksizin tüm Türkçe konuşanları kapsayarak...

Nazım'ın deyimiyle "dünyanın en diri, en taze dillerinden biri" olan Türkçe'nin boyutlanması için, Türkiye kültürünü uygarlaştıracak düşünce ürünlerini yaratma ve onları adlandırma uğraşını ödünsüzce sürdürmekten daha hoş, mutlandırıcı ve umutlandırıcı bir görev olabilir mi?

(*) Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı

Bilgisayar haberleşmesi ve bilgisayar ağları-1

Zeki İlker DOĞAN

70'li yılların ortasına kadar bilgisayarlar kişisel yapıya sahip değillerdi. O zamanlar 'mainframe' adı verilen çok büyük sistemler, devlet kurumları, üniversiteler veya büyük kuruluşlar tarafından kullanılıyordu. Terminal yapısına sahip bu tür sistemler hâlâ bulunmaktadır. Bunların ardından, nispeten daha küçük yapıdaki 'mini bilgisayar' ismi verilen sistemler ortaya çıktı. Aslında büyük sistemlerle küçükleri arasında kullanım açısından pek farklılık olmasa da, sadece bilgisayarları kategorilere ayırma isteğiyle, kişisel bilgisayarlara ilk üretildikleri zaman 'mikro bilgisayar' adı verildi.

1975'te Altair 8800 ve 1977'de TRS-80 adıyla üretilen iki kişisel bilgisayar, beklenmedik bir başarıya ulaştı ve ilgi gördü. Bu başarıya Apple-II'nin (1977) de katılmasıyla artık kişisel bilgisayarlar iyiden iyiye emeklemeye başlamıştı. PC'lerin (ya da Türkçe karşılık olarak KB, Kişisel Bilgisayar) en büyük atılımı ise 1981 yılında geldi. Bu yılın sonbaharında IBM'in piyasaya sürdüğü IBM PC, kişisel bilgisayarları iki ayağının üzerine kaldırıp yürütmeye başladı. Zaten bugünkü PC tabiri de bu IBM PC'nin mirasıdır. IBM ilk çıkardığı bu kişisel bilgisayara PC yani "personal computer", yani kişisel bilgisayar adını verdi. Ardından IBM PC'nin mimarisine sahip bilgisayarların üretilmesiyle birlikte, PC etiketi bütün bu tür bilgisayarlar için ortak bir isim halini aldı. Hatta bú bilgisayarlar bugün hâlâ 'IBM uyumlu' olarak nitelendirilir. Bu durum IBM'in sarsılmasına da yol açmıştır. IBM yıllar sonra IBM PS isimli çeşitli modellerde bilgisayarlar üretecektir (PS-Personal System, Kişisel Sistem).

Ancak PC'ler üretilirken, bunlar arasında bir haberleşme olması, PC'lerin birbirleriyle bağlantılı olarak çalışması düşünülmemişti. Herşey evinde masumca oturan insanları bu hayret verici, hızlı ve gizemli makinalarla buluşturmak içindi. Bu amaca da ulaşıldı.

Gelişen teknoloji PC'lerin birbirine bağlanmasını, ortaklaşa çalışabilmelerini ve haberleşebilmelerini sağladı! Bu durum bilgisayar dünyasının içinde bambaşka bir dünyanın ortaya çıkmasına neden oldu. Bugün düşük ücretlerle 2 bilgisayarı dahi birbirine bağlayabilirsiniz, tabi yüzlercesini de... Oluşturulan bu bağlantılarla da Computer Network yani bilgisayar ağını oluşturursunuz. Bugün bilgisayarlar birbirleriyle haberleşebiliyor. Yazdığınız yazıyı, bilgisayarın başından kalkmadan istediğiniz yere gönderebiliyor, fakslayabiliyorsunuz. Bilgisayarı olan bir arkadaşınıza mesaj gönderebiliyor, aynı anda karşılıklı yazışabiliyorsunuz.

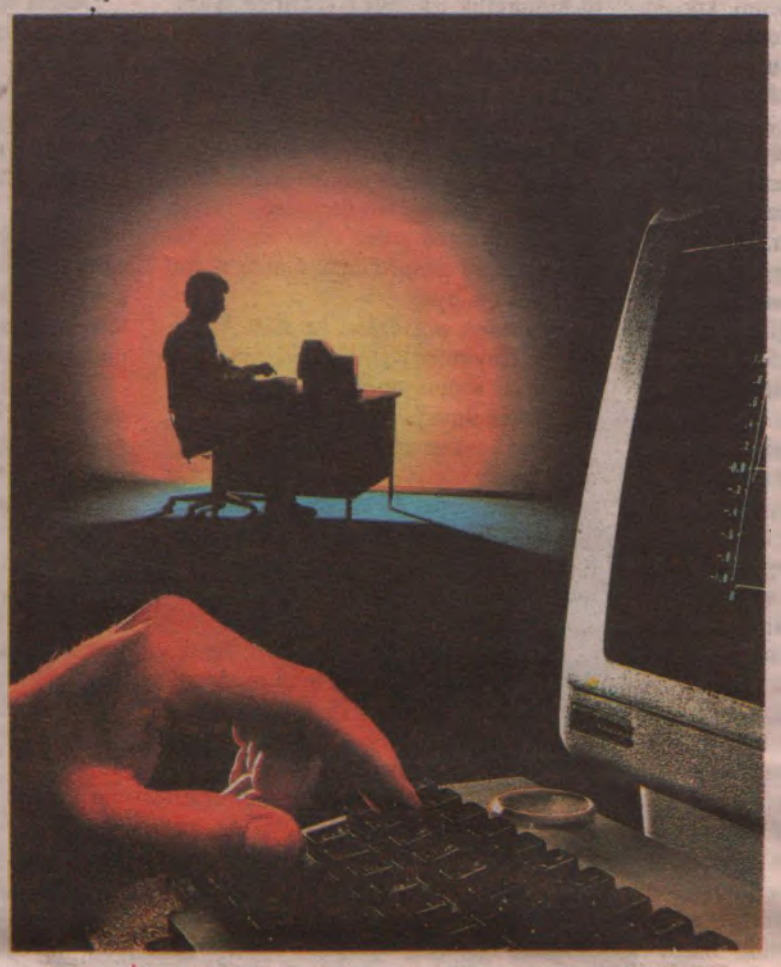

Bilgisayar Ağları, bilgisayar haberleşmesinin özel bir biçimidir. Ancak bilgisayar ağlarına geçmeden önce, bu makinaların birbirleriyle nasıl haberleştiklerini inceleyelim.

PARALEL VE SERİ VERİ İLETİMİ

Aslında bilgisayarların işleyiş mantığında haberleşme kavramı yatar. Çünkü kendi içlerinde de bir haberleşme içerisindedirler. Kullanıcının verdiği emirlere göre yapacakları işlemleri, bilgisayarın içindeki Merkezi İşlem Birimi, Sabit Disk, Ekran Kartı, Hafıza, Disket Sürücü gibi bileşenler aralarında meydana gelen haberleşmelerle sonuca ulaştırırlar. Bu haberleşme sırasında, bilgisayarın içinde bulunan ve 'bus' adı verilen yolları kullanırlar. 'Bus' İngilizce'de otobüs demektir ki veriler bu otobüsler sayesinde gidecekleri yerlere taşınırlar. Bu otobüslerin de çeşitli biçimleri vardır, address, data ve control (yani adres, bilgi ve kontrol)... Bu otobüsler kendilerine ait (uygun bileti olan) bilgileri gene kendilerine ait yerlere ulaştırırlar. 'Bus'ların kapasiteleri ise bilgisayarın hızını belirleyen bir etkendir. Otobüs ne kadar büyük olursa o kadar çok yolcu taşır!

Bilgisayar haberleşmesi dendiği zaman ilk akla gelen biçim ise, bilgisayarın etrafındaki cihazlarla ve bilgisayarlarla ilişki kurmasıdır. Bilgisayar bu haberleşmeyi sağlamak için iki yol kullanır, seri ve paralel haberleşme. Bir bilgisayar yazıcıya bilgi gönderirken veya bir modem vasıtasıyla bilgi alıp verirken bu yolları kullanır. Bu yollara 'port' adı verilir ki bu Türkçe'de 'liman' anlamındadır. Konuyu biraz daha oyuncaklaştırıp basite indirgemek için, bu yolları birer liman gibi düşünelim. Bu limanların herbirinde birer gemi var ve yüklenmeyi bekliyorlar (veya yük indirmeyi). Diyelim ki bu gemilere sekizer parça eşya yüklenecek. Paralel porttaki gemiye çıkışı sağlayacak sekiz tane merdiveni yanyana yerleştirelim. Seri porttaki gemiye ise 1 tane koyalım. Sekiz ayrı işçi, önce paralel limandaki gemiye sekiz yükü çıkarsınlar. Tabi ki aynı anda sekiz tane merdiveni kullanarak yükleri gemiye çıkarırlar. Seri limandaki gemiye ise tek merdivenden arka arkaya çıkarak yükleri yerleştireceklerdir.

Paralel porttan yapılan haberleşmede, bilginin gideceği yer yakında olmalıdır. Yani haberleşme mesafesi kısa olmalıdır. Çünkü paralel olarak yapılan haberleşmelerde, bir anda büyük miktarda veri aktarımı olduğu için aktarılan verinin kaybolması gibi sorunlar vardır. Bu yüzden paralel portlar özellikle yazıcıların bağlanmasında kullanılır (Bu yüzden yazıcı kabloları kısadır ve yazıcılar genelde bir PC'nin yanı başında durur). Seri portlar ise daha uzun mesafeli haberleşmelerde örneğin modemle yapılacak iletişimlerde kullanılır. Zaten seri portları, bilgisayarcada COM port olarak tanımlarız. COM, İngilizce communication yani iletişim kelimesinin kısaltılmış halidir. Seri portlara mouse da bağlanır. Genelde alacağınız bir bilgisayarda standart olarak iki seri ve bir paralel port bulunur. Daha fazla cihazı bilgisayara bağlamak içinse yeni portlara ihtiyaç vardır.

HABERLEŞME VE MODEMLER

Bilgisayarların haberleşmesi denince ilk akla gelenin dışarıyla olan haberleşme olduğunu belirtmiştim. Bu tür haberleşmede de ilk akla gelen, bir PC'nin başka bir PC'yle veya bir bilgisayar ağıyla haberleşmesidir. Bu haberleşme sırasında yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi, bilgisayarınızın bir seri portu ve buna bağlı bir modeminizin olması gerekiyor. Aynı biçimde, haberleşmek istediğiniz kişinin de bir bilgisayarının ve seri portuna bağlı bir modeminin olması gerekiyor [Ama böyle bir işlem gereksiz yere seri portunuzu meşgul edecektir. Çünkü modemler bilgisayarın içine bir kart olarak da takılabilmekte ve böylece seri portu başka amaçlar için kullanmanızı sağlamaktadır. Bu yüzden 'İçsel' (Internal) modemleri tercih etmek avantajlıdır]. İşte bu modemler sayesinde, bilgisayarlarımızı telefon hatlarına bağlayıp, buradan da haberleşmeyi sağlarız. Yani bilgisayarların telefon makineleri modem denen bu arabirimlerdir. Ancak burada gariplik var. Bilgisayarların verileri 0-1 dizileri halinde işlediğini, ancak bu 0 ve 1 dizilerinden anladığını daha önce belirtmiştik (1). Telefon hatları ise sesli iletişimi sağlarlar. O zaman bilgisayarımızdaki sayısal bilgileri başka bir bilgisayara nasıl göndereceğiz? Bu sorunun cevabı basit: Modemlerle (modem kelimesi, İngilizce 'MOdulator-DEModulator' ikilisinden meydana getirilmiştir). Sayısal sinyalleri ses sinyallerine çevirme işlemine modulasyon, ses sinyallerini sayısal sinyallere çevirme işlemine demodulasyon diyoruz. Telefon hattımıza bağlı modemi bilgisayarımıza taktıktan ve *tanıştırdıktan* sonra, telefon hatlarının sadece sesli iletişimi desteklemesi bizim için hiç önemli değil. Tıpkı yazıcıya, hazırladığımız bir yazıyı, grafiği, çizimi gönderir gibi, başka bir bilgisayarla haberleşmek için de modemi kullanırız. Gönderdiğimiz sayısal bilgiler, bizim bilgisayarımıza bağlı modem tarafından ses sinyallerine çevrildikten sonra karşı modeme telefon hatlarıyla iletilir. Karşı taraftaki modem ise bu ses sinyallerini sayısal sinyallere çevirerek bağlı olduğu bilgisayara verir.

SAĞLIKLI VERİ İLETİMİ

Bu haberleşmelerin sağlıklı olabilmesi için pek çok gereklilik vardır. Bunlardan ilki kullanılan modemin teknik kapasitesidir. Fakat, bence, bundan da önemli olanı telefon hatlarının kalitesi... Bazen telefonla görüşürken kulağınıza çeşitli sesler, cızırtılar gelir. Bu sesler kimi zaman hafif, kimi zaman da

karşınızdakinin sesini duymanızı zorlaştıracak kadar yüksektir. Doğaldır ki bunlar, modemle yapılan iletişimler sırasında ortaya çıktığında veri kaybına yol açabilir. Aslında bilgisayarlarla günümüzü gün etmek yerine telefon hatlarımızı düzenlememiz ilk iş olmalı. Ülkemizin bilgisayarlarla olan bu haşır neşirliği bana hep "ayranı yok içmeye..." diye başlayan o güzel sözü hatırlatıyor!

Bunların yanında, birbirleriyle konuşmak isteyen iki bilgisayarın *anlaşabilmesi* de büyük önem taşıyor. Bu anlaşmayı sağlamak için, bilgisayar haberleşmesinde iki temel ortam gereklidir. Bu ortamlardan ilki Dosya Transferi diğeri ise Haberleşme Servisidir. Dosya Transferi (Dosya Transfer Protokolu diye de isimlendirilir), birbirleriyle haberleşen bilgisayarların alıp vereceği dosyaların gidiş gelişlerini düzenler ve kontrol eder. Bu protokollerin yaptığı en önemli iş, gönderilen dosyaların hedef bilgisayara doğru ulaşıp ulaşmadığını tespit etmektir.

Bu sistemler gönderilecek dosyaları 'paket' ismi verilen küçük bölümlere ayırırlar. Çeşitli Dosya Transfer Protokolleri bu ayırma işlemini farklı biçimlerde yapar. Gönderilmek istenen bir dosyanın, protokolün bildiği bir biçimde, iki pakete ayrıldığını düşünelim. Öncelikle birinci paket, paketin ne içerdiği bilgisi (bir başlık), içeriği ve bir sağlama sayısı ile karşı tarafa gönderilir. Alıcı bilgisayar paketi aldıktan sonra, sağlama sayısını kontrol eder (Bu sağlama sayısı, gönderilen dosya parçasının içindeki verilerin bit olarak toplamıdır. Ama daha değişik başka metodlar da kullanılır). Eğer alıcı bilgisayar, gönderilen sağlama sayısının doğru olduğuna kanaat getirirse, gönderici bilgisayara bu paketi doğru olarak aldığını, sıradaki paketi gönderebileceğini bildirir. Aksi takdirde, yani bilgi yanlış ulaştığında ise, karşı tarafa bu durumu bildirir ve bu dosya parçasını yeniden göndermesini ister. En ufak bir 'gürültü'den etkilenen elektronik haberleşmede, telefon hattı ne kadar bozuksa, veri alışverişi de o kadar zaman alır. Bu da telefon faturamızın daha çok kabarmasına yol açar.

Xmodem, Ymodem, WXmodem, Zmodem genelde modemler tarafından kullanılan dosya transfer protokolleridir. Xmodem protokolü en temel olanıdır ve diğerleri bu protokol üstüne kurulmuşlardır. Bu genel protokollerin yanında özel olanları da vardır. Örneğin Unix işletim sistemine sahip bir bilgisayara veya bilgisayar ağına bağlandığınızda Kermit isimli transfer protokolünü kullanmanız gerekir. Dosyaların sağlıklı iletilebilmesi için, haberleşen bilgisayarların kullandığı modemler aynı protokolleri desteklemelidir.

Haberleşme Servisleri ise, iletişim halindeki bilgisayarların hangi dili konuşacağını belirler ve bu konuşmayı sağlamak için ortam hazırlarlar. Haberleşme Servisleri daha çok bilgisayar ağlarına yapılan bağlantılarda önem kazanmaktadır. Özellikle büyük bilgisayar ağlarında birbirine bağlı pek çok bilgisayarın haberleşebilmesi için öncelikle her bir bilgisayarın bilinmesi gerekir. Bunu da haberleşme servisi, her bilgisayara bir adres vererek (tıpkı Internet'teki adresler gibi) sağlar. Bu güvenlik işlemini yaparak doğru bilgisayara doğru verilerin ulaşmasını garanti etmek Haberleşme Servisi'nin görevidir.

Bir PC'ye veya bir BBS'e bağlanmanın dışında, modeminiz aracılığıyla büyük bilgisayar ağlarına da bağlanabilirsiniz. Bu tür ağlarda, modem yerine modemler topluluğu yani bir çeşit telefon santrali vardır. Böylece bu ağlardan aynı anda binlerce kullanıcı faydalanabilir. Bu ağlar genelde bilgi bankaları olarak isimlendirilir. Buralara bağlanır ve istediğiniz bir bilgiye veya programa ulaşabilirsiniz.

MODEMLER NE KADAR HIZLI?

Veri iletimini etkileyen bir diğer unsur ise modemin hızıdır. Modemin hızı neyle ölçülür? Tabii ki saatte yaptığı kilometreyle değil! Modemler sayısal verileri yani 0 ve 1'leri iletiyordu. Ama bunları ses sinyallerine çevirmesi gerekiyordu. Bu yüzden modemlerin hızlarını belirlemede iki birim kullanılır, analog birim olarak 'baud' sayısal birim olarak ise 'bps'. Ancak modemin hızının bps cinsinden belirtilmesi yaygındır. Bps "bit per second" yani "saniyedeki bit (2) miktarı" anlamına gelir. Günümüzde yaygın olarak kullanılan hızlar 4800, 9600 ve özellikle 14400 bps'dir. Bir modemin 4800 bps hızında olması, onun saniyede en çok 480 byte ilettiğini gösterir. Aynı biçimde 9600 bps için 960 byte, 14400 bps için 1440 byte iletilir. Modemle bir veri gönderilirken, seri olarak gönderildiği için, bu verinin içerdiği her karaktere (bir byte) iki bit eşlik eder. Bu bitlere "parity bit" yani "eşlik biti" denir. Bu iki bit sayesinde karakterin başlayışı ve bitişi belirlenir. O yüzden, örneğin 4800 bps hızındaki bir modem saniyede 4800/8 işleminin sonucu olan 600 byte değil 4800/10 işleminden çıkan 480 byte veri iletebilir (bir byte=8 bit, başlangıç ve bitişi gösteren 2 adet parity bitle birlikte bir byte'ı 10 bit halinde iletiyor).

Bugünlerde bir modem almayı düşünenler örneğin 28800 bps hızında bir modemi tercih etmelidirler. Çünkü artık standart hale gelen 14400 bps'lik modemler bile kimi yerlerde insanlara yetmiyor (örneğin Internet'te).

Internet'e yapılacak bağlantılar ise yukarıda bahsettiğimiz bağlantılardan biraz farklıdır. Burada da bir modeme ihtiyacınız var ancak bu sadece sizi Internet'e ulaştıracak olan kuruluşa yapacağınız bağlantıyı sağlayacaktır. Internet'te gitmek istediğiniz yerin adresini belirleyip, gerekli programa bu adresi verdiğinizde, doğrudan oraya bağlanmazsınız. Oraya bağlanasıya kadar çeşitli bilgisayarlardan geçersiniz. "Ağların ağı" Internet'e bağlanmanın daha uğraştırıcı olduğunu bilmenizde fayda var - ve tabii daha farklı olduğunu da.

BBS'LER

Modem aracılığıyla bağlanabileceğiniz yerlerden bahsederken, bir BBS kelimesi dikkatinizi çekmiştir. Nedir BBS? "Bulletin Board Service" kelimelerinden oluşturulan bu isim Türkçe'ye "İlan Panosu Servisi" veya kısaca "İlan Panosu" olarak çevrilebilir. Kimileri ise buraları bir 'kulüp' olarak ifade eder. Daha basit bir deyişle, BBS'ler bir tür iletişim merkezidir. İçinde bir kütüphanesi, müzik stüdyosu, oyun salonu, sohbet edebileceğiniz bir salon, bir ilan panosu bulunan bir bina düşünün. İnsanlar buraya gelip bütün bu olanaklardan yararlanırlar. İşte BBS dediğimiz yer bu binadır.

Bir BBS kurmak için güçlü bir bilgisayar (özellikle işlemci, sabit disk ve hafıza yönünden), birden fazla telefon hattı ve modem gereklidir. Böyle bir donanımı oluşturduktan sonra, BBS'lerin oluşturulabilmesi için bir program gerekir. Bu program sayesinde BBS'i kuran kişi veya kuruluş, bilgisayarına yüklü programları çeşitli sınıflara ayırır. Bu sistemlerin bazıları ücretsiz, bazıları da düşük ücretlerle hizmet verir. BBS'e bağlanan herkesin bir giriş ismi ve şifresi olur. Bir arkadaşınızla haberleşmek istediniz, arkadaşınız da, siz de her akşam 30-40 dakikalığına aynı BBS'e bağlanıyorsunuz. Gündüz arkadaşınızı aradınız ama bulamadınız. Hemen BBS'e bağlanıp arkadaşınıza mesaj bırakıyorsunuz. Arkadaşınız bu BBS'e ilk bağlandığı zaman, kendisine mesaj (veya mesajlar) geldiği konusunda uyarılır.

Bunun dışında, bir BBS'e bağlandığınızda, o anda orada olan başka kişilerle de sohbet edebilirsiniz. Bu BBS'lerden aradığınız pek çok programı veya bilgiyi bulabilir, kendinizde olan çeşitli programları da buraya, başkalarının kullanması için, yükleyebilirsiniz. Ancak telefon faturalarının çok kabarık olmaması için bulunduğunuz şehirde olan bir BBS'e bağlanmanızı tavsiye ederim.

BBS'lerden elde edebilecekleriniz arasında, resim dosyaları, müzik dosyaları, programlama dilleriyle ilgili çok fazla program ve bilgi, eğlence, oyun programları vardır.

BİLGİSAYAR AĞLARI

Bilgisayar Ağlarının, bilgisayar haberleşmesinde özel bir yeri olduğunu belirtmiştik. Bir Bilgisayar Ağı, onlarca, yüzlerce ve hatta binlerce bilgisayardan oluşan bilgisayar şebekeleridir. Zaten Bilgisayar Ağı tabiri İngilizce Computer Network kelimelerinden çevrilmiştir ki Network "şebeke" anlamına gelir.

Bir Bilgisayar Ağı bir binanın içinde olabileceği gibi, birden fazla binada bulunan ve hatta başka şehirlerde ve ülkelerde olan bilgisayarlar arasında da kurulabilir. Bu yüzden bilgisayar ağlarının çeşitli tipleri vardır. Bilgisayar ağlarının ortaya çıkmasının en büyük nedeni, bir kuruluşta çalışan çok sayıda personelin, aynı anda aynı programa veri girmesi gerekliliğidir. Bu durumda, kullanılan bu program farklı yapıda olmalıdır ki verilerin güvenliği sağlansın.

Bu da gösteriyor ki bilgisayar ağları, PC'lerden oluşabilmesine rağmen işleyişi bir PC'nin işleyişinden farklıdır. Bu da değişik bir yapının oluşturulması gerekliliğini peşinden getirmektedir.

Bilgisayar Ağları konusunu gelecek ay daha geniş biçimde inceleyeceğiz.

Bilgi dolu günler dileğiyle.

DİPNOTLAR

1) Ayrıntılı bilgi için bkz. "Bilgisayar Mantığı ve Yazılım Kavramı", Bilim ve Ütopya, Haziran 1996, s. 24, s. 48-49.

2) bkz. a.g.k.

Toplumsal içerikli kentbilimin öncüsü: Prof. Dr. Fehmi Yavuz

*Yoğun HABİTAT tartışmalarıyla geçirdiğimiz günleri geride bıraktık. Gerek HABİTAT günlerinde gerekse hazırlık döneminde kamuoyuna, Türkiye'de konut, yerleşme ve çevre sorunları sanki ilk defa tartışılacakmış gibi bir mesaj verilmeye çalışıldı. Ve hatta HABİTAT'ın Türkiye'yi artık bu konular üzerine düşünmeye iteceği ileri sürüldü. Böyle bir ortam içinde Türkiye'de bugüne dek neler oldu, neler söylendi, ne tür tartışmalar yapıldı hep unutturuldu. Kentleşme, konut, yerleşme sorunlarımıza ilişkin olarak kamuoyumuz bir bellek kaybına itildi, öncelikle de akademik ve bilimsel çevrelerimiz. Prof. Dr. **Fehmi Yavuz**'un kentbilim konusunda yaklaşık elli yıl öncesinden başlayarak söyledikleri ve öncülüğünü yaptıkları bugün 1996 HABİTAT'ının hakim söyleminin, önerilerinin, özellikle toplumsal yararlar açısından çok çok ilerisindedir. Prof. Dr. **Fehmi Yavuz**'u, öğrencisi ve kürsü arkadaşı Prof. Dr. **Cevat Geray**'ın, yine öğrencisi ve asistanı Prof. Dr. **Ruşen Keleş**'in ve kızı **Sevinç Yavuz**'un yazılarıyla, saygıyla anıyoruz.*

KENTBİLİME KATKILARIYLA FEHMİ YAVUZ

Prof. Dr. **Fehmi Yavuz** toplumsal ve siyasi içerikli kentbilimin öncüsüdür. SBF İskan ve Şehircilik Enstitüsü'nün kuruluşunda ve daha sonra bu Enstitü'nün etkinliği olan ve ülkemizin iskan ve şehircilik alanındaki düşünsel birikimine önemli katkılar sağlamış olan İskan ve Şehircilik Haftaları'nın gerçekleşmesinde etkin rol almıştır. *Ankara'nın İmarı ve Şehirciliğimiz* adlı çalışmasında arsa spekülasyonunun nedenlerini inceler, toplumsal yarar bakış açısı ile arsa politikasının önemini vurgulayarak, bunun araçlarını geliştirir, planlama, kentleşme ve toplum kalkınması sorunlarının çözümünde kentsel topraklar üzerinde özel mülkiyetin denetlenmesini ve sınırlanmasını önerir.

Prof. Yavuz yalnız kentlerin imarını değil, nüfusun, ekonomik etkinliklerin, kamusal hizmetlerin, kısacası tüm toplumsal kaynakların dağılımında toplum yararı düşüncesinin etkin kılınmasının gerekliliğine işaret etmiştir. Ona göre köy ve köylü sorunlarına eğilmeksizin yapılacak şehircilik çalışmaları eksik kalacaktır. Benimsediği ve geliştirdiği şehircilik anlayışı, kırsal ve kentsel alanları, köy, kent, bölge ve ülke ölçeklerindeki planlama ve dengeli kalkınma bakış açısı içinde ele alan bütüncül bir yaklaşıma dayanmaktadır. O, bu konunun liberal ekonominin kurallarına bırakılamayacağını ileri sürmüştür. Bu çerçevede, nüfusun dağılımının araçları olarak, girişimcilerin ekonomik etkinliklerinde yer seçme özgürlüklerinin toplum yararına sınırlanmasını savunur.

Prof. Yavuz, bölge planlamasını, bölgeler arasında denge sağlamanın ve kentleşme sorunlarını çözmenin yöntemi ve aracı olarak görmüş, küçük yerleşmelerin ve kırsal kalkınmanın hem toplum kalkınması hem de bölge planlaması açısından öneminin gözardı edilmemesi gerektiğine işaret etmiştir. Doçentlik tezinin "Köy İdarelerimizin Maliyesi" üzerine olması bir raslantı değildir. O, köyü toplum kalkınmasının temel birimi olarak görmüş ve toplum kalkınmasında toprak reformunun önemini ısrarla savunmuştur. Ona göre, toprak sorunu geri kalmış ülkelerin en önemli sorunudur. **Fehmi Yavuz**, toprak reformunu, salt ekonomik gelişme sorunu olarak değil aynı zamanda yoksul köylünün ağa baskısından özgürleşmesi projesi olarak görmüştür.

Prof. **Yavuz**, görüş ve düşünceleriyle, İmar Yasasının hazırlanmasına ve İmar ve İskan Bakanlığı'nın kuruluşuna öncülük etmiş, Türk Mahalli İdarelerinin Yeniden Düzenlenmesi Araştırmasını yürütmüş, ülkemizde bu konuda önemli bir düşünsel birikimin oluşumuna katkıda bulunmuştur. İstanbul'un imarının, 1950'li yıllarda, dönemin iktidarı tarafından nasıl bir siyasal kazanç konusu haline getirildiğine işaret etmiş ve daha o günlerde bunun ne tür toplumsal kayıplara yol açtığını ve açacağını sürekli dile getirmiştir.

Fehmi Yavuz yapıtlarında toprağın doğal kaynak sayılmasını ve mülkiyet hakkının, toplumsal yararlar açısından sınırlanması gerektiğini ısrarla savunmuştur. Bunun kent planlama uygulamalarımızda kullanılan ve imar mevzuatımıza girmiş olan kimi sınırlama araçları, ilk olarak sistemli biçimde onun çalışmalarında yer almaktadır.

Prof. **Yavuz**, liberal felsefenin gelişmekte olan ülkelerin konut sorunlarına çözüm getiremeyeceğini vurgulamış ve bu sorunun çözümünün devletin müdahalesini gerektirdiğine işaret etmiştir. Özel mülkiyetin yol açtığı spekülasyon ve kaynak savurganlığının önlenebilmesi açısından kooperatif konut alanlarında farklı mülkiyet biçimlerinin gerekliliğini vurgulamıştır. Diğer yandan, konut siyasasının uygulanmasında yerel yönetimlerin görev almalarını, kiralık konutların özendirilmesini, kira denetimini, toplumsal nitelikli konutların vergi bağışıklıkları vb. yollardan desteklenmesi gerektiğini savunmuştur. Prof. **Fehmi Yavuz**, çevre sorunları konusunda da önemli çalışmalar yapmıştır. O kapitalist ülkelerin çeşitli yöntemlerle dünya kaynaklarını, doğayı nasıl sömürdüklerine işaret etmiştir. Toprağın özel sahipliğe konu olmasının, toplumsal çıkarların korunamamasına, konut yoksunluğuna, çevre kirliliğine, doğal verilerin yok edilmesine yol açtığını ve bu nedenle toplumsal yarara öncelik veren bir düzen değişikliğinin çevre sorunlarının çözümünün yolunu açacağını ileri sürmüştür.

Babam Fehmi Yavuz'un bendeki izleri

Sevinç YAVUZ (*)

Beşinci ölüm yıldönümünde yazmaya başlarken, babam **Fehmi Yavuz**'un bende bıraktığı en kalıcı izleri, bunların bendeki yankılarını düşünüyorum. Bir takım "anahtar" sözcükler akıma takılıyor: Dünya vatandaşlığı, yakınmasız yaşam, iyimserlik, hoşgörü, özveri, ve donkişotluk...

Bir aydın olarak verdiği savaşımda karşısına aldığı hedefler önümde sıralanıyor: Gelenek bekçileri ve tutuculuk, din sömürüsü, geri kalmışlık... Türkiye'nin genç demokrasisini bir fidana benzetmesi, onun yerleşmesi ve kök salması için uzun yıllar ve özenli bakım, özveri gerekeceğini sürekli yinelemesini hatırlıyorum.

Babamın kendi yaşamında derin iz bırakan deneyimleri, olayları düşünürken bunlardan birkaçı öne geçiyor: Atatürk devrimleri öncesi, çocuk yaşta aldığı zoraki medrese eğitimi ve bunu daha sonraki yıllarda verdiği laiklik savaşımında bir silah gibi kullanabilmesi.

Ortaokuldan sonra üç yıl yaptığı köy öğretmenliğinin onda bıraktığı derin izler, kişiliğinin şekillenmesinde, hatta şehircilik ve toplum kalkınması konularını meslek edinmesindeki büyük payı.

İkinci Dünya Savaşı öncesi Almanya'da geçirdiği iki yıl sırasında faşizmin ve **Hitler**'in çılgın yükselişini ilk elden görmesi, toplumların fırsat verdiği ya da seyirci kaldığı durumlarda yeni Hitlerlerin ortaya çıkmasının zor olmayacağını kavraması.

Ağustos 1990 Datça. Soldan sağa: Fehmi Yavuz'un torunu Erdem, gelini Yvonne, Fehmi Yavuz ve kızı Sevinç Yavuz.

Babamın hayatında iz bırakan kişilerin geniş yelpazesini düşünüyorum:

Bir yandan Anadolu'nun toplumumuza armağanı, ozan ve halk filozofu **Aşık Veysel**. Ya da 1935'de Almanya'yı terk edip Türkiye'ye gelen, 1938-1946 arasını Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde geçiren ve kendisinin şehircilik konularına kaymasında önemli rol oynayan hocası ve çalışma arkadaşı **Ernst Reuter**.

Babamın akademik çalışmalarının başlangıç noktası uygarlık ve kültürlerin kaynağı şehir olgusunu anlamak, anlatmak olmuştu. Kırk yılı aşan bu uğraş, şehircilik, köy ve kent, toplum kalkınması, toprak, çevre sorunları gibi konulardaki öncü sayılacak çalışmalarına yol açtı.

Babamı anlatmakta yardımcı olabilecek daha başka anahtar kavramlar: akılcılık, laiklik, ölüm olgusu...

Akılcılık daima ön planda olmalıydı. Çocukluk ve yetişme çağında onaylamadığı ya da sorguladığı bir konuda babamın bize uyarısı sadece "aklınızı kullanın" olurdu. Böylece iki kardeş, küçük yaşta kendi başımıza karar verebileceğimizi öğrenmiştik. Yanılmak durumunda sorumluluk da bizim olacaktı. Çocukken bunun pek farkında olmasam da sonraki yıllarda, okul, meslek, iş seçimi gibi önemli aşamalarda bunu uygulayabilmenin zevkini tatmıştım. Ayrıca, sözleriyle belirtmese de akılcılık anlayışının "kalbin sesine kulak vermeyi" dışlamadığını da anlıyordum.

Laik dünya görüşü, doğal olarak aile hayatımızı da sarmalıyordu. Din ve dünya işleri ayrı şeylerdi. Tanrıyla kişi arasına kimsenin giremeyeceğini küçük yaşta benimsememde babamın payı büyük oldu.

Sevdiği atasözlerinden biri "Ayinesi iştir kişinin, lafa bakılmaz" idi. Doğal bir yeteneği olan hocalık, eğitmenlik, hiçbir zaman sözleri ve yazdıklarıyla sınırlı kalmadı. Dünya görüşü, değerler sistemi ve yaşam biçimi çelişkisiz bir bütün oluşturmuştu, ölümü de bu bütünün içindeki yerini aldı.

Babam yaşamını olduğu kadar ölümünü de tasarlamak istedi, sanki. Çalışma masasını uzun yıllar, Ispartalı **Lütfi Usta**'ya atıf olunan;

Bir gün okuyup yazmasam meşk elden gider/ Bir gün çalıp söylemesem aşk elden gider, dizeleri süslemişti. 1990 sonunda son kez Ankara'dan ayrılırken, aşk ve meşkin elinden kaçtığını hissediyor ve gönül verdiği Datça'ya ölmeye mi gidiyordu? Dilediği, vasiyet ettiği törensiz gömülme Datça'da bir ölçüde gerçekleşirken sağlığında ileri sürdüğü düşüncelerinin bir kez daha altını çizmiş oluyordu.

(*) Arkansas Üniversitesi, Mimarlık Okulu, Fayetteville.

Köktendincilik konusunda ilk uyarı Fehmi Yavuz'dan gelmişti

Prof. Dr. Cevat GERAY(*)

Türkiye'de toplumsal, ekonomik, yönetimsel ve tüzel boyutlarıyla kentbilimin (YÖK öncesi adıyla şehirciliğin) ülkemizde başlatıcısı ve öncüsü oldu. Bu yazıda onun bu alandaki katkıları üzerinde durmaktan çok, toplum yaşamımızla ilgili değişik bir yönünü tanıtmaya çalışmak istiyorum.

Fehmi Yavuz öğretmenim, iki yıl medresede okumuş, orada din eğitimi almış, dinin ne demek olduğunu orada tanıdıktan sonra bu öğrenimi yarıda bırakmış, genel ve laik öğretime katılmıştı. Açıkçası, kendi sözleriyle bir medrese kaçkınıydı. Çocuk denilecek yaşta böylesi bir kararı verebilecek ölçüde güçlü bir kişiliğe sahipti. Dürüstlük ve doğru sözlülük **Fehmi Yavuz**'un özyapısında vardı. İnsan ilişkilerinde, bilgi üretiminde ve paylaşımında, demokrat, adil, ilkeli ve saygılı bir insandı. Ayrıca, çocukla çocuk, köylüyle köylü, kentliyle kentli olabilen ender rastlanılan uygar, olgun ve engin insanlardan biriydi. Her açıdan tam bağımsızlaşma ve çağdaşlaşma doğrultusunda cumhuriyetin ilk yıllarında başlatılan ilerici girişimlerin, oluşturulan çağcıl kurumların çok partili düzene geçildikten sonra giderek yozlaştırılmasına ilk karşı çıkan aydınlarımızdandı. Özellikle köy enstitülerinin, halkevlerinin kapatılması, imam-hatip okullarının bunların yerine konularak eğitim ve öğretim birliği ilkesinin çiğnenmesi karşısında toplumun nereye gidebileceğinin ilk ayırdına varanların, bununla ilgili görüşlerini sözle yazıyla dile getiren, hatta Milli Eğitim şuralarına katılarak bu konuda etkinlik gösterenlerin başında geliyordu. Bu bağlamda kendisine yöneltilen bir eleştiri de 1960 yılı 27 Mayıs'ında Milli Eğitim Bakanlığı yaptığında niçin köy enstitülerini yeniden açmadığı, niçin imam-hatipleri kapatmadığı konularındadır.

"EN İYİ ASKERİ YÖNETİM, EN KÖTÜ SİVİL YÖNETİMDEN DAHA KÖTÜDÜR"

Halkevlerinin bir dernek olarak yeniden açılışı onun üç buçuk dört ay süren Milli Eğitim Bakanlığı dönemine rastlamaktadır. Gerçekten, eleştirilen konularda belli çalışmaları yönlendirmek, eğitim dizgemize çeki düzen vermekle ilgili olarak aralarında **Hasan Ali Yücel, Cavit Orhan Tütengil, Kemal Yılmaz, Turhan Feyzioğlu ile Orhan Mersinli**'nin de bulunduğu onbirler komisyonu diye anılan bir toplu çalışmanın yapılmasını sağlayabilmişti. **Fehmi Yavuz**, imam-hatiplerin kapatılması, köy enstitülerinin açılması gibi konuların akşamdan sabaha gerçekleştirilemeyecek uzun soluklu işler olduğu görüşündeydi. Oysa 27 Mayıs Devrimi'ni yapanların demokrasinin tıkanan yolunu hemen açarak seçimlere gidip sivil yönetime geçmesi gerektiği görüşündeydi ve bu konuda hükümetin aldığı karara uyulmasını istiyordu. Uzun soluklu işlere el atmanın askeri yönetimin sürmesi için bir bahane olarak kullanılması tehlikesinin varlığını dile getiriyordu. Endişesinde haklıydı. Milli Birlik Komitesi'nin içindeki 14'ler olarak bilinen bir grup (başlarını o günün güçlü albayı **Alpaslan Türkeş** çekiyordu) belli düzeltimleri yapmadan iktidarın sivillere devredilmemesini istedikleri için Kasım 1960'da Komite dışına çıkarılmıştı. Bu, öğretmenim **Fehmi Yavuz**'un ne denli demokrasiden yana olduğunun bir kanıtıdır. Bana ve yakın çevresindekilere öğretmenimizin sık söylediği bir sözü, askeri darbe söylentilerinin gündeme geldiği şu günlerde, yinelemek istiyorum: En iyi askeri yönetim, en kötü sivil yönetimden daha kötüdür.

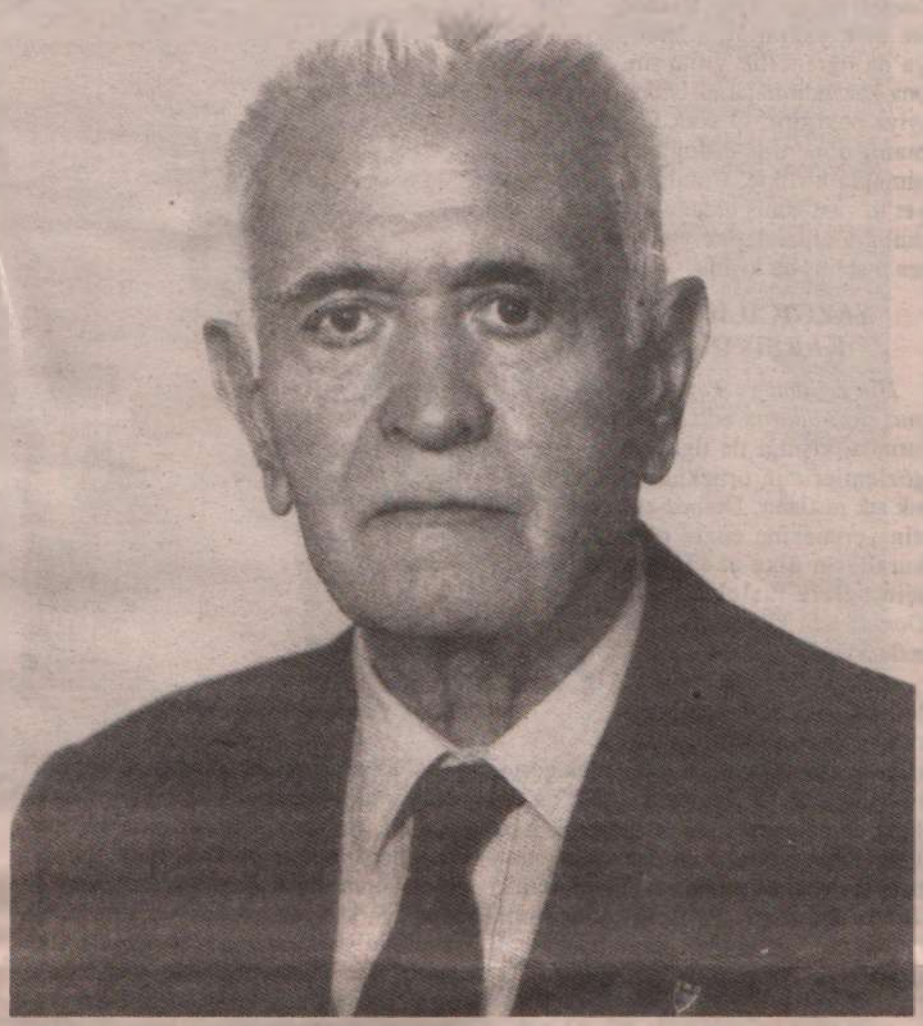

Prof. Dr. Fehmi Yavuz.

Eski mahalle mektebi, sübyan mektebi gibi çağdaş bilime aykırı nitelikteki Kuran kursları karşısında endişesini dile getiren **Fehmi Yavuz**, bu gidişi çağdaş uygarlık düzeyine erişme yolunda bir engel olarak görüyordu. Ezberciliğe dayanan, usun kullanılmasını engelleyici nitelikteki öğretimin daima karşısına çıkan Prof. Yavuz, okullarda verilen dinin isteğe ve velinin oluruna bağlı olması gerekirken uygulamada bunun zorunluluğa dönüştüğüne değiniyordu. 12 Eylül Askeri darbesini yapanlar Atatürkçülük adına onun en önemli devrimlerinin özünü boşaltmakla kalmamışlar, aynı zamanda, din öğretimini zorunlu kılan yasal ve Anayasal düzenlemeleri yaparak Türkiye'deki şeriat yanlısı güçlerin palazlanmasına, toplumun bugünkü çıkmaza girmesine, demokratikleşmenin tökezletilmesine yol açan ortamı ve tüzel kılıfı yaratmışlardır. 1981 yılını Atatürk'ü Anma Yılı olarak duyuran baş hazret, hemen hemen her konuşmasında Kur'an'dan ayetler okuyarak fetvalar verirken devlet kesesinden umre ziyareti yapan ilk başkan olma sanına da kavuşmuştu! İslamda ruhban sınıf olmadığını söyleyen öğretmenim **Yavuz**, 1965 yılında devlet bütçesinden imam-hatip için her yıl iki bin kadro verilerek, bunların aylığa bağlanmasının laik devlet ilkesiyle bağdaşmadığını ileri süren ilk aydınımız oldu. O günlere değin köylünün, mahallenin para ya da ürün olarak gönüllü katkılarıyla karşılanan imam aylıklarının devlet bütçesinden karşılanmasına hiç de gerek olmadığını savunuyordu. Bu ve dine ilişkin konulardaki görüşlerini *Din Eğitimi ve Toplumumuz* adlı bir kitapta toplamıştı. 1969'da özgelirinden artırarak bastırıp, büyük ölçüde parasız dağıttığı yapıtını toplumumuzun en önemli sorunlarından birini dile getirmek üzere hazırladığını belirttikten sonra kitabının önsözünde şunları yazmıştır: "Din bir altyapı olmamakla birlikte, sosyal değişmeden yana olmayanlar, geleneksel düzenin sürüp gitmesinde çıkarı olanlar, dar boğazlardan hızla çıkarak kalkınmamızı ve ilerlememizi siyasal amaçlarına uygun bulmayan yabancılar, dinden ve din adamlarından yararlanmaktadırlar. Bu gerçek yalnız bizde görülmemekte, bütün dünyada uygulanan genel bir tutumu yansıtmaktadır. Bu tutum o günlerden bu yana değişmiş değildir." **Fehmi Yavuz** öğretmenimiz kitapla hiçbir kimseyi küçük düşürmeyi amaçlamadığını, amacının aklın egemenliğini sağlayarak uluslar arasındaki onurlu yerimizi gecikmeden almak hedefiyle, bir polemik değil, özlü ve düzeyli bir tartışmaya yol açmak olduğunu önsözde belirtmekteydi.

Din Eğitimi ve Toplumumuz adlı yapıtın ithaf köşesine sonradan sağ kesimle iyi ilişkiler geliştirmiş olan Ord. Prof. Dr. **Ali Fuat Başgil**'in şu sözlerini koymuştu: "Toplumbilimin ortaya koyduğu bir yasadır ki dini akide ve yasalar, insaniyette müspet zihniyet ve ilmi kanaatlerin ilerleyişiyle makusen mütenasip (ters orantılı) olarak gider. Berikiler ilerledikçe, ötekiler zorunlu olarak geriler." Prof. **Yavuz**'un bu yapıtı, özellikle karşıt görüşlülerden çok tepki gördü. Kaba ve çirkin küfürlerle dolu telefonlar, mektuplar aldı. Kimileri de açık adres yazarak, imzasını atarak karşı görüşlerini yazmıştı. Bunlara, mektupla ya da *Cumhuriyet*'teki yazılarıyla yanıt vermeye çalıştı. Öğretmenim **Fehmi Yavuz**, konuyu yaşlılığın getirdiği sınırlılıklara karşın elden bırakmadı. Son yıllarında yazdığı bazı yazılarını kimilerinin hışmına uğramamak gerekçesiyle kimi gazete ve dergiler yayınlamadılar.

DİNSEL TABULARIN ÜZERİNE GİTMEKTEN ÇEKİNMEDİ

Fehmi Yavuz öğretmen, dinsel kimi tabular üzerine gitmekten de çekinmemişti. Özellikle, geri kalmış bir ülkede beslenme sorununun çözümü için eksik et tüketimine karşı domuz etinin yenilmesinden yana olan görüşlerini önce gazetelerde çıkan demeç ve yazılarında açıkladı. Sonra bu görüşlerini *Domuz ve Beslenme Sorunlarımız* adlı bir yapıtında topladı (1984). Yapıtın ön ve son sözlerinde **Fehmi Yavuz** öğretmenim şunları vurguluyordu: Gerektiğinde dış satım yapılabilir. Turizmi hızla gelişen bir ülkede oteller, moteller, lokantalar, tatil köyleri... yabancı turistlere domuz etinden yapılmış yemek, salam, sosis, jambon, sucuk hazırlayabilirler, ama kendimizin de yemek zorunda olduğu bilincine ulaşmak gerekir. Bu nedenle domuz eti konusu sürekli gündemde kalmalı, tartışılmalıdır. Konunun gündemde kalması konusunda *Cumhuriyet*'teki yazılarıyla **Mustafa Ekmekçi** çaba gösterirken İzmit'teki domuz çiftliğinde de eczacı **Oralp Basım** her türlü yobazca baskılara karşın üretim etkinliklerini başarıyla sürdürmektedir. Başka yerlerde domuz çiftliklerinin çağdaş kafalı olmayan yöneticilerimiz yüzünden başına gelenleri gazetelerden öğreniyoruz.

Sözlerimi onun Mülkiyeler Birliği ve Vakfı'nca yayınlanan *Anılarım* adlı yapıtında yazdığım önsözünden alıntıyla bitirmek istiyorum: "**Fehmi Yavuz**, önce öğrencisi sonra da kürsü arkadaşı olarak birlikte çalıştığım, kimi anılarını da paylaştığım, böylece yakından tanımak, izlemek olanağını bulduğum bir büyüğümdür. Çalışkan, dürüst, olayların, kişisel çıkarlarının üstüne çıkabilen, kafaca daima genç ve dinç kalmasını bilen **Fehmi Yavuz**, toplumumuzda özlemini çektiğimiz, sayılarının çoğalmasını istediğimiz gerçek bir aydın insan örneğidir. Öğretim üyeliği yanında, köy öğretmenliğinden Milli Eğitim, İmar ve İskan Bakanlıklarına değin toplumda çeşitli görevler, sorumluluklar yüklenmişti. Anılarını hiçbir biçimde özünü savunma ya da iyi gösterme çabasına kapılmaksızın çok nesnel biçimde dile getirmişti."

(*) Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesi

Fehmi Yavuz, kendini topluma karşı sorumlu sayan bir bilim insanıydı

Prof. Dr. Ruşen KELEŞ(•)

1912 yılında doğduğunda, 2. Meşrutiyet'in yarattığı bir umut dönemi yaşanıyordu. Bir din adamı babanın çocuğu olarak, İslam kültürü, kendisine henüz ilkokul yıllarında benimsetilmişti. Isparta yörelerinde geçen çocukluğunu, köy eğitmenliği ve öğretmenliği izler. Köy öğretmenliğiyle her zaman övünmüştür.

AKILCI VE LAİK KİŞİLİĞİNİN GELİŞİMİ

Çocukluğu ve ilk gençlik yılları Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde geçmiş olmasına karşın, kafa yapısında ve dünyaya bakışında, Osmanlılığın değil, Cumhuriyet dönemi çocuğu olmanın izleri başat durumdaydı. Yeniliklere açık, akılcı ve laik dünya görüşünün güçlenmesinde iki etmenin en çok payı olduğunu sanıyorum: Birincisi, çocukluğu ve gençliği boyunca, Tanrı ile kul arasına giren kişilerin, din adına, halk üzerinde uyguladıkları türlü baskılardan duyduğu derin rahatsızlıktır. İkincisi, 2. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde, Almanya'daki öğrenciliği sırasında, Batı'nın yaşam biçiminden ve akılcılığından geniş ölçüde etkilenmiş olmasıdır.

Cumhuriyet'in kuruluşunu izleyen yılların, geleceğe büyük umutlarla bakan coşkulu cumhuriyet gençliğinin bir üyesiydi o. Pertevniyal Lisesi'nin ardından girdiği Mülkiye Mektebi (Siyasal Bilgiler Okulu) İstanbul'dan Ankara'ya taşınınca, o da kendini Ankara'da bulmuştu. Kazandığı bir sınav sonucunda Almanya'da başlayan öğrenciliği, savaş yüzünden iki yıldan uzun sürmemiş; dönüşünden kısa bir süre sonra, Mekteb-i Mülkiye'ye asistan olmuştur.

Hitler'in faşist yönetiminden kaçarak Türkiye'ye sığınan **Ernst Reuter**'in Siyasal Bilgiler Okulu'na öğretim üyesi olarak alınması, **Reuter**'in asistanlığını 8 yıl sürdüren **Fehmi Yavuz**'un kişiliğinin gelişmesinde ve dünya görüşünün dayandığı temellerin sağlamlaşmasında önemli etkiler yapar. **Reuter** ile olan yakınlığı, Almanya'da öğrencilik yıllarının ona kazandırdıklarını iyiden iyiye pekiştirir. O artık Osmanlı döneminde doğmuş olmakla birlikte, Cumhuriyet'in vaat etmiş olduğu aydınlığın erdemlerine yürekten inanmış bir kişidir.

YAZGICILIĞA KARŞIYDI

Din Eğitimi ve *Toplumumuz* ile *Anılarım* adlı yapıtlarında, kişiliği ile ilgili bu gözlemlerimin örneklerine sık sık rastlanır. Domuz etinin yenmesine engel olan kuralların ülke ekonomisi için nelere malolduğunu, *Domuz* adlı kitabında cesaretle anlatır.

Aziz Nesin'in her alandaki medeni cesaretine hayranlığını sık sık yineler, onun davranışlarını herkese örnek gösterirdi. Zaman zaman, Nesin Vakfı'na bağışlarda bulunmayı ihmal etmezdi. **Aziz Bey**, **Fehmi Bey**'in ölümünden sonra, bana bundan duyduğu mutluluğu birkaç kez belirtmiştir. 12 Eylül döneminin "Aydınlar Dilekçesi" olayındaki ortak tavırları, aralarındaki yakınlığı artırmıştı.

Laiklik konusundaki duyarlılığını yansıtan gazete yazıları, şeriat özlemi içindeki çevrelerin tepkilerini çekmekten geri kalmamıştır. Ona, bu yüzden, tehdit mektupları bile gönderenler olmuştur. Ama, bütün bunlar, **Fehmi Yavuz**'u bildiği yoldan döndürmeye yetmemiştir. Yakın çevresi, "İnşallah" sözcüğünü, ondan izin almadan kullanmaktan neredeyse korkar olmuştu. Çünkü, bu sözcüğü, yazgıcılığın bir göstergesi sayıyor ve onu her fırsatta kullanmanın, insanın istencini, akılcılığını, çağcıllığını sınırlandıran bir simge olarak algılıyordu.

Fehmi Yavuz oğlu Davras ile.

Günlük yaşamımızda çok rastlanan el öpme, hiç onaylamadığı davranışlardan biriydi. Ne kendisi kimsenin elini öper, ne elini kimseye öptürür, ne de kimsenin el öpmesini hoşgörüyle karşılardı. El öpmeyi, kulluğun simgesi olarak görür, kişiliğin yozlaştırılması biçiminde algılardı. Ama, buna karşılık, güzel geleneklerden kimilerini, "gelenek bekçisi" durumuna düşmeden, korumaya özen gösterirdi. Gençlerin bugün neredeyse unutmakta oldukları bayramlaşma geleneğinin gereklerini yerine getirmek, Prof. Yavuz için önemli bir toplumsallık ölçüsüydü. Bütün dinsel bayramlarda, Fakülte'de, sekreterler ve odacılar da dahil, kapı kapı herkesi dolaşır, ziyaret eder, onlarla bayramlaşır, hatır sorardı. Büyük küçük ayrımı gözetmeyecek ölçüde alçakgönüllü ve babacan tavırları, herkesle rahatça ve içtenlikli konuşmaları, çevresindekilerde hep sevgi ve dostluk duyguları uyandırmıştır.

Meslek yaşamına köy öğretmenliğiyle başlamış olmayı bizlere övünçle anımsattığından söz etmiştim. Köyü tanımadan kenti anlamaya olanak bulunmadığını söylerdi. "Çarpık" ve "sağlıksız" diye nitelediğimiz kentleşme sorunlarının çözümlerini köyde aramak gerektiğini sürekli olarak savunmuştur. Kitapları, yazıları, bu düşüncesini yansıtan sözler ve önerilerle doludur.

Prof. **Fehmi Yavuz**, kentbilimin (şehirciliğin), yönetim ve siyaset bilimleri açısından ele alınıp okutulduğu bir yüksek öğretim kurumunda, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde 45 yıl öğretim üyeliği yapmıştır. Toplum bilimlerinin, kentbilimi sürekli olarak beslemesi gereken bir kaynak olduğunu, ülkemizde ilk söyleyenler **Ernst Reuter** ve Prof. **Fehmi Yavuz** olmuştur (1). Gecekondu olgusunun siyasal hesaplarla sömürülmesi, arsa spekülasyonu, bölge planlaması, toplum kalkınması ve özerk yerel yönetim gibi kavramlara, kentbilim öğrencileri ilk olarak onun yapıtlarında rastladılar. Bu ve benzeri kavramların tanıtılmasında, bu konularda bilgi sahibi olan vali ve kaymakamların yetiştirilmesinde çok büyük katkıları oldu.

AYDINLARIN TOPLUMA SORUMLU OLDUĞUNU DÜŞÜNÜRDÜ

Aydınların, topluma karşı sorumlulukları konusu, üzerinde çok durduğu noktalardan biriydi. Düşüncesini, tavrını, tepkisini ve dünya görüşünü sözlü ya da yazılı olarak davranışlarına yansıtmaktan kaçınan aydını, gerçek aydın saymazdı. Hele de, bilimadamı olduğu sanılsın diye, konuşmalarında ve yazılarında, yalnız kendilerinin anlayabileceği bir dil ve simgeler kullanmayı alışkanlık yapmış olanları hiç bağışlamazdı. Bu gibilerine, yalnız "eksik bilim adamı" gözüyle bakmakla yetinmez; öylelerini, toplumuna karşı sorumluluk duygusundan da yoksun sayardı. Bu bağlamda, ekonometri, bölgeler bilimi ve coğrafya gibi kimi bilim dallarında kullanılan simge, kavram ve modellerin gerçek içerik ve anlamlarının, öğrenciler başta olmak üzere bütün ilgililere anlatılabilir biçime sokulmasını isterdi.

Prof. **Fehmi Yavuz**'la, asistanı ve meslektaşı olarak, 35 yıl birlikte oldum. Onda, gerçek bir bilimadamında, aydında ve iyi insanda bulunması gereken niteliklerin tümünü yakından gördüm ve tanıdım. Hiçbir zaman, bilim adamlığını, sınıfta, kürsüye çıkmaktan ibaret bir işlev saymakla yetinmemiştir. Bilgiyle kişiliğin birbirlerini bütünlemeleri gereken değerler olduğuna içtenlikle inanmıştı. Bilim adamının kendisi için değil toplumu için var olması gerektiğini söylemekten ve bu anlayışın gereğini davranışlarına yansıtmaktan hiç geri kalmazdı.

(*) Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi

DİPNOT:

1) Ruşen Keleş ve Cevat Geray, "Prof. Fehmi Yavuz ve Türk Kentbilimi", Prof. Fehmi Yavuz'a Armağan, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1983.

Prof. Dr. Fehmi Yavuz'un biyografisi

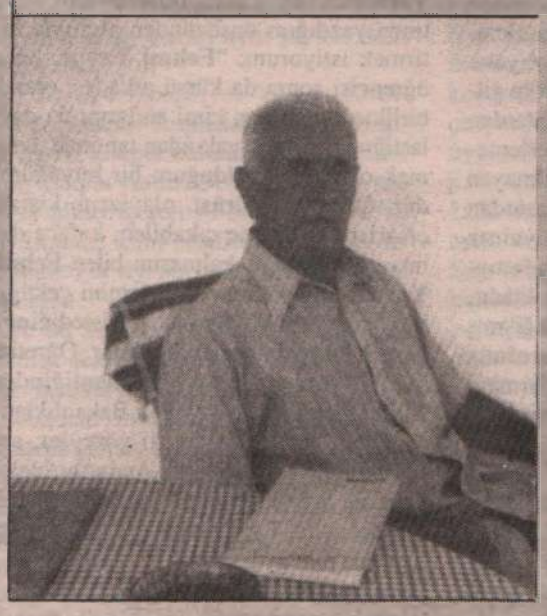

1912 yılında Isparta'da doğmuş olan **Fehmi Yavuz**, evli ve iki çocuk babasıydı. İlk ve ortaokulu doğduğu kentte okur. Muğla'da 1928 ve 1931 yılları arasında köy öğretmenliği yapar. Eğitimine İstanbul'da Pertevniyal Lisesi'nde devam eder. Yükseköğrenim için 1934-37 arasında Siyasal Bilgiler Okulu'ndadır. 1937'de kazandığı bir sınavla doktora için Almanya'ya gider, ancak 39'da savaş yüzünden buradaki eğitimini bırakarak Türkiye'ye dönmek zorunda kalır. 1939-41 arasında yedek subaydır. 1942'de Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne asistan olarak geri döner. 1945'de Şehircilik doçenti olmuştur. 1946-47 arasında Çalışma Bakanlığı'na bağlı İşçi Sigortaları Kurumu Genel Müdürlüğü'nde Genel Müdür Vekilliği ve Yardımcılığı yapar. 1953'de Şehircilik profesörlüğüne atanır. 1953-55 arasını İngiltere'de etüt ve araştırma için geçirir. 1958'de Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde dekandır. Mayıs 1960-Eylül 1960 arası Milli Eğitim Bakanlığı, Eylül 1960-Ocak 1961 arası İmar ve İskan Bakanlığı yapar. Ocak 1961'de Kurucu Meclis Üyesi'dir.1960-1966 arasında ODTÜ Mütevelli Heyet Üyeliği'nde bulunur. 1961-1964 yıllarında Türk Belediyecilik Derneği Başkanıdır. Prof. Dr. **Fehmi Yavuz**, bu renkli ve yoğun çalışma hayatına, Mart 1982'de emekli olarak son verir.

Pisagor Üçlüleri

Şafak ALPAY

Pisagor problemi diye anılan problem kenarları tam sayı olan dik üçgenleri bulmaktır. Başka bir deyişle bu $x^2+y^2=z^2$ formülünü sağlayan (x, y, z) üçlülerini bulmak demektir. $x^2+y^2=z^2$ koşulunu sağlayan (x, y, z) üçlülerine pisagor üçlüleri deniyor. Hem **Diophantus**'un *Arithmetica*, hem de **Öklid**'in *Elemanlar* kitaplarında Pisagor üçlüleri üretmek için yöntem verilir. Buna göre keyfi seçilen s ve t tamsayıları ile

$$x=2st,\ y=s^2-t^2,\ z=s^2+t^2$$

Pisagor üçlüleri üretilebilir. **Fibonacci** tüm pisagor üçlülerinin bu şekilde elde edilebileceğini göstermiştir. (x, y, z) bir pisagor üçlüsü, k pozitif bir tamsayı ise (kx, ky, kz) üçlüsü de pisagor üçlüsüdür.

$$k^2z^2=k^2x^2+k^2y^2=k^2(x^2+y^2)=z^2=x^2+y^2$$

den aşikar biçimde elde edilir. Dolayısı ile (3, 4, 5) pisagor üçlüsünden (6, 8, 10), (9, 12, 15), (12, 16, 20) ve sonsuz çoklukta üçlü elde edebiliriz. Dolayısıyla pisagor üçlülerinin tümünü bilmek için başka üçlülerden tam sayılarla çarparak elde edilebilenlerin dışındakilerini bulmak gerekir.

Tanım: Birden büyük ortak bölenleri olmayan x, y, z tam sayılarından oluşan (x, y, z) pisagor üçlülerine öz pisagor üçlüleri denir.

Örneğin, (3, 4, 5), (5, 12, 13), (8, 15, 17) öz pisagor üçlüleri iken, (10, 24, 26) değildir.

Öz pisagor üçlülerinin tanımı böylesi üçlülerin ortak bölenleri olmadığını söylüyor ama bundan x, y, z sayılarından herhangi ikisinin de ortak bölenleri olmadığını görebiliriz. İlk önce x, y sayılarının ortak bölenleri olduğunu varsayalım ve en büyük ortak bölene d diyelim.

Aritmetiğin Temel Teoremi d sayısını bölen bir p asal sayısının varlığını verir. d, x ve y sayılarını böldüğünden, p de x ve y'yi bölmek zorundadır. Buradan p'nin x^2 yi de böldüğünü elde ederiz. Şimdi Öklid önermesi olarak bildiğimiz sonuç, p'nin z'yi böldüğünü söyler ki bu (x, y, z)'nin öz pisagor üçlüsü olması ile çelişir. Aynı şekilde (x, z) ve (y, z) çiftlerinin de en büyük ortak bölenlerinin bir olduğunu gösterebiliriz.

Öz pisagor üçlülerinin dikkate değer bir özelliği daha vadır.

Önerme: (x, y, z) bir öz pisagor üçlüsü ise x, y sayılarından biri çift, diğeri tek sayıdır.

Kanıt: Önceki paragraf gereği x, y sayılarının her ikisi de çift olamaz. Gösterilmesi gereken her ikisinin de tek olamayacağıdır. x, y sayılarının her ikisi de tek ise uygun h ve k tamsayıları için $y=2h+1$, $y=2k+1$ olması gerekirdi. Buradan;

$$z^2=x^2+y^2=(2h+1)^2+(2k+1)^2$$
$$=4h^2+4h+1+4k^2+1$$
$$=4(h^2+h+k^2+k)+2$$

z^2'nin çift sayı olması gereği görülür.

z^2'nin çift sayı olması z'nin de çift olmasını gerektirir (çünkü tek bir sayının karesi de tek bir sayıdır). Ancak çift bir tamsayının karesi 4 ile bölünebilirdir. Öte yandan $4m+2$ sayısının 4 ile bölünebilir olmaması başlangıçtaki varsayım olan x ve y nin her ikisinin de tek olmasının yanlışlığını gösterdiğinden, x ve y sayılarının her ikisinin de tek olamayacağı sonucuna varırız.

Buradan (x, y, z) öz pisagor üçlülerindeki sayıların hepsinin asal olamayacağını elde ederiz. Ancak z'nin ve x veya y den birisinin asal olduğu öz pisagor üçlüleri vardır. (3, 4, 5), (11, 60, 61), ve (19, 180, 181) böylesi öz pisagor üçlülerinin örnekleridirler. Bu biçimdeki öz pisagor üçlülerinin (sayılabilir) sonsuzlukta olup olmadığını bilmiyoruz.

Bir öz pisagor üçlüsü (x, y, z)'de x ve y sayılarından sadece birisi çift sayı olabilir. Bundan sonra (x, y, z) öz pisagor üçlüsünde x'in çift, y'nin tek olacağını varsayacağız. Dolayısı ile z tek olmalıdır, çünkü aksi halde x ve z'nin en büyük ortak böleni 2'den büyük ve eşit olur.

Teorem: x sayısının çift olduğu bir öz pisagor üçlüsü s ve t'nin aralarında asal ve $s>t>0$ olmak üzere

$$x=2st,\ y=s^2-t^2,\ x=s^2+t^2$$

biçimindedir. s ve t sayılarından biri tek, diğeri çift sayılardır.

Bu kocaman teoremin kanıtına girmeyelim isterseniz ama gösterilmesi gerekli şeyleri özetleyelim. İlk yapılacak iş (x, y, z) gibi bir öz pisagor üçlüsünün yukarıdaki biçimde yazılabileceğidir. Sonra da s ve t yukarıdaki gibi alındığında $x=2st$, $y=s^2-t^2$, $z=s^2+t^2$ biçimindeki bir üçlünün öz pisagor üçlüsü olduğunu görmek gerekir. x, y ve z yukarıdaki biçimde alınırsa

$$x^2+y^2=(2st)^2+(s^2-t^2)^2=4s^2t^2+s4-2s^2t^2+t^4$$
$$=s^4+2s^2t^2+t^4=(s^2+t^2)^2=z^2$$

eşitliği, (x, y, z)'nin pisagor üçlüsü olduğunu gösterir. Bu üçlünün öz olduğunu göstermek için $1<d$ olan bir ortak bölenlerinin olduğunu varsayıp bir çelişki elde etmeye çalışacağız.

p, d sayısının asal bir böleni olsun, p tek sayı olan z sayısını böldüğünden $p\neq 2$ olmalıdır. p hem y hem de z'yi böldüğünden $(y+z)$ ve $(z-y)$ sayılarını da böler. Başka bir deyişle, p hem $2s^2$, hem de $2t^2$ sayılarını bölecektir. Ancak s ve t'nin en büyük ortak böleni 1 olduğundan bu olanaksızdır. Yani, $p=1$ ve (x, y, z) bir öz pisagor üçlüsüdür.

Artık öz pisagor üçlüleri üretmek için bir reçetimiz var. s=2, 3, 4, 5, 6, 7 ve t'yi s ile ortak böleni bir olarak seçersek aşağıdaki tabloyu elde ederiz.

s	t	x	y	z
2	1	4	3	5
3	2	12	5	13
4	1	8	15	17
4	3	24	7	25
5	2	20	21	29
5	4	40	9	41
6	1	12	35	37
6	5	60	11	61
7	2	28	45	53
7	4	56	33	65
7	6	84	13	85

Tablodan (4, 3, 5) ile başlayan ve (84, 13, 85) ile biten öz pisagor üçlülerinin bir özelliği var. Görebildiniz mi? Ben söyleyeyim: x veya y den birisi 3 ile bölünebilir.

Teorem: Bir öz pisagor üçlüsü (x, y, z)'de x veya y, 3 ile bölünebilirdir.

Kanıt: Uygun s ve t sayıları için $x=2st$, $y=s^2-t^2$, $z=s^2+t^2$ olduğunu biliyoruz. Bir tamsayının karesi uygun bir k sayısı için ya $3k$ ya da $3k+1$ biçimindedir (!) Şimdi, s^2 veya t^2, $3k$ biçiminde ise, 3, s^2 veya t^2 yi böler. Yani, ya s, ya da t 3 ile bölünebileceğinden $x=2st$ de 3 ile bölünebilmelidir ve sav kanıtlanmıştır. Öte yandan s^2 ve t^2, $3k+1$ biçiminde ise $s^2=3k+1$ ve $t^2=3h+1$ den

$$y=s^2-t^2=(3k+1)-(3h+1)=3(k-h)$$

elde ederiz ki bu 3'ün y'yi böldüğünü söyler.

Pisagor üçlüleri ile ilgilenen okurlarımıza **Alev Topuzoğlu**'nun *Matematik Dünyası* Cilt1, Sayı 2,1991'de çıkan "Pisagor Teoremi; Ya Öncesi?" adlı makalesini okumalarını öneririm.

Ödüllü Matematik Sorusu

Bir öğrencinin sorusu

Ali NESİN

Geçenlerde konuşma vermeye gittiğim bir lisede öğrencilerden biri şu soruyu sordu. Aşağıdaki şekli, elinizi kağıttan yalnızca iki kez kaldırarak ve aynı yoldan iki kez geçmeyerek çizebilir misiniz?

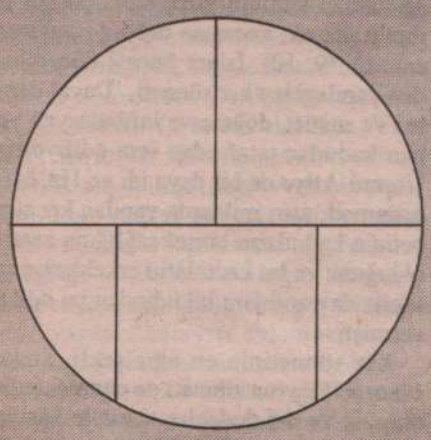

Çizebilirseniz nasıl çizersiniz, çizemezseniz neden çizemezsiniz?

Bu tür sorularla ilk ve orta öğretim yıllarında sık sık karşılaşılır, öğrenciler birbirlerine sorarlar. Keşke matematik derslerinde de bu tür sorular sorulsa.

Doğru yanıtı verenler arasında çekilecek kurada kazanan 5 kişiye "Matematik ve Oyun", "Matematik ve Korku", "Önermeler Mantığı, "Matematik ve Doğa" ve 4 ciltlik "Aziz Nesin-Ali Nesin Mektuplaşmaları" adlı kitaplarımdan biri armağan edilecektir.

Yanıtlar 20 Eylül tarihine kadar "Bilim ve Ütopya, Ödüllü Matematik Sorusu, Yol Sokak, Polat Celil Ağa İşhanı, Kat:5, Mecidiyeköy/İstanbul" adresine ulaşmalıdır.

Yanıtlar ve kazanlar *Bilim ve Ütopya*'nın Ekim 1996 tarihli sayısında yayımlanacaktır.

NOT: Yazarımız **Ali Nesin** ABD'de olduğundan kendisine ulaşamadık. Haziran 1996 tarihli sayımızdaki matematik sorusunun yanıtı ve kazananların kimler olduğunu Eylül sayımızda yayımlayacağız.

Basın Duyurusu

ODTÜ ve TÜBİTAK tarafından desteklenen II. Ulusal Matematik Lisansüstü Yaz Okulu 29 Temmuz-29 Ağustos 1996 tarihleri arasında ODTÜ Matematik Bölümünde yapılacaktır.

İlki 1995 senesinde ODTÜ'de düzenlenen bu yaz okullarının amacı ülkemizde var olan matematik araştırma birikimini en verimli biçimde kullanmak üzere aktif bilim adamları ile yetişmekte olan genç araştırmacıları biraraya getirmek ve ileride araştırma gruplarının şekillenmesine yönelik alt yapıyı hazırlamaktır.

Bu yılki yaz okuluna 25 değişik üniversiteden 105 öğrenci katılacaktır. Bu öğrencilerin yüzde 80'ini gelişmekte olan üniversitelerin öğrencileri oluşturmaktadır.

Altı değişik üniversiteden öğretim üyeleri tarafından yürütülecek ulusal yaz okulunda temel yüksek lisans dersleri olan, Cebir I, Gerçel Analiz, Nümerik Analiz ve Topoloji dersleri ile bazı özel konularda güncel araştırmaların tartışılacağı çalışma grupları yer alacaktır. Ülkemizdeki matematik potansiyelini geliştirmek üzere güncel konularda lisansüstü tez problemleri önermek ve ileride ortak araştırmalara zemin hazırlamak bu çalışma gruplarının hedefleri arasındadır.

Yaz okulu, gelişmekte olan üniversitelerdeki lisansüstü öğrencilerin, çalışmalarının bir bölümünü gelişmiş üniversitelerde sürdürmeleri yönündeki girişimlere de bir ön adım oluşturmaktadır.

Daha fazla bilgi için:

Aynur Bora: e-mail: <math-dept@rorqual.cc.metu.edu.tr>

Tel: (312) 210 29 70

Fax: (312) 210 12 82

Prof. Dr. Şafak ALPAY

Düzenleme Kurulu Adına

Matematik Bölümü Başkanı

Tıbbi boyutuyla sünnet

Osman Nuri BÜYÜKER

Trabzon'da yapılan Bilim ve Ütopya sohbet toplantısında bir okurumuz, dinlerdeki sünnet geleneği hakkında bilgi istemişti. Sorusunu Prof. Dr. Neşet Çağatay'a ilettik, yanıtını Haziran sayısında yayımladık. Muazzez İlmiye Çığ konuyu derinleştiren bir yazı yazdı, onu da Temmuz sayımızda yayımladık. Bu sayımızda da, sünnetin tıbbi boyutunu ele alan Manisa Tabib Odası Başkanı Osman Nuri Büyüker'in yazısını yayımlıyoruz.

Yayına girdiğinden bu yana her alanda insanlığın bilimsel aydınlanma serüvenini irdeleyen *Bilim ve Ütopya*'nın sünnet konusunu ele alması kaçınılmazdı. Toplumu bunun kadar yakından ilgilendirdiği halde bu kadar boşlukta bırakılmış ikinci bir konu bulmak zordur kanımca.

Dünya nüfusunun yaklaşık 1/6'i bugün erkek sünneti ve bunun kadınlardaki benzeri olan klitoris sünneti, infibulasyon (gerdek öncesi parmak, boynuz veya kemikle kızlık bozma) gibi işlemlere uğratılmaktadır. Yakındoğu, Afrika kabileleri, Hindistan Müslümanları, Güneydoğu Asya, Avustralya yerlileri uzun yıllardır düzenli sünnet yapmaktadır. **Kolomb**, Amerika'yı keşfettiğinde, sünnetli Kızılderililer bulduğunu not etmiştir. En eski Mısır mumyalarının (MÖ 2300) sünnetli oluşu bir yana, duvar fresklerinden binlerce yıl öncesinden beri yerleşik bir gelenek olduğu anlaşılmaktadır (1). **Elliot Smith**'e göre sünnet, 15 bin yıl öncesine uzanan, dünyanın birçok yerine yayılmış Heliolitik kültürün karakteristik özelliğidir. Başka araştırmacılar ise değişik toplumlarda birbirinden habersiz olarak ortaya çıktığını belirtmektedir. Bu gelenek, farklı toplumlarda değişik yaşlarda, değişik biçimlerde ve değişik amaçlarla uygulanmış ve uygulanmaktadır (2).

Bu geleneğin Orta Avrupa'ya Roma döneminde Hıristiyanlıkla birlikte girdiği ve Yahudi inancıyla yerleştiği belirtilmekte. Günümüzde Hıristiyanlar fiziki olarak sünnet olmamaktadır. Öte yandan ilerde olayın antropojik seyri tartışıldığında görülecektir ki Hıristiyanlarda da platonik bir sünnet vardır.

Modern cerrahinin 19. yüzyılda gelişmesiyle sünnet konusu dini gerekçeler dışında, tıbbi gerekçelerle uygulanan bir işlem olarak gündeme gelmiştir. Bugün bu konuyu layıkıyla ele almak gerekirse, olayın tarihçesi dışında araştırılıp, tartışılması gereken birçok boyutu vardır. Bir kere, kabile toplumundan günümüze insan topluluklarının ortak davranışlarını etkileyen inanç ve kültürel oluşumların irdelenip, sünnetin hangi dönemde, ne için yapıldığı ve günümüze kadar değişen birçok şart karşısında varlığını nasıl sürdürdüğünü antropolojik yönden değerlendirmek gereklidir. İkincisi, bu irdeleme sonucu kaçınılmaz olarak ortaya çıkacak dini eleştiri ve tartışma faslına hazır olmak gerekir. Üçüncüsü, olayın tıbbi boyutu gündeme gelecektir ki, bunu da cerrahi yönden, seksüel açıdan ve tıbbi etik yönünden ayrı ayrı tartışmak gerekir. Dördüncü ve yeni yeni gündeme gelen bir konu da, olayın çocuk hakları, insan hakları ve çağdaş hukuk açısından masaya yatırılmasıdır.

Olayın bizim toplumumuzda da geçmişten bu yana uygulanış şekli ve sosyal

Sudanlı bir Daya (kadın sünnetçisi).

boyutu ayrı bir değerlendirme konusudur. Üç yıl önce bu konuda bir makale hazırlamak üzere yaptığım başlangıç, sonuçta beklediğimden daha geniş bir yelpaze çıkardı karşıma. Bu kadar farklı ve geniş konularda topluca bir sonuca varmanın güçlüğünü bilerek *Bilim ve Ütopya*'nın açtığı kanaldan derleyebildiğim verileri sunarak, gelen eleştiri ve doğacak tartışmalar ışığında sünnet konusunu derinleştirmeye çalışacağım. Bu yüzden de konuyu bir kitap dizini olmaktan çok, daha değişik çevreleri tartışmaya katıp, ilgiyi yaygınlaştırmak bakımından aktüel başlıklarla açmak istiyorum.

"PEYGAMBER SÜNNETLİ"LİK

Sünnet konusunda günümüzde ortaya çıkan en büyük sorun "doğuştan sünnetli" ya da "Peygamber sünneti ile doğdu" diye halk arasında kutsal bir işaret olarak kabul edilen Hypospadiaslı çocukların sünnet edilmesidir. Güneydoğu Bölgesi'nde 10 bin ilkokul çocuğunda yaptığımız bir araştırmada, normal popülasyonda bu yaş grubunda yüzde 73 olan sünnetlilik oranı, Hypospadiaslılarda yüzde 58 olarak bulunmuştur. Bu farkın en büyük nedeni, doğuştan sünnetli olanlara yeniden sünnet yaptırmanın gereksiz olduğu inancıdır. Öte yandan, tespit edilen 175 hypospadiaslı çocuğun geleceği açısından konuya bakıldığında, 101 çocuğun sünnet edilmiş olması, bunların tedavi şanslarını büyük ölçüde yitirmeleri gibi vahim bir sonucu ortaya çıkarmıştır (3).

Burada, hypospadias konusunda özet bir bilgilendirme gereği doğmaktadır. Hypospadias, erkek çocuklarda, idrar yolunun embriyoner hayatta kapanmaması sonucu ortaya çıkan ve oldukça sık görülen bir anomalidir (hastalık niteliğinde olmamakla birlikte, normalden belirgin bir biçimde sapma durumu). Üretra, (mesaneden sonraki idrar yolu), anne karnındayken arkadan öne doğru kapanarak bir boru halini alır. Bu gelişim, belirli bir noktada duraklayacak olursa, durakladığı yerden sonrası, açıklığı aşağı bakan bir oluk şeklinde kalır. Borunun sonladığı yere göre scrotumdan (testis torbası), glansa'ya (penisin son kısmı) kadar değişik isimlerle sınıflandırılır. (perineal, scrotapeno-scrotal, distal penil, orta penil, glandüler hypospadias gibi). İdrar yolunun açıldığı yer ne kadar gerideyse anomali o kadar ağırdır. Kapanmayan kısımda genellikle fibröz bir bant vardır ve penisin özellikle ereksiyon da aşağı doğru kıvrılmasına neden olur. Hafif anomalilerde bu fazla sorun yaratmazken, ağır formlarda cinsel ilişki ağrılı ve olanaksız hal aldığı gibi, spermler yerine ulaştırılamadığından fertilite oranı da düşer. Bunların birçoğu, idrarını ayakta yaparken üstünü ıslatır ve bu yüzden otırarak işer. Bu anomalilerin tümünde sünnet derisinin alt kısmı oluşmamıştır. Ve sadece üstte kukuleta görünümünde kısmi bir deri vardır. Bu anomalinin düzeltilmesi için sünnet derisi kullanıldığından, hypospadiaslıların kesinlikle sünnet edilmemesi gerekmektedir. Aksi takdirde düzeltme ameliyatı için yeterli doku kalmadığından iş zorlaşmakta, başka yerden deri alarak olay düzeltildiğinde, hem hissiyat kaybı olmakta, hem de idrar yolu içinden daha sonra kıllar çıkmaktadır (4, 5, 6).

İslami kaynaklar, Hz. **Muhammed**'in sünnetli doğduğunu ve bu yüzden sünnet olmadığını belirtmektedir. Bu yüzdendir ki ülkemizde hypospadiaslı çocuklara "peygamber sünnetli" denmektedir. Bu durumdaki çocukları sünnet eden de, ettiren de bilgisizlik yüzünden suç işlemektedir. Hiçbir şeyden habersiz ve kendisi için tedavide çok gerekli bir organ parçası zorla kesilip yok edilen çocuk, tedavi şansını büyük ölçüde yitirdikten sonra, kendisine bu zararı verenler hakkında yasal bir girişimde bulunamamakta, yaşantısını altüst eden bu anomalinin verdiği ezikliği baskılamak için, psikoseksüel bozukluklar içinde, geleceğin suçlu adayları arasında yer almaktadır.

KADIN SÜNNETİ

"Büyüyüp 1955'de bir hekim olarak okulu bitirdiğimde dahi, çocukluğumu sonsuza dek yitirmeme neden olan o meş'um olayı aklımdan çıkaramadım!" Mısırlı doktor **Neval El Saadavi** böyle özetliyor ve devam ediyor: "Gençliğim boyunca ve uzun evlilik yıllarımda beni, ancak eksiksiz psikolojik dengeden kaynaklanabilecek tam cinsellik ve yaşam bütünlüğü zevkinden yoksun bırakacaktı!"

Ne olmuştu bu kadıncağıza? Cahil bir ailenin kızı değildi. Babası Menufya Bölgesi'nin Eğitim Genel Müfettişi, annesi de Fransız okullarında eğitim almış şanslı kişilerdi. Dilerseniz Dr. Neval'den dinleyelim olayı: "O gece yatağımda... sıcacık ve dingin yatarken altı yaşında ya var, ya yoktum. Birden battaniyenin altında birşeyin kıpırdadığını hissettim. Bedenimde birşeyleri yoklayan soğuk ve kaba, kocaman bir ele benziyordu bu. Hemen aynı anda ilki kadar soğuk, kaba ve iri ikinci bir el, bağırmamı önlemek için ağzıma bastırdı. Beni banyoya taşıdılar... Belki de gözlerimi örtmüşlerdi. Tüm hatırladığım, çok korktuğumdu. Karşı koyamıyor, hatta kımıldayamıyordum... Çıplak bedenim altında banyo fayansının buz gibi teması... tanımadığım ses ve mırıltılar arasında kurban bayramında koçu kesmeden önce bıçağını bileyen bir kasabı anımsatan metalik bir raspa (bıçak) sesiyle... kanım donmuştu. Hırsızların beni çaldığı düşüncesine kapılmıştım... Boğazımı kesmeye hazırlanıyorlardı. Metalik raspa sesini iyice duymak için kulak kesildim. Ses kesildiği an kalbim durucak gibi oldu. Göremiyordum, soluğum kesilmişti... Ama sandığım gibi boğazıma doğru değil, karnımın aşağısında, bacaklarımın arasında gömülü birşeyleri arıyordu... O an bacaklarımın iyice aralandığını... aniden keskin metalik yüz, bacaklarımın arasına daldı ve bedenimden bir et parçası kesti. Sıkıca ağzımı bastıran ele karşın bir çığlık koyverdim; hissettiğim acı, acı değil, bedenimi kavuran bir alevdi adeta. Birkaç saniye sonra kalçalarımın etrafında oluşan kan gölünü gördüm. Bedenimden neyi kestiklerini bilmiyor, öğrenmeye de çalışmıyordum. Yalnızca annemi çağırıyordum. Ama şokların en kötüsünü, çevreme bakıp da onu yanımda durur görünce yaşadım. Evet, bu yabancıların arasında duran, az önce kızını kurban edenler onlar değilmiş bir onlarla konuşup gülüşen, etiyle, kanıyla annemdi" (8).

Kız sünnetine ilişkin İslami kaynaklardan bulduğum bir hadisi aktarmak istiyorum: "Ey **Ümmü Atiye**, eğer sünnet edersen, bızırın bütününü değil, yalnızca ucunu kes... Böylece zevki tamam olduğu zaman kadının yüzü daha parlak ve mutlu olacak, kocasına daha iyi yaklaşacaktır." (9, 10). İslam öncesi dönemlerden yapılagelen kız sünneti, 'Daya' denilen ve sünnet, döğme ve infibulasyon yapan kadınlar tarafından icra ediliyordu. **Ümmü Atiye** de bir daya idi ve Hz. **Muhammed**, aşırı miktarda yapılan kız sünnetinin kadınların cinsel sağlığına zararlı olduğunu ve bu kadınların erkeklerine isteksiz davrandığını bildiğinden bu öğüdü vermişti.

Kız sünnetinin en ağır şekli, Sudan sünneti (Firavun sünneti de denmektedir) olup, iç ve dış dudaklar tümüyle kesilip, üreme organının ağzı, idrar ve adet kanı çıkacak kadar açıklık bırakacak şekilde koyun barsağıyla dikilerek yapılır. Evlilikle birlikte daya, bu deliği cinsel ilişkiye izin verecek büyüklüğe genişletir (in-

fibulasyon), doğum öncesi ayrıca genişletilir. Boşanma halinde tekrar dikilerek bakireleştirilir. Bugün Sudan'da hâlâ bu işlerden geçimini sağlayan bir dayalar ordusu vardır.

Mısır'da bugün eğitim görmüş ailelerin yüzde 66,2'si, kırsal alanda ise yüzde 97,5'inin bu adeti sürdürmekten yana olduğu belirlenmiştir. Kadının iffetini korumasını kolaylaştırmak amacıyla cinselliğinin yokedilmesine karşı Birleşmiş Milletler İnsan Hakları ve Çocuk Hakları komisyonlarında sürdürülen çalışmalar, henüz ciddi bir etki ortaya koyamamıştır (8, 16, 17,18).

ERKEK SÜNNETİNİN TIBBİ GEREKÇELERİ

"Kravatımı kesiyorlar", ***Enis Batur*** (7).

Çocukluk döneminde sünnet yapılarak önlenmesi düşünülen üç ana hastalık, balanit (sünnet derisi altında iltihaplanma) fimozis (sünnet derisinin dar sonlanması nedeniyle oluşan idrar yapmada güçlük) ve para fimozis (dar sonlanan deri geri sıyrıldığında, glansa takılıp eski haline dönememesi hali) dir. Genelde yüzde 1 nispetinde görülen bu hastalıkların tedavisi için, dar sonlanan kısmın genişletilmesi, varsa yapışıklığın ayrılarak derinin rahat sıyrılabilir hale getirilmesi, böylece temizlik için uygun şartların sağlanması yeterlidir. Zaten bunların sünnet edilebilmesi için öncelikle bu işlemin yapılması kaçınılmazdır. Sünnet olmamışlarda, el temizliği, diş fırçalama gibi, sünnet derisinin de temizlenmesi eğitimi verilip, deri altında biriken ve smegma denilen kireçimsi salgının temizlenmesi öğretilmelidir. Bu alışkanlığı edinmemiş kişilerde ilerki yaşam döneminde bu salgı ve biriken pislik nedeniyle balanit görülmekte, bozuk hijyenle kurulan cinsel ilişki, kadınlarda da enfeksiyona yol açmaktadır. Söz konusu salgının ayrıca kanserojen olduğu bilinmekte ve hijyeni bozuk topluluklarda erkekte penis, kadında da serviks (cinsel ilişkiye bağlı) kanseri, sünnetsizlerde (erkek sünneti) iki kat fazla görülmektedir (10, 11). Bu oran 25 yıl önce yapılan çalışmalarda 1/9 iken, bugün 1/2 düzeyinde olup temizlik kültürüne göre değişmektedir. Yugoslavya'da yapılan bir çalışmada sünnetlilerde yüzde 5,5 bulunan prekanseröz oluşumlar (kanser değil) sünnetsizlerde yüzde 11 olarak tespit edilmiştir.

Tüm bu nedenlerden dolayı dini bir gereçe olmaksızın bir dönem Kuzey Avrupa'da hastanelerde yenidoğan döneminde rutin olarak sünnet uygulanmıştır. Daha sonra sünnet sırasında ortaya çıkan komplikasyon (istenmeyen sonuç) oranları, olası hastalık oranlarının üstünde görüldüğünden ve olası hastalıklara karşı korunma yolları açıklık kazandığından vazgeçilmiştir.

Sünnet küçük de olsa sonuçta bir cerrahi girişimdir ve cerrahinin prensiplerine uyulmasını gerektirir. Bütün bu prensiplere uyulduğu koşullarda bile ortaya komplikasyonlar çıkabilmektedir. Bu yüzden her cerrahi girişim gibi, sağlığını yitirmiş kişiyi sağlığına kavuşturmak veya onun sağlığını korumak amacıyla yapılmalı ve elde edilecek başarı, göze alınan riske değmelidir. Hastane şartlarında yapılan sünnetlerde bile yüzde 35'lere varabilen ve bir kısmı ölümle sonuçlanan bir dizi komplikasyon görülürken, bilinçsiz kişilerce alelusül ortam ve yöntemlerle gerçekleştirilen nahoş işlemlerin sonuçları elbetteki daha ağır olmaktadır. Burada kısaca ana cerrahi prensipleri ve bunların eksiklikleri halinde doğabilecek komplikasyonları özetlemek istiyorum:

"Bir iyilik yapmaya kalktığında önce zarar vermeyeceğinden emin ol".

TEMEL CERRAHİ PRENSİPLER

Cerrahi işlemlerin hepsi için geçerli olan ve uyulması kaçınılmaz beş ana kural vardır. Bu kuralları bilmeden ve bunlara uyulmadan yapılacak işlemler kasaplık alanının konusudur. Yazıktır ki toplumumuzda geniş bir kesim (bilerek veya bilmeyerek) buna maruz kalmaktadır.

1) Endikasyon: Bir cerrahi işlemin yapılması gereğine karar vermektir. En azından bu işlemin yapılmasının o kişi için zararlı olmayacağından emin olmak gerekir (Tek böbrekli insanın böbreğini almaya kalkışmamak gibi). Böylece başında belirttiğimiz hypospadiaslı çocuklarla, gerekli önlemi alınmamış yenidoğanların kanamadan dolayı ölmeleri engellenebilir. Ayrıca cerrahide, üzerinde çok az durulan bir konu da işin psikolojik boyutudur ki, sünnetin zamanlaması doğru yapılırsa, (2 yaş öncesi, ya da 6 yaş sonrası uygun zamandır) çocukta hayat boyu kalacak güvensizlik, içe kapanma, cinsel ve sosyal cesaretsizlik, eksiklik duyguları ve bunun sonucu olası bazı saldırgan davranışlara meydan verilmemiş olacaktır.

2) Anestezi: Kişinin yapılacak işlem hakkında bilgilendirilip, rızası ile moral hazırlığı yapıldıktan sonra, işlemin ağrısız ve ıstırapsız şartlarda yapılabileceği uygun anestezi şeklidir. İki yaşa kadar mutlak genel anestezi, 6 yaş sonrası da duruma göre genel ya da lokal anestezi uygulanmalıdır. Premedikasyon dediğimiz anestezi öncesi hazırlık tümünde mutlak gereklidir. Lokal anestezi sırasında yanlış ilaç seçimi, penisin topyekun veya kısmen kuruyup düşmesine neden olabildiği gibi, anestezi sırasında enfeksiyon, içe kanama ve ilaç yan etkileri de ortaya çıkabilir. Allerjik reaksiyonlar, ani ölüm yapabilir. Keza ilacın damar içine verilişi, kalp durması yapabilir. Anestezisiz ve hazırlıksız, koyun boğazlar gibi yapılan mahalle sünnetlerinde işlem, alabildiğine zorlaşırken, aşırı kanamalar, alelacele yanlış kesimler, ağrı, ıstırap ve kalıcı psikolojik bozukluklar görülmektedir. Hayır ve sevap için yapılan toplu sünnetlerin akşamında hastanede nöbet tutan doktorlar, yaşantılarının en az bir aylık süresini sırf bu yüzden kaybetmektedir (erken ölerek). Hekimler arasında bu tür sünnet törenlerine verilen isim "Toplu katliam"dır.

3) Temizlik: İşlemin yapılacağı ortam, kullanılan aletler ve işlem yapılacak bölge mikropsuz olmalı ve steril eldiven giyilip, gerekli örtüleme işlemi yapılmalıdır. Aksi takdirde AIDS'ten hepatite, tetanostan gazlı gangrene kadar değişik, her türlü organizmanın yol açacağı enfeksiyonlar sadece bölgeyi değil, kemik ve beyin iltihapları, hatta septisemi sonucu ölüme varan sorunlar yaratır. Bu konudaki ihmaller, işlemi yapan kişiyi de benzeri enfeksiyonlara maruz bırakabilir.

4) Kanama Kontrolü: Sünnet ölümlerinin büyük çoğunluğu kanamadan olmaktadır. Kanama kontrolü ameliyat öncesi başlar. Yeni doğanların bu konuda ameliyat öncesi özel hazırlığı vardır, yoksa bunların kanaması durdurulamaz. Keza, kişide kanama bozukluğu yapan hastalık olup olmadığı önceden araştırılmalıdır. İşlem sırasında damarlar bağlanarak kanama durdurulmalı, koterle yakılmamalıdır. Koter (elektrik veya ısıya dayalı damar körletme) kullanan birçok uyanık sünnetçiler yüzünden her yıl binlerce çocuk, sinirleri tahrip edilerek cinsel yaşantılarına o yaşta veda ederken, ne kendisi, ne de ailesi bunun farkında olmamakta, bu cinayeti işleyenler de cezasız kalmaktadır. Bu zavallı çocuklar ilerde "Karısını ve kaynanasını doğradı" türünden gazete haberlerinin konusu olabilmektedir.

5) Uygun işlem ve bütünleme: Aşırı, eksik ve uygunsuz kesimler, çekilme, büzülme, geç iyileşme gibi olumsuzlukların yanı sıra, idrar yolu daralma ve yaralanmalarına yol açmakta, yetersiz kanama kontrolünü telafi için yapılan sıkı sargılar, penisin tamamı veya bir kısmının çürüyüp düşmesine yol açmaktadır. Bunların kısmen düzeltilmesi bile çok güç ve ıstıraplı konulardır (12, 13, 14, 15).

Konuyu şimdilik fazla uzatmadan işlem sırasında ortaya çıkan komplikasyon ve ölümler bir yana, ilkokul dönemindeki 10 bin çocukta tespit ettiğimiz kalıcı arazlar yüzde 7'dir (3). Tıbbi yönden yüzde 1 oranında görülen hastalıktan korunmak için yapılan işlem, olay sırasındaki büyük ve kabullenilemez sorunları unutsak bile, geride yüzde 7 gibi sakat bir sonuç veriyorsa, bu işin sağlıkla ilgili savunulacak bir hali (en azından kırsal alanda) bugünkü şartlarda yoktur.

Sünnetin dini ve sosyal boyutu ile, ilk ortaya çıkışından bugüne kadar farklı kültürlerde yüklendiği anlam ve gördüğü işlevi bir başka yazıda konuşmak üzere bitirmem gerekiyor. Anne-baba olarak çocuklarımız için, erkek olarak kendi yıkılmış dünyamız ve kadın olarak sokakta taciz edilişimizin ve gereksiz aşağılanışımızın kaynaklarında buluşmak üzere eleştiri ve katkılarınızı dört gözle bekliyorum.

DİPNOTLAR

1) Douglas Gairdner, The Fate of Foreskin, British Medical Journal. Dec. 24, 1949, 1433.
2) Hasting, Encyclopaedia of religion and ethics.
3) Büyüker O. Nuri, Erkek ilkokul çocuklarında genital malformasyonlar, Uzmanlık Tezi, Dicle Üni. Tıp Fak. Kül., 1988.
4) Belman A. Barry, The male genital tract, Pediatric Surgery. 4 th. ed. 1986, Vol. 2, 1286-1313.
5) Belman A. Barry, Hypospadias in boys, Chinical ped. Urology. 2nd. Ed. 1985, Vol. 2, 751-785
6) Retik Alan B. Casale Anthony, Hypospadias, Pediatric and Adult Reconstructuve Urologic Surgery, 2nd. Ed. 1987, 500-509.
7) Batur Enis, Altıncı düş. Bu kalem Bukalemun, 1988, Hil Yayın, s.65.
8) Neval El Saadavi, Havva'nın örtülü yüzü, 1991, Anahtar Kitabevi, s.23-27, 50-61.
9) Ebu Davud Sünen, Kitabu'l-Edeb, 179, Hadis no: 5271.
10) Abdülrahman El Barkuki, Birinci Basım, Rönesans Kitabevi, 1945, Kahire.
11) Ahmet İbn Hanbel, Mösned, 5/7.
12) Niku S. Daniel, et all. Neonatal Circumcision, Common Problems in pediatric Urology, Vol. 22, Num. 1, Feb 1995.
13) Erdener Ata ve Ark, Ağır sünnet komplikasyonları ve sonuçları, Pediatrik Cerrahi Dergisi, 1990, S.4, s.160-163.
14) Sarımurat Nüvi ve Ark, Majör sünnet komplikasyonları ve bu konuyla ilgili ülke koşullarının düzeltilmesi ile ilgili bir çalışma, Pediatrik Cerrahi,1991, S.5, s.92-97.
15) Metcalf Thomas J., et all. Circumcision, a study of current practices, Clinical Pediatrics, Vol. 22, No: 8, 575-579.
16) Dursun Turan, İslamda sünnet. Tabu can çekişiyor, Din Bu 3, 1991, Kaynak Yayınları, s.152-153.
17) Sasson Jean, Prenses Sultana'nın kızları, 1994, Varlık Yayınları, s.167-169.
18) Berktay Fatmagül, Ana Tanrıçadan Dölleyici Sözün Kudretine. Tektanrılı dinler karşısında kadın, 1996, Metis Yayınları, s.57-69.

Hazırlayan: Hasan Gülveren

Kara deliklerin zoraki babası

Albert **Einstein**'ın alan denklemleri, kara deliklerin modern teorisinin temelini oluşturmaktadır. **Einstein**, bu denklemleri kullanarak kara deliklerin olmayacağını kanıtlamaya çalıştı.

Bilim bazen sadece araştırmacıların hayallerini değil, aynı zamanda niyetlerini de aşacak durumlar ortaya çıkarabilir. Kara delikler teorisinin ilk gelişimi ve **Einstein**'in bunda oynadığı rol buna örnektir. 1939 yılında, *Annals of Mathematics* adlı dergiye "On a Stationary System with Spherical Symmetry Consisting of Many Gravitating Masses" (Birçok Çekimli Kütleden Oluşan Küresel Simetrili Durağan Bir Sistem Üzerine) adlı bir makale yazdı ve bu makalesinde kara deliklerin (ışığın bile kaçamadığı çok yoğun cisimlerin) evrende var olamayacağını kanıtlamaya çalıştı; bunu yaparken de Genel Görelilik ve Gravitasyon Teorileri'nden yararlandı.

Einstein'in kara delikleri reddeden çalışmalarından birkaç ay sonra, **J. Robert Oppenheimer** ve öğrencisi **Hartland S. Snyder** "On Continued Gravitational Contraction" (Sürekli Çekimsel Büzülme Üzerine) adlı makaleyi yayımladılar. Çok ilginçtir ki, bu iki fizikçi kara deliklerin var olacağını kanıtlamak için yazdıkları bu makalede sıklıkla **Einstein**'in Genel Görelilik Teorisi'nden yararlandılar ve modern fizikte önemli bir adımı başlattılar. Daha da ilginç olan, **Einstein**'in çok önemli miraslarından biri olan kuantum istatistiksel mekaniğinin, kara deliklerin ve genel olarak çöken yıldızların anlaşılmasında çok önemli bir araç olduğudur. **Einstein** kara deliklerin olmadığını kanıtlamaya çalışırken farkında olmadan geliştirdiği teorilerle, kara deliklerin gelişimine katkıda bulunmuş oldu. Kuantum-istatistiğinin varsaydığı etkiler olmazsa, her göksel cisim eninde sonunda bir kara delik olmaya doğru gidecektir.

BOSE, EINSTEIN VE İSTATİSTİK

Einstein'in kuantum-istatistiğini yaratması, 1924 Haziran'ında, o zamanlar iyi tanınmayan genç Hintli fizikçi **Satyendra Nath Bose**'dan aldığı bir mektupla başladı. **Bose**'un mektubuyla beraber, daha önce bir İngiliz bilim dergisi tarafından reddedilmiş olan bir taslak da geldi. **Einstein** bu elyazmalarını okuduktan sonra, kendisi bunu Almanca'ya çevirdi ve *Zeitschrift für Physik* adlı dergide yayımladı.

Einstein neden bu elyazmalarının çok önemli olduğunu düşündü? Modern fiziğin ve kuantum teorisinin öncülerinden Alman fizikçi **Max Planck** kara cisim denen hayali bir cisme ait çeşitli dalga boylarının "şiddetle" nasıl değiştiğini tanımlayan bir matematiksel fonksiyon keşfetti: Kara cismin yayınladığı ışığın formu, kara cismin yapıldığı maddeye değil, cismin sıcaklığına bağlıydı.

Bose, kara cisim radyasyonun istatistiksel mekaniği üzerine çalışırken kendini birden kuantum mekaniksel perspektifin içinde buldu. Bu sonuç **Einstein**'in dikkatini çekmeye yetti. Fakat **Einstein** bununla yetinmedi ve daha da ileri giderek, **Bose**'un fotonlar için kullandığı benzer kuralların, kütleli gaz moleküller

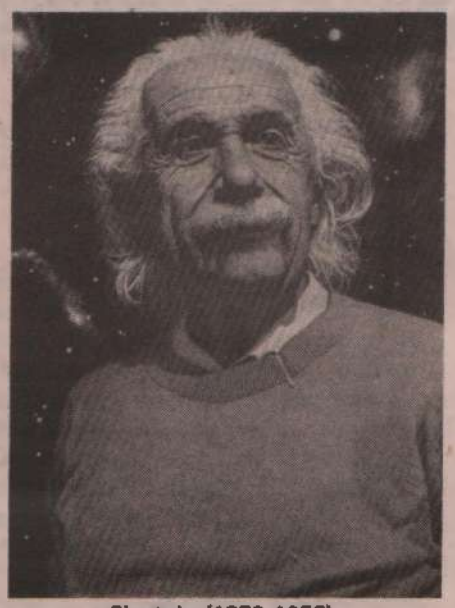

Einstein (1879-1955).

Oppenheimer (1904-1967).

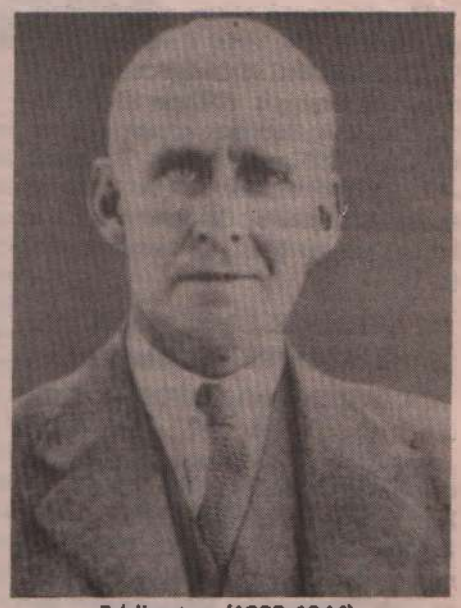

Eddington (1882-1944).

için de geçerli olabileceğini görerek bu gazların istatistiksel mekaniğini incelemeye başladı. Bose-Einstein istatistiğine uyan bir gaz topluluğu soğutulursa, belirli bir kritik sıcaklığa ulaşan bütün moleküller aniden bozuşurlar ya da tek bir halde toplanırlar. Bu hal Bose-Einstein yoğunlaşması olarak bilinmektedir.

Helyum-4 izotopundan yapılmış bir gaz, Bose-Einstein yoğunlaşmasına örnek olarak verilebilir. 2.18 ^{0}K'lik bir sıcaklıkta bu gaz sıvılaşıyor ve süper iletkenliğe ulaşıyor. Amerikalı araştırmacılar geçen yıl başka türdeki atomlarıda 1/10 6 ^{0}K'ye kadar soğutarak zor bir görevi başardılar.

Bununla beraber, doğadaki bütün tanecikler Bose-Einstein yoğunlaşması göstermemektedir. 1925 yılında, **Einstein**'ın yoğunlaşma üzerine ilk makalelerini yayımlamasından sonra, Avusturya doğumlu fizikçi **Wolfgang Pauli**, çeşitli özelliklere uyan ve elektron, proton ve nötron içeren ikinci sınıf parçacıkları tanımladı. **Pauli**, atom dünyasında çok önemli bir özelliği ortaya çıkardı: Pauli Dışarlama İlkesi olarak bilinen bu teoriye göre özdeş iki parçacık aynı kuantum-mekaniksel halde bulunamaz. Proton, nötron ve elektron gibi parçacıkların yapacakları en son şey, düşük sıcaklıkta yoğunlaşmalarıdır. Eğer bir elektron gazını sıkıştırırsanız ve çok düşük sıcaklığa kadar soğutursanız elektronlar birbirlerinin konumlarını işgal etmeye zorlanır; ancak, Dışarlama İlkesi bu olayı engeller ve elektronların birbirlerinden ışık hızına yakın hızlarda uzaklaşmalarına neden olur.

KUANTUM İSTATİSTİĞİ VE BEYAZ CÜCELER

Peki kuantum istatistiğinin, yıldızlarla olan bağlantısı nedir? 1900'lü yıllarda astronomlar, küçük ve donuk olan özel bir yıldız türünü tanımladılar: Beyaz cüceler.

1924 yılında **Eddington**, gravitasyonel basıncın cüce yıldızı sıkıştıracağını ve protonlara bağlı elektronlardan bazılarının uzaklaşacağını, böylece atomların sınırlarını yitirip kendi üzerlerine çökmeye başlayacaklarını iddia etti. Cüce yıldızlarla ilgili bilgiler 1930 yılında meydana gelen gelişmelerle daha da arttı.

İngiliz fizikçi **R. H. Fowler** tarafından İngiltere'ye davet edilen 19 yaşındaki **S. Chandrasekhar** yoğun cisimler konusunda çok önemli çalışmaların başlamasını sağladı.

Chandrasekhar, **Eddington**'un yıldızlar üzerine ve **Fowler**'ın kuantum-istatistiksel mekaniği üzerine kitaplarını okuduktan sonra beyaz cüceler üzerine çalışmaya karar verdi. **Chandrasekhar**'ın üzerinde düşündüğü en önemli sorulardan biri de bir yıldızın, çökerek bir cüce yıldıza dönüşebilmesi için sahip olması gereken kritik kütlenin ne olacağıydı. Bir cüce yıldız bütün olarak yüksüz halde bulunmaktadır ve protonlar gravitasyonel çökmenin tüm yükünü tek başlarına karşılamaktadır. Eğer cüce yıldız çökmesini durdurmuşsa, elektronların bozunma basıncı, protonların gravitasyonel çökmesi dengede demektir. **Chandrasekhar** limiti yaklaşık olarak 1.4 M (M: güneş kütlesi) olarak hesaplamıştır. Bu kütleden daha büyük cüce yıldızlar denge durumlarını uzun süre devam ettiremezler. **Chandrasekhar**'ın bu bulgusu astronomide yeni bir dönemin başlangıcı oldu.

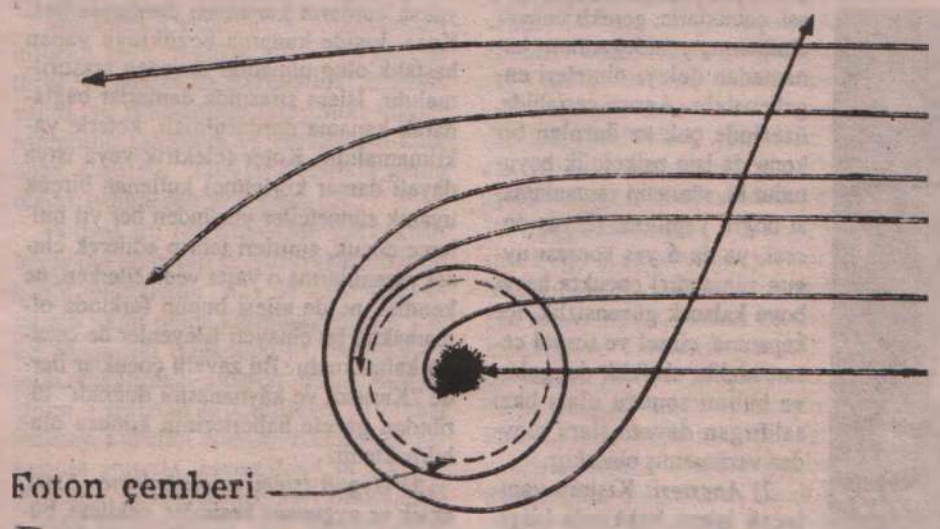

Kara deliğin ışığı saptırması: Bir kara deliğin yakınından geçen ışık ışınları büyük açılarla saptırılır. Bir kara deliğe uygun uzaklıkta yaklaşan bir ışık ışını 'foton çemberine' yakalanır. Doğrudan doğruya kara deliğe yönlenmiş olan ışık ışınları da kara delik tarafından emilir.

1916 yılında, Alman astronom **Karl Schwarzschild, Einstein**'in "alan" denklemlerine gerçek çözümler bulmayı başarınca, **Einstein** bundan çok etkilendi: Schwarzschild yarıçapı olarak adlandırılan bu mesafede, zaman bitmekte ve uzay sonsuz olmaktaydı. Matematikçiler bu denklemi "tekil" olarak tanımlamaktadır. Schwarzschild yarıçapı, cismin yarıçapından çok daha küçüktür. Örneğin güneş için bu 3 km'dir. **Schwarzschild**, bir yıldızın basit bir modelini çıkardı. Ancak bu model **Einstein**'ı rahatsız etmişti; çünkü, **Schwarzschild**'in yıldız modeli, Görelilik Teorisi'nin belirli teknik gereklerini yerine getiremiyordu. 1939 yılında **Einstein** yazdığı makaleyle **Schwarzschild**'ın tekilliğini ortadan kaldıracağını dolayısıyla da kara deliklerin olmadığını kanıtlamaya çalıştı.

Einstein, birbirlerinin çekim etkisiyle dairesel yörüngelerde hareket eden küçük parçacıklar üzerine eğildi ve sonra böyle bir oluşumun eninde sonunda kendi çekim etkisiyle kendi üzerine çökerek Schwarzschild yarıçapına ulaşıp ulaşmayacağını düşündü. Bunun olamayacağı sonucuna vardı. Bu kanıya varmasının sebebi, küme içindeki büyük yarıçaplı yıldızların oluşumlarını kararlı tutabilmeleri için ışık hızından daha hızlı hareket etmelerinin gerekmesiydi. Yürüttüğü mantık doğru olsa da, Schwarzschild yarıçapına kadar çöken bir yıldızın kararsız olup olmaması önemli değildi.

NÖTRONLARDAN KARA DELİKLERE

Einstein yukarıdaki araştırmasını yaparken, California'da tamamıyla farklı bir keşif meydana gelmekteydi. **Oppenheimer** ve öğrencileri kara deliklerin modern teorisini yaratıyorlardı. 1932 yı-

linda İngiliz deneysel fizikçisi **James Chadwide**'ın nötronu bulması kara deliklere olan merakı arttırdı.

Yerçekimsel basınç yeterince büyük olduğunda, yıldız içindeki elektron protonla reaksiyona girerek bir nötron meydana getirir (**Zwicky** bu sürecin süpernova patlamalarında da aynen gerçekleştiğini keşfetti). Diğer yandan, bu gelişmeler olurken, olağan bir yıldızdaki enerjinin yaratılma mekanizması halen bilinmiyordu. Tahminlerden biri olağan bir yıldızın merkezinde bulunan bir nötron yıldızının bunun sebebi olabileceği idi.

Nötron yıldızları ile ilgili teoriler ortaya çıktığı sıralarda, ortaya bir soru atıldı: Chandrasekhar yarıçapının eşdeğeri nötron yıldızları için ne olabilir? Buna cevap verilmesi, beyaz cücelere göre daha büyük zorluklar içermekteydi. Nötronların birbirleriyle, mekanizması tam olarak anlaşılamamış olan güçlü bir kuvvetle etkileşmesi, nedenlerin başında gelmekteydi: Çekim kuvveti, bu kuvvetle eninde sonunda baş edebilse de, kesin sınırlı kütlenin bulunabilmesi ayrıntıların açığa çıkmasına bağlıydı.

Oppenheimer'ın 1938 ve 1939 yıllarında yazdığı makalelerde limit kütlenin, beyaz cüceler için bulunan kütle limitiyle kıyaslanabileceğini ortaya çıkardı. **Einstein** 1939'larda kara deliklerin var olamayacağını savunurken, **Oppenheimer** ve öğrencileri olup bitenlerden habersiz, kara delikler üzerine çalışmaktaydılar.

Oppenheimer, yarıçapı Schwarzschild yarıçapına eşit kararlı bir yıldız oluşturmak istemiyordu. Merak ettiği şey bir yıldızın, Schwarzschild yarıçapı üzerine çöküp çökemeyeceği idi.

BİR ÇÖKMENİN İKİ FARKLI GÖRÜNÜŞÜ

Bir yıldızdan güvenli bir uzaklıkta durağan halde bir gözlemci olduğunu kabul edelim. Yine benzer olarak, başka bir gözlemcinin de bu yıldızın yüzeyinde olduğunu farz edelim; bu gözlemci durağan olan uzaktaki gözlemciye sinyal gönderiyor. Durağan gözlemci hareket eden gözlemcinin gönderdiği sinyallerin kırmızıya doğru kaydığını görecek. Eğer sinyallerin frekansı saat olarak kabul edilirse, durağan gözlemci gelen sinyallere bakarak gözlemcinin saatinin geri kaldığını görecek.

Gerçekten Schwarzschild yarıçapında saat yavaşlayacak ve sonunda sıfıra gidecek. Sonunda, durağan gözlemci, yıldızın Schwarzschild yarıçapına çökmesi için geçen zamanın sonsuz olduğunu iddia edecek.

Nihayet,1967 yılında, bir makalesinde ilk kez "kara delik" ismini **J. Wheeler** kullanmaya başladı. Bu cisimler daha önce "donmuş yıldızlar" olarak adlandırılmaktaydı. Ancak 1939 yılında dünya kamplara ayrıldığında, **Oppenheimer**, kara deliklerle ilgilenmeyi bırakarak, nükleer bombalar üzerine çalışmaya başladı. **Einstein**'da İkinci Dünya Savaşı sürecince kara deliklerle ilgilenmedi. Daha sonraki araştırmalar kara deliklerin evrende sadece teorik olarak değil, gerçekten olabileceğini gösterdi.

Scientific American, Haziran 1996

Jüpiter'in uydusu Io'nun demir bir çekirdeği var

Jüpiter'in uydusu olan Io, volkanik patlamaların gerçekleştiği tek uydu. Io'nun gezegenbilimcilerin bildiğinden çok daha garip bir özelliği olduğu ortaya çıkarıldı. Galileo uzay aracının yaptığı gözlemler, Io'nun 1800 km (yarıçapı kadar) derinliğe kadar olan kısmının (çekirdek kısmı) demir çekirdek olduğunu ortaya çıkardı.

Araştırmacılar, Güneş Sistemi içinde bugüne kadar sadece Dünya'da demir çekirdeğe raslamışlardı. Dünya, Io'ya göre güneşe çok daha yakındır. Dünyanın ve Io'nun Güneş Sistemi içindeki göreceli konumları gözönüne alındığında, bu dikkate değer benzerlik Güneş Sistemi'nin başlangıcı ve evriminin teorilerini açıklayabilecektir.

Galileo, Io yakınlarındayken Jüpiter gezegenin manyetik alanında çok büyük bir deliğe, ya da çok daha az yoğunlukta bir bölgeye rastladı. Veriler, Io'nun manyetik alanının bu deliği yaratabileceğini gösteriyor. Eğer böyleyse, Io manyetik alana sahip ilk uydu olacak.

Galileo, 7 Aralık 1995 tarihinden beri verileri kaydediyor. O tarihte, Galileo, Io'ya 899 km (şimdiye kadar yaklaşılan en yakın mesafe) yaklaştı. Gözlem uydusunun gönderdiği verileri analiz eden araştırmacılar, Io'nun demir ya da demirsülfit çekirdeğine sahip olduğunu gösterdi.

Önde Io, arkada Jüpiter görülüyor.

Çekirdeğin oluşmasına iç ısı -ya Io'u meydana getiren maddenin ilk çarpışması ya da Jüpiter'in çekim etkisinin sürekliliğiyle ortaya çıkan gelgit kuvvetleri sonucu oluşan ısı-, sebep olmuş olabilir. Demir, merkeze doğru yığılıyor, daha hafif metaller de yukarı kısımlarda sıkça gözüküyor.

Science News, 1 Haziran 1996

İlk evrenin garip maddesi yeniden yaratıldı

CERN'de (Nükleer Araştırmalar Avrupa Örgütü) uluslararası bir araştırma grubu, ağır çekirdeklerin çarpıştırılması ile Büyük Patlama'dan $1/10^6$ saniye sonra meydana gelmiş olan kuark çorbasını yeniden yaratmayı başardılar. Araştırmaya katılanlardan biri olan **John Kinson** (Birmingham Üniversitesi) bunun tamamiyle maddenin yeni bir hali olduğunu söylüyor.

Kuarklarla ilgili teoriler (kuarklar, protonlar ve nötronların yapıtaşıdır) çok büyük enerjilerle sıkıştırıldıklarında, kuark-gluon plazması adı verilen yeni bir halin oluşacağını söylemektedir.

Normal şartlar altında, kuarklar güçlü kuvvetler yardımıyla ikili ve üçlü gruplar halinde birbirlerine bağlanmaktadır (gluonlar, kuarklar arası parçacık alışverişini sağlamaktadır). Fakat yüksek enerjilerde, güçlü kuvvet zayıflar ve kuarklarla gluonların serbestçe birbirleriyle kaynaşmalarını sağlar.

CERN'deki araştırmacılar 1990 yılından beri, Süper Proton Synchroton denen bir hızlandırıcıyı kullanarak kuark-gluon plazmaları yaratmaya çalışıyorlar. Araştırmacılar, kükürt ve kurşun gibi ağır metallerin elektronlarını kopartarak ve onları ışık hızında hızlandırarak gene kükürt, tungsten ve kurşun atomları üzerine göndermektedir. Çarpışma enerjisi, çekirdekleri 10^{12} derecede plazma damlası haline getirir.

Kinson ve **David Evans**, CERN'deki plazmaların, çok kısa bir sürede yaratıldığını, bazı işaretler bıraktığını söyledi. En belirgin kanıt, çok miktarda "garip madde"nin üretilmesi: Gluonlar, kuarkları üretmek için birbirleriyle çarpıştırılabilir, ancak çarpışmalar sırasında yalnızca en hafif kuarklar olan "up" ve "down" kuarkları meydana geliyor. Bununla beraber gluonlar, yüksek sıcaklıklara ulaştıklarında, daha ağır "garip" kuarklar yaratabilmektedir. Bunlar daha sonra, "lambda" ve "omega" gibi egzotik parçacıklarla bağlanır. Bunlar uzun yaşam ömürlerine sahip olduğundan dedektörlerle ölçülebilir.

En dikkat çekiçi sonuçlar, geçen sonbaharda gerçekleştirilen kurşun çekirdekleri arasındaki çarpışmalar sonunda ortaya çıktı. Lambda parçacıkları normalden iki kez daha sık oranda ortaya çıktılar. Araştırmacılar, son bulgularını *Physics Letter SB* dergisinde yayımlayacaklar.

New Scientist, 8 Haziran 1996

Süt felç riskini azaltıyor mu?

Son araştırmalar, Amerika'da ölüm nedenleri arasında üçüncü sırayı alan felç riskinin düzenli süt içilmesiyle azaltılabileceğini gösterdi.

Bu yeni bulgular, 55 ve 68 yaşları arasında 3150 Hawaiili erkek üzerinde yapılan 22 yıllık bir araştırmanın sonucunda ortaya çıktı. Honolulu Kalp Programı'na gönüllü katılanların 229'u, geçici bir süre beyne yeterli kan gitmemesi sonucunda bir ya da daha fazla felç tehlikesi atlatmış kişiler. Felç kurbanlarının yaşam biçimlerinin araştırılması sırasında, beslenme alışkanlıklarının önemli bir rol oynadığı görülmüş. Kalsiyum kaynağı olan süt, insanın kalsiyum ihtiyacının1/3'ünü karşılayabiliyor. **Robert D. Abbott** (Virginia Tıp Fakültesi), kalsiyum ve felç arasındaki doğrudan ilişkinin ne olacağı konusunda araştırmalar yapmaya başladı. Daha önceki araştırmalardan yararlanırken, kalsiyumlu besinlerin yüksek tansiyonu düşürdüğünü, dolayısıyla da felç olma riskini azalttığını gördü.

Science News, 1 Haziran 1996

Kirleticileri uzaklaştırmak için radyasyon kullanılabilecek

Radyasyon yıllarca tıpta kullanılan araçların steril edilmesi için kullanıldı. İyonize edici radyasyonun, PCB (paraklorobenzen) ve ağır metal kirleticilerin uzaklaştırılması için kullanılabileceği anlaşıldı.

Amerikalı araştırmacılar (NIST), radyasyon yöntemini geliştirmeye çalışıyorlar. PCB'lerin ve sudaki ağır metallerin uzaklaştırılmasında iki farklı mekanizmadan yararlanılıyor. PCB molekülü için, gama radyasyonu klor atomu üzerine odaklanır ve atom tahrip edilir, böylece molekül daha az zehirli hale dönüşür; PCB molekülü üzerine enerji gönderilerek moleküllerin titreşmesi sağlanır. **Lisa Karam**, yeterli dozda radyasyon verilerek, herhangi bir PCB grubunun zararsız hale getirilebileceğini söylüyor. Suya etanol eklenmesi, işlemi hızlandırmaktadır. Sezyum-137 ya da Kobalt-60 ışınları kaynağı ile radyasyon elde edilmektedir. NIST araştırmacıları, radyasyon "tedavisinin" bazı molekülleri parçalayarak yeni zehirli bileşiklerin doğmasına sebep olup olmadığını araştırıyorlar.

Maryland Üniversitesi'nden, nükleer mühendis **Mohammed Al-Shiekhly**, tekniğin çok miktarda suyun işlemden geçirilmesi şeklinde kullanılması durumunda hesaplı olacağını söylüyor.

New Scientist, 8 Haziran 1996

Edebiyat ve kadın

Serhat KESTEL

Büyük Alman yazarı **Heinrich-Böll** adına kurulmuş olan vakfın "Türkiye İrtibat Bürosu", 5-6 Nisan 1996 günlerinde Alman ve Türk kadın yazarları bir araya getirerek "Edebiyatta Kadın" konusunu içeren bir toplantı düzenledi. Programın titiz bir sorumlulukla hazırlanması ve takibi, ayrıca yazarlar arasında iletişim gerekliliğine bir örnek oluşturması ilgiye ve övgüye değer.

Vakfın, kadın yazarlarla ilgili olduğu halde erkek adını taşımasındaki ilginçliği ve de isabeti, **Heinrich-Böll**'ün (1917-1985), kendini insanlığa, insancıllığa angaje etmiş, aynı zamanda özgür ahlakı savunmuş bir yazar olması açıklamaktadır.

"Kadın" konusu, uygar çağa karşın yazık ki hâlâ güncelliğini sürdürüyor. Toplumu oluşturan iki varlıktan biri kadın, diğeri erkek olduğu gerçeğinde, kadın inanılmaz bir yanlışlıkla yüzyıllar boyunca itilmiş adeta yokumsanmıştır. Özellikle geri toplumlar, edebiyatta kadının yeri olmasını istememişler, edebiyatı yüksek bir değer olarak da görmemişlerdir. Çünkü edebiyat, özündeki geniş kültürle toplumu yükseltecek en etkili araçtır.

Gericilik ise kültüre ihanetle oluşturulur ve sürdürülür. Böyle toplumlarda, erkek yazarların bile maddi-manevi sıkıntıları düşünülürse, kadın yazarların en zor koşullar içinde kaldıkları kolayca anlaşılır.

ce kitaplar alıcı bulur.

KADIN YAZARI BEKLEYEN GÜÇLÜKLER

Bu zorlukları ağırlaştıran nedenlere özetle değinelim:

Aile baskısı: Aileler kadının yazarlığını önemsememişlerdir. Çoğu ailelerde okuma bile kısıtlıdır. Örneğin, çocuklara: "Roman okuyacağına ders çalış!." gibi uyarılara tanık olmuşuzdur. Çünkü edebiyat, para getiren değil, götüren bir uğraştır. Ne var ki kişinin içinde o sevgi varsa gene de sürer ve gelişir.

Erkeğin tutumu: Kadının edebiyat ile uğraşı fantezidir, gerekmez. O her şeyden önce erkeğinin kadınıdır. "Başka işin mi yok?" der o da. Evet, işi çoktur kadının, sıra gelmez yazarlığa. Kadın bu konuda genellikle desteksizdir ve yalnızdır.

Analık durumu: "Yazar" anne olunca, yazarlıktan uzaklaşmak zorunda kalır. Bu özveriyle yazamamanın bunalımı içinde geçer zaman. Ama yazar anne, gene de vazgeçemez bu sevdasından. Gecelerin uykusuzluğunda yazar.

Basım sorunu: Kadın yazar, zor koşullara karşın yapıtını oluşturmuşsa; bu kez onların basımı sorundur. Ailesinin gereksiniminden kesip kendisi bastıramaz. Tanınmamış, reklamsız bir yazar flaş bir kadın olmadığı için de basımevleri ilgi göstermez. Eğer basım için istenen parayı sağlayabilmişse, kitap çıkar. Ama bu kez yayını sorundur.

Kültür: Bu çok önemli kuşkusuz. Kültür, yüzyıllar boyu kadına kapalı tutulmuşsa, elbette kadının edebiyattaki yeri kısıtlı olacaktır. Üstelik toplumun kültür düzeyi de düşük ise... Yazarlık, çağdaş kültüre duyulan istekle, ilgiyle gelişir ve kolay bir uğraş değildir. Ama geri toplumun bir özelliği olarak, sanattan uzak, genellikle eğlendirip geçen nitelikte kitaplar alıcı bulur.

BATI'DA VE BİZDE KADIN YAZARLAR

Kadın yazarların azlığı, kadının her alanda, tüm dünyada yüzyıllarca dışlanmış olmasıyla da orantılıdır. Bu yanlışın temelinde, erkeğin ona öncelikle "dişi" gözüyle bakması da etken olmuştur. Bu algılayış, birçok ünlülerin özsözlerinde açıkça görülür. Örneğin, **Rousseau**: "Kadınlar genellikle hiçbir sanatı sevemezler ve hiçbir dehaya sahip değildirler." demiştir. **Schopenhauer**: "Bir kadını diliyle kazanamayan erkek, erkek değildir." diyor. Ve daha niceleri..

Büyük Fransız yazarı **George Sand**'ın (1804-1876) yapıtlarında erkek adı kullanmasının nedeni de bu çekince olsa gerek.

Edebiyatın temelini kültür oluşturduğu için, gerek Batı'nın, gerek bizim uzak geçmişteki kadın yazarlarımız, yüksek-soylu sınıftan olmanın avantajıyla edebiyatta bir yer kazanabilmişlerdir.

Edebiyat, Avrupa'nın kültür alanında özerkliğine ancak 17-18. yüzyıllarda kavuşabilmiştir. Batı'da "roman", bizde ise "şiir" ile yol alan edebiyat, Fransız devriminden sonra (1789), kadının özgürlük savunmasına ve Feminizme dönüşüyor. Fransız kadın edebiyatçı ve gazeteci **Olympe de Gouges** (1755-1793): "Kadının darağacına çıkmaya hakkı olduğuna göre, Meclis kürsüsüne çıkmaya da hakkı vardır." gibi yazılarla kadın haklarını savunur. Ama gene de bu yüzden idam edilir.

19. yüzyılda Romantizm ile yazarlar üst düzeye ulaşıyor. Romantik yazar "ben" der. 1850-1870'lerde ise sanat "ben" dışında tarihi, doğal, sosyal gerçeklerle yeni ilişkilere giriyor. 20. yüzyılda toplantılar, edebiyat ödülleri, imza günleri düzenlenir. Yazarın durumunu savunmayı üstlenen dernekler çoğalır.

Bizde de önceleri kadın yazarlar, Batı'da olduğu gibi soylu sınıftan. Edebiyatla ilişkileri 15-16. yüzyıllarda Divan Edebiyatı ile başlar: **Zeynep Hatun** (Divanını 2. Mehmet'e sunar), **Mihri Hatun**, **Ayşe Huba Hatun** (Kanuni ile akraba). 17. yüzyılda **Fıtnat Hanım**, **Nakiye Hanım**. 19. yüzyılda **Adile Sultan** (2. Mahmut'un kızı), **Leyla Hanım**... gibi.

İkinci Meşrutiyetten (1908) sonra kadınlar daha bilimsel, sosyal yazılar yazıyor. Kadın dünyası ile ilgili sosyal yazıları içeren dergiler çıkıyor. Düz yazıda **Fatma Aliye Hanım** (1862-1936) ilk romancımızdır. O, tek kişiyle evliliğin de savunucusu ve ilk kadın kuruluşu "Cemiyet-i İmdadiye" nin başkanıdır. Gene de ciddiye alınmamıştır.

Sonra **Halide Edip** (1882-1964), politik ortama katılımıyla da dikkat çekerek, bizde kadının edebiyattaki yerini perçinlemiştir. 1909'da "Teali-i Nisvan" (Kadınların Yükselmesi) Derneğini kurar. Amacı: bilgi ve kültürü yaymak. "Kadınları alçaltan erkekler de alçak ve bayağı olur" der. Ne var ki kadın haklarıyla ilgili yazıları yüzünden 31 Mart Ayaklanmasında hedef olur. İstanbul'dan kaçmak zorunda kalır. **Halide Edip Adıvar**'ın bugün de ilgiyle okunan "*Sinekli Bakkal*", "*Ateşten Gömlek*", "*Vurun Kahpeye*" vb.. romanları malumumuz. "*Türk'ün Ateşle İntikamı*" Kurtuluş Savaşı anılarını topladığı bir yapıt.

Kadın yazarlarımız edebiyat ile ilgili her alanda eserler vermişlerdir. Örneğin: Edebiyat tarihi incelemeleri 23 kitap. Kadın şairlerin 1920-1960 arası çıkan kitapları 133 adet. 30 tiyatro eseri, 327 roman, 36 mektup-anı deneme kitabı yazmışlardır. 1920'den önce çocuk edebiyatı göz ardı edilirken bu devrede 231 kitap var. 408 kadın çevirmenin de 1013 kitabı bulunuyor.

Bu gelişmelere ve bu gelişmelerin mutlak gereğine karşın edebiyatımızda hâlâ çağdışılık vardır, sansür vardır. Kendimden bir örnek vereyim, ilginçtir. 1972'de Galatasaray Lisesi'nde, "Korkunç ve Güzel" adlı romanım, lise 1 edebiyat öğretmeni ile öğrencisi **Bülent Demirbilek** arasındaki "müstencenlik" tartışması olayının müdüre yansması sonucu, iki Bakanlık müfettişince incelemeye alınır. Ne yazık ki "eğitselsdir" raporu verilir. (Yazık ki diyorum, çünkü müstehcendir denilseydi ünlenirdim ve okurum nasıl olsa onun müstehcen olmadığını anlardı.) Buna karşın kütüphanelerimize alınmıyor, ama Michigan Üniversitesi'nde bulunuyor!

Kadının edebiyattaki yerini takdir ve ilgiyle karşılayan, her alanda eşitliği savunan erkek yazarlar da var. 1880'de **Şemsettin Sami** "*Kadınlar*" adlı küçük yapıtında kadınları över, eğitimsiz-ilimsiz-hünersiz bırakılmalarından yakınır. 1910'da **Halil Hamit**: "*Alem-i Nisvanda Musavat*" yapıtıyla kadınlara eşit haklar ister. **Abdülhak Hamit** "*Tarık*" oyununda: "Bir ulusun kadınları ilerleme derecesinin ölçüsüdür." der. **Ziya Gökalp**'ten bir söz: "Demokrasi ve Feminizm, Türk ahlakının temelidir." (*Yeni Turan*, 1913) Ve günümüz şair ve araştırmacı yazarlarından **Ömer Nida**'nın "*Kadın Romancılarımız-Başlangıçtan Günümüze*" adlı yapıtı önemli bir örnek. Yazarın kadın şairlerimiz üzerine çalıştığını da duydum.

Yazarlık da tüm sanatlar gibi özgürlükle yaşar, gelişir. Kadınların erkekler kadar özgür olamayışları edebiyat dünyasında da ilerlemelerini engellemiştir. Oysa kadınlar sabır, özveri, duyarlık ve sorumluluk gibi sanatı çoğaltıcı ve geliştirici niteliklere erkeklerden daha çok sahiptirler. Eğer yüzyıllardan beri, edebiyatta kadının yeri boşlanmasaydı, toplumlar bu günlere daha mutlulukla ulaşırlardı. Ne var ki tüm engellere karşın, bugün dünya edebiyatlarında kadının kendini kabul ettirmesi, onun bu alandaki yeteneğinin kanıtıdır.

Biz kadınlar aslında, erkek-kadın ayrımı olmaksızın tam birliktelikle daha ileri gideceğimizin bilincindeyiz. Yazarlığı da bir meslek olarak kadın-erkek diye ayırmak yanlış. Hiçbir sanatta olmaz bu ayrım. Kuşkusuz kadınlar da toplumun eşit haklara sahip bireyleri olarak kabullenilirse..

Düşünülebilir mi ki bir ulusu salt erkekler oluşturuyor? O halde: "Büyük Türk kadınını, tüm çalışmalarımızda ortak kılmalıyız." diyen ve de bunu uygulamayı amaç edinen **Atatürk**'ü dikkatle izleyelim.

Düşten düşünceye

Düşten Düşünceye adlı köşesiyle *Bilim ve Ütopya*'ya her sayısında konuk olan yazarımız **Ahmet İnam**, yine dergimizde, *Aydınlık* gazetesinin haftalık eki olarak çıkarken, 2 Mayıs 1993 ile 17 Mayıs 1994 tarihleri arasında yayınlanan yazılarını köşesinin adıyla kitaplaştırdı. **Ahmet İnam** sunusunda, "Kitaptaki yazılar... Teknoloji, Bilim ve Çevre konularına belli bir açıdan bakmayı deniyorlar. Kitap aşk üstüne bir yazıyla bitiyor. Aşk biter mi? Demek ki kitapta bitmiyor" diyor. Düşten çıkarak, düşünceye gidenlere keyifli yolculuklar... "Düşlerle beslenen düşünceye. Arayan, soran, teknolojiler yaratıp, yarattığının altında ezilmeyen düşünceye."

Ahmet İnam, Düşten Düşünceye, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, Ocak 1996, 198 sayfa.

Gazzali ve şüphecilik

İslami öğretinin eski Yunan kökenli felsefe geleneğine yönelttiği ağır eleştirileriyle İslami bilimlere yeni bir ruh kazandırmış çok yönlü bir düşünür olan, kelam ve fıkıh bilgini **Gazzali**'nin (1058-1111) önemli bir yanı da şüpheciliğidir.

İslam öğretileri ve tasavvuf üstüne yaptığı araştırmalarıyla tanınmış bilim adamlarımızdan **İbrahim Agâh Çubukçu**, Yunan ve İslam şüphecilerini gözden geçirerek **Gazzali**'nin şüpheciliğini ve iman yönteminin özgün yanlarını ele aldığı bu çalışmasında, -**Gazzali**'nin ve birçok Batılı ve Doğulu bilginin yapıtlarına dayanarak- onun bazı Batılı düşünürlere öncülük ettiğini de kanıtlıyor.

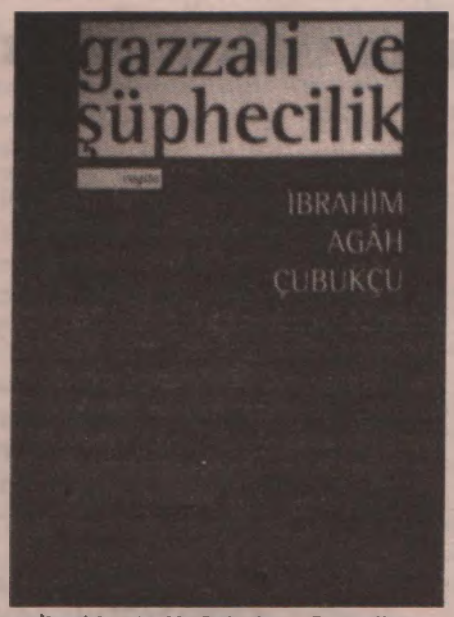

İbrahim Agâh Çubukçu, Gazzali ve şüphecilik, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Nisan 1996, 140 sayfa.

Şeriat'tan Kıssa'lar

Prof. Dr. İlhan Arsel, bu çalışmasında Kur'an'da yer alan "Kıssa'lar"ı (masallar ve hikayeleri), tarihteki kökleriyle inceliyor. Kitapta incelenen masallardan birkaç örnek: Filler ve taş fırlatan kuş masalı... Tanrı'nın emrine itaat eden dev masalı... "İdrak" sahibi balıkların kurnazlıkları ve bu kurnazlıklara kanan Yahudilerin Tanrı tarafından maymun haline sokulması hikayesi... Habil ile Kabil masalı... Nuh "peygamber"in karısını ve oğlunu ölüme terk etmesinin hikayesi...İbrahim'in söylediği yalanlarla ilgili kıssalar... Arkadaşının karısına göz koyup onunla zina eden Davud'un Tanrı tarafından bağışlanmasının hikayesi...Muhammed'in amcası Hamze İbn-i Abdülmuttalip'in içki yasağına sebep oluşunun hikayesi... Çıplak yıkanan Musa'nın elbiselerini alıp kaçan taşın hikayesi...

İlhan Arsel, Şeriat'tan Kıssa'lar, Kaynak Yayınları, İstanbul, Temmuz 1996, 288 sayfa.

Kitaplığınız İçin

Egmont R. Koch, Jochen Sperber, Bilgi Mafyası, Çev. Kaan Ökten, Sarmal Yayınevi, İstanbul, Haziran 1996, 344 sayfa.

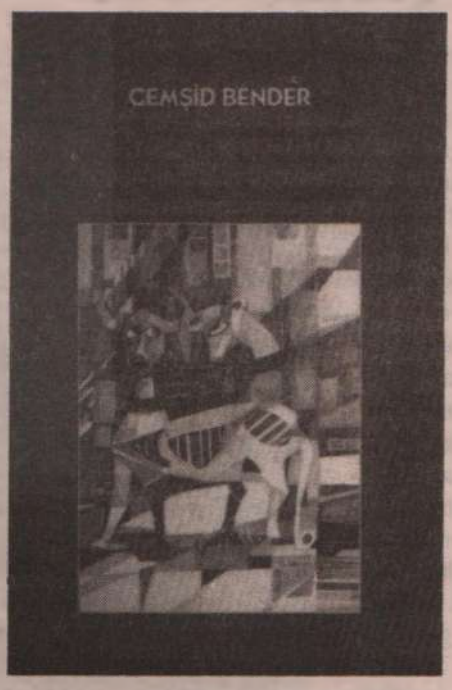

Cemşid Bender, Korku ve Cesaret, Berfin Yayınları, İstanbul, Mayıs 1996, 229 sayfa.

İlk "felsefi roman": Hay bin Yakzan

9. yüzyılda Yunanca'dan Arapça'ya çevrilen Salaman ve Absal öyküsü, başta **İbn Sina**'nın *Hay Bin Yakzan*'ı olmak üzere, birçok İslam düşünürünün yapıtlarına kaynaklık etti. Genellikle alegorik öyküler ya da öykümsü anlatılar olan bu yapıtlardan sadece biri, roman boyutlarına ulaştı ve bütün benzerlerini gölgede bıraktı: 12. yüzyılda Endülüslü İşraki düşünür **İbn Tufeyl**'in yazdığı *Hay bin Yakzan* ya da *Esrarü'l- Hikmeti'l- Meşrikiye*.

Bu ilk "felsefi roman", **Tampınar**'ın deyişiyle "Müslüman âleminin tek romanı", 14. yüzyıldan başlayarak bellibaşlı Avrupa dillerine çevrildi; **Defoe, Bacon, Spinoza** ve **More** gibi pekçok düşünür ve sanatçı üzerinde etkili oldu. Doğu, özellikle Osmanlı ise **İbn Tufeyl**'e ve yapıtına ilgisiz kaldı: Üzerindeki *Hay bin Yakzan* etkileri özel çalışmalara konu olan *Robinson Crusoe* defalarca Türkçeye çevrildiği halde *Hay bin Yakzan*, dilimize kazandırılmak için 1923 yılını, kitaplaşabilmek için de 1985 yılını bekleyecekti.

İbn Sina/İbn Tufeyl, Hay bin Yakzan, Çev. M. Şerefeddin Yaltkaya - Babanzade Reşid, Haz. N. Ahmet Özalp, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Haziran 1996, 164 sayfa.

Yapı Kredi Yayınları'ndan çıkan bu yeni ve genişletilmiş baskıda, **İbn Tufeyl**'n *Hay bin Yakzan*'ına ek olarak -**M. Şerefeddin Yaltkaya**'nın çevirisi ve İslam dünyasında alegorik öykü geleneğinin tarihçesini ve düşünsel arkaplanını aktardığı giriş yazısıyla- **İbn Sina**'nın *Hay bin Yakzan*'ı da yer alıyor.

2. Üniversite Kurultayı

2. Üniversite Kurultayı Bildiriler, Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği, Sarmal Yayınevi, İstanbul, Haziran 1996, 384 sayfa.

Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği, İstanbul'da 1-2 Aralık 1995 tarihlerinde, öğretim elemanları dernekleri ve Öğretim Elemanları Sendikası'yla birlikte "2. Üniversite Kurultayı"nı gerçekleştirmişti.

Bu Kurultay'da yapılan 13 oturumda "Türkiye'de üniversite, bilim ve teknoloji politikaları, üniversite modeli ve özerklik, nasıl bir üniversite, üniversite eğitimi ve öğretimi, uzaktan öğretim, ikinci öğretim, yeni açılan üniversiteler, bilim felsefesi ve akademik etik, üniversite toplum ve endüstri ilişkileri, üniversitede özelleştirme ve örgütlenme" gibi üniversitelerimizin gündemini oluşturan konular ele alındı ve tartışıldı.

Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği sunulan bildirileri daha geniş kitlelere ulaştırmak amacıyla yayımlama kararı aldı ve Sarmal Yayınevi tarafından kitaplaştırılan bildiriler, Haziran 1996'da yayımlandı.

Yaşasın Marslıların bağımsızlık mücadelesi

Kızıl Gezegen'de, **Heinlein**, Amerikan Bağımsızlık Savaşı temasına bilim-kurgusal bir dönüş yapıyor. İngilizler-Kolonistler-Yerliler arasındaki ilişkiler, Kızıl Gezegen'de Dünyalı Şirket Sahipleri-Kolonistler-Mars Yerlileri arasındaki ilişkilere dönüşüyor. Bağımsızlıkçı/devrimci bir açıdan ele alınan Mars'lı kolonistlerin özgürlük mücadelesi, "Kızıl Gezegen" üzerinde esas hak sahiplerinin Mars yerlileri olduğu iddiasıyla yeni bir boyut kazanıyor.

Robert A. Heinlein, Kızıl Gezegen, Metis Bilimkurgu Dizisi, Metis Yayınları, İstanbul, Haziran 1996, 191 sayfa.

Biliyor muydunuz?

- Elinizi yüzünüzü sık sık yıkıyor musunuz?
- Evet yıkıyorsunuz.
- Peki sabun kullanıyor musunuz?
- Yıkanırken ya da eşyalarımızı yıkarken niçin sabun kullanırız? Hiç düşündünüz mü? Suya ve sabuna temizleme gücünü ne veriyor?
- Diyelim ki banyo yapacaksınız, şampuan da bitmiş, sadece su temizlenmeniz için yeterli mi?
- Denizde yani tuzlu suda hiç sabunu köpürtmeyi denediniz mi? Köpürmüyor değil mi?
- Niçin ellerimizi özellikle yemeklerden önce yıkarız. Zaten yemek yerken tekrar kirlenmeyecek mi?
- Hiç ağzınızı yıkarken sabunun tadına baktınız mı? Nasıl acı değil mi? Niçin ekşi değil?
- Peki niçin bulaşık deterjanımız, şampuanımız, cam silmekte kullandığımız deterjan farklı? Hepsi için sabun kullanamaz mıyız?
- Niçin ter kokuyoruz? Vücutta ter kokusuna yol açan derimizde yaşayan bir bakteridir. Deodorantlı sabunlar iki türlüdür. Bazıları kokulara yol açan bakterileri öldürür. Bazıları ise güzel kokulu parfümler içerir. Sizce hangisi temiz kokar?
- İlk deterjan I. Dünya Savaşı sırasında et kıtlığı çekildiğinde icat edilmiştir. Çünkü bu kıtlık sabun yapmak için yağ bulmayı da zorlaştırmıştır. Bu bilim adamlarının yağ kullanmadan temizleyici bir madde yapmalarına yol açmıştır. Bazı deterjanlar o kadar kuvvetlidir ki, teninizi bile tahriş edebilir. Bu yüzden annelerimiz bulaşık yıkarken eldiven kullanırlar. Çünkü deterjanlar asitlerden yapılır. Biliyor muydunuz?

Niçin suya sabuna dokunarak temiziz, haydi deneyin

Sabununuz bitti. Sadece su kullanarak yıkandığınızda temizlenebilir misiniz? İki kavanoz alıp ikisini de suyla doldurun. Suya gıda boyası katın. Üstlerine sıvı yağ koyun. Karıştırın. Su ve yağ ayrılıyor mu? Peki kavanozlardan birine sıvı sabun karıştırdığınızda, neler oluyor?

Sabunsuz kavanozda yağ ve su tekrar katmanlara ayrılır. Sabun eklediğinizde ise sabun; su ve yağ moleküllerinin ayrılmasına izin vermeyecektir. Sabunlu kavanozda portakal renkli bir karışım göreceksiniz.

Sabun, su ve yağ gözünüzle göremeyeceğiniz küçük parçacıklardan yani moleküllerden oluşur. Su ve yağ molekülleri birbirinin üzerinden kayarken, sabun molekülü her ikisine de yapışabilen bir moleküldür. Sabun moleküllerini iki eli olan bir insana benzetecek olursak, bir eliyle su molekülünü tutan sabun öteki eliyle yağ moleküllerini tutacaktır.

Sabun, duş alırken de aynı şeyi yapmaktadır. Yağlı birşey elediğiniz de, bu yağ derinize yapışır. Su bildiğiniz gibi yağın üzerinden akıp gidecektir. Fakat sabun yağa yapışarak suyla birlikte akıp gidecektir.

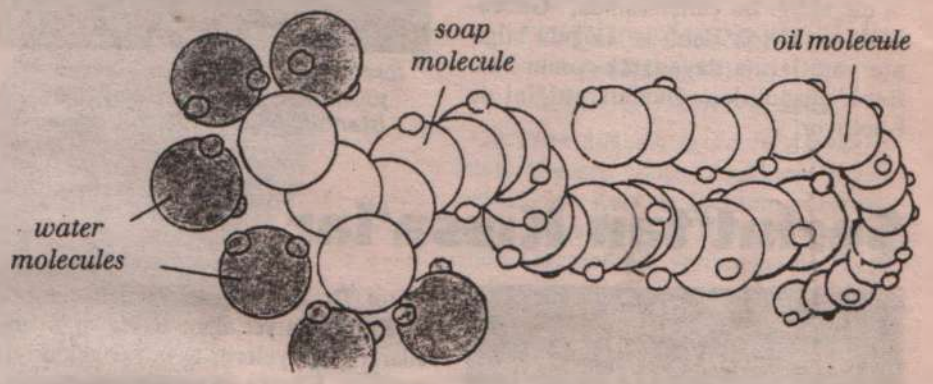

Niçin ellerimizi yıkıyoruz?

Malzeme: Bir çorba kaşığı nişasta, yarım çay kaşığı şeker, bir çay kaşığı su, bir kaşık, bir kavanoz kapağı, kirli eller, bir törpü, bir şeffaf deliksiz torba.

Yapılışı: Suyu, nişastayı ve şekeri karıştırın ve kavanoz kapağının dibine yayın. Tırnak törpünüzle tırnaklarınızı temizleyip, ne çıkarsa karışımın üstüne atın. Kapağı plastik bir torbaya yerleştirip, ağzını sıkıca lastikleyin. Bir hafta boyunca neler oluyor gözlemleyin.

Açıklama: Bir hafta sonra nişastanın üstünde siyah puanlar göreceksiniz. Bunlar nereden geldi? Aslında bunlar sizin tırnaklarınızda birikmiş küf sporlardan yetişti. Ürkütücü değil mi? Bu sporlar her yerde bulunurlar. Yiyecek bulduklarında da büyüyüp koloniler kurarlar.

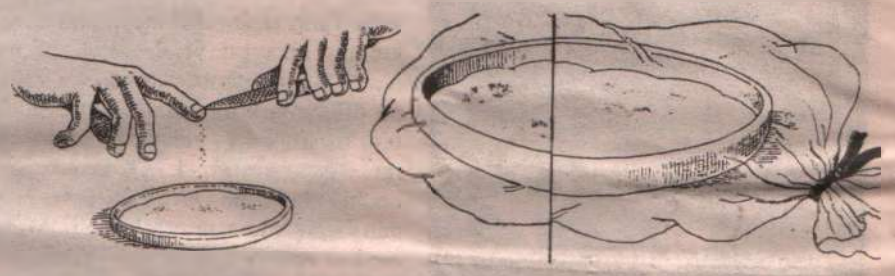

Kirli ellerinizde bunlardan başka küçük canlılarda yaşar. Bakteriler, protozoa, virüsler. Onları göremezsiniz ama ordadırlar. Çünkü onlar küften de küçüktürler. Bunlardan bazıları vücudumuza yerleştiğinde hastalık yapar. Yemeklerden önce ellerimizi yıkamak fena bir fikir değilmiş değil mi?

Louis Pasteur (1822-1895)

Bu Fransız bilim adamı, ilk önceleri şarap ve bira gibi içkilerin tatlarının nasıl olup da buruklaştığını merak ederek, mayalanmayla ilgilendi. O yıllarda, başta yiyecek, içeceklerde görülen, mayalanma, acılaşma, çürüme ve kokuşmanın kimyasal yapıdaki değişikliklerden kaynaklandığına inanılıyordu. **Pasteur** bütün bu olayların mikroplardan, yani havada, suda ve toprakta yaşayan minik canlılardan kaynaklandığını kanıtladı. Halbuki o zamanlarda bu mikropların mayalanma ve kokuşmadan sonra ortaya çıktığı düşünülüyordu. Kısacası bu mikropların bu olaylardan sonra birdenbire ortaya çıktığına inanılıyordu. Bu da hiç yoktan yeni bir canlının türemesi demektir. Yüzyıllardır süregelen kendiliğinden türeme kuramını hiç inandırıcı bulmayan **Pasteur**, her canlının ancak kendisi gibi canlı bir ana babadan dünyaya gelebileceğini savundu.

Pasteur çalışmalarını ilerlettikçe, sıcaklığın mikroplar üzerindeki etkisini fark etti. Bu buluşu bugün pastörize sütlerimizde kullanılmakta.

Gökyüzü niçin mavi?

Malzeme: Bir kurşun kalem, bir fener, alüminyum folyo, bir bardak su, karanlık bir oda, beyaz karton, toz sabun, bir kaşık.

Yapılışı: Fenerden bir kalem büyüklüğünde bir ışık geçirmek için fenerin üstüne kalemi tutup alimünyum folyoyla etrafını sarın, kalemi delikten çekip çıkarın. Kartonu ikiye katlayıp, bir paravan oluşturun. Işığı kapatıp feneri açın. Paravanın önüne koyduğunuz su dolu bardağa fenerden çıkan ışık demetini doğrultun. Kağıtta hangi renkleri görüyorsunuz? Daha sonra suya bir kaşık toz sabun ekleyip karıştırın. Şimdi tekrar fenerinizi bardağa doğrultun. Renkler değişti mi?

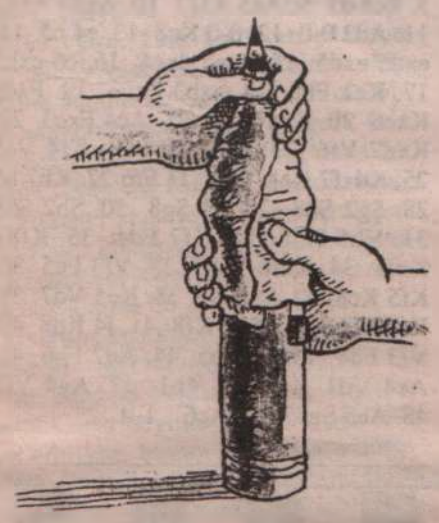

Açıklama: Saf sudan yansıyan ışık beyazdır. Fakat sabun ekledikten sonra yansıyan ışık kırmızımsı olacaktır. Bardağın içinde ilerleyen ışık ise mavidir. Beyaz ışık bütün renklerdeki ışıkların birleşmesinden oluşur. Sabun parçacıkları ışığı renklerine ayıracak, değişik renkler görmemize neden olacaktır. Mavi ışık demeti size geri yansıyan ışık dalgalarını, kırmızı ışık dalgaları ise sabun parçacıklarından geçerek kartondaki kırmızı noktayı oluşturmaktadır.

Peki tüm bunların gökyüzünün rengiyle ilişkisi nedir? Gökyüzünde de çeşitli parçacıklar vardır. Buz kristalleri, toz, polenler, duman. Güneş ışığı ise bu parçacıklar arasındaki 80 kilometrelik yolculuğunu tamamladıktan sonra gözümüze ulaşmaktadır. Güneş yüksekken mavi ışık havada sıçrayarak gözümüze ulaşır. Gökyüzü mavidir.

Günbatımında ise ışık gözümüze ulaşmadan önce daha çok hava içinden geçecektir, çünkü bir açıyla gelmektedir. Bu da ışığın dağılmasına neden olur. Ayrıca hava kirliyse yani parçacık açısından zenginse yine gökyüzünün portakal renginde olduğunu görmüşsünüzdür.

Sabun gözümüzü niçin yakar?

Malzeme: Mor lahana, bir blender, sıcak su, toz sabun.

Yapılışı: Blendere birkaç yaprak mor lahanayı atıp çalıştırın. Daha sonra üzerine sıcak su ekleyip, bu karışımı süzgeçten geçirin. Elde ettiğiniz mor suya bir kaşık toz sabun ekleyin. Renk değişiyor mu?

Açıklama: Lahana suyu asit-baz indikatörüdür. Yani maddelerin asit ya da baz olduğunu anlayabilmemizi sağlar. Asitlerle karıştırıldığında daha mor bir renk alır. Bazlarla karıştırıldığında maviye döner. Yani sabununuz bir bazdır.

Kuvvetli bazlar cildinizi tahriş eder. Fakat sabununuz zayıf bir baz olduğu için sadece gözünüzü yakacaktır. Çünkü gözünüzde açık bir şekilde duran sinirler vardır. Sabun ağzınıza kaçtığında da pek hoşlanmazsınız. Çünkü bütün bazlar acıdır.

Deterjanla beslenen küçük canlılar

Pikniğe gittiğinizde bir olukten akan sonra bir yalakta toplanan kaynak suları gördünüz mü? Eğer bu su çok kişi tarafından kullanılıyorsa, hele bir de yakınlarda bulaşıklarını sabun ya da deterjanla yıkayan bir köy varsa, bu yalakların yosun bağladığını göreceksiniz.

Niçin?

Çünkü bu yosunları besleyen küçük organizmalar deterjanımızda bulunan fosfatla beslenir.

Suya organik besin eklendiğinde, küçük organizmalar çoğalır ve bu organizmalar, zaten suda havaya kıyasla daha az olan oksijeni tüketirler. Bu da balıkların boğularak ölmesine neden olur.

Bu şekilde, su topluklarında canlıların ölmesiyle sonuçlanan olaylara aşırı üretim anlamına gelen ötrofikasyon denir. Suyun bulanık renge dönüşmesine ve kıyılarda yosunların birikmesine yol açar. Aşırı ötrofikasyon durumunda çok büyük miktarlarda yosun ürer ve bu yosunların dibe çöküp ayrışması sonucu dip sularda oksijen tükenir ve hidrojen sülfür gazı yani çürük yumurta kokusu ortaya çıkar.

Akarsular ve açıkdenizlerde sürekli hareket olduğundan bu olay pek gözlenmez. Fakat yarı kapalı, önemli kanalizasyon girdilerinin olduğu körfez bölgeleri, göl gibi sistemlerde su ürünleri, turizm, eğlence, dinlence değerleri yitirilir. Deterjanlar, kanalizasyon atıkları, tarım ilaçları, gübreleri su yollarını bu şekilde kirletir.

ODTÜ
Doç. Dr. Olcay Birgul Eğitim Vakfı
katkılarıyla

8 - 13 YAŞ GRUBU İÇİN
• FİZİK • BİYOLOJİ • CANLILARIN DÜNYASI • UÇMA • EĞLENCELİ MATEMATİK • SERAMİK • ALGI • BASKI TEKNİKLERİ • DOĞA GEZİSİ • EVRİM • SPOR • ASTRONOMİ • BELGESEL FİLMLER VE DİA GÖSTERİLERİ
gözlem, deney, ölçüm, gezi ve araştırmalarla dolu 3 haftalık

YAZ BİLİM OKULU I

19 Ağustos - 6 Eylül 1996

KAYITLAR
1 Haziran - 30 Temmuz 1996
ÜCRET
12.000.000.-TL + KDV

ODTÜ
Doç. Dr. Olcay Birgul Eğitim Vakfı
katkılarıyla

8 - 13 YAŞ GRUBU İÇİN
• AERODİNAMİK • DÜNYAMIZ • HABERLEŞME • DOĞA GEZİLERİ • ISI • EVİMİZDE AKAN SUYUN HİKAYESİ • EĞLENCELİ MATEMATİK • ARKEOLOJİ • MİKRO DÜNYA • ASTRONOMİ • YAPI VE BARINAK • BESLENME • SPOR • BELGESEL FİLMLER VE DİA GÖSTERİLERİ
gözlem, deney, ölçüm, gezi ve araştırmalarla dolu 3 haftalık

YAZ BİLİM OKULU II

19 Ağustos - 6 Eylül 1996

KAYITLAR
1 Haziran - 30 Temmuz 1996
ÜCRET
12.000.000.-TL + KDV

ODTÜ
Doç. Dr. Olcay Birgul Eğitim Vakfı
katkılarıyla

10 - 15 YAŞ GRUBU İÇİN
• FİZİK • BİYOLOJİ • EKOLOJİ • EVRİM • MİLLİ PARKLAR VE DOĞA KEŞFİ • METEOROLOJİ • TEMİZ ENERJİ KAYNAKLARI • FOTOĞRAF • İLK YARDIM • YÖN BİLGİSİ VE ZİRVE YÜRÜYÜŞÜ • HABERLEŞME • DRAMA • ASTRONOMİ • BELGESEL FİLMLER VE DİA GÖSTERİLERİ
gözlem, deney, ölçüm, gezi ve araştırmalarla dolu 8 günlük

ULUDAĞ BİLİM KAMPI

5 Ağustos - 12 Ağustos 1996

Bilimce A.Ş.
KIBRIS SOKAK 28/1 06690
A.AYRANCI - ANKARA
TEL: 312.468 83 04 - 05

"Çocuk ve Bilim" sayfası, BİLİMCE A.Ş'nin katkılarıyla hazırlanmaktadır

Bilimce Bilimsel Etkinlikler A.Ş. Kıbrıs Sok. 28/1 A. Ayrancı/ Ankara Tel: (0312) 468 83 04 - 468 83 05 Fax: (0312) 468 83 06

(Hazırlayan: Serdar Çelik)

Karpov unvanını korudu

6 Haziran 1996'da Kalmikiya Cumhuriyetinin (Rusya) başkenti Elista'da başlayan **Karpov-Kamski** arasındaki FIDE Dünya Birinciliği 10,5-7,5 **Karpov** lehine sonuçlandı. 18 oyunun 6'sını **Karpov**, 3'ünü **Kamski** kazandı. 9 oyun da berabere bitti. Şimdi bütün gözler yıl sonunda oynanması beklenen FIDE birincisi **Karpov** ile PCA birincisi **Kasparov** maçına çevrildi. Bu iki süper oyuncunun karşılaşması sonucunda tek bir dünya şampiyonu ortaya çıkacak ve böylece satranç dünyasındaki bölünmüşlük ortadan kalkacak. Bütün satrançseverlerin beklentisi bu şekilde, ancak yine de belirsizlik henüz ortadan kalkmış değil. Maça gelince, **Karpov**'un iyi hazırlandığı belli oluyor. **Kamski** ise hazırlıksız yakalanmış. Yine de üç oyun **Kamski**'nin sevdiği oyun tarzına dönüştü ve bu oyunları **Kamski** kazandı. **Karpov**'un kazandığı altı oyunda, hem açılış üstünlüğü hem de güçlü pozisyonel anlayış egemendi. Oyunlar son derece mücadeleci geçti, kısa süren oyun hemen hemen yok gibiydi (yalnızca **Karpov**'un kazandığı bir oyun var) ve hamle sayısı ortalama 50-60 civarındaydı. Anlaşmalı beraberlik hiç yoktu ve bütün beraberlikler sonuna kadar oynanıyordu. Bu açıdan bakıldığında. **Karpov-Kamski** arasındaki mücadele, **Kasparov-Anand** PCA Birinciliği maçına göre oldukça kaliteli bir ünvan maçı görünümündeydi.

Kamski-Karpov (10. oyun)

1. d4 Af6 2. c4 e6 3. Af3 b6 4. a3 Fb7 5. Ac3 d5 6. cxd5 Axd5 7. Fd2 Ad7 8. Vc2 c5 9. Axd5 exd5 10. dxc5 bxc5 11. e3 Fe7 12. Fd3 g6 13. h4 Vb6 14. h5 Ff6 15. Kb1 Kc8 16. Va4 Fc6 17. Vg4 Fb5 18. Fc2 a5 19. hxg6 hxg6 20. Kxh8 Fxh8 21. Ag5 Ff6 22. a4 Fc6 23. Şf1 Şe7 24. e4 Va6+ 25. Şg1 Ae5 26. Vf4 d4 27. Ah7 Fh8 28. Vh4+ f6 29. f4 Ad7 30. Ke1 Vc4 31. Fb1 Şd6 32. e5+ fxe5 33. fxe5 Axe5 34. Ff4 Vd5 35. Fe4 Ve6 36. Ag5 Ve7 37. Fxc6 Şxc6 38. Fxe5 Fxe5 39. Ve4+ Şd6 40. Vxg6 Şc7 41. Ae6+ Şd6 42. Af4+ Vf6 43. Vxf6 Fxf6 44. Ke6+ Şd7 45. Kxf6 Kb8 46. Ad3 c4 47. Ae5+ Şe7 48. Kf4 Kxb2 49. Axc4 Kb4 50. Kxd4 Kxa4 51. Şf2 Ka2+ 52. Şf3 a4 53. Ae3 Şe6 54. Şe4 Ka1 55. g4 Şe7 56. Kd5 Şf6 57. Ka5 Şg6 58. Şf4 Şf7 59. Ka6 1-0

Kamski-Karpov (14. oyun)

1. d4 Af6 2. c4 e6 3. Ac3 Fb4 4. e3 c5 5. Fd3 Ac6 6. Age2 cxd4 7. exd4 d5 8. cxd5 Axd5 9. 0-0 Fd6 10. Ae4 Fe7 11. a3 0-0 12. Fc2 Vc7 13. Vd3 Kd8 14. Ag5 g6 15. Fb3 Af6 16. Kd1 Ff8 17. Ff4 Ve7 18. Ve3 Ad5 19. Fxd5 exd5 20. Af3 Vxe3 21. fxe3 f6 22. Kac1 Ff5 23. h3 h5 24. Ac3 g5 25. Fh2 h4 26. Ad2 Şf7 27. Ab3 Kac8 28. Ab5 a6 29. Ac3 b5 30. Ae2 b4 31. a4 Ke8 32. Şf2 Şg6 33. Ag1 Aa7 34. Ac5 Kc6 35. Af3 Kec8 36. b3 a5 37. Şe2 Fe4 38. Şd2 Fxc5 39. dxc5 Kxc5 40. Kxc5 Kxc5 41. Kc1 Kxc1 42. Şxc1 Ac6 43. Fc7 f5 44. Şd2 d4 45. exd4 f4 46. Şe2 Fd5 47. Şf2 Fxb3 48. Ae5+ Axe5 49. dxe5 Fxa4 50. Fxa5 b3 51. Fc3 Şf5 52. Fb2 Fc6 53. Şf1 Fd5 54. Şf2 Şe4 55. Şe2 Fc4+ 56. Şd2 f3 57. gxf3+ Şxf3 58. e6 Fxe6 59. Ff6 g4 60. hxg4 h3 61. Fe5 Fxg4 0-1

Karpov - Kamski (15. oyun)

1. d4 Af6 2. c4 c5 3. d5 e6 4. Ac3 exd5 5. cxd5 d6 6. e4 g6 7. Af3 Fg7 8. h3 0-0 9. Fd3 b5 10. Axb5 Ke8 11. 0-0 Axe4 12. Vb3 a6 13. Aa3 Ad7 14. Ac4 Kb8 15. Vc2 f5 16. Ff4 Ab6 17. Axb6 Vxb6 18. Kab1 Fd7 19. Ad2 Axd2 20. Vxd2 Fd4 21. Kfe1 Kxe1 22. Vxe1 Ke8 23. Vd2 a5 24. b3 Fe5 25. a3 Fb5 26. Fxb5 Vxb5 27. Fxe5 Kxe5 28. Ke1 Şf7 29. Kxe5 dxe5 30. Vh6 Şg8 31. Vd2 Şf7 32. Vc3 Şf6 33. f4 Ve2 34. Vxc5 exf4 35. Vc3+ Ve5 36. Vc6+ Şg5 37. d6 Ve1+ 38. Şh2 Vg3+ 39. Şg1 Ve1+ 40. Şh2 Vg3+ 41. Şg1 Ve1+ 42. Şh2 Vg3+ 1/2-1/2

Kamski - Karpov (16. oyun)

1. d4 Af6 2. c4 e6 3. Af3 b6 4. g3 Fa6 5. b3 Fb4+ 6. Fd2 Fe7 7. Fg2 c6 8. Fc3 d5 9. Ae5 Afd7 10. Axd7 Axd7 11. Ad2 0-0 12. 0-0 Kc8 13. e4 c5 14. exd5 exd5 15. dxc5 dxc4 16. c6 cxb3 17. Ke1 Fb5 18. axb3 Fxc6 19. Fxc6 Kxc6 20. Kxa7 Ff6 21. Ac4 Fxc3 22. Kxd7 Vf6 23. Ke4 Vf5 24. Kf4 Ve6 25. Kdxf7 Ke8 26. Vf3 Ff6 27. Kb7 h6 28. Şg2 Şh8 29. h4 Şg8 30. Şh2 Şh8 31. Vh5 Kd8 32. Kf7 Fd4 33. Kf8+ Kxf8 34. Kxf8+ Şh7 35. Vf3 Fc5 36. Kf5 Kc8 37. h5 Kd8 38. Ke5 Vd7 39. Ve4+ Şh8 40. Şg2 Kf8 41. f4 Kd8 42. Vf3 Fd4 43. Ke2 b5 44. Ad2 Fb6 45. Ae4 Vd1 46. Af2 Vb1 47. Ag4 Vf5 48. Ae5 Şg8? 49. Ac6 1-0

Satranç tarihinden

1929 Carslbad (Çekoslovakya-Almanya sınırında) turnuvası **Nimzoviç**'in birinciliğiyle sonuçlanmıştı. **Lasker** ve **Alyehin**'in dışında devrin en ünlü 22 oyuncusunun katıldığı bu turnuva, **Nimzoviç**'in yaşamının en büyük başarısı sayılır:

1. Nimzoviç 15p 2-3. Capablanca, Spielman 14,5p 4. Rubinstein 13,5p 5-7. Becker, Euwe, Vidmar 12p 8. Bogolyubov 11,5p 9. Grünfeld 11p v.b.

Turnuvanın son turları müthiş bir mücadeleye sahne olmuştu. Bitime 3 tur kala **Capablanca** (13), **Spielman** (13), **Nimzoviç** (12,5) ve **Rubinstein** (11,5) puandaydılar. **Rubinstein**, **Vera Menchik**'i (o zamanın bayanlar dünya birincisi) yenerken, **Capablanca**, **Vidmar**'la berabere kalıyor ve **Nimzoviç**, **Spielman**'a karşı son derece hayati bir yengi alıyordu.

Bitime 2 tur kala **Capablanca** (13,5), **Nimzoviç** (13,5), **Spielman** (13) ve **Rubinstein** (12,5) puana ulaşmışlardı. **Nimzoviç**, **Maroczky** ile, **Rubinstein** de **Becker** ile berabere kalırken, **Spielman** tüm gücünü ortaya koydu ve ünlü **Capablanca**'yı yenmeyi başardı.

Şimdi puan durumu şu şekildeydi: **Spielman** (14), **Nimzoviç** (14), **Capablanca** (13,5), **Rubinstein** (13). Son tura gelindiğinde birinciliğe **Spielman** daha yakındı. **Mattison** ile oynuyordu ve bu oyuncu **Nimzoviç**'in rakibi **Tartakover**'e göre daha az tehlikeliydi. Ancak beklenildiği gibi olmadı. **Spielman**, **Mattison**'a karşı erken taş değişimiyle ancak beraberliğe ulaştı. Oysa bir er kazançlı devam yoluna girebilme olanağı vardı. **Nimzoviç-Tartakover** oyunu gerçekten çok karışık bir şekilde belirsiz bir duruma ulaştı. Yine de **Nimzoviç** oyunu kazanmasını bildi ve birinci oldu. **Capablanca** ise **Maroczky**'yi kolayca yenerek ikinciliği **Spielman**'la paylaştı.

Turnuvada zaman limiti 30 hamle için 2 saat, sonraki her 15 hamle için bir saatti. Ödül miktarı kron olarak, 20000, 14000, 10000, 8000, 6000, 5000, 4000, 3000 idi. Ayrıca 14 adet güzellik ödülü verildi. Bu güzellik ödüllerinin birincisi, yani turnuvanın en iyi oyununu **Saemisch**, **Grünfeld**'e karşı oynadı. Şimdi bu oyunu izleyelim:

Saemisch-Grünfeld
Nimzoviç Savunması

1. d4 Af6 2. c4 e6 3. Ac3 Fb4 4. a3 Fxc3+ 5. bxc3 d6 6. f3 0-0 7. e4 e5 8. Fd3 Ac6 9. Ae2 Ad7 10. 0-0 b6 11. Fe3 Fa6 12. Ag3 Aa5 13. Ve2 Ve8 14. f4 f6 15. Kf3 Şh8 16. Kaf1 Vf7 17. fxe5 dxe5 18. d5 Ab7 19. Af5 Ad6 20. Kh3 g6 21. Ah6 Vg7 22. g4 g5 23. Kh5 Ac5 24. Fxc5 bxc5 25. Kf3 Ve7 26. Kfh3 Fc8 27. Vf2 Ae8 28. Kf3 Ag7 29. Khh3 Fd7 (daha iyisi 29... Ae8'di) 30. Khg3 Fe8 31. h4! gxh4 32. Kg2 h3 33. Kxh3

Fg6 34. Kf3 Kab8 35. Vh4 Kb3 36. Kgf2 Kxc3 (diyagram)

37. g5! Ae8 38. gxf6! Vd8 (38. ... Axf6'ya 39. Kxf6 Kxf6 40. Kxf6 Kxd3 41. Kxg6! var) 39. Ag4 Kxd3 40. Kxd3 Fxe4 41. Ke3 Ad6 42. Axe5 Ff5 43. Kxf5! Axf5 44. Ag6+ Şg8 45. Ke7! Kf7 46. Kxf7 Şxf7 47. Ae5+ Şf8 48. Vxh7 1-0.

Kombinezon

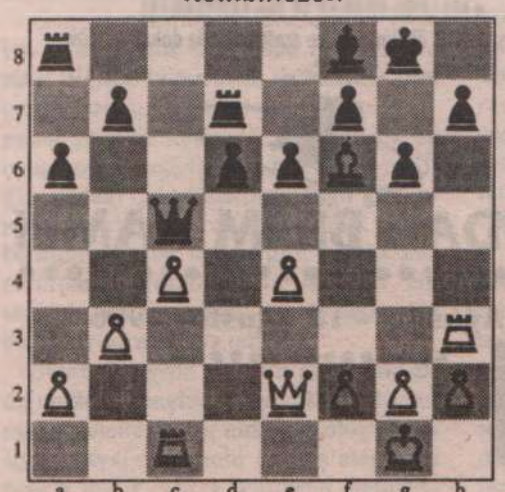

Beyaz oynar, kazanır

Etüd

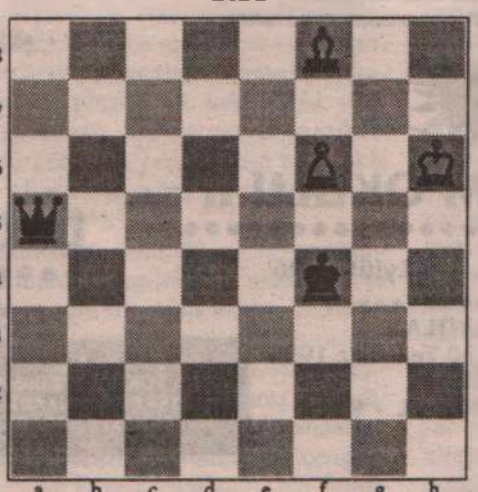

Beyaz oynar, berabere yapar

Problem

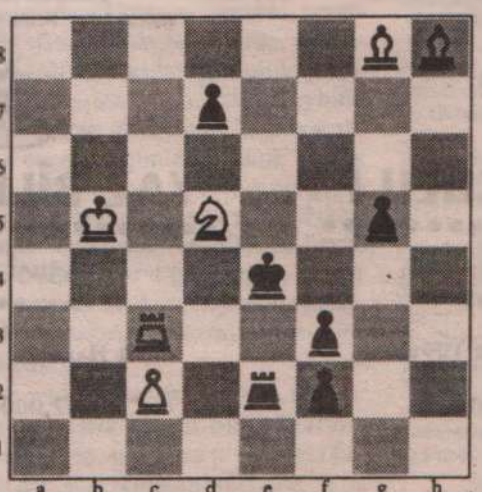

Üç hamlede mat

Geçen sayının çözümleri

Kombinezon: 1. Va7!! Va5 2. Vxa6 Vc7 3. Va7 ve Siyah terk eder.

Etüd (A. Gulyayev, 1941): 1. g7! f2 2. Fe7! F1(V) 3. Ff6 Vxf6! 4. gxh8(V)+! Vxh8 5. d4!! Vg7 6. hxg7 h5 7. e6 h4 8. e7 h3 9. Şd7 h2 10. e8(V)+ ve beyaz kazanır.

Problem (Kurt Richter, 1931): 1. Kc5 dxc5 2. c4! dxc3 3. Ac3 mat. veya 1. ... d5 2. c4! dxc3 3. Ac3 mat.

Ödüllü Sözcük Bulmacası 63

Hazırlayan: Levent Uluçer

Antalya'nın sıcağından sıcağı sıcağına merhaba,

Antalya sözcüğü ne fiyakalı kaçıyor di mi? Ama kazın ayağı pek öyle değil işte.

Efendim ilk üçü veriyoruz:

1) **Muhittin Bilgin** / İzmir (594)
2) **Gülşen Ülker** / İzmir (590)
3) **Kerim Tezel** / İstanbul (587)

Sonra son üç:

1) **Muhittin Bilgin** / İzmir (381)
2) **Gökcan Erus** / Adapazarı (386)
3) **Sevil Avşaroğlu** /Ankara (393)

En çok ve en az puanın sahibi **Muhittin Bilgin**'in yanıtlarını yazıyoruz:

1)MUVAZAT: Paralel olma (41)

2) FRYCZ Modrzewski: Polonyalı tanrıbilimci ve hukukçu (38)

3) PNYKS: Atina'nın batısında halk meclisinin toplandığı tepe (37)

4) TUTUNAMAYANLAR: Bulmaca sorusu (72)

5) POSOF: Ardahan'ın ilçesi (72)

6) VERNER HERZOG: Bulmaca sorusu (Verner'in V ile yazılışı; M. Larousse, Ek 3) (72)

7) KARAKÖSE: Bulmaca sorusu (33)

8) TUTAÇ: Laboratuvar maşası (28)

9) ZUNYİ'YE: Zunyi, Çin'de bir kent, Yönelme durumu: (42)

10) FRANZ LEHAR: Bulmaca sorusu: (34)

11) EPİGRAM: Bulmaca sorusu (34)

12) POGO: Yunanca birçok sözcüğün yapısına giren ek (21)

13) ÖNDER FOCAN: Bulmaca sorusu (43)

14) TYRUSLU: Tyrus (Tir) kentinden olan (49)

Şimdi en az puanla **Muhittin Bilgin**:

1) BABACAN: Sevecen, yaşlı erkek (21)

2) ABACA: Aba'nın benzetme eki almış durumu (11)

3) ANACA: Ana'nın benzetme eki almış durumu (13)

4) TUTUNAMAYANLAR: Bulmaca sorusu (-)

5) PARAF: Kısa imza (23)

6) WERNER HERZOG: Bulmaca sorusu (Werner'in W ile yazılışı) (66)

7) KARAKÖSE: Bulmaca sorusu (33)

8) BATAÇ: Batakçı (derleme söz) (21)

9) ABAYİCE: Abayi: Yün giysi, B. Larousse, Abayi'nin benzetme eki almış durumu (23)

10) FRANZ LEHAR: Bulmaca sorusu (56)

11) EPİGRAM: Bulmaca sorusu (34)

12) PAGE, Ruth: ABD'li kadın dansçı (17)

13) ÖNDER FOCAN: Bulmaca sorusu (43)

14) BABA ALİ (NEKSİS): 1754-76 arası Cezayir Beyi (20)

Ayrıca kurayla kitap kazananların listesi: İstanbul'dan **Seher Aktekin**, Adapazarı'ndan **Umut Tezerer**, Ankara'dan **Nuri Demir**.

Valla, bu sıcakta Antalya'dayım, bilgisayarın başında sarhoş gibiyim ve birşeyler yazıyorum, of ya. Bi de üstüne üstlük **Muhittin Bilgin**'den değişik bir yorum! Şu gözünüzden kaçmamıştır... "Benzetme eki almış durumu". Şimdi olay bu. İlk önce kendi kendime (Bu işin kompedanıyım ya..) yoo olmaz bunu eliyorum dedim, sonra 590 puanlı **Gülşen Ülker**'e geldim, o ne? Tyruslu: Lübnan'ın Sur kentinden olan insan, sonra tamam dedim, madem **Bilgin**'i eledik o zaman **Ülker**'i de eliyoruz (Bu ay çok gönderen oldu ya, eliyoruz bizde işte!). Sonra bizim (artık yalama olan) kurallarımızdan 5 no'lu olana baktım: Neymiş ek alabilirmişmiş, hay dedim kendi kendime bu da ne şimdi? Valla artık ve umarım son kez olarak bi kuralımızı daha değiştiriyoruz. Bundan böyle 5. kural yok, yani hiçbir sözcük ek almıyor. Eksiz sözcüklere merhaba! Yaşasın, herşeyi kendine dert edinen **Levent**'in stressiz bulmaca yazımı ve puanlaması. Umarım artık bunalıma girmeden puanlama yaparım. İnanın sırf bu yüzden 2 saattir kafa patlatıyorum. Zaten ilgi de azaldı. Siz de mi sıcaklardasınız benim gibi? Toplam 14 yanıtımız var bu ay. Bence fazla bile (sıcak!) ama **Ender** için hoş bir gülme malzemesi oluyor bu durum. Bu arada **Nalân** Antalya'da keyip sürdüğümü yazmış ama inanın henüz bir kere denize gidebildim. Bu ay sizinle fazla bir geyik muhabbeti yapamıyorum. Çünkü yanıtlar oldukça az. Pek fazla sorusu olan da kalmayınca. Kimse bişey sormamış, iyi niyet belirtmemiş, benden bahsetmemiş (bu en kötüsü tabi). **Kerim Tezel, S. Salih Gören**'in Alternatif Bulmaca Sözlüğü'nden bir sözcük kullanmış, ama tanımını bulamamış; sözcük PROFF. Bir matbaacılık terimiymiş, ama tanımı yok o yüzden birinciliği paylaşamadınız, ama en azından kitabı kaptınız. **Gökcan Erus**'a da selamlarını gönderiyor. Bu arada, bazen yer olmadığı için, bazen de (bu ay olduğu gibi) çok fazla yanıt gelmediği için ilk 10'ları yazmıyorum. Bu arada bulmaca sözcükleriyle kafayı yemeler başlamış: **Sevil Avşaroğlu**: "Bir sonraki ayın bulmacasını sabırsızlıkla beklerken, daha önce yaptığım araştırmalardan ve ansiklopedileri karıştırmam sonucu dikkatimi çeken ve harf bazında bana bayağı puan kazandıracağına inandığım birçok sözcüğü de not ediyorum... Aslında biraz da nefret ediyorum. Zira her ay bir haftamı alıp götürüyor", "Bakın ben bu bulmaca hazırlama işine nasıl başladım? Bir hafta sonu Cumhuriyet Dergi'nin pazar bulmacasını (**Sedat Yaşayan**'a buradan selamlar!) çözmeye çalıştım, ama bitmedi, ertesi sabah herkes okula giderken (o zaman ben Balıkesir'de Turizm İşletme'de okuyordum ve öğrenciler bizim evin önünden geçerek okula giderlerdi), ben ters yönde halk kütüphanesine doğru yönelmiştim. Demek ki **Sevil** hanımın da yolu bu yönde. Bulmaca hazırlamak hiç de zor değil. Biraz sabır işi, bi de sözcüklerle kafayı yeme işi. Gelecek ay görüşmak üzere! Geçen ay kazananların kitabı **Erol Sever**'in *Kaynak Yayınları*'ndan çıkan Asur Tarihi idi. Bu ay ki ödülümüz ise, **Brecht**'in *Kaynak Yayınları*'ndan çıkan Turandot ve Aklayıcılar Kongresi adlı kitabı.

PUANLAMALAR:

A, E = 1
I, İ = 2
O, Ö, U, Ü = 3
B, C= 4
D, K= 5
Ç, F, N= 6
L, M, P= 7
G, H, R = 8
S, Ş, T=9
Ğ, J, V, Y, Z = 10
Q, W, X = 4

KURALLAR:

1) Yukarıda görüldüğü gibi her harf puanlandırılmıştır. Bulmacada amaç, en çok sayı toplamı getiren sözcüğü kullanarak, genel toplamda en çok sayıya ulaşabilmektir. Ya da bu harflerin toplamında en az puan toplamına ulaşabilmektir. 2) Dikey ve yatay sütunlardaki karelere, tüm kareler doldurularak anlamlı birer sözcük yerleştirilmelidir. 3) Bir ya da birden fazla sütun istenirse boş bırakılabilir, yani o ayın konusuyla ilgili kullanmak istediğiniz bir sözcük diğer harflerle tam olarak çakışıp bulmacaya ya da puanlamanıza bir katkı sağlamıyorsa, ya da sizi zorluyorsa o sütunu ya da sütunları boş bırakabilirsiniz. 4) İlk önce numaralandırılmış sorular doğru olarak yanıtlanmalıdır. Tersi durumda bulmacanız tümden geçersiz sayılacaktır. Tüm sütunları doğru olarak yanıtlamaya çalışınız. Eğer tüm soruları doğru yanıtladığınıza inanıyorsanız, bir sütunu siz devre dışı bırakabilirsiniz. Ben en az puanlamada sizin en yüksek puanlı sütununuzu puanlama dışı bırakacağım. Yok eğer tersini yaparsanız ve ayrıca soru sütunlarından birini de yanlış yanıtlamış olursanız otomatikman puanlama dışı kalırsınız! 5) Hiçbir sözcük ek almayacak, sözcük yalın halde kullanılacaktır. 6) Aynı sözcüğün yinelenmesi, ancak değişik anlamları varsa olanaklıdır. 7) Sözcükler tersinden tanımlanamazlar (BACANAK, KANACAB gibi). 8) Kişi ad ya da soyadları, ya da her ikisi (Ör: MAO, MAO ZEDUNG, ZEDUNG), yapıt adları tümü ya da bölünerek (Ör: OYUNLARLA, YAŞAYANLAR; Oğuz Atay'ın bir kitabı) kullanılabilir. 9) DİSK, ODTÜ, CR, ZA, USA gibi kısaltmalar kullanılabilir. 10) Bilinen ansiklopedi ve sözlüklerin dışında kalan (Ör: Anabritannica, Derleme Sözlüğü, Türk ve Dünya Edebiyatçıları Ans.), eski ya da görece az bilinen kaynaklardan bulunmuş sözcükler, hangi kaynaktan bulunmuşsa kaynağın adı, yayınevi ve sayfa numarası ayraç içinde belirtilmelidir. 11) Kimi yabancı kökenli sözcüklerin Türkçe'deki yazılışları farklı olabilir. Yabancı sözcüğün yazılışı hangi kaynaktan alınmışsa kaynağın adı yazılmalıdır. En çok puan getiren sözcüğü kullanmak elbette sizin yararınızadır. Ya da en az puanı almayı hedeflediyseniz, en az puanı getiren sözcüğü kullanmak sizin yarınıza olacaktır. (Ör: ZEDUNG-ZEDONG) 12) Güllük Dağı, İstanbul Boğazı, İnsuyu Mağarası örneklerindeki Dağı, Boğazı, Mağarası tamlamaları sözcük puanlandırmalarına kabul edilmez. Bu durumda Güllük, İnsuyu gibi tamlanan sözcük kullanılmalıdır. 13) Özel adlar dışında (kişi, yer vb.) hiçbir yabancı sözcük kullanılmayacaktır. 14) Atasözleri ya da deyimler bölünebilir. Ör: Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar: Atasözünün her bir sözcüğü kullanılabilir. Kaynak göstermek zorunludur. 15) Bulmacadaki her madde ya da kural, okurlardan gelecek tepkilere göre değiştirilebilir ya da eklemeler yapılabilir. Her türlü eleştiri ve önerilerinizi bekliyoruz. Puanlamalar arada bir değişecektir, lütfen her zaman puanlamanızı son ayın dergi puanlamasına göre yapın.

Derginizi kesmek istemiyorsanız, bulmacayı fotokopi çekerek ya da ayrı bir kağıda yazarak varsa telefon numaranızı da ekleyerek her ayın 23'üne kadar adresimize gönderiniz: "Bilim ve Ütopya Ödüllü Sözcük Bulmacası, Yol Sokak, Polat Celil Ağa İşhanı, Kat:5, Mecidiyeköy/İstanbul". Postadaki gecikmeleri göz önüne alarak yanıtlarınızı şu numaraya faxlamayı tercih ediniz: 0212-288 48 05. Eğer olası ise çektiğiniz faksın kontrolunu telefon açıp öğrenin. Sıralamada en çok puan toplamını alan ve en az puanı alan okurumuz abonelik kazanacaktır. Eğer mektubunda belirtirse abonelik yerine kitap da isteyebilir. En az puanı alan ve en çok puanı alan 2. ve 3. olan yarışmacılar kitap ödülü alacaktır. Ayrıca yanıt yollayanlardan kura ile tespit edeceğimiz kişi ya da kişilere (bu rakam toplam gelen bulmaca sayısına göre değişecektir) kitap armağan edeceğiz. Lütfen kendi puanlamanızı dikkatli hesaplayınız. Oldukça fazla yanıt geldiğinden ötürü bunları birer birer hesaplama olanak yok. Eğer ilk üçe giremediyseniz (ki ilk üçer sıranın yanıtlarını bir bir kontrol ediyorum), sizin puanınız kendiliğinden puanlama dışı kalır.

AĞUSTOS AYI BULMACANIZ

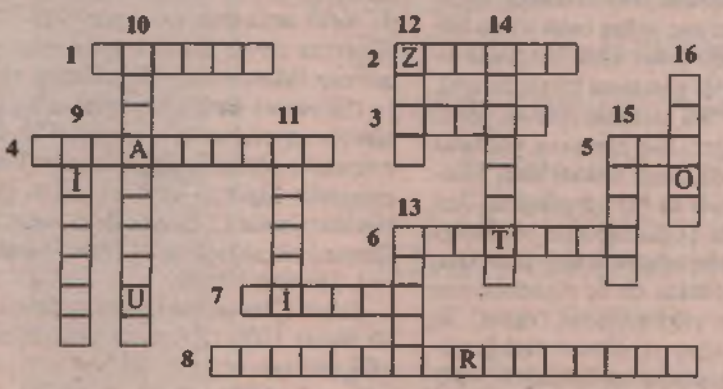

4) 1918'de yazdığı 'sol marş' ile devrimci eyleme çağrıda bulunmuştur. 'Vlademir İlyiç Lenin' adını taşıyan ve Lenin'in ölümünden hemen sonra yazdığı şiir onun olgunluk dönemi ürünlerinin başlangıcını göstermiştir. Rusya'nın ilk fütürist manifostosunu da yayımlamış ünlü Rus şair.

6) Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi adına 1 Mayıs 1919'dan başlayarak Berlin'de yayımlandı. On beş günde bir yayımlanan dergi 20 Eylül 1919'dan başlayarak Şubat 1920'ye değin İstanbul'da basıldı. Başlığının altında 'Sosyalizmden bahseder ilim ve sanat mecmuasıdır' yazısı vardı.

8) Halkın Özgürlüğü grubunun üyesi olarak, Çar Aleksandr III'e karşı düzenlenen bir suikaste katıldığı için tutuklanan ve Mayıs 1887'de idam edilen Lenin'in ağabeyi.

9) Günümüze en sağlam ulaşan eskiçağ kentlerinden biri olan, Phrygialılar döneminde Kybele kutsal alanı, Bizanslılar döneminde de piskoposluk merkezi olmuş, Kütahya'nın Emet ilçesi, Örenci bucağına bağlı Çavdarhisar köyündeki antik kent.

10) Ağustos ayının ilk haftasına rastlayan en sıcak günler.

11) Oidipus efsanesindeki Thebai kralı.

Onbeş milyon yıl öncesi ve sonrası ile İç Anadolu

Yücel ÇAĞLAR

Sanırım; Anadolu'nun ormansızlaşması ile ilgili söyleşilerde çoğunlukla ya Timur'un fillerini sakladığı meşe ormanları ya da yurdu boydan boya hiç yere inmeden dolaşabilen sincap öykülerinden en azından birini duymuşsunuzdur. Ancak, bahse girerim; şimdi size aktaracaklarımı ilk kez duyuyor olacaksınız. Dahası, kesinlikle söylüyorum, duyduklarınız karşısında şaşkınlıktan küçük dilinizi yutmasanız bile, kocaman bir "Hayret!" çekeceksiniz. **Baki Kasaplıgil**'in çeşitli bilim adamlarının bulgularına dayanarak öne sürdüğüne göre Ankara ve çevresi onbeş milyon yıl önce tatlı su gölcükleriyle kaplıymış. Daha da önemlisi, bu gölcüklerin çevresinde kışın yaprağını döken ve dökmeyen çeşitli türlerin oluşturduğu ormanlar varmış: Öyle ki, bu ormanlarda, artık Anadolu'da doğal olarak yetişmeyen sahil sekoyaları [Sequoia *sempervirens* (D. Don) Endl.] ve çam ve meşe ağacı türlerinin yanı sıra akçaağaçlar (Acer), kokarağaç (Ailanthus), kızılağaç (Alnus Mill.), kocayemiş (Arbutus), huş (Betula L.), gürgen (Carpinus L.), kestane (Castanea Mill.), yalancı kestaneler [Castanopsis (D. Don) Spach.], ergüvan (Cercis L.), kayın (Fagus L.), incir (Ficus L.), ışılgan (Ilex), sığlaağacı, evet evet sığlağacı (Liquidambar), manolya (Magnolia), (Mahonia), çınar (Platanus), kavak (Populus L.), ormangülü (Rhododendreon), güller (Rosa L.), söğüt (Salix L.), meyan (Sophora), üvez (Sorbus L.), karaağaç (Ulmus L.), çayüzümü ya da avcı üzümü (Vaccinium L.) ve (Zelkova Spah.) türleri de bulunuyormuş (1). İnanmazsanız Ankara'nın Kızılcahamam yakınlarındaki Güvem kasabasının çevresindeki fosil tarlalarında bir dolaşın; çam kozalakları, yapraklı sekoya dalları, akçaağaç yaprakları mı; yoksa balık ve su böceklerinin fosilleri mi; artık hangisini isterseniz yahut da şansınıza karşınıza artık ne çıkarsa... "*Bu sıcakta, işin mi yok!*" diyorsanız eğer, hiç olmazsa yolunuz düştüğünde, MTA'nın Ankara'daki Tabiat Tarihi Müzesi'ne bir uğrayıverin. Ankaralıların bile çoğunluğunun bilmediği bu Müze'de görebileceksiniz size Anadolu'nun, özellikle de İç Anadolu'nun onbeş milyon yıl öncesinin "dünü" ile "bugünü"nü ağaç ve orman varlığı yönünden de karşılaştırma olanağını verecek. Bunu şu nedenle söylüyorum: "*böyle gelmiş, böyle gitmez*" mantığı, ne doğada ne de toplumda hiç de geçerli bir durum değildir; neyse...

"TUHAF" BİR BÖLGE

İç Anadolu, bitki ve özellikle de ağaç ve ağaççık türü çeşitliliği yönünden gerçekten de "*tuhaf*" bir bölge. Egemen ekosistem bozkır bozkır olmasına da öyle ormanlar, ağaçlıklı alanlar var ki şaşar; Halikarnas Balıkçısı'na bir kez daha hak verirsiniz: Evet "*Dünyada düzenli anlatışa gelmeyen bir yer varsa o da Anadolu'dur*". İç Anadolu da böyle bir Bölge işte: Üç "Tabiatı Koruma Alanı"(Domaniç ilçesindeki Koşalıç ile Eskişehir'in Emirdağ ilçesindeki Dandindere, Kırşehir yakınlarındaki Seyfe Gölü), bir "Tabiat Parkı" (Çorum'daki Çatak) ve tam altı ulusal park var Bölgede. Öyle ki, toros sediri (Cedrus *libani* A. Rich.) Anadolu'daki en Kuzey dağılımını Bölge'nin Doğusunda; sarıçam (Pinus *sylvestris* L.) ile batı karadeniz (ya da uludağ) göknarı (Abies *bornmülleriana* Mattf.) en güney dağılımını Bölge'nin Batısında yapıyor. Ayrıca, orman ekosistemi oluşturabilecek yoğunluk ve genişlikte olmamakla birlikte ağaç ve ağaççık türü çeşit-liliği yönünden son derece varsıl ağaçlıklı alanlar ile ağaç ve ağaççıklar da var İç Anadolu'da. Bu nedenlerle İç Anadolu için "*genel geçer*" bir söylem tutturmak çok zor. Ben de, bu kez, "*nokta*" yaklaşımını deneyeceğim.

ODTÜ'lüler de ormanlarına sahip çıkmazsa...

NİKSAR'IN "FİDANLARI" DEĞİL, SEDİRLERİ...

Biliyorsunuz toros sediri (Cedrus *libani* A. Rich.) ya da nam-ı diğer katran, Anadolu'da, Batıda Köyceğiz'den başlayarak tüm Toroslar ve Antitoroslar boyunca Doğuya doğru uzanmakta, K. Maraş dolaylarında da Amanos Dağları'na doğru yayılan bir orman ağacı türüdür. Ancak, Kuzeyde Tokat'ın Erbaa-Çatalan ve Niksar'ın Akıncı Köyü çevresinde de doğal olarak yetişebiliyor. En son bulgulara göre bu yörede toplam 525 dönüm genişliğinde bir alan toros sediri ağaçlarıyla kaplı (2). Akıncı Köyü'nün yakınında ki toros sedirleri 800-1000 metre yükseltilerde ve 315 dönümü kaplıyor. Burada toros sedirinin yanı sıra saçlı meşe (Quercus *cerris* L.) ile sapsız meşe [Q. *petraea* (Mattuschka) Lieb. Subsp. *iberica* (Steven ex Bieb.) Krassiln], ardıç (Juniperus *oxycedrus* L.), gürgen (Carpinus *orientalis* Miller.), doğu kayını (Fagus *orientalis* Lipsky.) ve üvez türleri [Sorbus *torminalis* L. Crantz ile S. *aria* (L.) Crantz.] akçaağaçlara da (Acer *campestre* L.) rastlanabiliyor.

Erbaa-Çatalan'daki toros sedirleri ise ilk olarak 1100-1200 metre yükseltilerde, sarıçam, sapsız meşe, gürgen (Carpinus *orientalis* Miller ile C. *Betulus* L.) vb ağaç türleri arasında, karşımıza tek tek çıkıyor. Ama 210 dönümlük toros sediri topluluğuna ulaşabilmeniz için birazcık daha tırmanmanız gerekiyor. Burada, yukarıdaki türlerin yanı sıra sarıçam, doğu kayını ve defne (Daphne *pontica* L.) ile toros sedirinin birlikteliklerini de görebilirsiniz artık. Ama, araştırıcı **Anşin** ve **Küçük** çok kaygılı. Bir de onlara kulak verelim isterseniz: "... *bitki coğrafyası bakımından son derece çarpıcı bir durumda eski bir Akdeniz relikti olarak Niksar ve Erbaa yörelerinde kalabilmiş olan bu sedir meşcerelerinin bulunduğu alanların hemen tabiatı koruma alanları haline dönüştürülmesi ... gerekmektedir.*" Benden aktarması.

ABBAS SAYAR'A BİR MERHABA!

"*- Nereden çıktı şimdi Abbas Sayar da*?" diyorsunuz değil mi? İç Anadolu'nun orman ve ağaçlıklarından söz ederken **Abbas Sayar**'a bir "*Merhaba!*" demeyen adamın alnını karışlarım ben, bilesiniz (!). Bu ünlü romancımızın çabaları olmasaydı eğer, Yozgat'ın hemen 5 kilometre güneyindeki doğal çamlık bir ulusal park durumuna getirilebilir miydi, bilemem. Ama ben yine de içten teşekkürlerimi sunuyorum **Abbas Sayar**'a. Teşekkürler sana "*Yılkı Atı*" romanının unutulmaz yazarı.

Evet: Türkiye'nin ilk ulusal parkı olan Yozgat Çamlığı da İç Anadolu'nun varlığını bugünlere değin sürdürebilmiş doğal varsıllıklarından birisi. Orman ve bozkır ekosistemlerinin içiçe, sarmaş dolaş birlikteliğini görebileceğiniz bir yer Yozgat Çamlığı Ulusal Parkı. Bilin bakalım, bu çamlığı hangi ağaç türümüz oluşturuyor? "*-Çam*" yanıtını vereni vururum (!) haberiniz olsun "*Çam*" yaten adında var; var da, çamın hangi türü, ben onu soruyorum. Bilemediniz değil mi? Yazık. "Ağaçtan Ağaca Anadolu" yolculuğumuzun her durağında benimle olabilseydiniz, bu duruma düşmezdiniz. Neyse, ben söylüyorum şimdi; Anadolu karaçamı; yani Pinus *nigra* subsp. pallasiana.

İşte İç Anadolu Bozkırı (!)

2640 dönüm genişliğindeki Yozgat Çamlığı Ulusal Parkı'nda, gerçekte, tam 212 bitki türü varmış. Üstelik bu türlerin 26'sı doğal olarak yalnızca Türkiye'de yetişebiliyormuş (3. Ulusal Park, bu durumuyla, Yozgat'ın neredeyse tümüyle çöle dönüşmüş yakın çevresinin bir zamanlar nasıl bir bitki örtüsüne sahip olduğunun "*canlı tanığı*" olarak da değerlendirilebilir.

ŞU ANKARALILAR NE ŞANSLI...

130 kilometrelik bir yarıçap içinde Beynam, Kızılcaham, Çamlıdere ve Çubuk Karagöl'deki doğal ormanlara; şimdilerde pek yaygın olan devlet ormanlarında üniversite tesisleri kurma uyanıklarının yüzlerine indirilmiş bir tokat gibi duran ODTÜ ormanına sahip çünkü. Ankaralılar bu yönden pek şanslı. Şanslı da, ne yazık ki, bu şansın ayrımında olanların sayısı çok az. İnanmıyorsanız bir tatil günü Ankara'nın 37 kilometre uzağındaki Beynam ormanlarının, kentin artık içinde kalan ODTÜ ormanı ile 70 kilometre uzağındaki Soğuksu Ulusal Parkı'nda yaşananlara bir bakın: Yemeye ve içmeye bu denli düşkün, çevresini kirletmede bu denli yetenekli bir toplum çok az bulunur sanırım. Arabaları ile sığındıkları ağacın gölgesinden arada bir başını çıkarıp çevresine bakanların, "*Bu, bu, bu nedir?*" diye meraktan kıvranan-lar, yeme-içme masasından bir anlığına da olsa kalkıp çevrelerini dolaşanlar o denli az ki şaşar kalırsınız. Ama Ankaralılara şaşmamak gerekir: Kızacaklarını bile bile bir de şunu söyleyeceğim: "*-Yahu park yapma, meydan düzenleme ayağına gözünüzün önünde yeşil çirkinliklerin yaratılmasına nasıl izin veriyorsunuz; üniversitenizin Ziraat Fakültesi'nde bir Peyzaj Mimarlığı Bölümü, TMMOB'ye bağlı Peyzaj Mimarları ve Orman Mühendisleri Odaları: hepsinden de önemlisi kentinizi çevreleyen doğal bozkır ve orman ekosistemlerindeki son derece albenili ağaç ve ağaççık türleri varken yurtdışından getirilen türlerle yaratılan bu çirkinliklere nasıl katlanabiliyorsunuz? Anlaşılan siz, doğal güzellik nedir, gerçekten de bilmiyorsunuz. Baksanıza, hemen yanı başınızdaki ODTÜ ormanına bile sahip çıkamadınız. Eh. Siz de bu olup bitenlerin ayrımında değilseniz Anadolu'nun ormanları ve ağaçlıklı alanlarının, tek tek ağaç ve ağaççıklarının başına gelenler az bile, az...*"

Evet; sonunda her yolculuk biter. Sorun yolculuğun bitmesi değil bence; yol arkadaşlıklarının bitmemesi. Dilerim, "Ağaçtan Ağaca Anodulu" yolculuğunda da, her zaman arayacağınız dostlar edinmişsinizdir.

KAYNAKLAR

1)) Baki Kasaplıgil, Türkiye'nin Geçmişteki ve Bugünkü Çam Türleri, Orman Genel Müdürlüğü, Ankara, 1992.

2) Rahim Anşin-Mahir Küçük, "Niksar ve Erbaa Yöreleri Doğal Sedir Meşcerelerinde Floristik Araştırmalar", Ormancılık Araştırma Enstitüsü Dergisi, Ocak 1991.

3) Birant Sayın, "Yozgat Çamlığı Milli Parkı'nın Florası" Ormancılık Araştırma Enstitüsü Dergisi, Temmuz 1984.